

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar

Berek Patrícia

„Kertelés nélkül...”

Mindszenty József bíboros

az 1956. november 3-i rádióbeszéd tükrében

Doktori (PhD) értekezés

Történettudományi Doktori Iskola, vezető: **Dr. Óze Sándor DSc**

Gazdaság-, régió- és politikatörténeti műhely, vezető: **Dr. Medgyesi Schmikli Norbert PhD**

Témavezető: **Dr. M. Kiss Sándor PhD**

TARTALOM

I. Az értekezés célja, felépítése	3
I/1. Vonatkozó irodalom	5
I/2. Technikai vizsgálat	7
II. 1956. november 3. este 20 óra – a rádióbeszéd	8
II/1. A Mindszenty-beszéd felvételeinek technikai vizsgálata	13
II/2. Mindszentyvel a stúdióban – tanúk és körülmények	22
II/3. A beszéd előzményei és környezete	24
II/4. Egyházi vezetők rádiónyilatkozatai	30
II/5. Egyeztetések és előzmények az egyházi és a politikai környezetben	32
III. „Idézték úgy, ahogy a propagandacél azt kívánta”	
III/1. A beszélő közlési szándéka	36
III/2. A remények, az illúziók és a Szabad Magyarország Hangja	52
IV. Értelmezések zárt ajtók mögött	
IV/1. Interpretációk kihallgatósobákban és követségeken	62
IV/2. Spontán reflexiók	68
IV/3. Irányított reflexiók	80
V. Szemantikai hadviselés a kommunista narratívában	89
V/1. 1945 – Ütközőpontok a közjogi szerepértelmezés mentén	92
V/2. Mindszenty közéleti kapcsolatai 1945-től letartóztatásáig	96
V/3. A Keresztény Demokrata Néppárt létrehozása	97
V/4. Törésvonalak – a katolikus politika megosztottsága	101
V/5. Püspökből bíboros – Mindszenty kinevezése és ajánlói	106
V/6. Mindszenty és a KALOT ellentétei	108
V/7. A modus vivendi keresői	111
V/8. A törésvonalak szakadékká mélyülnek	113

V/9. Tárgyalások a kommunista párttal	117
V/10. A Független Kisgazdapárt szembefordulása a bíborossal	121
VI. „Mindszenty személye és a köréje gyűlt reakciós kör”	
– Sajtóhadjárat az MTI híreiben 1945 és 1948 között	137
VI/1. A sajtóhadjárat magasabb fokozatra kapcsol	143
VI/2. Éles cezúra: Pócspetri	147
VI/3. Lapszemlék az MTI-ben	150
VI/4. Vox populi-hírek	152
VI/5. Katolikus diákok tiltakozásai	158
VII. Mi lett volna, ha... – hazai és térségi párhuzamok	165
VIII. A beszélő a beszéd tükrében – szavak és tettek összevetése	170
VIII/1. Szellemi hatások – Szombathely, Mikes püspök városa	173
VIII/2. A káplán, a hittanár és a plébános	174
VIII/3. Építkezés és gazdálkodás Zalaegerszegen	179
VIII/4. Zalamegyei Újság – a nyomtatott szószék	180
VIII/5. Pehm küzdelme a Muraköz visszacsatolásáért	182
IX. Mindszenty, ahogyan a történelemkönyvek láttatták	184
X. Továbbélő narratíva – újraéledő viták	195
XI. Összefoglaló	202
Felhasznált irodalom	210
Könyvek, tanulmányok, internetes kiadványok	210
Tankönyvek	217
Újságok, közlönyök, folyóiratok	219
Források	220
Függelék	227

I. Az értekezés célja, felépítése

Kevés olyan rádióbeszéd hangzott el a történelem során, amely évtizedekkel a beszélő halála után is olyan élénk visszhangot vert volna, mint Mindszenty József 1956. november 3-i rádióbeszéde. Hatása nem csupán annak tulajdonítható, hogy ez a rádiószózat a magyar történelem egy kiemelt pillanatában hangzott el a legnagyobb lélekszámú egyház vezetőjétől. Az 1956-os forradalom és szabadságharc leverése előtti utolsó órákban, élő adásban elmondott rádióbeszéd évtizedeken át a kádári propaganda szándékosan eltorzított értelmezésében maradt meg a közemlékezetben. E dolgozat elsődleges célja, hogy kilépjen az évtizedek óta egymással vitatkozó értelmezések, narratívák, elítélő – vagy éppen utólag magasztaló – vélemények keretéből. Jelen munka ezért elsősorban a rádióbeszédre, és annak tükrében a beszélőre koncentrál.

A beszéd tartalmi vizsgálatához összevetem az 1956. november 3-i rádióbeszéd írásban megjelent szövegét a szó szerint elhangzottakkal, majd a beszélő későbbi saját közlése szerinti, szándékolt értelmezésével is. Kitér a dolgozat a rádióbeszéd megfogalmazásának körülményeire és elhangzásának előzményeire, a beszéd papírra vetése előtti egyeztetésekre, továbbá az elhangzását megelőző egyházi és közéleti nyilatkozatokra is. Ez megkerülhetetlen, mert a tárgyalt rádióbeszéd – és számos, később vitatott részlete – önmagában nem, kizárólag ezek kontextusában értelmezhető. Összefoglalóan ismerteti a dolgozat a beszéd hazai fogadtatását, a spontán és az irányított reflexiókat – utóbbi kategóriába sorolom az MSZMP központilag meghatározott narratíváját követő ismeretterjesztő munkákat, tankönyveket és nyilatkozatokat. Külön lesz szó a külföldi (ezért a nemzeti elfogultságból fakadó érzelmi érintettségtől, valamint a kádári propagandától egyaránt mentes) reflexiókról is.

Egy rádióbeszéd esetében fontos tényező a befogadó közeg, a hallgatóság, és annak előzetes elvárása. Mindszenty József a történeti előzmények miatt morális viszonyítási pontként, megkerülhetetlen közéleti tényezőként lépett be a parlamenti stúdióba 1956. november 3-ának estéjén. Ezért a dolgozat – a teljesség igénye nélkül – összefoglalja az előzményeket is: Mindszenty József 1945 és 1948 közötti közéleti fellépését, konfliktusait, ezek hátterét, és az őt körülvevő politikai környezetet. A bíboros letartóztatása, koncepciók pere és elítélése ugyancsak ismert a bőséges szakirodalomból, ahogyan az 1945-től kezdve ellene folytatott lejárató kampány is. Utóbbi a dolgozat kizárólag az MTI híreire szűkítve tárgyalja. Ezt a szűkítést indokolta az a tény, hogy a Magyar Távirati Iroda a vizsgált időszakban a Magyar Rádióval egyazon intézményen belül működött. Ezért a rádióban beolvasott híreket az MTI

szerkesztette. A rádióban történő elhangzás hitelességet, egyfajta hivatalos keretet kölcsönzött azoknak az állandósult jelzőknek, amelyeket a kommunista sajtó már 1945-től a bíboros nevéhez kapcsolt, és következetesen sulykolt: – *klerikális reakció, a demokrácia ellensége, a földet a szegényektől visszavenni szándékozó, feudális egyház népellenes vezetője*, hogy csak néhányat ragadjuk ki a sorból. Ennek a kampánynak a hatása visszacseng a bíboros 1956-os beszédét megelőző várakozásokban, a rádióbeszéd vegyes fogadtatásában, és későbbi, eltorzított értelmezéseiben is. A kommunista narratíva túlélő erejét szemlélteti, hogy a Kádár-korban kialakított torzított értelmezés még a rendszerváltás után is – igaz, szórványosan – időről időre bűvópatakként bukkan a felszínre, átszínezve az utókor reflexióit is.

A beszéd tartalma mellett legalább ennyire fontos a beszéd fogalmazójának a személyisége. Ez a sokat vitatott rádiónyilatkozat ugyanis csak Mindszenty (Pehm) József bíboros személyisége, papi szerepfelfogása, és egész életpályája tükrében érthető meg a maga teljességében. Mindszenty személyiségéről és hatásáról sokat elárul az a tény, hogy személye és rádióbeszéde még most, évtizedekkel később is élénk viták tárgya.

Az 1956. november 3-i rádióbeszédet egy élő, érző ember mondta el, aki saját korának és egyéni szocializációjának lenyomata volt. Maga a beszéd általában sem elválasztható a beszélőtől, az ő személyiségétől, mint forrástól. Az üzenetet azonban nemcsak a közlő szándéka, hanem a befogadó szubjektív percepciója is formálja. Éppen ezért minden esetben – így az 1956-os Mindszenty-beszéd esetében is – jogos a kérdés: vajon arra reflektálunk utólag, amit a beszélő ténylegesen mondott, vagy inkább saját gondolatainkra, képzeleteinkre, amelyeket a beszélő személyéhez társítunk? Halljuk-e a szavait – vagy csak a saját prizmánkon keresztül szemléljük őt? A fentiek okán az 1956. november 3-i rádióbeszéd ismertetését követően górcső alá veszem magát a történelmi személyiséget is. A bíboros életrajzát egy külön fejezetben összegzi ez a dolgozat, a gazdag életútból kifejezetten azokra a tényezőkre koncentrálva, amelyek segítenek megérteni a mozgatórugókat, amelyek a rádióbeszéd megfogalmazásakor a bíboros tollát vezették. Végezetül: a hitelességről és önazonosságról minden egyes ember esetében a szavak és a tettek összhangja beszél. Ezért a dolgozat célja az 1956-os szavak és a korábbi tettek összevetése is – vagyis annak vizsgálata, mit mondott a beszélő, és hogyan cselekedett a gyakorlat síkján akkor, amikor cselekedni volt módja. Ezt a cselekvési mozgásteret pedig sokkalta szűkebbre szabta a történelem, mint Mindszenty József bíboros erkölcsi, közéleti és történelmi hatósugarát.

I/1. Vonatkozó irodalom

A dolgozat végén olvasható irodalomjegyzék megközelítőleg sem tartalmazza a Mindszentyről megjelent összes könyv és tanulmány teljes listáját, mert annak a pusztán címszavakban ismertetése is meghaladná a tartalmi és terjedelmi kereteket. Jelen dolgozat csak a bíboros beszédére, és az annak megértéséhez szükséges életpálya-szakaszaira, körülményekre összpontosít. Az ehhez szükséges irodalmat ismertetem ebben az alfejezetben.

Megkerülhetetlen mű az *Emlékirataim*, magának a beszéd szerzőjének, Mindszenty Józsefnek a memoárja¹. A főpapról az eddigi legátfogóbb és legalaposabb monográfiát Balogh Margit² tárta az olvasók elé. Ugyanő segít megérteni Mindszenty közjogi szerepfelfogását és abból levezethető magatartását *A magyar primási méltóság közjogi szerepének történeti előzményei* című tanulmányában.³ Ugyanezt a kérdést az amerikai diplomáciai iratok alapján vizsgálja Somorjai Ádám bencés szerzetes munkája.⁴ A korszak alkotmányjogi dilemmáit Föglein Gizella: *Államforma és államfői jogkör Magyarországon 1944-1949* című kötete, valamint Petrás Éva és szerzőtársai forrásközlése⁵ segít megérteni.

A bíboros és az egyház 1956-os szerepével elsősorban a beszéddel összefüggésben foglalkozik jelen dolgozat. Mindszenty szabadulásának körülményeiről Tyekvicska Árpád ír részletesen,⁶ szabadon töltött néhány napjának eseményeiről pedig Pánczél Hegedűs János⁷ bőszégesen beszámol doktori dolgozatában. Franka Tibor interjúkötete⁸ a dolgozatban tárgyalt beszédet két nappal megelőző, november 1-i, rövid bíborosi nyilatkozat felvételének és elhangzásának körülményeibe ad érdekesítő betekintést. A november 3-i, élő adásban elmondott rádióbeszéd leiratát először 1957-ben adta közre Varga László: *A forradalom hangja – Magyarországi rádióadások 1956. október 23-tól november 9-ig* című könyvében – ez a mű a rendszerváltást követően már Magyarországon is megjelenhetett. A beszéd spontán fogadtatásáról számos, utólag megjelent mű ad képet, köztük Huszár Tibor kötete Bibó István

¹ Mindszenty József: *Emlékirataim*. Vörösvári István kiadása, Toronto, 1974.

² Balogh Margit: *Mindszenty József I-II*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2015.

³ Balogh Margit: *A magyar primási méltóság közjogi szerepének történeti előzményei*. In: *Remény a reménytelenségben – Főpásztorok a kelet-közép-európai diktatúrákban*, Szerk.: Soós – Zombori, Budapest, 2014.

⁴ Somorjai Ádám OSB: *Mindszenty felfogása a primás alkotmányos szerepköréről, közjogi, politikai szerepvállalásáról vallott felfogása*. In: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, Budapest, 2011/1-2

⁵ Petrás Éva – Schlachta Boglárka Lilla – Szabó Róbert (szerk.): *Slachta Margit beszédei a magyar parlamentben*, Budapest, 2021.

⁶ Tyekvicska Árpád: *A bíboros és a katona. Mindszenty József és Pálincás-Pallavicini Antal a forradalomban Századvég Kiadó – 1956-os Intézet*, Budapest, 1994.

⁷ Pánczél Hegedűs János: *Mindszenty 1956 – Nem forradalom, hanem szabadságharc*, Nemzeti Közszerzői Kiadó, Budapest, 2015.

⁸ Franka Tibor: *Behívattak*, szerzői kiadás, 1989.

irathagyatékából,⁹ Kőrösi Zsuzsanna és Tóth Pál Péter kötete¹⁰ az 1956-os pártvezetők visszaemlékezéseiből. A beszéd fogadtatása nem csak a politikában, hanem a társadalomban és az egyházban is vegyes volt, amit érzékeltetnek az egymással vitatkozó értelmezések, például Ullmann Péter Ágoston premontrei szerzetes emlékezései,¹¹ vagy az író Németh László naplójegyzetei.¹²

Különösen fontos betekintést ad a beszéd születésének körülményeibe Kálmán Peregrin forrásközlése: *Dokumentumok Grósz József kalocsai érsek hagyatékából*¹³, míg Johan Ickx-Keresztes András-Somorjai Ádám: *Ütközni, vagy időt nyerni?*¹⁴ című közös munkája részletesen ismerteti az 1945-1948 közötti katolikus útkereséseket, és pontosan érzékelteti, milyen dilemmák feszítették az egyház megmaradásának lehetőségét kereső katolikus értelmiséget. Ezen dilemmák megértéséhez tágabb optikát szolgáltat Reinhart Koselleck: *Elmúlt jövő – A történelmi idők szemantikája* történetfilozófiai összefoglaló kötete.¹⁵

Adriányi Gábor: *Hűséggel az egyházhoz és a történelmi magyar hazához* című tanulmánykötete,¹⁶ valamint a Vecsey József által közreadott *Mindszenty Okmánytár*¹⁷ sokat segít Mindszenty József mozgatórugóinak megértésében. Nagy Töhötöm jezsuita szerzetes dokumentumai és visszaemlékezései¹⁸ szintén szubjektív – és a fenti szerzőkkel éppen ellentétes – hangvételben mutatják be a főpap személyiségét.

Gergely Jenő a rendszerváltás előtt, illetve részben utána is, változó hangvételben, de bőségesen ismertette az egyház 20. századi történetét, ezekből a művekből¹⁹ is idéz a

⁹ Huszár Tibor: Bibó István (1911-1979) életút dokumentumokban, Budapest, 1956-os Intézet-Osiris-Századvég, 1995.

¹⁰ Kőrösi Zsuzsanna – Tóth Pál Péter: Pártok 1956 – Válogatás 1956-os pártvezetők visszaemlékezéseiből, 1956-os Intézet, Budapest, 1997.

¹¹ Ö. Kovács József – Szabó Csaba (szerk.): Inkább létezni, mint látszani. Ullmann Péter Ágoston premontrei szerzetes emlékezései, Premontrei könyvek, Budapest, 2017.

¹² Németh László: A magyar forradalomról, Nap Kiadó, 2011.

¹³ Kálmán Peregrin: Dokumentumok Grósz József kalocsai érsek hagyatékából 1956-1957, Budapest, 2011.

¹⁴ Johan Ickx-Keresztes András-Somorjai Ádám: Ütközni, vagy időt nyerni? Katolikus alternatívák 1945 után néhány vatikáni dokumentum fényében, Budapest, 2020.

¹⁵ Reinhart Koselleck: Elmúlt jövő – A történelmi idők szemantikája, Atlantis, 2003, (ford.: Hidas Zoltán, Szabó Márton)

¹⁶ Adriányi Gábor: Hűséggel az egyházhoz és a történelmi magyar hazához – Tanulmánykötet Mindszenty József pappá szentelésének 100., esztergomi érseki kinevezésének 70., valamint halálának 40. évfordulójára. Hittel a Nemzetért Alapítvány I, Budapest, 2015.

¹⁷ Vecsey József: Mindszenty Okmánytár – Pásztorlevelek, beszédek, nyilatkozatok, levelek, I-III., München, 1957.

¹⁸ Nagy Töhötöm: Jezsuiták és szabadkőművesek, Buenos Aires, 1963., uő: Az arcvonalon való átszökés naplója (1944. november-december), szerk.: Keresztes András, Budapest, 2016., valamint Napló, 1945-1946 kapcsolódó dokumentumokkal, szerk.: Keresztes András, Budapest, 2019.

¹⁹ Gergely Jenő: A katolikus egyház Magyarországon 1944-1971, Budapest, 1985., uő: A katolikus egyház története Magyarországon 1919-1945. Pannonica Kiadó, 1997., A katolikus társadalmi mozgalmak az 1930-

dolgozat. A hazai egyháztörténethez sokat tesz hozzá Gianone András: *Az Actio Catholica története Magyarországon* című doktori értekezése,²⁰ míg a forradalom idején történeteket tágabb keretek között Békés Csaba munkája,²¹ Litván György²² és Kecskés D. Gusztáv forrásközlései²³, valamint az indiai külügyminisztérium archívumából 2006-ban közölt források²⁴ helyezik el.

A kádári propaganda meghatározta a nyilvánosságban élő Mindszenty-képet, és hatása nem csupán a maga korában, hanem az utókor értelmezésében is megjelenik. Az MSZMP narratíváját a történetírásban Berecz János,²⁵ Marosán György²⁶ és a Hollós Ervin – Lajtai Vera házaspár²⁷ munkái jelenítették meg.

A beszédet időben jelentősen megelőző lejárató sajtóhadjárat – az 1945-1948 közötti időszakban – önmagában egy teljes kötetet tenne ki, ezért jelen dolgozatban ennek ismertetésekor a Magyar Távirati Iroda digitális archívumában fellelhető hírekre szorítkoztam. Az 1956-os forradalom és szabadságharc leverését követően nemcsak a sajtóban és a történetírásban, hanem a gyerekeknek szánt tankönyvekben is folytatódó propaganda hatása szintén meghatározóan befolyásolta a bíborosról kialakított képet a közemlékezetben, illetve a beszéd értelmezését. A tankönyvek összevetéséhez az Országos Pedagógiai Könyvtártól kaptam segítséget.

I.2 Technikai vizsgálat

Jelen dolgozat technikai szempontból is összehasonlítja és elemzi Mindszenty rádióbeszédének felvételeit. Az 1956. november 3-án este – élő adásban csak egyetlen

1940-es években, *Múltunk*, 42. évf. 3. sz., Budapest, 1997., A kereszténydemokrácia Magyarországon, *Múltunk*, 2007/3.

²⁰ Gianone András: *Az Actio Catholica története Magyarországon, 1932-1948*, doktori értekezés, ELTE-BTK TDI, Budapest, 2006.

²¹ Békés Csaba: *Az 1956-os magyar forradalom a világpolitikában, 1956-os Intézet*, Budapest, 2006.

²² Litván György (szerk.): *Egy francia diplomata a forradalomban – Guy Turbet-Delof 1956-os naplója*, Francia Intézet – 1956-os Intézet, Budapest, 1996.

²³ Kecskés D. Gusztáv: *Franciaország és a magyar forradalom, 1956*, *História – MTA Történettudományi Intézete*, Budapest, 2007.

²⁴ *India és a magyar forradalom 1956 – Dokumentumok az Indiai Köztársaság külügyminisztériumának archívumából*, ford.: Gáth et al, *Argumentum*, 2006.

²⁵ Berecz János: *Ellenforradalom tollal és fegyverrel 1956*, második, bővített és javított kiadás, Kossuth Könyvkiadó, 1981.

²⁶ Marosán György: *A tanúk még élnek*, Hírlapkiadó Vállalat, 1989.

²⁷ Hollós E. – Lajtai V.: *A nemzetközi osztályharc és Magyarország 1956 őszén*, *Párttörténeti Közlemények*, 27. évf. 1981. 3. sz.

alkalommal – elhangzott beszédéről eddig három felvétel került elő. Ezeket öt különböző digitális példányban őrzik az archívumok. A felvételek hangminőségüket és időtartamukat tekintve is lényegesen eltérnek egymástól. Ez a tény önmagában indokolja annak vizsgálatát, hogy történt-e technikai, illetve tartalmi manipuláció a később tendenciózusan félremagyarázott beszéd felvételeivel. (Technikai manipuláció alatt a felvétel minőségének javítását vagy torzítását célzó, hangszintet vagy háttérzajt módosító beavatkozásokat, míg tartalmi manipuláció alatt a vágás-szerkesztés során történt, a mondanivalót csonkító kivágásokat, vagy ellenkezőleg: az eredeti nyilatkozatban el nem hangzott beillesztéseket értjük).

A felvételeket döntően a Magyar Rádió Archívumában (ma már az MTVA része) vizsgáltam, de nélkülözhetetlen segítséget kaptam az Országos Széchényi Könyvtár Történeti Interjúk Tárától is. A dolgozat kitér a hangfelvételek történetére, hangminőségére, valamint őrzési helyükre juttatásuk körülményeire is. A technikai vizsgálat célja volt emellett az is, hogy megkíséreljük rekonstruálni: az adott kor technikai lehetőségei és akadályai mellett milyen minőségben hallhatta a beszédet a kor rádióhallgatója. Hallhatta-e pontosan, érthette-e egyáltalán? Az esetleges szándékos, vagy csupán technikai zavarójelek meglétének vizsgálatához a rádióarchívum munkatársaitól (Simon Lászlótól és Szőke András Zsolttól), valamint Balás B. Dénes rádiótechnikustól kaptam segítséget. A vizsgálatához használt szoftverek: IzotopeRX7, illetve az Audacity hangvágó program.

II. 1956. november 3. este 20 óra – a rádióbeszéd

Alább a teljes beszéd szövegét közlöm úgy, ahogyan a Magyar Elektronikus Könyvtárban²⁸ elérhető. Ezt a beszédváltozatot adja közre kétkötetes monográfiájában Balogh Margit²⁹ is. A bíboros személyes memoárjában közölt szöveg – tartalmilag lényegtelen eltérésekkel – ugyanezt tartalmazza. Összevettem azonban a közölt szöveget a Magyar Rádió Digitális Archívumában (MRDA), valamint az Országos Széchényi Könyvtár Történeti Interjúk Tárában (OSZK-TIT) őrzött hangfelvételeken ténylegesen hallható beszéddel. A felvételeken elhangzó, és a később írásban közreadott szöveg között apró eltérések figyelhetők meg. Az

²⁸ A beszéd leírt szövege elérhető: <http://mek.niif.hu/01900/01937/html/szerviz/dokument/mindsts.htm> Utolsó letöltés: 2023. 09. 18.

²⁹ Balogh: Mindszenty, 1033-136. o.

alábbi szövegek közlésben szimpla () zárójelbe tett és áthúzott szavak nem, vagy nem úgy szerepeltek a hangzó beszédben, ahogyan a közzétett szövegleírásban olvashatóak. A vastagon kiemelt, dupla zárójelek (()) közé írt, félkövérrel kiemelt szavak, hangzók, mondatrészek a rádióbeszéd felvételén hallhatóak, de nem szerepelnek – vagy nem pontosan az elhangzottaknak megfelelően szerepelnek – az írásban közzétett beszéd szövegben. Ezért ezeket pótlólagosan szúrtam bele a szövegbe a dupla zárójelek közé.

Az eltérések, mint írtam, lényegtelenek, két pontot leszámítva. Az egyik, hogy a bíboros élő adásban elmondott rádióbeszédében a Himnusz sora a jelzett módon szerepel („*Tarts fölédje védőkart*” - ezt a hibát egyébként a Mindszenty Okmánytárban már javította Vecsey József.)³⁰ A másik, hogy a legutolsó bekezdés nem mindegyik felvételen hangzik el – jelzésképpen a dolgozatban ezt a szövegrészt is áthúzással jelöltem meg. A beszéd szövegének ismertetése után a következő fejezetben térek majd rá a meglévő felvételekre, azok forrására és minőségi összevetésére. Most azonban lássuk a szövegét annak a beszédnek, amely 1956. november 3-án este 20 órától hangzott el a Szabad Kossuth Rádió és a Szabad Petőfi Rádió, Győr hullámhosszán:

„Igen gyakori mostanában annak a hangsúlyozása, hogy a nyilatkozó a múlttal szakítva őszintén beszél. Én ezt így nem mondhatom: nem kell szakítanom múltammal. Isten irgalmából ugyanaz vagyok, mint aki voltam bebörtönzésem előtt. Ugyanazzal a testi és szellemi épséggel állok meggyőződésemmel, mint nyolc éve, bár a fogság megviselt.

Azt sem mondhatom, hogy most már őszintén beszélek, mert én mindig őszintén beszéltem; vagyis kertelés nélkül (~~mondtam~~) azt, amit igaznak és helyesnek tartok. Ezt csak folytatom itt, amikor közvetlenül (:) ((és)) személyesen, tehát nem magnetofon-hangfelvétel útján szólok az egész világhoz és a magyar nemzethez.

Rendkívül súlyos (~~helyzetünk~~) ((helyzetünk)) külföldi és belföldi viszonylatban kell szétnéznünk. Oly távlatból kívánok megállapításokat tenni, ahonnan áttekintés nyílik, de sorsunkhoz viszont oly közel hajolva, hogy mondanivaló((i))mnak meglegyen a gyakorlati érvénye mindnyájunk számára.

A külföld felé élőszóval ma első ízben köszönhetem meg azt, amit nekünk nyújt. Mindenekelőtt a Szentatyának, XII. Pius pápa Őszentségének fejezem ki személyes hálámat, hogy a magyar katolikus Egyház fejről oly sokszor megemlékezett. Mellette mély hálámat küldöm azoknak az

³⁰ Mindszenty Okmánytár – Pásztorlevelek, beszédek, nyilatkozatok, levelek, I-II-III., München, 1957, 311. o.

államfőknek, a katolikus Egyház vezetőinek, a különböző kormányoknak, parlamenteknek, közéleti és magántényezőknek, akik a börtönömben töltött idő alatt hazám és sorsom iránt részvétellel és segítő szándékkal viseltettek. Isten jutalmazza meg őket ezért. Ugyanígy hálát érzek a világsajtó képviselői és a rádiók világhálózata iránt, amelynek elektromos hullámai a humánium egyetlen légi nagyhatalmát alkotják. Örülök, hogy ezt most végre szabadon megmondhatom.

Másrészt arról óhajtok beszélni, hogy az egész kultúrvilág, a külföld, úgyszólván osztatlanul mellénk állt és segít. ~~(Ez számunkra ugyanis nagy erőt jelent, nagyobbat.)~~ **((Számunkra ez ugyanis sokkal nagyobb erő,)))** mint amennyi magunknak van. Mi kis nemzet vagyunk. Kis ország a földgömbön. Ám valamiben mégis elsőek vagyunk: egy nemzet sincs, amely ezeréves történelme során nálunk többet szenvedett volna. Első királyunk, Szent István uralkodása után nagy nemzetté fejlődtünk. A nándorfehérvári győzelem után, amelynek 500. évfordulóját üljük, nemzeti létszámunk egyezett az akkori Angliáéval. Ám folyton szabadságharcokat kellett vívnunk. Legtöbbször a nyugati országok védelmében. Ez megakasztotta a nemzetet, s mindig újra saját erőnkől kellett **((a))** felemelkedést keresnünk.

Most ~~(történt először)~~ **((van az első eset))** a történelem folyamán, hogy Magyarország a többi kultúrnép valóban hathatós rokonszenvét ~~(érdemli)~~ **((élvezi))**. ~~(Mi)~~ **((Mind))** meg vagyunk illetődve **((emiatt.))** ~~(s—egy)~~ **((Egy))** kis nemzet minden tagja szívből örül, hogy szabadságszeretetéért a többi nép ~~(felkarolja)~~ **((fölkarolja))** ügyét. A Gondviselést látjuk benne, amely a külföld szolidaritása által valósul meg úgy, ahogy himnuszunk zengi: Isten áldd meg a magyart... ~~(Nyújts feleje védőkart.)~~ **((Tarts föléje védőkart.))**

Himnuszunk így folytatódik: ha küzd ellenséggel. De mi **((még))** rendkívül súlyos helyzetünkben is azt reméljük, hogy ~~(nincs)~~ **((nincs))** ellenségünk. **((Azért, mert))** Mi sem vagyunk ellenségei senkinek sem. Minden néppel és országgal barátságban akarunk élni. Egy olyan nemzetnél, mint a magyar, amelynek történelmi törzse mélyen ~~(gyökeredzik)~~ **((gyökerezik))** a múltban, különböző korszakok ismerhetők fel abban az érzésben, amivel ~~(helyet)~~ **((helet))** foglal a többi nép között. Fordulatairól, árnyalatairól le lehet olvasni ~~(fejlődésének)~~ **((a fejlődés))** jegyeit. Korunknak azonban **((ebből a szempontból))** általános jellemzője, hogy minden népnél egy irány felé halad a fejlődés. A régi nacionalizmusokat mindenütt át kell értékelni. A nemzeti érzés ne legyen többé harcok forrása az országok közt, hanem **((éppen))** az igazság fundamentumán a békés együttélés záloga. A nemzeti érzés virágozzék az egész világon a népek közös kincseit képező kultúrértékek területén. Így az egyik

ország haladása a másikat is előre viszi. (~~Természetszerű~~) ((**Más természetű**)) okoknál fogva: fizikai életfeltételeik szerint is mindjobban egymásra utaltak a népek. Mi magyarok, az európai népek családi, bensőséges békéjének zászlóvivőiként akarunk élni és cselekedni. Nem mesterségesen hirdetett, de valódi (~~barátsággal~~) ((**barátságban**)) mindegyikkel. Sőt még további (~~tájak felé~~) ((**tájakra is**)) emelve szemünket: mi, a kis nemzet, barátságban, zavartalan, békés, kölcsönös megbecsülésben kívánunk lenni a nagy Amerikai Egyesült Államokkal és a hatalmas orosz birodalommal egyaránt. Jósomszédi viszonyban Prágával, Bukaresttel, Varsóval és Belgráddal. Ausztriát pedig ebben a (~~tekinteten~~) ((**tekintetben**)) úgy kell megemlítenem, hogy mostani vajúdasunk kapcsán tanúsított testvéri magatartását máris minden magyar a szívébe zárta.

Egész helyzetünket azonban ((**most**)) az dönti el, hogy a 200 milliós orosz birodalomnak mi a szándéka a határainkon belül lévő katonai erejével. Rádiójelentések adták hírül, hogy ez a fegyveres erő növekszik. Mi semlegesek vagyunk. Mi az orosz birodalomnak nem adunk okot a vérontásra. De nem merül fel az orosz birodalom vezetőiben a gondolat, hogy sokkal jobban fogjuk becsülni az orosz népet, ha nem igaz le bennünket? Csak ellenséges népre szokott rátörni a megtámadott másik ország. Mi most nem támadtuk meg Oroszországot! ((**S**)) Őszintén reméljük, hogy az orosz fegyveres erők mielőbbi kivonása országunkból megtörténik.

Belső helyzetünket azonban az is válságossá teszi, hogy az előbb mondtak miatt a munka, a termelés országosan megállt. Közvetlen éhínségbe kerültünk. ((**A**)) Szabadságharcát egy csontig soványított nemzet vívta. Ezért a munkát, a termelést, a helyreállítási feladatok elvégzését mindenütt azonnal fel kell venni. Saját összességünk, nemzetünk érdekében. ((**A**)) (~~s~~ **a**) nemzet(~~i~~) életének folytatásához szükséges (~~ez~~) - haladéktalanul.

Amikor ezt megteesszük, ne tévesszük ((**nem tévesztjük**)) szem elől a következőket: tudja meg mindenki az országban, hogy a lefolyt harc nem forradalom volt, hanem szabadságharc. 1945-től egy veszített, ((**s**)) számunkra céltalan háború után, erőszakkal épült ki az itteni rendszer, amelynek örökösei most a ((**meg**))tagadás, megvetés, undor és elítélés izzó (~~bélyegét~~) ((**bélyegeit s**))ütik annak minden porcikájára. A rendszert az egész magyar nép söpörte el. Az örökösök ne kívánjanak erről még egy bizonyosságot. A világon páratlan szabadságharc volt ez, a fiatal nemzedékkel népünk élén.

A szabadságharc azért folyt, mert a nemzet szabadon akart dönteni arról, hogy miképpen éljen. Szabadon akart határozni sorsa, államának igazgatása, munkájának értékesítése felől. Ennek a ténynek valóságát maga a nép (~~semmiféle~~) ((**semmilyen mellékcélra,**)) illetéktelen

előny érdekében nem engedi elcsavarni, kiaknázni. Új, visszaélésmentes választás szükséges, ~~(amelyben)~~ **((amelynél))** minden párt indulhat. A választás történetét nemzetközi ellenőrzés mellett. Én pártokon kívül és - állásom szerint - felül **((is))** vagyok és maradok. ~~(Ebből a tiszteletből figyelmeztetek)~~ **((Figyelmeztetek ebből a tiszteletből))** minden magyart, hogy a ~~(gyönyörűsége)~~ **((gyönyörű))** egység októberi napjai után ne adjanak helyt pártviszályoknak és széthúzás(ok)nak. ~~(Mert)~~ **((Ennek))** az országnak sok mindenre van most szüksége, de minél kevesebb pártra és pártvezérre. Maga a politizálás **((is))** ma másodrendű ügy: a nemzet léte és a mindennapi kenyér a mi gondunk.

A bukott rendszer örököseinek eddigi visszatekintő leleplezései feltárták, hogy a törvényes felelősségre vonásoknak minden vonalon, és pedig független és pártatlan bíróság útján kell bekövetkezniük. Magánbosszúkat el kell kerülni, **((s))** ki kell küszöbölni. A bukott rendszer részesei és örökösei külön felelősséget viselnek saját tevékenységükért, mulasztásért, késedelemért vagy helytelen intézkedésért **((egyaránt))**. **((A))** Leleplező vallomásokhoz nem ~~(fűzhetünk)~~ **((fűzők most))** egyetlen megállapítást sem, mert az országos munkafelvételt és a ~~(termelés-folytatását)~~ **((termelésfolytatást))** hátráltatná. Ha a kibontakozás az elhangzott ígérek szerint tisztességesen halad előre, ez nem is lehet ~~(feladatunk)~~ **((a feladatom))**.

((Ám)) Hangsúlyoznom kell ~~(azonban)~~ a tennivalók tárgyi foglalatát **((foglalatát))**: jogállamban ~~(élünk)~~ **((élő))**, osztály nélküli társadalom, **((a))** demokratikus vívmányokat fejlesztő, **((a))** szociális érdekektől helyesen és igazságosan korlátolt **((korlátozott))** magántulajdon alapján álló, kizárólag kultúrnacionalista ~~(elemű)~~ **((szellemű))** nemzet és ország akarunk lenni. Ez akar lenni az egész magyar ~~(nemzet)~~ **((nép))**. Mint a **((magyar római))** katolikus Egyház feje viszont kijelentem, hogy - amint azt a püspöki kar 1945-ben közös körlevélben kijelentette **((jelentette))- ((, hogy))** nem helyezkedünk szembe a történelmi haladás igazolt irányával, sőt az egészséges fejlődést mindenben előmozdítjuk. Azt a magyar nép természetesnek találja, hogy nagy múltú és nagy értékű intézményeinkről gondoskodni kell. ~~(Ugyanebben a)~~ **((Ugyane))** minőségemben továbbá **((röviden))** megemlítem, az ország hat és fél millió katolikus ~~(híveinek)~~ **((hívóinak))** tájékoztatására, hogy a bukott rendszer erőszakának és csalárdságának minden nyomát egyházi vonalon felszámoljuk. Ez nálunk ősi hit- és erkölcsstanunkból és az Egyházzal egyidős jogszabályokból önként adódik.

A nemzethez intézett mostani szózatom más részletekre tudatosan nem terjed ki, mert amit ~~(mondtam)~~ **((mondottam))**, világos és elég.

*De végezetül egy kérdés felvetése mégsem hagyható el: Mit gondolnak a bukott rendszer örökösei? Ha az általuk megbélyegzett elődeik vallás-erkölcsi alapon álltak volna, elkövették volna-e mindazt, aminek következményei elől menekülni ~~(kényszerülnek)~~ **((kényszerültek))**? A keresztény hitoktatás szabadságának azonnali rendezését, a katolikus Egyház intézményeinek és társulatainak, köztük sajtójának visszaadását joggal elvárjuk.*

*(Ettől a pillanattól kezdve figyeljük, hogy ígérek és cselekedetek fődik-e egymást, és ami ma keresztülvihető, azt senki se halassza holnapra. Mi, akik figyelünk és előmozdítani kívánjuk az egész nép javát, bízunk a Gondviselésben. —(S) **((hogy))** nem hiába.”)*³¹

II/1. A Mindszenty-beszéd felvételeinek technikai vizsgálata

Jelen dolgozat Mindszenty József 1956. november 3-i rádiószózatát nem technikatörténeti összefüggésben vizsgálja, mégis fontosnak tartottam hangtechnikai szempontból is összevetni a bíboros rádiószózatának fennmaradt hangfelvételeit. Minden hangfelvétel vizsgálatakor elsődleges kérdés, hogy történt-e tartalmi manipuláció, vagyis vágás, szerkesztés során kikerültek-e a beszédből lényeges elemek, esetleg történt-e utólagos beillesztés. Ez a kérdés ebben az esetben első ránézésre feleslegesnek tűnik: a bíboros beszéde közismerten élő adásban hangzott el, a rádiószózat leírt szövege jól ismert, és az archív hangfelvételekkel tartalmilag könnyedén összevethető, ahogyan azt az előző fejezetben meg is tettem.

Mégis indokolt a technikai vizsgálat, mégpedig két okból. Egyrészt azért, mert az ugyanazon beszédről készült felvételek eltérő hosszúságúak, és több esetben hiányosak is. Másrészt a felvételek spektrumképe szemmel láthatóvá teszi a felvételek minőségét, illetve azt is, ha esetleg szándékos rádiózavarás, vagy technikai eredetű, nem szándékos zavaró jelek nehezítették a beszéd értelmezését. Egy elhangzása pillanatától napjainkig élénk viták tárgyát képező rádióbeszéd esetében érdemes tisztázni azt, hogy a hallgatók valóban érthették-e a beszédet, vagy technikai okokból csupán hiányosan juthatott el a tartalom a kor emberéhez – hozzájárulva ezzel a későbbi, szándékoltan torzított értelmezés tartós fennmaradásához. A beszéd később ismételt sugárzásának felvétele (a BBC magyar adásának hangfelvétele) hangminősége ugyancsak sokat elárul akár a szándékos rádiózavarásról, akár a pusztán technikai okból eredő minőségromlásról.

³¹ Az utolsó, áthúzással jelölt beszédrészlet a csehszlovák rádiótól a rádióarchívumba érkezett adásrögzítő felvételtől teljességgel hiányzik.

Mindszenty József bíboros beszédét 1956. november 03-án este 20 órai kezdettel sugározta a Szabad Kossuth Rádió, Budapest, valamint a Szabad Petőfi Rádió, Győr. A beszédet a bíboros élő adásban, a parlamenti ideiglenes stúdióban ülve mondta el, ahonnan október 24-étől sugározták a rádióadást. Az értelemszerűen nem tudható, hogy amatőr eszközökkel kik, hol és hány felvételen rögzíthették a beszédet. A dolgozat jelen fejezete három felvétel öt digitális példányát vizsgálja: az élő adásban elhangzott beszédnek a csehszlovák rádió által rögzített felvételét, illetve a BBC magyar adása által ismétlésképpen leadott, a Szabad Európa Rádió (SZER)³² által megőrzött felvételeket, valamint a Reményi István rádióamatőr által rögzített, a rádióarchívumból csak nemrég előkerült felvételt hasonlítom össze, elsősorban technikai szempontból.

A beszéd hangfelvételei három forrásból érhetők el. Az élő, egyenes adásból rögzített, technikai szempontból tiszta, de tartalmilag hiányos felvételt az MTVA archívuma (ezen belül a Magyar Rádió Digitális Archívuma, amire az egyszerűség kedvéért MRDA rövidítéssel utalok) őrzi. Ugyanez a felvétel szerepel egy dupla korongos, összesen 115 perc hanganyagot tartalmazó CD-n, amelyet a Szent István Társulat (SZIT) adott ki a bíboros születésének 120. évfordulója alkalmából.³³ Ez tehát az első, technikailag tiszta, ám hiányos hangfelvétel két digitális példánya. Egy második hangfelvétel is fennmaradt a beszédről, de lényegesen rosszabb hangminőségben, és szintén két digitális példányban – tartalmilag csak az egyik példány teljes, hangminőség szempontjából pedig jelentős az eltérés. A *BBC Magyar Adásának hangfelvétele* című hangdokumentum egyik digitális példányát az MRDA őrzi, a másikat pedig az Országos Széchényi Könyvtár Történeti Interjúk Tára (OSZK-TIT). Végül a harmadik, csak 2024-ben előkerült, Reményi István rádióamatőr által rögzített hangfelvételt ugyancsak az MRDA őrzi. Ez a felvétel kitűnő minőségű, és tartalmilag is teljes.

A felvételek időtartama eltér egymástól, annak ellenére, hogy ugyanazon, élő adásban csupán egyszer sugárzott beszédre készültek. A jelzett beszédidőt a bemondói fel- és lekonferálások nélkül számítottan tüntetem fel az alábbiakban:

³² Szabad Európa Rádió – Radio Free Europe, München, 1951-1993

³³ Mindszenty József – Eredeti, archív hangfelvételek, Szent István Társulat, 2012.

Az 1956. november 3-i beszéd vizsgált felvételei:

Örzési hely:	Időtartam:	Forrás:	Tulajdonságok:
1. MRDA	22 perc 09 másodperc	Csehszlovák rádió adásrögzítése	Technikailag tiszta, jó hangminőség, a vége tartalmilag hiányos (hiányzik: a kihúzással jelölt bekezdés)
2. SZIT	20 perc 58 másodperc	Csehszlovák rádió adásrögzítése	Az előző felvétellel technikai és tartalmi szempontból azonos. Időbeli eltérés oka: szövegközi szünetek rövidítése
3. MRDA	21 perc 52 másodperc	BBC magyar adásának felvétele (Urbán György hagyatéka)	Rossz hangminőség, helyenként érthetetlen, az eleje tartalmilag hiányos. Hiányzik: a beszéd eleje
4. OSZK- TIT	22 perc 06 másodperc	BBC magyar adásának felvétele (SZER átadásából)	Gyenge hangminőség, jól érthető, tartalmilag teljes
5. MRDA	23 perc 17 másodperc	Reményi István rádióamatőr felvétele, Malcsiner Ferenc mérnök, rádióamatőr hagyatéka	Technikailag tiszta, jó hangminőség, tartalmilag teljes

A rádióarchívumban található, 1. sorszámmal jelölt, 22 perc 09 másodperc hosszúságú hangdokumentum kristálytiszta, zavartalan, ugyanakkor hiányos. Nem véletlen a jó hangminőség: ezt a felvételt a román és a csehszlovák rádiók által a forradalom idején készített adásrögzítésből kapta meg a Magyar Rádió. Az archívum munkatársa, Simon László közlése szerint az adásrögzítéseket 1957-ben kérhette ki a Belügyminisztérium a szomszédos

országok hatóságaitól, abból a célból, hogy a megtorlás során az adásban elhangzottak bizonyítékul felhasználhatók legyenek (a Magyar Rádió archívuma ugyan nem őriz a kikérésre vonatkozó dokumentumot, de a megtorlások kezdetének figyelembevételével az 1957-es esztendő valószínűsíthető). Technikai szempontból is értékes források a ma története számára ezek a hanganyagok, mert a forradalom és szabadságharc napjaiban itthon nem volt professzionális adásrögzítés: azt a parlamenti szükségstúdió körülményei nem tették lehetővé.

Az 1956. október-december közötti, professzionális eszközökkel rögzített rádióadások felvételeit – összesen 1720 perces hanganyagot – ömlesztve, összesen 35 tekercsen kapta meg a Magyar Rádió. A hangfelvételek kísérődokumentuma a D-1109 számú (az archívumban D-001109 számon nyilvántartott) törzskönyv (TKV).³⁴ Ez a dokumentum titkosított volt egészen 1989-ig, az első oldalon piros ceruzával „ZÁROLT!” megjegyzés látható.³⁵ A törzskönyv tanúsága szerint³⁶ a Magyar Rádiónak átadott hanganyag első 16 tekercsén a csehszlovák rádió hangfelvétele szerepel, amelyről szó szerinti leirat is készült. A 17-27. tekercseken a román rádió felvétele hallható (ehhez a hanganyag-csomaghoz nem készült írásos kísérődokumentáció), míg a 27-32. tekercseken a törzskönyvi bejegyzés szerint „*ellenséges és egyéb külföldi adások felvétele*” hallható.

A csehszlovák rádiótól kapott hanganyagok között a 16. tekercsen, a 6. befutónál³⁷ kezdődik a törzskönyv szerint 22 perc 15 másodperc időtartamú,³⁸ technikailag zavartalan, kristálytisztán érthető rádióbeszéd.³⁹ A törzskönyv hivatkozott oldalán a második sorban szerepel a felvétel címe: „*Mindszenty (sic!) hercegprímás szózata.*” Annak ellenére azonban, hogy a felvételek egy részéhez szó szerinti leírás is készült, Simon László közlése szerint hosszú ideig nem lehetett meghatározni az egyes felvételek időrendi sorrendjét. A hanganyag egy részéről sokáig azt sem tudták az archívum munkatársai, hogy az adott felvétel mikor hangzott el, vagy éppen ki beszél rajta, mert egy ömlesztett hanganyagot kaptak a Magyar Rádió akkori munkatársai. Csupán Varga László eredetileg 1957-ben, New York-ban kiadott könyvéből, *A forradalom hangja* című kötetből vált egyértelműen azonosíthatóvá és dokumentálhatóvá a

³⁴ Magyarországi ellenforradalmi események dokumentumai. TKV: D-001109, 1-3. oldal. MRDA, eredetileg: Magyar Rádió Archívuma.

³⁵ Függelék, 1. sz. melléklet

³⁶ TKV: D-001109, 4. o.

³⁷ Befutó: mágnesezés nélküli, feltűnő színű befűző szalag. A mágnesezett, hanghordozó szalag tekercsmagra történő befuttatására, kifuttatására, illetve az egy tekercsen lévő különböző felvételek közbenső elválasztására szolgál.

³⁸ Konferálás nélkül csak 22 perc 09 másodperc – megjegyzés: B.P.

³⁹ TKV: D-001109, 30. o.

hanganyag minden része.⁴⁰ Ez a kötet – Simon László közlése szerint – bővebben közli a rádióadások hanganyagának szövegét, mint amennyit a valóságban megkapott a Magyar Rádió, mert a kötet leírásokat tartalmaz a vidéki rádiók adásából is, amit nem tartalmaztak a román és csehszlovák forrásból érkezett szalagok.

A fenti, csehszlovák felvétel azonos az általam 2. sorszámmal jelölt felvétellel, amelyet a Magyar Rádió és a Szent István Társulat közös, 2012-ben kiadott kétkorongos CD-je tartalmaz (1. korong, 5. track). A *Szózat a nemzethez* címet viselő, eredetileg 23 perc 14 másodperc hosszúságú anyagról leválasztottam Bózsöny Ferenc⁴¹ rádióbemondónak a kiadáshoz rögzített ismertető szövegét, és 1956-os, eredeti felkonferálását. Így a felvétel tartalmilag és minőségileg teljes mértékben egyezik a Magyar Rádió Digitális Archívumban általam fellelt tiszta minőségű, 1. számmal jelölt felvétellel. Időtartamában mégis eltér a két felvétel. Az Audacity hangvágó szoftver segítségével összehasonlítva megállapítható, hogy az időbeli eltérés oka mindössze annyi, hogy a kiadott CD-n a bíboros rendkívül hosszú szüneteit – feltehetően a könnyebb befogadhatóság kedvéért – rövidítették. Összehasonlítva kiderül, hogy a rádióbeszéd CD-n kiadott felvételének nettó (tehát a bemondói fel- és lekonferálást nem tartalmazó) hosszúsága 20 perc 58 másodperc, míg a Magyar Rádió Digitális Archívumában őrzött ugyanezen felvétel nettó (tehát fel- és lekonferálás nélküli) hosszúsága 22 perc 09 másodperc. A beszéd közbeni szünetek rövidítésétől eltekintve azonban a két változat minőségében és tartalmában (így a szövegátíratban általam áthúzással jelölt záró bekezdés hiányában is) megegyezik. Az 1. számmal jelölt, archívumi felvétel végéről nemcsak az áthúzással jelölt szövegrész hiányzik, hanem zene sincs a végén, míg a CD-n közreadott 2. számú felvétel végére utólagosan egy rövid zeneműrészletet szerkesztettek, ami nem azonos az 1956. november 3-án a beszéd után bejátszott zeneművel.

A fentebb elemzettekhez képest a 3. sorszámmal jelölt felvétel (a BBC magyar adásának rögzített változata) lényegesen rosszabb minőségű. Ennek egyik digitális példányát ugyancsak a Magyar Rádió Digitális Archívumában találtam meg.⁴² Ezen a digitális példányon sem teljes egészében hallható a beszéd, de míg a csehszlovák rádió jó hangminőségű felvételén a beszéd vége hiányzik, addig erről a hangdokumentumról nem a beszéd vége, hanem az eleje maradt le. A nettó (tehát a bemondói lekonferálás nélkül számítottan) összesen 21 perc 52 másodperc

⁴⁰ Varga László: A forradalom hangja – Magyarországi rádióadások 1956. október 23-tól november 9-ig, 1957. A bíboros beszédének szövegét Varga László a kötet 461-463. oldalán közli. A kötetet Magyarországon kiadta: Gyurgyák János, (főszerk.) Századvég Kiadó, 1989.

⁴¹ Bózsöny Ferenc, 1931-2018, rádióbemondó, tanár, a Magyar Rádió főbemondója

⁴²MRDA D-001109/16/6

hosszúságú felvételtől nem csak a bemondói felkonferálás hiányzik, hanem maga a felvétel a tényleges rádióbeszédnek az 56. másodpercénél kezdődik („*múltammal, Isten irgalmából...*”). Ennek a felvételnek a végén már szerepel a beszéd záróbekezdése is, vagyis az a rész, ami az 1. és a 2. sorszámú hangdokumentumokból hiányzik. A felvétel minősége azonban annyira zavaróan rossz, hogy számos helyen egyáltalán nem érthető a bíboros beszéde, a hangminőségben és a hangerőben pedig éles, hirtelen változások hallhatók. Sem az archívum munkatársa, sem pedig a fennmaradt iratok nem tudtak tájékoztatni arról, hogy Mindszenty beszédének az utolsó részlete vajon miért maradt le a csehszlovák adásrögzítésből megkapott anyagokból. A BBC magyar adásának a rádióarchívumban őrzött felvételén szerepel ugyan ez az utolsó részlet is, de annyira rossz minőségben, hogy még utólag, a leírt szöveg birtokában hallgatva is csak szófoszlányok vehetők ki belőle. Az ezt követő orgonazene alig sejthetően hallható ugyan, de hallás után egyáltalán nem azonosítható.

Az általam 4. sorszámmal jelölt, nettó 22 perc 06 másodperces felvételt az Országos Széchényi Könyvtár Történeti Interjúk Tára őrzi. Ez is a BBC magyar adásának rögzítése, technikailag azonos a 3. sorszámmal jelölt felvétellel, de ez a felvétel teljes, hiánytalan, és lényegesen jobb a minősége. Ezen a felvételen már jól hallhatók és érthetők a bíboros beszédének utolsó szavai is. Az Országos Széchényi Könyvtár 1997-ben állapodott meg a Szabad Európa Rádióval arról, hogy örökös és át nem ruházható joggal bír a könyvtár a szerkesztőség archív gyűjteménye felett. A Történeti Interjúk Tárának vezetője, Lukács Beáta közlése szerint a SZER hangzódokumentumai 4617 tekercsen maradtak fenn, beleértve az eredeti archívum anyagait, valamint a monitoring, vagy lehallgató osztályról megmaradt szalagokat. A Szabad Európa Rádió 1956-ban sugárzott hangdokumentumai 311 darab, egyenként 90 perces hangkazettán kerültek a gyűjteménybe 2011 őszén. Ez a hangzó dokumentumtömeg tartalmazza az 1956. október 19. és november 13. között elhangzott SZER-adásokat is – köztük a BBC magyar adása által is sugárzott Mindszenty-beszéd felvételét, amelyet Lukács Beáta .ogg fileformátumban bocsátott rendelkezésemre. Ezen a felvételen már nemcsak a beszéd utolsó bekezdése hallható elfogadható minőségben, hanem a beszédet követően adásba játszott zeneművet is sikerült azonosítani a felvételen. Jeney Erzsébet zenei szerkesztő közlése szerint *Johann Sebastian Bach: c-moll passacaglia és fuga*⁴³ hangzott fel 1956. november 3-án este, Mindszenty József rádiószózatát követően. Az eredeti lemezt is őrzi még a rádióarchívum – Bach zeneművét Fernando Germani előadásában a londoni Westminster Apátságban rögzítették, és 1952-ben kétkorongos gramofonlemezen

⁴³ BWV 582. Az eredeti gramofonlemez archívumi nyilvántartási száma: L-2885.

adta ki a His Master's Voice. Az eredeti, 1956-ban adásba játszott utolsó, negyedik lemezoldalról (tehát a második korong B oldaláról) a Függelékben látható fotót⁴⁴ Szőke András Zsolt, az archívum digitalizálás és restaurálás részlegének munkatársa készítette. Őt kértem fel arra is, hogy hangtechnikai szempontból vesse össze a két BBC-s hangfelvételt, tehát a 3. sorszámú MRDA-s és a 4. sorszámú OSZK-s digitális példányt. Kíváncsi voltam egyrészt a jelentős minőségbeli különbség okára, másrészt arra, hogy vajon szándékos zavarásra, vagy pusztán technikai okokra vezethető vissza az, hogy a BBC Magyar Adása hangfelvétele, amit a rádióarchívum őriz, sok helyütt teljesen érthetetlen.

Szőke András Zsolt közlése szerint a csehszlovák rádió vélhetően a magyarországi adóantenna által sugárzott jeleket rögzítette – ez professzionális eszközökkel történhetett, ezért nem hallhatók rajta olyan hanghibák, amelyek a rádiókészülék hangfrekvenciás kimenetéről, amatőr eszközökkel történő adásrögzítéseken gyakorta jelen vannak. Ez lehet az oka annak, hogy az 1. sorszámmal jelölt felvétel (ebből következően tehát a 2. sorszámú is) hangminőség szempontjából szinte kifogástalan.

Ezzel szemben a 3. és a 4. sorszámmal jelölt BBC-s felvételeket rádiókészülék hangfrekvenciás kimenetéről rögzíthették különféle amatőr eszközökkel, legalább két különböző helyen. A BBC-adásnak ezt a két felvételét hangfrekvenciás spektrális képelemzéssel hasonlította össze Szőke András Zsolt az iZotope RX7 program használatával. Hallás alapján tett megállapításait a spektrumképek is megerősítették (összehasonlító képek a Függelék 3. és 4. sz. mellékletében). Eszerint a BBC magyar adásának ezen a két különböző felvételen a hanghibák, zavarójelek és áthallások egy része egyezik, más részük azonban technikailag megkülönböztethető és azonosítható. Mindkét felvételen hallhatók olyan zavarójelek, hanghibák, amelyek kifejezetten a vételi oldalon (rádiókészüléken hallgatva) voltak detektálhatók. Szőke András Zsolt állásfoglalása szerint ezek a zavarójelek nem kerülhettek volna a felvételekre sem stúdiókörülmények közötti helyszíni archiváláskor – amit a parlamenti stúdióban a körülmények nem tettek lehetővé –, sem pedig az adásnak a lakihegyi adóig (feltehetőleg postai vonalon) történő eljuttatása során.

Az OSZK-s (4-es sorszámmal jelölt) felvétel Szőke András Zsolt feltételezése szerint amatőr, otthoni használatra készült magnó felvétele, amit megerősítenek azok a jelszintesések, hangkimaradások is, amelyek szalaggyűrődésre utalhatnak. Ezek általában nem jelentkezik a

⁴⁴ Függelék, 2. sz. kép

stúdióminőségű szalagokra rögzítéskor, illetve a nagyobb szalagsebességgel dolgozó stúdiómagnók alkalmazásakor.

Ezzel szemben az MRDA-s felvétel a Szőke András Zsolt által készített spektrumképek tanúsága szerint több különböző vételi helyen, rádiókészülékek hangfrekvenciás kimenetéről rögzített amatőr felvételekből egybeszerkesztett változatnak tűnik. A több különböző változat egybeszerkesztésére utal az egyes felvételrészecskék minőségbeli eltérése ugyanazon felvételen belül. A zavarójelek a felvétel egyes részein minőségben és zajszintben egyaránt eltérőek.⁴⁵ A feltehetően magnószalagra rögzített felvételrészecskék egybeszerkesztett változatának lakklemezre történt rögzítésére utalnak a jellemző lemezzajok, recsegő-ropogó hangok. Ilyenek az OSZK-s, vélhetően kizárólag szalagra rögzített felvételen nem hallhatók, és a spektrumképeken sem azosíthatók.

A Voice of America (Amerika Hangja) adó adása, az adóazonosító szignál mindkét felvételen jelen van, több helyütt is azonosíthatóan. (A 3. számú, OSZK-s felvételen 0 perc 55 másodpercnél tisztán hallható: „*This is the Voice of America radiostation*”). Ez az archívum munkatársának véleménye szerint más rádiófrekvenciáról történő beszűrődés, áthallás eredménye. Az OSZK-s felvételen töredékesen ugyan, de a beszéd alatt hallható még zene is (nagyon halkán, és nem azonosíthatóan). Szőke András Zsolt szerint felfedezhetők még más olyan zavaró zörejek, hanghibák is, amelyek mindkét felvételen hallhatók, és a spektrumképeken is láthatóak, de egyértelműen nem szándékos zavarás eredményei, hanem valószínűsíthetően az adóállomásig történő jelátvitel során, vagy az adóantennáról kisugárzott jelek térben való terjedése közben keletkeztek – nem beszélve arról, hogy egy rádióadás hangminősége a vételi oldalon alapvetően függ a vételre használt rádiókészülék műszaki jellemzőitől is. A két felvétel nem hozható egymással teljes szinkronba, mert alig észrevehető sebességkülönbség van a kettő között – ami adódhat a két különböző felvevő berendezés eltérő szalagátviteli sebességéből is. Az azonban egyértelműen megállapítható, hogy tartalmi manipuláció egyik felvétellel sem történt.

A fent említett zavarójelek a BBC-s felvételekre egészen bizonyosan a BBC által Londonban, vagy a SZER által Münchenben rögzített élő beszéd későbbi, ismételt lejátszásakor kerülhettek rá a felvételekre. Az élő adásban elmondott beszéd ezzel szemben tisztán érthető volt. Ezt Balás B. Dénes rádiótechnikus is megerősítette, aki 1956-ban a Puskás Tivadar Távközlési Technikum 16 éves diákja volt, és élőben hallgatta a beszédet. (Az iskola után,

⁴⁵ Függelék, 3-4. sz. kép.

1958 júliusától a Fiumei úti OTI-toronyban dolgozott, ahol a Nyugatról sugárzott műsorokat zavaró adók felügyelete volt a feladata. Később a rádiótechnika, és azon belül a magyarországi rádiózás történetét összefoglaló könyvet⁴⁶ jelentetett meg.) Beszámolója⁴⁷ szerint a rádiózavarás itthon szünetelt a forradalom ideje alatt. Ennek okáról Gogolyák Gusztáv⁴⁸ is beszélt egy interjúbán, amelyből Révész Béla közölt szemelvényeket 1996-ban.⁴⁹ „Ahogyan 1956 októberében alakultak az események, különösen ahogyan a rádiónál elkezdődött és folytatódott, az egy nagyon komoly intő jel volt számomra, hogy megfelelően intézkednem kell. Az embereket és a berendezéseket kellett a lehető legjobban megóvni, megvédeni. A Bródy Sándor utcában nem zavarással foglalkoztak, mégis mi történt. El lehetett képzelni, hogy a zavaróállomások ellen megy a tömeg. Ezért leadtuk a közvetlen vonalon a hírt, 'becsukni a boltot', amit lehet azt megsemmisíteni – ott is voltak kimutatások, egyebek – amit lehet, kikapcsolni, és az emberek vonuljanak el. Ez körülbelül ötven embert érintett. (...) mi abszolúte leálltunk 24-re virradó éjjel, ettől kezdve nem dolgoztunk. Elmentem a Horváth Mihály térre és elküldtem a gyerekeket haza.”⁵⁰

Az élő adásban elhangzott beszéd tiszta érthetőségét támasztja alá végül az 5. számú felvétel⁵¹ is, amit eredetileg Reményi István rádióamatőr rögzíthetett, majd eljuttatta rádióamatőr társának, Malcsiner Ferencnek,⁵² akinek felvételhagyatékát Szőke András Zsolt digitalizálja. Ő hívta fel a figyelmemet a hagyatékban fellelt Mindszenty-beszédre is. Értékelése szerint ez a felvétel rádióműsorból, vevőkészülék hangfrekvenciás kimenetére csatlakoztatott amatőr magnetofonnal készült, méghozzá gyenge minőségű, hanghordozójában már egyenetlen szalagra. Ezt követően másolás útján került arra a kazettára, amit Reményi István eljuttatott Malcsiner Ferenchez. A másolás minden esetben minőségromláshoz vezet ugyan, ennek ellenére a felvétel tisztán érthető. Mégis: jelentős az eltérés az OSZK-ban őrzött teljes BBC-felvétel és ennek a – szintén teljes – felvételnek az időtartama között. A Reményi István által rögzített beszéd nettó időtartama összesen 1 perc 11 másodperccel hosszabb, mint az OSZK-ban őrzött teljes hangdokumentumé. Szőke András Zsolt közlése szerint ennek nagy valószínűséggel a felvevőgép eltérő szalagtovábbítási sebessége az oka, amit alátámaszt az is,

⁴⁶ Balás B. Dénes: A távirótól a rádióig, Ad Librum, 2009.

⁴⁷ Az adatközlővel készített interjú hanganyaga a szerző birtokában.

⁴⁸ Gogolyák Gusztáv, (1920-?) rádióműszerész, az MDP III. kerületi pártbizottságának titkára, 1952 januárjától a rádiózavarásokat működtető Budapesti 118. sz. Központi Postahivatal vezetője.

⁴⁹ Révész Béla: Manipulációs technikák a hidegháború korai időszakában, Szeged, 1996. Az interjúszemelvényeket, hiányos hivatkozással, az OSA-RFE Magyar gyűjteményében talált interjúból közölte. A tanulmány elektronikus elérhetősége: https://acta.bibl.u-szeged.hu/6921/1/juridpol_050_fasc_010_001-088.pdf

⁵⁰ Révész: Manipulációs... 63-64. o.

⁵¹ CAS-000043/02/01/01 (archívumi azonosító: ID: 5399617)

⁵² Malcsiner Ferenc, 1918-1990, rádióamatőr, okleveles villamosmérnök

hogy Mindszenty hangszíne is mélyebbnek tűnik, a beszéd pedig alig kivehetően lassúbb, de a hangsúlyok és az arányok azonosak mindkét felvétel esetében. A szalagtovábbítási sebesség ingadozó is lehetett: erre utal, hogy a spektrumkép tanúsága szerint a rögzítőberendezés földelése által keletkeztetett bűgő hang (a rádiótechnikában brumm, vagy földhurok) frekvenciája 50 Hz helyett 47 Hz, és nem egyenletes. Apróbb vételi hibák helyenként előfordulnak, de szándékosan keltett zavarójelek egyáltalán nem detektálhatók a felvételen. Ez a felvétel alátámasztja Balás B. Dénes közlését arról, hogy nem volt rádiózavarás a beszéd elhangzásakor, és a rádióhallgatók tisztán érthették Mindszenty bíboros minden szavát.

II/2. Mindszentyvel a stúdióban – tanúk és körülmények

Mindszenty József 1956. november 3-i rádiószózatát Bözsöny Ferenc, a rádió későbbi főbemondója konferálta fel. Az ekkor még fiatal bemondónak munkatársa, az 1956-os rádióadások másik legendás bemondója, P. Debrenti Piroska⁵³ írta meg a fel- és lekonferáló szöveget. Mindketten jelen voltak a bíboros beszéde idején a stúdióban – kifejezetten Mindszenty József bíboros kérése volt, hogy férfi bemondó konferálja fel őt, ezért nem P. Debrenti Piroska hangját halljuk a felvételen. Erről a mozzanatról a kettejükkel 2002. február 15-én rögzített, 2 óra 17 másodperc hosszúságú interjú értesít. Az interjút Salamon István rádiótörténész, szerkesztő készítette Bözsöny Ferenc lakásán. Az MRDA digitalizált hanganyagai között az eredeti nyersanyag tisztított, körülbelül 3 perccel rövidebb változata lelhető fel.⁵⁴

Bözsöny Ferenc az interjúban felidézte, hogy a Magyar Rádió épületét az október 23-i ostrom után október 24-én hajnalban hagyta el több kollégájával együtt. Október 24-én már a Parlament épületében lévő szükségstúdióból szólt az adás. A főbemondó visszaemlékezése szerint a bíborost november 3-án este 19 órára várták, de csak 20 órára érkezett meg végül.⁵⁵ Bözsöny Ferenc különösen nagy lelkesedéssel várta a főpapot, mert beszámolója szerint Mindszenty bérálta őt a Szent István Bazilikában. Az interjúban Bözsöny Ferenc azt is elmondta, hogy ennek megfelelően örömmel üdvözölte a bíborost, ami aztán később úgy terjedt el a rádióban, hogy üdvörlángás volt részéről ez az üdvözlés, és kezét is csókolt a főpapnak – valójában a főpapi gyűrűjét csókolta meg. A parlamenti stúdióban Dombai

⁵³ P. Debrenti Piroska, 1926-2016, rádióbemondó, előadóművész

⁵⁴ D-001475/07-08. Eredeti nyersanyag: D-1475/07-08.

⁵⁵ TKV: D-001109, 30. o. „Közlemény Mindszenthly (sic!) szózatának elhalasztásáról.”

Mihály, valamint Komjáthy Károly és felesége tartózkodtak, mint hangtechnikusok. A zenei szerkesztő Sebestyén János volt – a szükségstúdióban rendelkezésre álló szűkös zeneválasztékból tehát ő döntött a Bach c-moll passacaglia és fuga mellett. A stúdióba érkező bíborost Tildy Zoltán államminiszter és Turchányi Egon⁵⁶ kísérték – továbbá egy géppisztolyos katona, ő azonban kint maradt a stúdió előtt. Tildy a mikrofon mögötti pamlagra ült le Turchányival. Bözsöny Ferenc felkonferálása után P. Debrenti Piroska intéssel jelzett a főpapnak, hogy elkezdheti beszédét, adásban van.

A bemondók lenyűgözve figyelték, ahogyan 3-4 gépelt oldalból olvasta fel a beszédét Mindszenty, aki Bözsöny visszaemlékezése szerint a gépelt sorok közé, de még a margóra is beszúrt tollal egy-egy mondatot, emiatt felolvasás közben még forgatta is a papírt, hogy követni tudja a kézzel beszúrt részeket, ennek ellenére egyetlen baki nélkül olvasta fel rádióbeszédét. A beszédet követően Tildy Zoltán, aki Bözsöny visszaemlékezése szerint meg volt fázva, azt mondta a bíborosnak a beszéd után, hogy *„’Eminenciás uram, ennek a nehéz 16 napnak ez volt a legnagyobb órája.’ Miért mondott 16-ot, nem tudom.”*

A visszaemlékezést folytatva Bözsöny Ferenc az interjúban beszámolt arról is, hogy a beszéd végeztével Schenk Jenő, a rádió akkori fotósa sietett be a stúdióba, és kérte Mindszenty bíborost, hogy fotót készíthessen róla. A főpap nem akart ehhez hozzájárulni, de Tildy kérte, hogy engedje meg mégis a felvétel készítését. Ő is, és Turchányi Egon is a főpap mellé állt, Schenk Jenő pedig, kihasználva a lehetőséget, egymás után három felvételt is készített, arra hivatkozva, hogy az első és a második fotó nem sikerült megfelelően. Bözsöny Ferenc visszaemlékezése szerint Mindszenty József félig tréfásan, félig bosszankodva meg is jegyezte, hogy *„Ez a fotográfusok matematikája, egyet mondanak, három lesz belőle.”* A bemondó ezután felidézte, hogy évekkel később az utcán találkozott Schenk Jenővel, akit örömmel üdvözölt – a fotográfus pedig elsírta magát, hogy őt valaki még megismeri. Amikor Bözsöny Ferenc kérdezte tőle, mi lett végül azokkal a parlamenti stúdiófotókkal, Schenk Jenő azt válaszolta neki, hogy kirabolták a lakását, a gépét és a filmet is elvitték.

Apró érdekesség ebből a páros interjúból: P. Debrenti Piroska határozottan azt mondta Salamon Istvánnak, hogy a bíboros a beszéd után már nem hagyta el a Parlament épületét, mert ekkor már késő este volt, és kijárási tilalom volt érvényben. A bemondónő ezzel nem arra utalt, amiről Mindszenty ír memoárjában, hogy a rádióbeszédet követően visszaadta a látogatást Tildynek a politikus parlamenti „lakásán”: a bemondónő úgy emlékezett vissza,

⁵⁶ Turchányi Egon, 1894-1969, római katolikus pap, bíborosi titkár

hogy az egyik, belső udvarra néző, folyosói ablakon kitekintve látta a bíborost éjszaka, amint ott állt a szemközti folyosó egyik ablakánál. Ma már nem rekonstruálható, hogy P. Debrenti Piroska kit láthatott az ablaküvegen át a szemközti épületrész ablaka mögött.

II/3. A beszéd előzményei és környezete

Mindszenty beszédét nem vizsgálhatjuk pusztán önmagában: hatásának elemzésekor figyelembe kell venni azt a felfokozott várakozást, ami a bíboros szabadulását és nyilvános állásfoglalását megelőzte. Ez a várakozás tetten érhető a társadalom megmozdulásaiban, a hazai és a nemzetközi sajtóban, valamint a politikai környezetben is. Esztergomban, a prímási székvárosban – ahol a Mindszenty által 1947-1948-ra meghirdetett Mária-év egyházi eseményein Bády István⁵⁷ polgármester beszámolója szerint több tízezer vettek részt, majd 1948 tavaszán a kommunisták szervezésében néhány százan tüntettek a bíboros „politikája” ellen – 1956 októberének végén tömegek követelték szabadon engedését.⁵⁸

Az ország más városaiban is hasonló megmozdulások voltak, és erről a külföldi újságírók sem voltak restek beszámolni, hiszen a bíboros – világszerte visszhangot vert kirakatpere és börtönbüntetése okán – nemcsak itthon, hanem a nagyvilágban is erkölcsi viszonyítási ponttá vált. Szabadlára helyezését még a forradalom előestéjén is követelték egy győri vitán, amelyről 1956. október 22-i dátummal értesíti az olvasókat John MacCormac a *New York Times* 1956. október 23-i számában. *„Egy nyilvános vita felszólalói a múlt hétvégén Győrben azt követelték, hogy a szovjet csapatokat vonják ki Magyarországról és Mindszenty József bíborost helyezzék szabadlára.”*⁵⁹ A győri vitán, amelyet Háty Gyula⁶⁰ vezetett, a Kossuth-díjas író Mindszenty bíboros internálásának megszüntetésével kapcsolatban azt mondta, hogy ő ugyan nem vallásos, de helyteleníti a vallás ügyeibe való rendészeti beavatkozást. (Erről a

⁵⁷ Dr. Bády István, 1913-1994, kiskgazda politikus, Esztergom polgármestere, 1956-ban az Esztergomi Nemzeti Tanács elnöke

⁵⁸ Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzati Levéltár (továbbiakban: KEMÖL), EMB, B 686/57.11 (Horváth Csaba vádirata 1957. dec. 18 - dec. 28). Közli: Kovács László: Az 1956-os forradalom története Esztergomban, 4. változat, 1999, Elektronikus elérhetőség: <https://mek.oszk.hu/02200/02240/02240.pdf> Utolsó letöltés: 2023. 09. 20.

⁵⁹ New York Times, 1956. október 23, közli: Budapestről jelentjük... – Az 1956-os forradalom az egykorú nemzetközi sajtóban, válogatás, szerk.: Tischler János, 1956-os Intézet, Budapest, 2006, 26-27. o.

⁶⁰ Háty Gyula, 1900-1975, Kossuth-díjas író, műfordító, dramaturg

Szabad Európa Rádió is beszámolt 1956. október 23-án a reggel 9 órakor kezdődő híradásban.)⁶¹

A Somogy megyei Forradalmi Nemzeti Tanács kiáltványát október 29-én tette közzé a Somogyi Néplap – a 20. pontban szerepelt a bíboros szabadon engedésének követelése. „Követeljük az Ideiglenes Kormánytól, hogy a sztálinista rendszer idején koholt vádak alapján bebörtönzött és főpapi állásából eltávolított Mindszenty József hercegprímást főpapi stallumába azonnal helyezzék vissza.”⁶² (Ugyanez a tétel a közzétett röplapon is szerepel,⁶³ ott jelezve, hogy a Hazafias Népfront Somogy megyei Bizottságának 16 pontját fogadta el és egészítette ki a nemzeti tanács 1956. október 28-i ülése, a röplapon a bíboros vezetéknévét „Mindszenti”-nek írják.)

A kisebb helyi községekben is hasonlóan fejezték ki a népakaratot. A Somogy megyei levéltár a Rinyaszentkirály községben tartott népgyűlés jegyzőkönyvét is megőrizte: a település lakosai délután fél ötkor a községi tanácsházánál gyűltek össze, és követelték „Mindszenti (sic!) József hercegprímás helyreállítását.”⁶⁴ Október 31-én Kaposváron a Kossuth téren gyűlt össze a tömeg a Forradalmi Nemzeti Tanács hívására. Vidovics Ferenc, Somogy megye volt főispánja a Szabad Somogy tudósítása szerint⁶⁵ megemlékezett a hercegprímásról, és kifejezte reményét, hogy már azokban az órákban elfoglalja méltó helyét Esztergomban. A bíboros melletti kiállásnak később meg is lett a börtje: sok egyéb mellett ez is szerepelt a bírósági indoklásban, amikor 1958. január 9-i határozatában a megyei bíróságon az Ignác Pál vezette tanács a forradalmi nemzeti tanács elnökét, az 1957 márciusában letartóztatott Gábel Jánost (1947-ben demokrata néppárti képviselő) két és fél év börtönre ítélte.⁶⁶ A megtorlás időszakában született ítéletekhez képest enyhe börtönbüntetést egyébként a bíróság azzal indokolta, hogy a nemzeti tanács elnöke több esetben is arra törekedett, hogy megelőzze az önkényeskedést, az erőszakoskodásokat az MDP-tagokkal szemben.

A Szabad Európa Rádió magyar adásában Fábián Károly katolikus pap⁶⁷ több alkalommal is a bíboros szabadon bocsátását szorgalmazta. „Mindszenty bíboros térjen vissza Esztergomba!

⁶¹ 09:00 óra. Hírszolgálat. 1956. október 23. Elérhető: <http://szer.oszk.hu/felvetel?i=1044509926&n=09-00-ora-hirszolgalat> Letöltés: 2023. 11. 08.

⁶² Szántó László: Az 1956-os forradalom Somogyban. Válogatott dokumentumok, Kaposvár, 1995, 125. o.

⁶³ Szántó i.m. 83. o.

⁶⁴ Szántó i.m. 94. o.

⁶⁵ Idézi: Szántó, i.m. 169. o.

⁶⁶ A Kaposvári megyei Bíróság ítélete Gábel János és társa büntetőperében, B.833)1957-9. szám. Közli: Szántó, i.m. 377-385. o.

⁶⁷ Fábián Károly (1919-1993) katolikus pap, 1956-1978 között a Szabad Európa Rádió szerkesztője

*Vegye át a magyar katolikus egyház irányítását!*⁶⁸ A *Washington Post and Times Herald* október 28-i száma az előző napon az ENSZ New York-i képviselte előtt tartott magyar tüntetésről is beszámol: a demonstrálók által a magasba tartott transzparenszen Mindszenty bíboros szabadságát is követelték.⁶⁹ John MacCormac lapja hasábjain egy – október 31-ére datált, november 1-én közölt – cikkben két, meg nem nevezett, „jelentős” kommunista politikus véleményét idézi arról, hogy a Nagy Imre-kormány félelmei szerint a forradalom antikommunista terrorba torkollhat, és ezt a folyamatot csak Mindszenty József bíboros állíthatja meg. A Szabad Európa Rádió 1956. október 30-án *A nap sajtója* című sajtószemléjében a *New York Herald Tribune* cikkéből idéz: „Függetlenül a magyarországi véres forradalom további fejleményeitől, kétségtelenül megállapítható, hogy a nemzet problémáinak megoldása Mindszenty bíboros kezében van. Ő a szótlanság, fegyver nélküli Kossuthja ennek a mostani felkelésnek (...) a szabadságharc szellemi vezetője Magyarországon Mindszenty bíboros.”⁷⁰

A lengyel kommunista lap, a *Trybuna Ludu* már annál bizalmatlanabb volt Mindszentyvel szemben: Krzysztof Wolicki október 31-ére datált, november 1-én megjelent riportjában a bíboros úgy jelenik meg, mint a munkásosztály hatalmát veszélyeztető reakció potenciális vezető alakja. („...nem szabad elfelejtenünk a nyugati reakciós körök által táplált, a magyar helyzetet illető reményekről sem. Bizonyos jelentőséget tulajdonítanak például Mindszenty bíboros személyének, aki már átvette hivatalát. Egy monarchista színezetű katolikus párt életre hívásának koncepciója azonban elég élénk ellenállásra talál a forradalmi bizottságokban.”)⁷¹

Nem maradt el mögötte az *Új Szó* sem: a fejlécében Szlovákia Kommunista Pártjának napilapja önmeghatározást viselő lap november elsejei száma *A magyarországi helyzet* című cikkben felháborodással ír⁷² arról, hogy „Az ország reakciós erőit erősíti Mindszenty bíboros, a magyar népi demokrácia megátalkodott ellenségének visszatérése Budapestre.” Másnap ugyanennek a lapnak a *Magyarország tragikus napjai* című cikke arról tudósít (ezúttal –thy végződéssel írva Mindszenty nevét), hogy „a vatikáni reakció képviselőjét” hódolatos

⁶⁸ SZER magyar adása, 1956. október 26. 04 óra 50 perc. Angol nyelven idézi: Johnson, A. Ross: Setting the Record Straight: Role of Radio Free Europe in the Hungarian Revolution of 1956, Working Paper Version: December 2006, 14. o.

⁶⁹ *Washington Post and Times Herald*, 1956. október 28, közli: Budapestről jelentjük... 115. o.

⁷⁰ Közli: Simándi Irén: „Nemzetközi sajtószemle” a Szabad Európa Rádióban 1956. október 22. – november 10, OSZK-Gondolat Kiadó, Budapest, 2006.

⁷¹ *Trybuna Ludu*, 1956. november 1, közli: Budapestről jelentjük... 237. o.

⁷² *Új Szó*, 1956. november 1, IX évf. 305. sz. 3. o. Elektronikus elérhetőség:

https://library.hungaricana.hu/hu/view/UjSzo_1956_11/?pg=2&layout=s Utolsó letöltés: 2023. augusztus 18.

tisztelettel fogadta Budapest népe, és „*Budapest utcáin röplapok jelentek meg, amelyek Mindszenty kardinális részvételét követelték a kormányban*”.⁷³

Ugyanezen a napon a *Le Figaro* egészen más hangvételben ír a bíboros visszatéréséről a fővárosba: „*A felkelők által kiszabadított Mindszenty bíboros győzedelmesen vonult be Budapestre*,”⁷⁴ majd ugyanezen lapszámban Pierre Macaigne, aki beszámolója szerint maga is ott volt a tömegben Mindszenty bíborosnak a budai palotába érkezésekor, érzelmes hangvételű riportot közöl a főpap szabadulásának és érkezésének körülményeiről.

A bíboros szabadulását azonban korántsem csak az utca embere és az újságírók felfokozott várakozása övezte: Franciaország budapesti követsége már napokkal a bíboros szabadulása előtt is elképzelhetőnek tartotta, hogy a főpap béketeremtő, közvetítő szerepet tölthet be, vagy akár nagyobb kabátot is szabhatnak rá a történelmi napok. A követségi táviratokat – és ezek alapján a francia diplomatáknak a forradalom idején kialakított álláspontját – Kecskés D. Gusztáv közli. A bíboros Budapestre érkezésekor például Paul-Boncour budapesti francia követ „*úgy látta, hogy ő jelenti az egyetlen lehetőséget a magyar válság megoldására*.”⁷⁵ Noha a francia követ csodálkozva állapította meg, hogy „*ellentétben a vidékkel, Mindszenty bíboros nevét ki sem ejtette ezen a napon (október 26.) az a budapesti ifjúság, amely még mindig a forradalmi mozgalom élén áll*,”⁷⁶ az országban egyre többen sürgették a főpap szabadulását. Ez a Kossuth Rádióban megjelent hírekben is nyomon követhető. Még Felsőpetényben volt a bíboros, amikor 1956. október 30-án 16 óra 45 perckor olvasták be a Kossuth Rádióban az alábbi hírt:⁷⁷ „*Tildy Zoltán államminiszter fogadott egy munkásküldöttséget; előttük kijelentette, hogy kíváncsún tartaná, ha Mindszenty József hercegprímás visszatérne Esztergomba és a prímási teendők ellátásával részt venne abban a nemes küzdelemben, amely hazánknak ebben a történelmi napjaiban minden igaz hazafira vár!*”

Alább a dolgozat foglalkozik majd a hercegprímási címmel és annak közjogi velejáróival. Itt azonban mindenképpen figyelemre méltó a szóhasználat: Tildy Zoltán hivatkozott Mindszentyre ezzel a címmel, annak ellenére, hogy a hercegi és más nemesi címek

⁷³ Új Szó, 1956. november 2, IX évf. 306. sz. 3. o. Elektronikus elérhetőség:

https://library.hungaricana.hu/hu/view/UjSzo_1956_11/?pg=10&layout=s Utolsó letöltés: 2023. augusztus 18.

⁷⁴ Jean Roman: A Nagy-kormányt hamarosan egy antikommunista kormány válthatja fel,

Le Figaro, 1956. november 2. Közli: Budapestről jelentjük... 260. o.

⁷⁵ Kecskés D. Gusztáv: Franciaország és a magyar forradalom, 1956, História – MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 2007., 59. o.

⁷⁶ Uo.

⁷⁷ Magyar Rádió Digitális Archívuma. D-001109/10/3 tekercs.

használatát Magyarországon az 1947. évi IV. törvény⁷⁸ tiltotta meg – az egész világra érvényesen pedig a Szentszék rendelte el 1951-ben,⁷⁹ hogy az egyházfők a világi, főként feudális eredetű címeiket és rangjukat többé ne viseljék. Ez a rendelkezés már végképp megszüntette a hercegprímási címet. Ennek ellenére Mindszenty József 1956-ban így hivatkozott a rádió nyilvánosságában, még a Nagy Imre-kormány államminisztere is ezt a titulust használta a forradalom idején.

Másnap, 1956. október 31-én 10 óra 40 perckor Szolnok város munkásküldöttje, Bujáki Ferenc beszélt a Kossuth Rádióban.⁸⁰ Egyszerű szavakkal, röviden beszámolt arról, hogy sikerült tárgyalnia Nagy Imrével és Kádár Jánossal, majd átadta a szót a bemondónak, hogy ő olvassa fel a beszámolóját. Ennek egy részletét idézem itt:

„Sikerült beszélnem Nagy Imrével és Kádár Jánossal. A miniszterelnök kérte, hogy a szolnoki dolgozók, az üzemek munkásai vegyék fel a munkát, termeljenek az ország, a nép érdekében. Azt válaszoltam neki, hogy a szolnokiaknak elhatározott szándéka, hogy csak akkor veszik fel a munkát, ha a szovjet csapatok elhagyják a város területét, beleértve a szovjet igazgatás alatt álló laktanyákat is. Nagy Imre közölte, hogy tudomása szerint a szovjet csapatok a mai napon, 31-én nemcsak Budapesten, hanem Szolnokon is elhagyják a várost, és laktanyáikat a magyar honvédség forradalmi bizottságának adják át. Kértem, hogy teljesítsék a népnek azt a követelését, hogy Mindszenty József bíboros hercegprímást eresszék szabadon és tegyék lehetővé számára, hogy a pápával felvegye a közvetlen kapcsolatot. Erre nézve azt a választ kaptam, hogy Mindszenty hercegprímás már szabad, és a kormány semmiben sem akadályozza, hogy a magyar katolikus egyház vezetését elláthassa.” Nem egészen két órával később, 1956. október 31-én a déli híradásban számolt be a Szabad Kossuth Rádió arról, hogy *„A hercegprímás 20 percet töltött baráti beszélgetésben a rétsági plébánián és főpásztori áldását adta a megjelentekre. Mindszenty József hercegprímás ma reggel megérkezett budai otthonába.”*⁸¹

A fentiek jól érzékeltetik, hogy Mindszenty szabadulása már önmagában is hírértékű volt, ám a sokszínű forradalmi tömegben szép számmal voltak olyanok is, akik – bármiféle politikai ráhatás nélkül, egyszerű civilként is – irányító szerep betöltését várták tőle. Ezt mutatja az a tömegtüntetés is, amelyről az Europe No.1 rádióállomás számára készített hangfelvételeket

⁷⁸ 1947. évi IV. törvény egyes címek és rangok megszüntetéséről. Elérhető elektronikusan: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=94700004.tv> Utolsó letöltés: 2023. 07. 20.

⁷⁹ Gergely Jenő: A katolikus egyház Magyarországon, Kossuth Könyvkiadó, 1985. 12. o.

⁸⁰ MRDA D-001109/11/3 tekercs.

⁸¹ MRDA D-001109/10/20

André Payet és Gilbert Lausain. A riporterek összefoglaló műsorát⁸² már az események után, Franciaországban rögzített összekötő szövegekkel kiegészítve hallhatták a hallgatók. A rádióarchívumban található hangdokumentum adatlapja szerint nem ismeretes, hogy mikor került adásba az összeállítás, amelynek hanganyagának forrását „*Francia ajándéktekeres*” megjelöléssel jelzi az adatlap. A műsor 7 perc 24. másodpercétől hallhatóak az október 30-án a fővárosi Balaton utcánál rögzített hangfelvételek az akkori tömegtüntetésről. A Himnusz, a Nemzeti dal részletei, valamint a „*Ruszkik, haza!*” kiáltások után a tömeg így skandál: „*Mindszentyt a kormányba!*” (A műsorban 8.14 és 8.23 között.)

A bizakodó jövőképet és a gyökeres változás iránti igényt azonban nem mindenki osztotta. A Petőfi Kör vezetőségében Nagy Balázs aggodalommal szemlélte a fejleményeket. A Nagy Imre Alapítvány által 2007-ben kiadott memoárjában így ír: „*Nem értettem egyet azokkal, akik az ún. parttalan demokrácia mellett törtek lándzsát, ahol a különböző pártokat semmiféle gát nem akadályozná akár a polgári demokrácia, vagy az annál rosszabb rendszer megvalósításában. Úgy véltem, hogy például Mindszenty és a hozzá hasonlóak még ennél is tovább mennének.*”⁸³ Beszámol egy tüntetésről is, amelyet a Parlament ablakából nézett – szavai szerint a néhány száz főből álló csoport hangosan követelte a Kossuth téren, hogy Mindszenty legyen a miniszterelnök, amit Nagy Balázs ijesztőnek tartott ugyan, de – szavai szerint – megnyugtatta, hogy többen voltak azok, akik inkább megmosolyogták a „*Mindszenty-hívők marcona, zajos, szinte feldühödött*” csoportját. Ez egyértelművé tette Nagy Balázs számára, hogy „*a múltat fölidéző, múltban élő zászlósúr – csak egyetlen ilyen példány maradt ebből a feudális 'méltóságból' – sohasem lesz miniszterelnök Magyarországon.*”⁸⁴ Az nem derül ki a visszaemlékezésből, hogy ez a tüntetés azonos volt-e azzal, amelyikről a fentebb idézett két francia újságíró beszámolt.

Kéthly Anna és Németh László a régi rendszer restaurálásától intette óva az országot, és hangsúlyozták, hogy a szocializmus vívmányait meg kell őrizni. Németh László például az *Új Magyarország* november 2-i számának címlapján⁸⁵ közölte, *Pártok és Egység* című cikkében így ír: „*Végzetes tévedés lenne, ha a feltámasztott pártokkal, nem kívánt kísértetjárásként az akkori pártélet szelleme is visszatérne.*” Az újjáalakult Magyarországi Szociáldemokrata Párt

⁸² MRDA D-001109/40/3 Eredeti cím: 1956 de la France - 1956-os hangdokumentumok; 1956 Franciaországból

⁸³ Nagy Balázs: Sorsfordító idők – A Petőfi Körben és a forradalomban, Nagy Imre Alapítvány, 2007., 109. o.

⁸⁴ Nagy... 235. o.

⁸⁵ Új Magyarország, a Petőfi Párt (Nemzeti Parasztpárt) napilapja, 1956. november 2., I. évf. 1. szám, főszerk.: Féja Géza, 1. oldal. Elektronikus elérhetőség:

https://epa.oszk.hu/01000/01002/00001/jpg/pages/uj_magyarorszag_1956_11_02_01.jpg Utolsó letöltés: 2020.06.06.

elnöke, Kéthly Anna – aki majd éppen a Mindszenty-beszéd napján, 1956. november 3-án kapja meg a harmadik Nagy Imre-kormányban a szociáldemokratáknak fenntartott helyet – egy nappal korábban a Népszava címlapján az ellenforradalom visszatérésének veszélyére figyelmeztet.⁸⁶ Mint írja: „Az ellenforradalom ma azt suttogja, hogy semmit sem kezd újra abból, amit annak idején elkövetett. Vigyázzunk erre, és a párt felépítésével védekezzünk az ellen, hogy ez a susogás diadalmas nevetéssé ne erősödjék. Vigyázzunk a gyárakra, a bányákra és a földekre, melyek a nép kezében kell hogy maradjanak...” Összességében elmondható, hogy egyszerre volt jelen az országban egy érezhető várakozás Mindszenty József iránymutatását – vagy akár erőteljesebb szerepvállalását – illetően, és a félelem a „rég rendszer”, vagyis az 1919 és 1945 közötti korszak visszatérésétől.

II/4. Egyházi vezetők rádiónyilatkozatai

Habár lélekszámát tekintve a katolikus tábor volt a legnagyobb, más egyházi vezetők állásfoglalásait is fokozott figyelemmel kísérte a közvélemény. Megszólalásukat elvárta a társadalom: Soós Viktor Attila történész a közhangulat érzékeltetésére leírja, hogy 1956-ban az emberek erkölcsi útmutatást vártak lelkészeiktől, és ez a várakozás még a nem hívők részéről is megvolt.⁸⁷ A Nemzeti Emlékezet Bizottságának tagja azt is leszögezi, hogy Mindszenty bíboros nem vált, és nem is akart a forradalom aktív alakítójává válni: az egyházban szeretett volna rendet tenni, nem vindikált magának közéleti szerepet.⁸⁸ Hozzá hasonlóan sok tennivalót láttak a református, illetve az evangélikus egyház vezetői is.

Nemcsak Mindszenty első rádióbeszéde hangzott el november 1-én este, hanem Ravasz László református püspöké is,⁸⁹ aki 1948-ban mondott le tisztségéről Rákosi nyomására. A Szabad Kossuth Rádióban ünnepélyesen bejelentették, hogy a Református Egyház Országos Intézőbizottsága felkérte Ravasz László püspököt, hogy Kardos János főgondnokkal együtt vegye át a magyar református egyház legfőbb irányítását. Egyúttal tudomásul vették az eddigi egyházi tisztségviselők lemondását. Ravasz László – Bibó István apósa – 1953 óta Leányfalun

⁸⁶ Népszava, a Szociáldemokrata Párt központi lapja, 1956. november 1., 77. évf., 1. szám, 1. o. Elektronikus elérhetőség: https://epa.oszk.hu/00900/00986/00009/jpg/pages/nepszava_1956_11_01_01.jpg Utolsó letöltés: 2020.06.06.

⁸⁷ Soós Viktor Attila: A katolikus egyház és vezetője, Mindszenty József 1956-ban, in: A Katolikus Egyház és az 1956-os forradalom, szerk.: Botos Katalin, Budapest, 2018, 144. o.

⁸⁸ Soós... 149. o.

⁸⁹ Szabad Kossuth Rádió, 1956. november 1. 20 óra 58 perces kezdettel. A teljes hanganyag 9 perc 57 másodperces terjedelmű. Elsőként dr. Pap László, a Budapesti Református Teológia Akadémiájának dékánja tette meg a bejelentést a Református Egyház Országos Intézőbizottságának megbízásából, ezt követően hangzik el Ravasz László szövege. Magyar Rádió Digitális Archívuma, D-001109/19/6 tekercs.

élt visszavonultságban, a forradalom kirobbanása azonban újra visszahozta egyházi vezetői tisztségébe. Beszédében, közvetlenül a nemzeti felkelés és a hősi halottak méltatása után, így szólt:

„Az egyház büszke arra, hogy ez a forradalom tiszta volt és a nemzeti becsület védelme alatt állott. És nincs hőbb imádsága, mint hogy az is maradjon. Bűnbánattal vallja meg, hogy az egyház mint földi intézmény kényszerűségeen felül is engedte magát megkötöztetni a vele halálos ellentétben álló politikai hatalom erőszakától és cselvetéseitől, s emiatt lelki céljainak szolgálatában is kárt vallott.”

Ezt követően leszögezte, hogy a forradalomnak nemcsak a reakció az ellensége, hanem az anarchia is, óva intett az elmúlt korszakok rendszereinek visszaállításától, ugyanakkor a rend és nyugalom helyreállítására szólított fel, és arra, hogy egyéni akciók helyett független bíróságok ítélkezzenek a bűnösök felett.

Másnap, 1956. november 2-án délután beszélt a rádióban⁹⁰ Ordass Lajos evangélikus püspök, akit 1948-ban fogtak perbe, és ítélték két év fegyházbüntetésre, de 1950-es szabadulása után sem térhetett vissza az evangélikus egyház élére, egészen 1956-ig. A Magyarországi Evangélikus Egyház elnöke először hálát adott azért, hogy az ifjúság síkra szállt a magyar szabadságért. Miután kegyelettel emlékezett meg az elhunytakról, kérte beszédében, hogy az egyház összessége azonosítsa magát „*népünk szabadságharcával*”. Erre is érdemes figyelni: nem Mindszenty tehát az egyetlen egyházi vezető, aki azonnal és következetesen szabadságharként azonosította rádióbeszédében a forradalmat – a különbség az, hogy Ordass Lajos nem a „forradalom” meghatározás elutasításával, azzal szembeni definícióként használta a „szabadságharc” megnevezést, hanem szembeállítás nélkül, magától értetődő természetességgel. Ezt követően Ordass Lajos a világ evangélikusaihoz szólva kérte, hogy adjanak meg minden segítséget Magyarország kinyilvánított semlegességének elismertetéséhez, és küldjenek adományokat, mindenekelőtt gyógyszereket. Az összesen 14 perc 13 másodperces hanganyag részeként hallható, amint svédül, németül és angolul is szólt a világ evangélikusaihoz.

Mindszenty József első, 1956. november 1-i rövid rádióbeszédét, amelyet még felvételtől közvetített a Szabad Kossuth Rádió, csak előzetesnek tekinthetjük, hiszen lényegi üzenete is ez volt: tájékoztató. Még napközben olvasta fel ezt a beszédet a prímási palota udvarán, de

⁹⁰ Szabad Kossuth Rádió, 1956. november 2. 17 óra 45 perces kezdettel. MRDA HUDCD-000052/01/13-16 tekercs.

csak este 20 óra 24 perctől került adásba. A felvétel nettó terjedelme – tehát Körmendy László bemondó felkonferálását, és a nyilatkozat után a szó visszaadását a bemondónak nem beleszámítva – összesen 1 perc 17 másodperc.⁹¹

„Hosszú fogság után szólok a magyar haza valamennyi gyermekéhez. Senkivel szemben nincs gyűlölet szívemben. Csodálatra méltó hősiesség szabadítja meg most a hazát. A világtörténelemben páratlan ez a szabadságharcunk. Minden dicsőséget megérdemelnék fiataljaink. Hála és imádság az áldozatokért, honvédségünk, munkásságunk, földműves népünk példát mutatott az együttes hazaszeretetre. Az ország helyzete rendkívül súlyos. Napok óta hiányzik az élet folytatásának minden közös föltétele. A legsürgősebben meg kell találunk a kibontakozást, most tájékozódok, két napon belül a kibontakozás útjáról személyes szózatot intézek a nemzethez.”

II/5. Egyeztetések és előzmények az egyházi és a politikai környezetben

A fent idézett november 1-i, első Mindszenty-beszéd hangrögzítését megelőzte Tildy Zoltán államminiszter és Maléter Pál látogatása a primásnál, akit Tildy – a kormány megbízásából – arra igyekezett rábeszélni, hogy támogatóan nyilatkozzon a Nagy Imre-kormány mellett, és nyugtassa a közhangulatot. Félték is a bíboros megszólalásától, ugyanakkor szorgalmazták is azt, mert úgy ítélték meg, hogy a kormánynak szüksége van a morális iránytűként ünnepeelt főpap támogatására – ám ebben az első beszédében még csak tájékozódást ígért a bíboros, aki már ekkor szabadságharcnak nevezte a történeteket.

Tyekvicska Árpád – egyebek között a Nagy Imre-per iratait is vizsgálva – részletesen ismerteti az első rádióbeszédet megelőző egyeztetés előzményeit és körülményeit is. Eszerint Tildy már a bíborost Budapestre szállító Pálinkás-Pallavicini Antallal üzent a főpapnak, hogy a kormány kapcsolatba fog lépni vele, Kádár pedig azon a véleményen volt, hogy Mindszenty előtérbe kerülését nem lehet megakadályozni, de meg kell próbálni „valami korrekt álláspontra bírni”.⁹² Ilyen előzmények után, november elsején a kabinetülésen döntötték el, hogy Mindszentyt meg kell szólaltatni a rádióban, kérve, hogy hívja fel az ország népét a rendre, a békére és a munka felvételére. Eredetileg Tildy Dobi István kíséretében ment volna a bíboroshoz, de aztán arra jutottak, hogy Dobi jelenléte aligha segítene meggyőzni a

⁹¹ Magyar Rádió Digitális Archívuma. D-001109/13/14 tekercs.

⁹² Tyekvicska, i.m. 9. o.

bíborost, hogy teljesítse a kormány kérését, ezért kísérte Tildyt inkább Maléter Pál, akivel korábbi testőrpáncsnoki szolgálatát követően kifejezetten jó, bizalmas maradt a kapcsolat.⁹³

Tildy nem bízta a véletlenre: kérte az ekkor már a Parlament épületéből sugárzó Szabad Kossuth Rádió szerkesztőit, hogy a legjobb riporter készítsen interjút a főpappal. Erről Molnár Aurél, a rádió forradalmi munkástanácsának, illetve öttagú szerkesztőbizottságának tagja, a parlamenti stúdió vezetője számolt be Franka Tibornak adott interjújában. *„Másnap délelőtt tudtuk meg a hírt, hogy kiszabadult Mindszenty József esztergomi bíboros érsek. Tildy Zoltánnak az volt a kérése, hogy a legjobb riporter készítsen vele interjút, mert meg kell nyugtatni a nemzetet. Tildyvel és Maléterrel felmentem az Uri utcába, a primási palotába, és én is találkoztam Mindszentyvel meg a titkárával. Feljegyeztem a szavait, majd ezt mondtam: 'Nem lenne jobb, ha Eminenciád mindezt személyesen mondaná el?' 'Helyes!' – bólintott. Megegyeztünk, én visszamentem a parlamenti stúdióba...”*⁹⁴

Még az első rádióbeszéd estéjén, november elsején, mindössze másfél órával a bíboros első beszédének sugárzása után Kádár János beszédét játszották le a rádióban. A 8 perc 32 másodperces terjedelmű beszédben⁹⁵ Kádár az ellenforradalmi veszélyre is figyelmeztetett: *„Nem azért harcoltunk, hogy a munkásosztály kezéből kiragadják a bányákat és gyárakat, a parasztságtól a földet. Vagy biztosítja a felkelés népünk számára a demokrácia alapvető vívmányait, a gyülekezési és szervezkedési jogot, személyes szabadságot és a biztonságot, a jogrendet, a sajtószabadságot, az emberséget, vagy visszasüllyedünk a régi úri világ rabságába és ezzel együtt idegen szolgátságba.”*

Ezt megelőzően, még október 30-án Nagy Imre, Tildy Zoltán, Erdei Ferenc és Kádár János beszéde hangzott el egymás után a rádióban.⁹⁶ Nagy Imre arról beszélt, hogy a kormány felhívja a szovjet csapatok parancsnokságát, hogy azonnal kezdje meg a szovjet csapatok kivonását Budapest területéről, és egyúttal tárgyalásokat is kezdeményez a Szovjetunióval arról, hogy az egész ország területéről vonuljanak ki. Ezt követte Tildy Zoltán beszéde, amelynek egy részletét idézem:

⁹³ Horváth Miklós: Maléter Pál, Budapest, 1995, 146. o.

⁹⁴ Franka Tibor: Behívattak, szerzői kiadás, 1989, 114. o.

⁹⁵ Szabad Kossuth Rádió, 1956. november 1., este 22 órai kezdettel. Ismert tény, hogy Kádár már november 1-én délután már úton volt Moszkvába Münnich Ferencel együtt, de nemcsak ezért tudható, hogy a beszéd felvételről került adásba. Ezt a hang minősége is alátámasztja. A bemondó felkonferálása után a rádiózáj frekvenciája és intenzitása a háttérben megváltozik, amikor elindítják a felvétel lejátszását. MRDA, D-001109/33 tekercs.

⁹⁶ Szabad Kossuth Rádió, 1956. október 30. 14 óra 28 perces kezdettel. MRDA, D-001109/41/10 tekercs.

„[Magyarok] vagyunk, kicsiny nép! Kicsiny nemzet, de a magunk országában magyarul és szabadon akarunk élni. Kölcsönös megbecsülésben mindazokkal a népekkel és nemzetekkel, melyek megbecsülik a maguk nemzeti sajátosságait, nemzeti kultúráját, nemzeti akaratát. Békében akarunk élni az egész világgal. Különösen szomszédainkkal.”

Mindszenty november 3-i beszédében nem nehéz felismerni, hogyan köszönnek vissza ugyanezek a gondolatok, ám itt nem egyfajta közvetlen reagálásról van szó. Mindszenty nem rádióüzenettel válaszolt Tildy rádióbeszédére, hanem kifejezetten a kormány – Tildy által közvetített – kérésének tett eleget, amikor a békevágyat, az ellenségesség hiányát, a semlegességet hangsúlyozta. Erre ő maga is utal az 1956-ról szóló feljegyzéseiben, amelyeket már az amerikai követségen vetett papírra. *„A kormánynak Tildy útján tolmácsolt kívánságait teljesítettem. A november 3-i rádiószózzal kapcsolatban két kívánsága volt: az oroszokat kíméletesen kezeljem, a földbirtokkérdést ne érintsem. Az első – a kérést megelőzően – benne volt már a szövegben, a legenyhébben.”*⁹⁷

Fischer József szociáldemokrata államminiszter szerint Tildy a november 1-i, első egyeztetést követően a másnapi kormányülésen optimista hangulatban számolt be a bíborosnál tett előző napi látogatásáról. Tildy bizakodását azonban sem ő, sem Nagy Imre nem osztotta a bíboros november 3-i rádióbeszédével kapcsolatosan.⁹⁸ Tildy Budapestre hívta⁹⁹ Hamvas Endre csanádi püspököt is – aki 1950 augusztusától Mindszenty akadályoztatásának megszűnéséig, 1956. október 30-ig apostoli kormányzóként irányította az esztergomi főegyházmegyét – azért, hogy hasson a bíborosra. Ezzel a választásával mellényúlt: Mindszenty még csak fogadni sem volt hajlandó Hamvast. Nagy Imre utasítást adott Tildynek és Losonczy Gézának, hogy érijék el a rádióbeszéd előzetes rögzítését, erre azonban a főpap – manipulációtól tartva – nem volt hajlandó.

A november 3-i rádióbeszéd szövegét Mindszenty József előzetesen egyeztette azzal a szűkkörű püspöki értekezlettel, amelyen jelen volt Grösz József kalocsai érsek, Shvoy Lajos székesfehérvári püspök és Pétery József¹⁰⁰ váci püspök. Irathagyatéka szerint Grösz érsek bírta rá a bíborost, hogy ne nyilvánítsa semmisnek az állam és egyház közötti 1950-es megegyezést, noha a főpapnak eredetileg ez is szándékában állt. A kalocsai érsek azonban

⁹⁷ Mindszenty József: 1956 – Írások a hagyatékából. A Magyarországi Mindszenty Alapítvány Kézirattárában őrzött iratokat sajtó alá rendezte: Kovács Attila Zoltán, Soós Viktor Attila. Mindszenty Alapítvány – Athenaeum Kiadó, 2016. 35. o.

⁹⁸ Tyekvicska, i.m. 10. o.

⁹⁹ Tyekvicska uo. Vö.: Balogh Margit: Mindszenty II., 1027. o., illetve Kálmán Peregrin: Dokumentumok Grösz József kalocsai érsek hagyatékából 1956-1957, Budapest, 2011, 29. o.

¹⁰⁰ Pétery (Petró) József, 1890-1967, váci püspök

attól tartott, hogy a forradalom elbukása esetén egy visszarendeződés után ezért is bosszút állna a kommunista hatalom. *„Őminenciájában felmerült a gondolat, hogy a megállapodást érvénytelennek nyilvánítsa. Szerencsére hallgatott a szavunkra, és nem tette meg nov. 3-án, és nem hozott még lehetetlenebb helyzetbe, mint amilyenben most enélkül is vagyunk. Más kérdés az, hogy a megállapodást megtartották-e vagy nem. Az államhatalom és a békepapok váltig hangoztatták, hogy igen. Nekiünk más a véleményünk.”*¹⁰¹

Ennek a feljegyzésnek a hangvétele visszafogott, és nem érzékelteti, hogy valójában feszült volt a hangulat: Grósz érsek – Rogács Ferenc pécsi koadjutor kézírata szerint – rácsapta az ajtót a tanácskozásra, és este már Kalocsán hallgatta a rádiót.¹⁰² (Ez a lépése egyébként egy évvel később szerepet játszott kitüntetésében is: 1957. november 19-én az ÁEH elnöke kitüntetésre terjesztette fel az MSZMP kulturális osztályának vezetőjéhez Grósz József kalocsai érseket. *„Grósz József az ellenforradalom alatt nyugodt magatartást tanúsított, Rónai elvtárs felkérésére október végén a rádióban is tett nyilatkozatot, amelyben békére és nyugalomra szólította fel a népet. November 3-án Mindszentyvel összeveszett, és otthagya Mindszentyt. Egyházmegyéjében az ellenforradalom alatt és után senkit nem távolított el.”*¹⁰³ Horváth János kiemeli azt is, hogy Grósz lojális, pozitív magatartást tanúsít a kormány irányában, a kormánykitüntetést szívesen fogadná, ráadásul azzal *„A Vatikán előtt pedig bizonyos értelemben kompromittálódna. A Vatikánnal és a Nyugattal szemben ez a kitüntetés azt bizonyítaná, hogy Grósz nem kényszer hatása alatt, hanem önként tette az előzőekben felsorolt pozitív lépéseket.”*¹⁰⁴ Az érsek 70. születésnapja alkalmából vehette át a Magyar Népköztársaság Zászlórendje II. fokozata kitüntetését, amint azt a Magyar Közlöny 1957. december 11-i száma hírül adja.¹⁰⁵)

A csonka püspökkari ülésen Shvoy Lajos székesfehérvári és Pétery József váci püspökök is óvatosságra intették a bíborost. Shvoy visszaemlékezése szerint *„A primás felolvasta rádióbeszédét, amit korrigáltam, éppen a később kifogásolt részt. A primás viszont kötötte magát ahhoz, hogy az idegen papokat Budapestről azonnal kitiltsa, az A.C.-t feloszlassa. A váci püspök úr főleg a békepapokkal való kíméletes bánásmódot ajánlotta. A*

¹⁰¹ Kálmán uo.

¹⁰² Rogács Ferenc pécsi koadjutor püspök kézíratos jegyzete. Közli: Balogh Margit: A Magyar Katolikus Püspöki Kar tanácskozásai 1949-1965 között I-II. - Dokumentumok, 2008. II. kötet, 803. o.

¹⁰³ MOL XIX-A 21-d 0052/1957 (2.d.), közli: Köpeczi Bócz Edit: Az Állami Egyházügyi Hivatal tevékenysége, Budapest, 2004, 114. o.

¹⁰⁴ Uo.

¹⁰⁵ Magyar Közlöny, 1957. 130. sz. 1. o. Elérhető: https://adt.arcanum.com/hu/view/MagyarKozlony_1957_001-138/?pg=868&layout=s Letöltés: 2023. 12. 14.

rádióbeszédjének általam javasolt korrigálását a primás bevezette beszédjébe, de végül is kihagyta a javítást, nyilván a nagy izgalmak közepette.”¹⁰⁶

III „Idézték úgy, ahogy a propagandacél azt kívánta.”¹⁰⁷

III/1. a beszélő közlési szándéka

Ha a klasszikus „*mire gondolt a költő*” kérdésre szeretnénk választ kapni, legcélszerűbb megkérdezni magát a költőt. Ezt könnyen megtehetjük, mert a hercegprimás irathagyatékából a nevét viselő alapítvány közli az 1956-ról szóló feljegyzéseket, amelyeket már az amerikai nagykövetségen vetett papírra. Ez a fejezet Mindszenty József 1956. november 3-i rádiószózatának tartalmi elemzésére tesz kísérletet, segítségül hívva ehhez magának a beszélőnek a későbbi feljegyzéseit is. A beszédből idézett részleteket az elhangzottak szerint írom le. A rádiózásban is használatos time code-ok leírásakor az abszolút kiindulópontot, a 00 perc (00’) 00 másodpercet (00’’) a bíboros beszédének elkezdésétől számítom („*Igen gyakori mostanában...*”), ehhez viszonyítva az idézett beszédrészletek idő kódjait. Ennek a beszédnek a leírásához az OSZK Történeti Interjúk Tára által rendelkezésemre bocsátott BBC Magyar Adása hangfelvételt használtam: azt a felvételt, amelyik érthetően és hiánytalanul tartalmazza a teljes beszédet, és amelynek a végén a bemondói lekonferálás után azonosíthatóan hangzik fel a Bach-zenemű. A bíboros beszédének teljes hossza ezen a felvételen az első hangtól az utolsóig 22 perc 06 másodperc.

00’00’’ -00’56’’:

„Igen gyakori mostanában annak a hangsúlyozása, hogy a nyilatkozó a múlttal szakítva őszintén beszél. Én ezt így nem mondhatom: nem kell szakítanom múltammal. Isten irgalmából ugyanaz vagyok, mint aki voltam bebörtönzése előtt. Ugyanazzal a testi és szellemi épséggel állok meggyőződése mellett, mint nyolc éve, bár a fogság megviselt.”

Ez a bevezető részben személyes közlés – annyiban, hogy nagyon szűkszavúan ad hírt saját testi és lelki állapotáról. Erről az irathagyatékban visszatekintőleg így ír: „*Hogy sebeimmel, a 8 év alatt történetekkel nem kívántam a legelső alkalommal foglalkozni, érthető. Hogy később*

¹⁰⁶ Shvoy Lajos: Önéletrajz, Források a Székesfehérvári Egyházmegye történetéből I., Mózesy Gergely (szerk.), 2002, 75. o. Elektronikusan elérhető: http://www.ppek.hu/konyvek/Shvoy_Lajos_Oneletrajz_1.pdf Letöltés: 2023. 12. 14.

¹⁰⁷ Mindszenty: 1956... 35. o.

egyik régi, meghitt papomnak bizalmasan ennél többet mondtam, az is természetes.” Ezt nyilvánvalóan elsősorban a helyzet indokolta, hiszen egyszerre volt jelen a forradalom – pontosabban az ő olvasatában: „nem forradalom, hanem szabadságharc” – és saját személyes szabadulásának okán érzett eufóriája, ugyanakkor félelme is az előrelátható szovjet beavatkozástól, hiszen – ahogyan később leírja – folyamatosan kapta a jelentéseket arról, hogy a szovjet erőknek nem kivonása, csupán átcsoportosítása történik. Ugyanakkor a panasz mellőzésének legalább ennyire oka volt Mindszenty saját büszkesége is. Emlékirataiban nem csak ismerteti (ha nem is részletesen) a vizsgálati fogságban átélt bántalmazásokat és a börtönben töltött esztendőket, hanem érzelmesen ír kálváriájáról a bevezetőben: „S e szomorú korszakban, mintegy odaültem a fekélyes Jób mellé, nem jelenthetek sok örömetet, vagy vigasztalót...” „...csak azt nem részleteztem, amit a jóízűség meg a férfitől és a paptól tiltott.”

A közlés többi része azonban nyílt és elutasító válasznak tekinthető Kádár János fent idézett, 1956. november 1-i rádiónyilatkozatára.¹⁰⁸ Kádár ebben a beszédben jelentette be a nyilvánosság előtt a Magyar Szocialista Munkáspárt létrehozását, minden korábbi bűnt „Rákosi és klikkje vak és bűnös politikájának” tulajdonítva, külön is kiemelve: „Őszintén beszélünk hozzátok.” „Az új párt egyszer s mindenkorra szakít a múlt bűneivel!” Mindszenty beszédének a fentebb idézett részlete közvetlen válasz erre, ahogyan a beszéd következő mondata is.

00'57" – 01'38"

„Azt sem mondhatom, hogy most már őszintén beszélek, mert én mindig őszintén beszéltem; vagyis kertelés nélkül azt, amit igaznak és helyesnek tartok. Ezt csak folytatom itt, mikor közvetlenül és személyesen, tehát nem magnetofon-hangfelvétel útján szólok az egész világhoz és a magyar nemzethez.”

Az utóbbi mondat objektív értelmezésben egyfajta hitelesítést szolgál: *valóban én beszélek, élő adásban, tehát nem egy előre rögzített, manipulálható felvételt hallotok.* Ez a hitelesítés azonban nem előzmény nélküli, és jó oka volt rá a bíborosnak. Előzőleg ugyanis Széll Jenő, a rádió kormánybiztosa¹⁰⁹ megpróbálta rábírní a bíborost, hogy ne élő adásban beszéljen,

¹⁰⁸ Magyar Rádió Digitális Archívuma. D-001109/13/14 tekercs.

¹⁰⁹ Széll Jenő, 1912-1994, fordító, lektor, kultúrpolitikus. 1948 és 1950 között Magyarország első bukaresti követe, a kv agitációs-propaganda osztályának helyettes vezetője volt. 1954-ben szembefordult a Rákosi-féle vezetéssel. A forradalom napjaiban a Szabad Kossuth Rádió kormánybiztosa lett. 1959-ben a Mérei Ferenc és

hanem előre rögzített beszédet mondjon el, amit majd lejátszanak a rádióban. Erről a tényről Széll Jenő részletesen beszél egy interjújában, amelynek egy részlete Vámos György hangszalag-hagyatékából került elő:

„Mindszenty-ügy... Hát, kérem szépen, mint a rádió kormánybiztosa, itt is próbálkoztam, de hát... ez egy olyan, olyan Dávid és Góliát harc volt, ahol a Góliát ereje érvényesült. Az első kísérlet az volt, hogy megpróbáltam húzni az időt. (...) A második kísérlet, az az volt, hogy látni azt, hogy mit mond ez a vén dög. És írtam neki, mint kormánybiztos, egy nagyon tisztelettudó és mérsékelt hangú levelet. Hivatkozván arra, hogy milyen zűrösek ma a közlekedési viszonyok, és még ha biztosítunk neki autót és fegyveres őrseget, akkor is, hát milyen nehéz megközelíteni a Parlamentet, mennyivel egyszerűbb volna, és ehhez kérem szíves jóváhagyását az ő érdekében, ha a lakásán, rezidenciáján hangszalagra rögzítjük az ő, az ő szózatát a magyar néphez, amelyet azután haladéktalanul bejátszunk a rádióban. Válaszra sem méltatott. (...)

- Nem is tudtátok, hogy miről fog beszélni?

- Nem, nem.

- A második, vagy a harmadik mondatában ki is hangsúlyozta, hogy nem magnetofonra beszél.

- Igen.

- Így a veled való csatározás úgy látszik, hatással volt rá, mert ezt szükségesnek tartotta elmondani. Nem is volt egész világos, hogy ezt miért mondja.

- Igen.”¹¹⁰

társai-perben öt év börtönbüntetéssel sújtották – az interjú egyik készítőjét, Hegedűs B. Andrást ugyanebben a perben két évre ítélték. Az interjú a Történelmi Igazságtétel Bizottsága 1988-as megalapításának előzményeként 1981-1982-ben 1956-os szereplőkkel felvett kerekasztal-beszélgetés sorozat részeként készült el.

¹¹⁰ MRDA, VAMOSGY-000048. Az idézet a felvételen a 13'31" és 15'48" között hangzik el. Az eredeti, teljes interjú készítői: Hegedűs B. András, Kozák Gyula, Szabóné Dér Ilona, 1981-1982. Szerkesztette: Kőrösi Zsuzsanna. Az MRDA-ban elérhető felvétel Vámos György hagyatékából került elő, és az interjúnak csak egy részét tartalmazza, 24 perc 09 másodperc hosszúságban. Ekkor a felvétel egy pattanó hanggal (technikai okokból) megszakad. A leírt, szerkesztett változat némileg finomított, és erősen rövidített: pl. az eredetileg elhangzó „vén dög” jelző helyett: „Mindszenty” szerepel. A leiratban nem szerepel a visszakérdezés, illetve interjúszöveg hozzáférhető: http://server2001.rev.hu/oha/oha_document.asp?id=166&order=1 Utolsó letöltés: 2024. 07. 08.

Szubjektív benyomásom szerint Mindszenty beszédének ebből a részéből nem csupán a hitelesítés szándéka hallható ki. Érzékelhető benne egyfajta rácsodálkozás is erre a helyzetre: „közvetlenül és személyesen... szólok az egész világhoz és a magyar nemzethez.” Ne feledjük: a beszélő egy kis faluban született, gazdálkodó család sarjaként nőtt fel, és komoly személyes erőfeszítései árán jutott el igen magas pozícióba – az egykori mindszenti parasztfiúcska pedig ebben a kiemelt történelmi pillanatban az egész világhoz és a magyar nemzethez élő, egyenes adásban beszél a Szabad Kossuth Rádióban.

01'41" – 02'24"

Rendkívül súlyos helyzetünkben külföldi és belföldi viszonylatban kell szétnéznünk. Oly távlatból kívánok megállapításokat tenni, ahonnan áttekintés nyílik, de sorsunkhoz viszont oly közel hajolva, hogy mondanivalóimnak meglegyen a gyakorlati érvénye mindnyájunk számára.

Itt már vitathatatlanul nemcsak az egyházi személy, hanem a közjogi méltóság szemüvegén keresztül szemlélteti ezt a távlatot a bíboros: „külföldi és belföldi viszonylatban”, „távlatból kívánok megállapításokat tenni”, „mondanivalóimnak meglegyen a gyakorlati érvénye”.

02'26" – 04'22"

A külföld felé élőszóval ma első ízben köszönhetem meg azt, amit nekünk nyújt. Mindenekelőtt a Szentatyának, XII. Pius pápa Őszentségének fejezem ki személyes hálámat, hogy a magyar katolikus Egyház fejről oly sokszor megemlékezett. Mellette mély hálámat küldöm azoknak az államfőknek, a katolikus Egyház vezetőinek, a különböző kormányoknak, parlamenteknek, közéleti és magántényezőknek, akik a börtönömben töltött idő alatt hazám és sorsom iránt részvétellel és segítő szándékkal viseltettek. Isten jutalmazza meg őket ezért. Ugyanígy hálát érzek a világsajtó képviselői és a rádiók világhálózata iránt, amelynek elektromos hullámai a humánus egyetlen légi nagyhatalmát alkotják. Örülök, hogy ezt most végre szabadon megmondhatom.

Miután Mindszentyt 1948. december 26-án őrizetbe vették, XII. Pius pápa valóban több alkalommal felemelte a szavát érte, az ENSZ pedig nemzetközi sérelemnek nyilvánította a bíboros elleni eljárást. A „közéleti és magántényezők” hosszú sorát név szerint is megemlíti irathagyatékában, hálásan megemlékezve a táviratok küldőiről, az érte mondatott misékről. A „rádiók világhálózata iránt, amelynek elektromos hullámai a humánus egyetlen légi

nagyhatalmát alkotják” azt a pátoszt tükrözi, ami Mindszentyt minden nyilvános megszólalásában jellemezte.

04'24" – 06'11"

„Másképp arról óhajtok beszélni, hogy az egész kultúrvilág, a külföld, úgyszólván osztatlanul mellénk állt és segít. Számunkra ez ugyanis sokkal nagyobb erő, mint amennyi magunknak van. Mi kis nemzet vagyunk. Kis ország a földgömbön. Ám valamiben mégis elsők vagyunk: egy nemzet sincs, amely ezeréves történelme során nálunk többet szenvedett volna. Első királyunk, Szent István uralkodása után nagy nemzeté fejlődöttünk. A nándorfehérvári győzelem után, amelynek 500. évfordulóját üljük, nemzeti létszámunk egyezett az akkori Angliáéval. Ám folyton szabadságharcokat kellett vívnunk. Legtöbbször a nyugati országok védelmében. Ez megakasztotta a nemzetet, s mindig újra saját erőnkől kellett a felemelkedést keresnünk.”

Ez a rész a Mindszentyre szintén jellemző historizáló szemléletet tükrözi. A „*kultúrvilág*” szó használata akár elgondolkodtathatta a hallgatót: mi az a kultúrvilág? Maga lenne „A” külföld? De hiszen külföld a Szovjetunió is. A szövegösszefüggésből világosan látszik, hogy a kultúrvilág kifejezés a nyugati országokat takarja, és egyben jelzi az értékválasztást is, vagyis a „*kultúrvilág*” szembeállítását a Szovjetunióval, amelynek ateista kommunizmusa a barbárság szinonimája volt Mindszenty szemében. A szabadságharcot itt is az idegen, elnyomó barbársággal vívja a nemzet, hasonló hősiességgel, mint ahogyan a barbár töröktől védte a Magyar Királyság a Nyugatot – ez a párhuzam nemcsak a szó szerinti szövegből, hanem a szóhasználat tükrözte értékválasztásból is kihallatszik.

06'12" – 07'10"

„Most van az első eset a történelem folyamán, hogy Magyarország a többi kultúrnép valóban hathatós rokonszenvét élvezi. Mind meg vagyunk illetődve emiatt. Egy kis nemzet minden tagja szívből örül, hogy szabadságszeretetéért a többi nép fölkarolja ügyét. A Gondviselést látjuk benne, amely a külföld szolidaritása által valósul meg úgy, ahogy himnuszunk zengi: Isten áldd meg a magyart... Tarts (sic!)¹¹¹ följe védőkart.”

Ez a rész, ha a Mindszenty-beszédet érintő viták szemszögéből nézzük, teljesen szubjektíven értelmezhető. Magyarázható úgy is, mint egy érzelmes válasz azokra a rokonszenvmegnyilvánulásokra, amelyekkel a magyar forradalmat (szabadságharcot) fogadta a nyugati

¹¹¹ A Himnusz sorának hibás idézése (*Nyújts följe* helyett *Tarts följe*) az eredeti szövegben hangzott el így.

közüvélemény, illetve a segélyszállítmányokra. Magyarázható azonban akár úgy is, hogy a lehetséges külföldi katonai beavatkozást sürgette Mindszenty (a többi nép fölkarolja ügyét). Ennek értelmezésekor érdemes szem előtt tartani, hogy a háborúra uszító főpap képét már az 1945-1948 közötti időszakban a bíboros elleni sajtóhadjárat is igyekezett a közvéleménybe sulykolni.

07'13" – 11'05"

„Himnuszunk így folytatódik: ha küzd ellenséggel. De mi még rendkívül súlyos helyzetünkben is azt reméljük, hogy nincs ellenségünk. Azért, mert mi sem vagyunk ellenségei senkinek sem. Minden néppel és országgal barátságban akarunk élni. Egy olyan nemzetnél, mint a magyar, amelynek történelmi törzse mélyen gyökerezik a múltba, különböző korszakok ismerhetők fel abban az érzésben, amivel helet¹¹² (sic!) foglal a többi nép között. Fordulatairól, árnyalatairól le lehet olvasni a fejlődés jegeit. Korunknak azonban ebből a szempontból általános jellemzője, hogy minden népnél egy irány felé halad a fejlődés. A régi nacionalizmusokat mindenütt át kell értékelni. A nemzeti érzés ne legyen többé harcok forrása az országok közt, hanem éppen az igazság fundamentumán a békés együttélés záloga. A nemzeti érzés virágozzék az egész világon a népek közös kincseit képező kultúrártékek területén. Így az egyik ország haladása a másikat is előreviszi. Más természetű okoknál fogva: fizikai életfeltételeik szerint is mindjobban egymásra utaltak a népek. Mi magyarok, az európai népek családi, bensőséges békéjének zászlóvivőiként akarunk élni és cselekedni. Nem mesterségesen hirdetett, de valódi barátságban mindegyikkel. Sőt még további tájakra is emelve szemünket: mi, a kis nemzet, barátságban, zavartalan, békés, kölcsönös megbecsülésben kívánunk lenni a nagy Amerikai Egyesült Államokkal és a hatalmas orosz birodalommal egyaránt. Jósomszédi viszonyban Prágával, Bukaresttel, Varsóval és Belgráddal. Ausztriát pedig ebben a tekintetben úgy kell megemlítenem, hogy mostani vajúadásunk kapcsán tanúsított testvéri magatartását máris minden magyar a szívébe zárta.”

Ebben a fenti beszédrészletben már több olyan elem is szerepel, amelyek a rádiószózatról később folytatott viták és eltorzított értelmezések tárgyaivá váltak később. A beszédben elsőként itt vetődhet fel komolyabban az a kérdés, hogy vajon most egy egyházi vezető megnyilvánulását halljuk, vagy egy államférfiét. *„Minden néppel és országgal barátságban*

¹¹² A dunántúli nyelvjárásban, főleg Sopron, Vas és Zala vármegyékben gyakori, hogy ly- helyett l-t használnak, a rádióbeszédben a „helet” éppúgy felismerhető, mint a szintén jellemző, zártan ejtett e- hangok. A Mindszenti születésű főpap esetében sem meglepő ez. A nyelvjárásokról bővebben: Pallas Nagylexikona, Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., 14. kötet, 1897. Elektronikus elérhetőség: <https://www.arcanum.com/en/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-pallas-nagy-lexikona-2/ny-1374A/nyelvjaras-137DC/>

akarunk élni”, és a bekezdés utolsó harmadában külön ki is emeli, hogy ezt a barátságot, békés, kölcsönös megbecsülést képzei el „*a nagy Amerikai Egyesült Államokkal és a hatalmas orosz birodalommal egyaránt*”. Ez, és még további, a békére intő beszédrészletek nem éppen egy háborús uszító szavai. Tény azonban, hogy nem csupán az egyházi vezető szólal meg ebben a szakaszban: a külpolitikai kitekintés egyértelmű. Az üzenet tartalmából azonban az is kiderül, hogy az elhangzottak mind a békés szándék hangsúlyozását szolgálják – ahogyan arra Tildy Zoltán kifejezetten megkérte Mindszentyt. Magát a bíborost is nyugtalanították a szovjet tankok, amelyeket látva sejtette, hogy nem szabadulhat olyan egyszerűen Magyarország „a hatalmas orosz birodalomtól”. A békés szándék hangsúlyozása azonban nemcsak a papi személyiségnek a magyar tömegek iránt érzett felelősségének megnyilvánulása. Szinte kérlelésnek is nevezhetjük, ami Magyarország összességétől szól elsősorban a Szovjetunióknak. Ez az elem később még visszatér.

Ugyancsak a későbbi részben szerepel a „kultúrnacionalista” szó, amit Bibó István a Monarchiára való visszasandításnak értékelt, mert annak megerősítését látta benne, hogy itt még mindig a legitimista főpap beszél, aki a Habsburg-királyságot akarja visszaállítani, önmagát pedig az ország első zászlósurának tekinti. A kultúrnacionalizmusról Hóman Bálint ezt írja: „*Rendi nacionalizmus, kultúrnacionalizmus együtt haladó mozgalmak, melyek eleinte egyáltalán nem veszélyeztetik az állami kereteket, ha támogatják is az egyes nemzetek rendjeinek a magyar államhatalommal, illetve az osztrák központi kormányzattal szemben vívott küzdelmét. A folyamat akkor válik veszélyessé, amikor azok a szellemi emberek, kik a nemzeti tudat kialakításában a döntő szerepet játsszák, észrevétlenül megszakítják a rendi nacionalizmussal való érzelmi közösséget...*”¹¹³

Valójában éppen az itt elemzett szövegrészlet árulja el, hogy egészen másról beszél a bíboros: a békéről szól most is, csak éppen ezúttal nem a nagyhatalmaknak, hanem kifejezetten a térségbeli országoknak címezve. „*A régi nacionalizmusokat mindenütt át kell értékelni. A nemzeti érzés ne legyen többé harcok forrása az országok közt*”, *Jószomszédi viszonyban Prágával, Bukaresttel, Varsóval és Belgráddal*” – ezek a kitételek árulják el, hogy a monarchiára visszasandítás helyett a bíboros a korábbi, önmagukat egymás ellenében meghatározó nacionalizmusok helyett az egymás értékeit tisztelő és elismerő nemzetek együttműködését szorgalmazza. Nagy változás ez ahhoz képest, ahogyan Pehm József apátplébános küzdött a Muraköz visszacsatolásáért. Hogyan jutott el mégis oda, hogy most a

¹¹³ Hóman-Szekfü-Kerényi: Egyetemes történet, IV. kötet, 1. könyv 3. rész, 3. fejezet, Magyar Szemle Társaság, 1937. Elektronikus elérhetőség: <http://mek.niif.hu/07100/07139/html/0001/0005/0001/0004/0003-122.html>

jószomszédi viszonyt szorgalmazza azokkal az országokkal is, amelyek – a lengyelek kivételével – egyenként jókora részeket hasítottak le Magyarországból? Mindszenty beszédében ott van a magyarázat: „fizikai életfeltételeik szerint is mindjobban egymásra utaltak a népek”.

11'10" – 12'19"

„Egész helyzetünket azonban most az dönti el, hogy a 200 milliós orosz birodalomnak mi a szándéka a határainkon belül lévő katonai erejével. Rádiójelentések adták hírül, hogy ez a fegyveres erő növekszik. Mi semlegesek vagyunk, mi az orosz birodalomnak nem adunk okot a vérontásra. De nem merül fel az orosz birodalom vezetőiben a gondolat, hogy sokkal jobban fogjuk becsülni az orosz népet, ha nem igaz le bennünket? Csak ellenséges népre szokott rátörni a megtámadott másik ország. Mi most nem támadtuk meg Oroszországot! S őszintén reméljük, hogy az orosz fegyveres erők mielőbbi kivonása országunkból megtörténik.”

Ennek a résznek a hangneme határozott – ugyanakkor a visszafogottság is tetten érhető benne, a későbbi memoár és az irathagyaték utólagos ismeretében. Nem tért ki arra, hogy az orosz tankok látványa már október 31-én, a főváros felé haladva a konvojjal, aggodalommal töltötte el, és eleve kétségeket ébresztett benne az orosz kivonulás esélyeit illetően. Itt nem kérlel, hanem érvel, mégpedig nem az evangéliumi szeretet, hanem az ország semlegessége alapján.

12'23" – 13'21"

„Belső helyzetünket azonban az is válságossá teszi, hogy az előbb mondottak miatt a munka, a termelés országosan megállt. Közvetlen éhínségbe kerültünk. A szabadságharcát egy csontig soványított nemzet vívta. Ezért a munkát, a termelést, a helyreállítási feladatok elvégzését mindenütt azonnal fel kell venni. Saját összességünk, nemzetünk érdekében. A nemzet életének folytatásához szükséges - haladéktalanul.”

Ez a fent idézett beszédrészlet volt az egyik olyan elem, amiért – a bíboros utólagos beszámolója szerint – Tildy Zoltán kormánya nevében hálás köszönetet mondott. „Különösen köszönte a munkára felhívást, a semlegesség hangoztatását, a túlzott pártoskodást (sic!), a magánbosszú helytelenítését, a független és pártatlan bíróság illetékességének hangsúlyozását.”¹¹⁴

¹¹⁴ Mindszenty: 195... 37.o.

13'22" – 15'19"

„Amikor ezt megteesszük, nem tévesztjük szem elől a következőket: tudja meg mindenki az országban, hogy a lefolyt harc nem forradalom volt, hanem szabadságharc. 1945-től egy veszített, s számunkra céltalan háború után, erőszakkal épült ki az itteni rendszer, amelynek örökösei most a megtagadás, megvetés, undor és elítélés izzó bélegeit¹¹⁵ (sic!) sütik annak minden porcikájára. A rendszert az egész magyar nép söpörte el. Az örökösök ne kívánjanak erről még egy bizonytságot. A világon páratlan szabadságharc volt ez, a fiatal nemzedékkel népünk élén. A szabadságharc azért folyt, mert a nemzet szabadon akart döntení arról, hogy miképpen éljen. Szabadon akart határozni sorsa, államának igazgatása, munkájának értékesítése felől. Ennek a ténynek valóságát maga a nép semmilyen mellékcélra, illetéktelen előny érdekében nem engedi elcsavarni, kiaknázni.”

A „szabadságharc” kifejezést már az 1956. november 1-i, rövid rádiónyilatkozatában is használta. Ebben a november 3-i beszédében nyomatékosan fejti ki, hogy nem forradalomnak, hanem csak és kizárólag szabadságharcnak tekinti a történeteket. Pánczél Hegedűs János¹¹⁶ ennek okát Mindszenty általános forradalomellenességében látja – Pánczél szerint a bíboros elméleti okokból konzervatív meggyőződése miatt, gyakorlati okokból pedig tapasztalatai okán is idegenkedett a forradalomtól, emlékezve az őszirózsás forradalom, a Tanácsköztársaság, majd pedig a nyilas uralom idején tapasztaltakra.

15'20" – 16'46"

Új, visszaélésmentes választás szükséges, amelynél minden párt indulhat. A választás történetjék nemzetközi ellenőrzés mellett. Én pártokon kívül és - állásom szerint - felül is vagyok és maradok. Figyelmeztetek ebből a tiszteből minden magyart, hogy a gyönyörű egység októberi napjai után ne adjanak helt (sic!)¹¹⁷ pártviszályoknak és széthúzásnak. Ennek az országnak sok mindenre van most szüksége, de minél kevesebb pártra és pártvezérre. Maga a politizálás is ma másodrendű ügy: a nemzet léte és a mindennapi kenyér a mi gondunk.

A fent idézettekben ismét egy közvetlen válaszadással találkozunk. A bíborost szabadon töltött néhány napja alatt számos egykori pártvezető, pártpolitikus, illetve pártot alapítani szándékozó kereste fel a budavári palotában, áldását és jóváhagyását kérve. Saját

¹¹⁵ Nem elírás, a bíboros valóban a „béleg” szóalakot használta a „bélyeg” helyett. Dunántúli nyelvjárási hangmódosulás, ly- helyett l-.

¹¹⁶ Pánczél Hegedűs János: Mindszenty 1956 – Nem forradalom, hanem szabadságharc, Nemzeti Közszołgálati Egyetem, Budapest, 2015,

¹¹⁷ Dunántúli nyelvjárási hangmódosulás, ly- helyett l-.

visszaemlékezése szerint már ekkor leszögezte az őt felkeresők előtt azt, ami tartalmilag a fent idézett beszédrészletben is elhangzott. Ezúttal azonban, a rádióbeszéd útján, nyilvánosan is válaszolt mindazoknak, akik az ő jóváhagyását kérték – vagy akár még csak ezt követően akarták kérni – pártalapítási szándékaikhoz. Az óva intés a széthúzástól az egységgel szemben azt is nyilvánvalóvá teszi, hogy a bíboros tudta: a konszolidáció még messze van, az orosz tankok azonban fenyegető közelségben és számban vannak jelen.

A bíboros határozott mondatai, erőteljes hangvétele minden hallgatóban és utólagos olvasóban szükségszerűen előhív egy szubjektív reflexiót. Ha azonban tényszerűen, a kimondott szavakat és a beszéd kontextusát vizsgáljuk, akkor Mindszenty József személyiségére, és az egyházban betöltött szerepére érdemes koncentrálnunk. Az egyházi vezető – legyen szó akár a katolikus, a református, az evangélikus, vagy bármely más egyház vezető tisztségviselőjéről – ebbéli minőségében szó szerint és kötelezően pártokon kívül és felül áll. Ez – magát a közjogi szerepet tekintve – mindenkor igaz, még abban az esetben is, ha egyébként az adott egyházi személyiség közéleti elfoglaltsága, egyéni világnézete, esetleges pártszimpátiája közismert. Ami azonban személy szerint Mindszenty Józsefet, és ezt a bizonyos rádióbeszédét illeti: ezek a fent idézett mondatok valójában közvetlen válaszadásként szolgálnak. A bíboros ugyanis a beszédnek ebben a részében egyértelműen leszögezi, hogy nem tervez egyházi tisztsége mellé politikai tisztséget is vállalni. Ennek kijelentését szükségszerűvé tették azok a találgatások, amelyek a bíboros szándékait és lehetséges szerepvállalását illették.

Az új, visszaélésmentes választás követelése alapvetően nem az egyházi vezető szerepkörébe tartozik. Más kérdés, hogy pártpolitikai eligazítást adni egyházi vezetőként is szükségesnek tartotta Mindszenty, ahogyan tette ezt már az 1945-ös választási körlevél megfogalmazásakor is. Ezt az eligazítást azonban a lelkek gondozásáért felelős pásztorként érezte kötelességének. Ennek oka részben sajátos historizáló történelemszemlélete volt, részben pedig az, hogy maga a kommunizmus jelölte meg kiiktatandó ellenségként a vallást – Magyarországon pedig a teljes hatalomátvételre törekvő kommunisták már 1945-ben a legnagyobb egyházat, a katolikus egyházat vették célkeresztjükbe. Ebből egyenesen következett, hogy Mindszenty a katolikus többségű társadalom védelmét látta szükségesnek – ezt tükrözi, amit memoárjában a választási körlevélről szólva ír: *„Magam csak lelkipásztor akartam maradni. A lelkipásztori életben a politikát szükséges rossznak tartottam. De mivel a politika ledöntheti az oltárt és romlásba viheti a halhatatlan lelkeket – ahogyan az a történelem folyamán annyiszor megtörtént – súlyosan kötelező lelkipásztori feladatnak tekintettem a szavazó polgárok*

*alaposabb tájékozottságát és felvilágosítását még a pártpolitika vonalán is elősegíteni.”*¹¹⁸ Ezek a mondatok nagyon fontosak, ha értelmezni akarjuk, miért tartotta kötelességének Mindszenty 1956-ban (is), hogy ne kizárólag lelkipásztorként adjon útmutatást. Világos elzárkózása a politikai szerepvállalástól azonban azt is megmutatta, hogy nem a pártpolitika síkján tervezte kivenni a részét a munkából. Arról, hogy ő a közéletben történő részvételt hogyan értelmezte, nem feltétlenül az 1956-os beszéde igazítja el az utókort, különösen nem az egyes pártok, politikusok félelmei és személyéhez fűzött reményei. A közéleti szerepvállalás mikéntjéről és általa tételezett indokairól sokkal inkább tájékoztat bennünket az, ahogyan ő Zalaegerszegen vett részt a közügyek alakításában – akkor még nem Mindszenty József néven, hanem Pehm József apátplébánosként.

16’50” – 18’12”

A bukott rendszer örököseinek eddigi visszatekintő leleplezései feltárták, hogy a törvényes felelősségre vonásoknak minden vonalon, és pedig független és pártatlan bíróság útján kell bekövetkezniük. Magánbosszúkat el kell kerülni, s ki kell küszöbölni. A bukott rendszer részesei és örökösei külön felelősséget viselnek saját tevékenységükért, mulasztásért, késedelemért vagy helytelen intézkedésért egyaránt. A leleplező vallomásokhoz nem fűzök most egyetlen megállapítást sem, mert az országos munkafelvételt és termelésfolytatást hátráltatná. Ha a kibontakozás az elhangzott ígéretek szerint tisztességesen halad előre, ez nem is lesz a feladatom.

Ezt a fenti beszédrészletet a kádári narratíva utólag a Nagy Imre személye és kormánya elleni fenyegetésként értelmezte, ahogyan ezt a mártír miniszterelnök is idézi a Fehér könyv II. kötetéből snagovi feljegyzéseiben.¹¹⁹ Maga a bíboros azonban saját visszaemlékezésében leszögezi, hogy a legkevésbé sem volt szándékában a Nagy Imre-kormány ellen fellépni, sem pedig világi irányítói pozíciót elfoglalni. „Nem volt se nemzeti, se egyházi érdek, hogy amikor már özönlöttek be az oroszok, Nagy Imrével szemben a primás miniszterelnök legyen. (...) A 'The broken system' megállapítása azonban szükséges volt annyira, amennyire igazság volt. Akkor is, ha az jött, ami jött Kádár Jánossal. Az a rendszer, amelyben egyazon évben július 18. – november 3. között a legfőbb bűnöst elküldik, a Szovjet elviszi, a következő legfőbbbet a Szovjet a helyszínen lebutázza és elviszi, a III. legfőbb pedig nem talál más kiutat, mint hogy a hatalombíráló Párt szégyellje ki magát a világból: broken. Még akkor is, ha ez a harmadik

¹¹⁸ Mindszenty: Emlékirataim... 28. o.

¹¹⁹ Nagy Imre: Snagovi jegyzetek: gondolatok, emlékezések, 1956-1957, Nagy Imre Alapítvány - Gondolat Kiadó, 2006, 198. o.

*elszalad a Szovjet hadakért. Szükséges volt ezt megmondani az előestén is.*¹²⁰ Ezt követően a bíboros azt is megjegyzi, hogy akik a magyar helyzetet jobban ismerték, azok másképp ítélték meg a beszédét – éppen a Nagy-kormány megerősítéseként.

Mindemellett ez a mondat: *„A leleplező vallomásokhoz nem fűzök most egyetlen megállapítást sem, mert az országos munkafelvételt és termelésfolytatást hátráltatná.”* – tükrözi a bizalmatlanságot, de azt is jelzi, hogy praktikus megfontolásokból nem fogalmaz meg ennél élesebb kritikát a beszélő. Az *„...ez nem is lesz a feladatom.”* -kitétele csak a kommunista politikusok értelmezték fenyegetésnek. A megfogalmazásból valójában, ha szigorúan a szöveg konkrét tartalmát vizsgáljuk, az derül ki, hogy a bíboros a kormány elleni erkölcsi fellépést nem tartja feladatának – abban az esetben, ha ezúttal a (már a Rákosi-korszakban is a hatalmat birtokló) politikusok tényleg betartják az országnak tett ígéreteiket, és nem egy újabb diktatúra bontakozik ki a vágyott és ígért demokráciából.

18'15" – 18'58"

Am hangsúlyoznom kell a tennivalók tárgyi foglalatát: jogállamban élő, osztály nélküli társadalom, a demokratikus vívmányokat fejlesztő, a szociális érdekektől helyesen és igazságosan korlátozott magántulajdon alapján álló, kizárólag kultúrnacionalista szellemű nemzet és ország akarunk lenni. Ez akar lenni az egész magyar nép.

Ha azt vizsgáljuk, milyen politikai és társadalmi berendezkedést képzelt el Mindszenty 1956-ban, akkor erről a fenti beszédrészlet szól a legvilágosabban. A jogállamban élő, osztály nélküli társadalom aligha képzelhető el az osztályalapokra építő kommunizmusban, sem a Rákosi-érában megtapasztalt, sem pedig a Nagy Imre-féle, megreformálni kívánt kommunista rendszerben – ezt maga az *„osztály nélküli társadalom”* -kitétel zárja ki. A magántulajdon alapján álló társadalom is csak korlátozottan értelmezhető egy kollektivizálásra törekvő rendszerben, tehát ez a kitétel is egyértelművé teszi, hogy Mindszenty, bizony, nem a megreformált kommunizmust szorgalmazza a jövőre nézve.

A *„szociális érdekektől helyesen és igazságosan korlátozott magántulajdon”* egyértelmű kiállítás a keresztényszocialista, kereszténydemokrata gazdasági berendezkedés mellett. Ő maga visszaemlékezésében így fejt ki: *„Kiindulásom: a Tízparancsolat, a Rerum novarum enciklika és a nemzeti érdek...”*¹²¹ – ez a mondat megerősíti azt, ami a bíboros egész

¹²⁰ Mindszenty: 1956... 37-38. o.

¹²¹ Mindszenty: 1956... 35. o.

pályafutásában nyomon követhető, vagyis a valláserkölcsei megfontolások, a kereszténység szociális tanítása, valamint a saját meggyőződése szerinti, mindenkori nemzeti érdek vezérli minden megszólalását. Az, hogy ki mivel azonosítja a valláserkölcset, a szociális tanítást, és kinek mit jelent a nemzeti érdek, egyénenként eltérő lehet, de a Tízparancsolat és a Rerum novarum említése nem hagy kétséget Mindszenty József vezérelve felől.

Az „*ez akar lenni az egész magyar nép*” azonban kétségtelenül bátor kijelentés. Mindszentynek azt a személyes meggyőződését tükrözi, hogy a magyar nép egységesen és osztatlanul egy polgári, katolikus berendezkedésre vágyik, a háta közepére sem kívánja a kommunizmust, sem a Rákosi-féle, sem pedig a megreformált változatában, ami majd minden bizonnyal tükröződni fog az óhajtott szabad választás eredményeiben is. Ez a kitétel tükrözi azt is, hogy a bíboros meggyőződése szerint kizárólag az idegen, és istentelen érdekektől befolyásolt kevesek akarhatnak valami egészen mást. Ezt a meggyőződését csak megerősíti benne a szabadságharc leverése. Erre utal az 1956-ra visszaemlékező feljegyzésében is, amikor a Fehér könyv¹²² állításait, oldalszámokat idézve, tételesen cáfolja. Leszögezi ugyanakkor, hogy rádióbeszédében semmilyen „ellenforradalmi” hangot nem fedezhet fel az olvasó. „*A kommunista rendszer Magyarországon valóban bukott rendszer, politikai, gazdasági, erkölcsi téren, gerincében, a pártjában és intézményeiben. Nemcsak Budapesten, de Sztálinvárosban, Szegeden, Debrecenben, az egész országban. Annyira megbukott, hogy időleges feltámasztásához is 200.000 orosz, 3000 tank, ÁVH-hadsereg kell. Rengeteg hazugság, terror, akasztás, deportálás. Annyira megbukott, hogy fegyveres munkások, ifjak, tüntető nők és kisiskolások és minden családi ház ellen külön attackok kelljenek. Hogy a magántulajdon felé hajlik a nép, azt a falu mutatja. Feloszlottak a tsz-ek. Már sok helyen egyéni terhekkal mentek szét a tagok, de azt is vállalták, mert a tsz nem kell, se testüknek, se lelküknek.*”¹²³

19'01" – 20'45"

Mint a magyar római katolikus egyház feje viszont jelentem, hogy - amint azt a püspöki kar '945-ben közös körlevélben jelentette -, hogy nem helezkedünk (sic!)¹²⁴ szembe a történelmi haladás igazolt irányával, sőt az egészséges fejlődést mindenben előmozdítjuk. Azt a magyar nép természetesnek találja, hogy nagy múltú és nagy értékű intézményeinkről gondoskodni

¹²² Ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben, kiadja: a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa Tájékoztatási Hivatala, 1957.

¹²³ Mindszenty: 1956... 111.o.

¹²⁴ Dunántúli nyelvjárási hangmódosulás, ly- helyett l-.

kell. Ugyanily minőségemben továbbá röviden megemlítem, az ország hat és fél millió katolikus hívőinek tájékoztatására, hogy a bukott rendszer erőszakának és csalárdságának minden nyomát egyházi vonalon felszámoljuk. Ez nálunk ősi hit- és erkölcsanunkból, s az egyházzal egyidős jogszabályokból önként adódik. A nemzethez intézett mostani szózatom más részletekre tudatosan nem terjed ki, mert amit mondtam, világos és elég.

Az utolsó mondat ellentmondást nem tűrő hangvételű, és a beszéd elhangzásának pillanatában rejtélyesnek hangzik. A kor embere ebből a mondatból azt hallhatott ki, amit akart – akár fenyegetést, vagy készülődést egy világi vezető pozícióra is. A kádári propaganda a Fehér könyvben így magyarázta: „*Világos és elég volt az előbújó bukott tőkésék, földbirtokosok számára. Még nem rukkolt elő a földreform visszacsinálásának 'részleteivel', az államosított vállalatok visszaadásának a 'részleteivel' sem, mert a néppel ezt még tudatosan nem akarta közölni. A fenyegetést azonban nem mellőzte a bíboros úr.*”¹²⁵ Ma már az utókor ismeri e mondat háttérét: Mindszenty bíboros ekkorra már utasítást adott arra, hogy hozzák el az Állami Egyházügyi Hivatal Pasaréti úti épületéből a fogsága idején keletkezett iratokat, amelyek alapján majd hivatali hatalmánál fogva egyházjogi döntéseket hozhat – például a békepapok sorsáról. A beszéd elhangzásakor azonban nem ismerhette az iratanyag tartalmát, így a később születendő – egyházpolitikai – döntéseiről még nem is mondhatott ennél többet.

20'46" – 21'33"

De végezetül egy kérdés felvetése mégsem hagyható el: Mit gondolnak a bukott rendszer örökösei? Ha az általuk megbélyegzett elődeik vallás-erkölcsi alapon álltak volna, elkövették volna-e mindazt, aminek következményei előtt menekülni kényszerültek? A keresztény hitoktatás szabadságának azonnali rendezését, a katolikus Egyház intézményeinek és társulatainak, köztük sajtójának visszaadását joggal elvárjuk.

A szigorú, követelő, felszólító hangvételt mindenki egyéni ízlése szerint tarthatja jogosnak, vagy éppen taszítónak – a Mindszenty-beszéd fogadtatásában ez az éles polarizáció mindenképpen megfigyelhető, és a fent idézett szakasz markáns nyomot hagyott a bíborosról szóló, máig tartó diskurzuson. Aki a békességre törekvő, jámbor hangvételt szeretné hallani egy egyházi vezetőtől, azt talán éppen ez a szakasz háborítja fel leginkább. Mindszenty nem visszakér, hanem elvár, követel: teszi ezt olyan erővel a hangjában, mintha nem is egy nyolcéves fogságból éppen kiszabadult embert hallanánk. A másik oldalról jogos érv, hogy a bíboros itt – a hazai híveinek számát tekintve is – a legnagyobb egyház vezetőjeként szólal

¹²⁵ Ellenforradalmi erők... I. kötet, 61. o.

meg, ami abban az időben a társadalom többségét is jelentette. A hitoktatás szabadsága, az egyház intézményeinek, társulatainak – köztük sajtójának – szabad működése egy valódi demokráciában magától értetődő, függetlenül az adott állam vezető politikai szereplőinek világnézetétől. Ebben az értelmezésben tehát nem másról van szó, mint arról, hogy a hívők megfosztottsága mindezekről elfogadhatatlan egy valódi demokráciában, ezért nem csak csendesen kéri, hanem igaza tudatában követeli a jogellenes helyzet felszámolását az egyházi vezető.

Az, hogy a bíboros hangvételét ki hogyan érzékeli, egyéni habitus és gondolkodásmód függvénye. Objektív tény azonban, hogy a rádióbeszédben az egyháztól elvett földbirtokok visszakövetelése nem szerepel. A katolikus egyház követelése eleve csak a saját intézményrendszerére terjedt ki. November 3-án *A Szív*, a Jézus Szíve Szövetség hetilapja *Mit akarunk?* című cikkében leszögezi: „*A magyar nép kezébe jutott földet nem kérjük vissza. Biztosak vagyunk abban, hogy népünk értékeli lelkipásztorainak és szellemi nevelőinek munkáját annyira, hogy tisztességgel ellátja őket anyagi javakkal.*”¹²⁶

Azt, hogy Mindszenty József nem a földeket követelte vissza az egyház számára, nemcsak az 1956. november 3-i beszédből derül ki, hanem már jóval ezt megelőzően is világossá tette kifogásait. Magát a földreformot közönséges rablásnak tekintette, de nem elsősorban az egyházat ért veszteséget kifogásolta, hanem az észszerű megfontolások hiányát. Ez már abból a püspökkari körlevélből is kitűnik, amelyet 1945. október 18-án adtak ki:¹²⁷ „*Nem a földbirtokreformot tesszük itt bírálat tárgyává, hanem a benne megnyilvánuló bosszúálló szellemet, mely ígéri ugyan a vagyonuktól kiforgatott tulajdonosoknak a jóvátételt, de az ígéretből aligha lehet valami. Magára a reformra is kénytelenek vagyunk megjegyezni, hogy végrehajtásában is nélkülözte a megfontoltságot és méltányosságot.*”

Ö. Kovács József a társadalomtörténeti és a gazdasági vetületeket is összefoglalja, amikor korabeli dokumentumok alapján mutatja be, hogy a kiosztott földek megműveléséhez eszköznek, üzemanyagnak és vetőmagnak is híján voltak az odatelepült családok. Ezt azonban nemcsak a ma társadalomtörténésze látja, hanem Mindszenty is így gondolta a maga korában. Az amerikai nagykövetségen papírra vetett feljegyzéseiben visszatekint arra, milyen objektív

¹²⁶ Mit akarunk? In: *A Szív*, a Jézus Szíve Szövetség hetilapja, 1956. november 3. Közli: Szalay-Benczédi-Babucs: 1956 sajtója október 23. – november 4., válogatás, Geopen Kiadó, 2006, 694. o.

¹²⁷ Idézi: Ö. Kovács József: *Földindulás. A leplezett kommunista diktatúra társadalmi gyakorlata a vidéki Magyarországon 1945-ben*. In: *Váltóállítás - Diktatúrák a vidéki Magyarországon 1945-ben* (Szerk.: Csikós-Kiss-Ö. Kovács), MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest, 2017. 56. o.

tényezők tették eleve problematikusná az 1945-ös földreformot, de egyúttal azt is egyértelműen cáfolja, hogy 1956-os beszédében az egyházi birtokokat követelte volna vissza:

„A földreform kiterjedhet, de csak felelősségérzetű (sic!), törvényes kormányok részéről: szántóra, rétre, legelőre (ezek tárgyai az érthető földéhségnek). A szőlő, gyümölcsös, erdő és ház nem tartozik a földreform keretébe (nem is igénylik, vagy a hozzáértés, vagy a szükséges évi befektetés hiányzik hozzá a három elsőnél) Ha beletartozik, becsapják vele a népet; az államkapitalizmus ma osztja, de holnap elveszi. (...) A Süddeutsche Zeitung a bajor rádióval azt állította – az itteni rendszer örömeire –, hogy Mindszenty bíboros visszakövetelte az egyházi birtokokat. Öt év múltán a lap beismeri, hogy a bíboros rádióbeszédét 'sok tekintetben félreértették, jöllehet a jogállam szabadságáért és az osztály nélküli társadalom demokratikus vívmányaiért szállt síkra'. Azzal menti magát, hogy a bíboros archaikus kifejezései nehezen voltak érthetőek. Archaikus kifejezések nincsenek előadásomban. Az intézmény egyetlen nyelvben sem jelent nagybirtokot, se régiesen, se modern nyelven, hanem iskolát, kollégiumot, kórházat, szeretetházat stb.”¹²⁸

21'37" – 22'06"

Ettől a pillanattól kezdve figyeljük, hogy az ígéretek és cselekedetek fedik-e egymást, és ami ma keresztülvihető, azt senki se halassza holnapra. S mi, akik figyelünk, és előmozdítani kívánjuk az egész nép javát, bízunk a Gondviselésben - hogy nem hiába.”

Ez a levezető szövegrész elárulja, hogy a beszélő nem titkolt óvatossággal viszonyul a Nagy Imre-kormányhoz. A „cselekedetek fedik-e egymást” -kitétel ismételten a kommunistákkal szembeni bizalmatlanságot tükrözi – ami az előzmények ismeretében érthető, tekintve, hogy Kádár János belügyminiszter volt Mindszenty 1948-as letartóztatása, majd kirakatpere idején, és 1956. november 3-án tagja volt a Nagy Imre-kormánynak is. A beszélő jól emlékezett arra is, hogy 1945-1948 között minden alkalommal, amikor a kommunisták az állam és az egyház közötti megegyezést szorgalmazták, két tárgyalás között újabb és újabb támadással kellett az egyháznak szembenéznie. Kétségtelen azonban, hogy ebben a levezetőben nemcsak az ártatlanul börtönviselt egyházi személy, hanem a közéleti személyiség hangja is szól.

¹²⁸ Mindszenty: 1956... 36.o.

III/2. A remények, az illúziók és a Szabad Magyarország Hangja

„Remélem, hogy mint az ország legmagasabb közjogi méltósága, Ön a közeli napokban hivatva lesz, hogy az ország sorsát döntőleg befolyásolja. Mivel még mindig a káosz veszélye fenyeget, remélem, hogy Önt fel fogják szólítani, hogy az államfői állást betöltse.”¹²⁹

Habsburg Ottó fenti sorait már budai primási rezidenciáján kapta kézhez a bíboros, akinek az utolsó koronázott király, IV. Károly fia egy távoli rokonán, gróf Csákberényi Merán Ferencen keresztül juttatta el október 31-re datált levelét az épp kiszabadult Mindszenty Józsefnek. Nem ő volt az egyetlen, aki szorgalmazta a főpap közéleti szerepvállalását, ha nem is a pártpolitika színterén.

A Szabad Európa Rádiót utólag sok bírálat érte a forradalom leverését követően – egyebek között azért is, hogy Nagy Imrével szemben Mindszenty József bíboros alakját helyezte előtérbe, politikai szerepkört követelve a főpap számára. Jelen dolgozat nem összességében, hanem kizárólag Mindszenty bíboros személyének és jelentőségének bemutatása szempontjából vizsgálja a Szabad Európa Rádió 1956-os tevékenységét. Ennek nem is annyira a kor embere számára, mint inkább a történetírásban, a közemlékezetben megmaradt Mindszenty-kép miatt volt jelentősége.

Azt nem tudhatjuk, hogy 1956-ban hányan hallgatták a Szabad Európa Rádiót – műszeres rádióhallgatottság-mérés akkoriban még nem létezett, a SZER tiltott mivolta miatt nyilvánvalóan a közönségmérés kérdőíves módszerei sem működhetek volna még a forradalom nélkül sem, ráadásul okkal feltételezhető, hogy az események sodrában többen voltak az utcán, mint a rádiókészülékek előtt. Mégis érdemes összefoglalni, kik és hogyan szorgalmazták a bíboros közéleti szerepvállalását – amely véleményeknek leginkább a Szabad Európa Rádió adott hangot. Az MSZMP által évtizedekig sulykolt narratívának kapóra jött minden olyan megnyilvánulás, amely a főpap lehetséges szerepéről szólt, lett legyen szó amerikai találgatásról, vagy lelkes, túlbuzgó magyar emigránsok nyilatkozatairól. Ezért jelen fejezet a kádári narratívát alátámasztani látszó SZER-megszólalásokra is kitér.

A bíboros személye körüli amerikai spekulálásról Borbándi Gyula¹³⁰ beszélt a Kossuth Rádiónak.¹³¹ Az író, történész az események idején szerkesztőként dolgozott Münchenben a

¹²⁹ HOAL I-2-b-Mindszenty József (Pöcking, 1956. okt. 31.) – közli: Fejérdy Gergely: Habsburg Ottó és az 1956-os forradalom. In.: Századok 155. évf. 5. sz. (2021.), 1003-1024. o.

¹³⁰ Borbándi Gyula, 1919-2014, író, történész, szerkesztő, Gyulai Ernő néven a Szabad Európa Rádió munkatársa

Szabad Európa Rádiónál, ahol elmondása szerint a munkatársi gárdát megosztotta a Mindszenty személyét előtérbe helyező amerikai gondolat. Ezt illusztrálja Borbándi Gyula visszaemlékezése:

10'24" – 13'02":

„Amikor azután Nagy Imrének a forradalmi szerepet, megtörtént a fordulat, a többpártrendszer bevezetése, naponta, tehát reggeltől estig jártak nála delegációk, tehát mondjuk, a népi igények kielégítésére tett ígéretei, és annak a megértése, a többpártrendszer, a Varsói Szerződés felmondása, ez természetesen őt ugye, a rádióban majdhogynem a forradalom hívévé, és a forradalmat megszemélyesítő emberré tette. Érdekes módon ugyanakkor, feltűnt a színen Mindszenty bíboros. Na most, Amerikából jött az az utasítás Münchenbe, a 'Build up Mindszenty,' tehát a rádiónak arra kell törekednie, hogy - nem, azt nem mondták, hogy Nagy Imrével szemben - hogy Mindszenty bíborosnak a szerepét ki kell emelni, mint a jövő kibontakozásának egyik lehetőségét. Na most, a szerkesztőségben belül ezt nem fogadta egyöntetű helyeslés... a szerkesztőségnek a többsége inkább Nagy Imre forradalmi vezérsege mellett volt, mint Mindszentyé. De viszont hangot kapott az is, ugye, hogy volt olyan kommentár, amelynek a szerzője Mindszentyben jelölte meg, éppen ennek a New York-i direktívának a szellemében, azt a személyiséget, aki hát, ezt a magyar népnek ezt a hősiességét a mártíriummal elszenvedett, ugye, üldöztetése következtében jelképezheti. Na mostan, az amerikaiak, már a müncheni amerikaiak, Griffith¹³² vagy a munkatársai részéről, sem volt ez a New York-i utasítás olyan egyértelmű, hogy ezt kell csinálni. (...) akadt kolléga, aki mit tudom én, kiállt Mindszenty mellett, és az ő politikai szerepét próbálta népszerűsíteni. De ugyanakkor minden további nélkül megtörtént a Nagy Imrének is ez a szerepének a kiemelése, és forradalmi vezérként való elismerése szóval, majdhogynem, aminthogy az amerikai politikában is két sínen haladtak a dolgok, ugyanaz történt a magyar szerkesztőségben is.”

Borbándi Gyula 1996-ban részletesen beszámolt az eseményekről a *Magyarok az Angol Kertben*¹³³ című kötetében, amelyben megírta visszaemlékezését a Szabad Európa Rádiónál töltött évtizedeiről. (Az Angol Kert a rádió müncheni épületének elnevezése, Englischer

¹³¹ MRDA CD-036533/02/02, Harangszó a vasfüggöny felett; Fejezetek a Szabad Európa Rádió ötvenéves történetéből; Katona Judit és Vámos György műsora - 2/2. rész, 2001. április 28. 21 óra 04 perctől.

¹³² William E. Griffith politológus, 1920-1998, a Szabad Európa Rádió amerikai politikai főtanácsadója Münchenben (1950-1958)

¹³³ Borbándi Gyula: Magyarok az Angol Kertben – a Szabad Európa Rádió története, Európa Könyvkiadó, 1996. Az író a kötetből a megjelenés előtt közölt szemelvényeket az 1956-os Intézet honlapján: http://www.rev.hu/rev2/images/content/tanulmanyok/1956/95_borbandi.pdf Letöltés: 2023. 11. 07.

Garten volt.) Az író szerint a rádió munkatársaiban csak október 24-én reggel tudatosult, hogy Magyarországon valóban forradalom zajlik. Innentől a munka derékhada a gépirónőkre és a rádiólehallgató részlegre hárult, mert folyamatosan gépelték a Kossuth, a Petőfi és a vidéki rádióállomásokon elhangzottakat. (Nekik köszönhető, hogy Fábíán Károly már november 3-án este teljes részletességgel ismertethette a Szabad Európa Rádió hallgatóival Mindszenty József rádióbeszédét, hozzáfűzve saját értelmező magyarázatait.) Borbándi szerint a Münchenben tartózkodó amerikaiak, így a politikai tanácsadó William E. Griffith nem az indulatok felkorbácsolása, hanem a mérsékletesség, a fokozatosság mellett tette le a voksot Amerikába küldött napi jelentéseiben. Csakhogy a New York-i elemzésekben kevesebb volt az önmérséklet, és a müncheni szerkesztőségben is akadtak, akik a harcra buzdítást tartották feladatuknak, és éles kirohanásokat intéztek Nagy Imre ellen. Összességében az amerikaiak bizonytalanok voltak abban, mit is kezdjenek a helyzet radikális változásával, és ez a bizonytalanság ellentétes megközelítéseknek adott helyet a műsorokban is.

Valójában a bíboros forradalmi vezérré emelésének gondolatával Griffith az október 31-én a müncheni szerkesztőségbe érkezett napi útmutatásban (daily guidance) játszott el, ahogyan azt Borsányi Julián¹³⁴ felidézi a *Hitel* folyóirat hasábjain 1991-ben.¹³⁵ Visszaemlékezésében hivatkozik az általa tíz évvel korábban, az 1981. november 17-én a torontói *Magyar Élet* hasábjain indult cikksorozatában is közöltekre. Eszerint Griffith a napi útmutatásban megjegyzi, hogy „Elfogadhatjuk: a bíboros tekintélye mindenkiénél nagyobb.” Ugyanakkor a *Hitel* hasábjain Borsányi Julián azt is felidézi, hogy a nemzetiségi szerkesztőségek vezetői ezeket az iránymutatásokat „...olyan jóindulatú utasításokként kezelték, amelyekről (tévesen) feltételezték, hogy azok egyeznek az US államvezetés (State Department) politikai felfogásával is.” (A *Bell ezredes* katonapolitikai műsor szerkesztője ugyanezen cikkben arról is értekezik, hogy nemcsak iránymutatás, hanem közvetlen utasítás is érkezett az amerikai tanácsadótól, például rögtönzött fegyverek, így Molotov-koktélok gyártásának ismertetésére vonatkozóan. Innen nézve tehát nem csupán saját kútforrásból dolgoztak a magyar szerkesztők.)

A. Ross Johnson ezzel szemben határozottan állítja,¹³⁶ hogy Griffith fent idézett napi útmutatása utólagos félreértelmezés tárgya, hiszen csupán megállapította a bíboros

¹³⁴ Borsányi (Böhm) Julián (1903-1992) katona, hadtörténész, újságíró, 1951-1969 között a Szabad Európa Rádió szerkesztője, a rádióban „Bell ezredes” címmel ellátott katonapolitikai műsorok rovatvezetője, a kommentárok többségének szerzője. Rádiós álneve: Julián Pál

¹³⁵ Borsányi Julián: Lázított-e 56 őszén a SZER magyar szerkesztősége? In: *Hitel*, 1991. 26. sz. 61. o. Elérhető: https://adt.arcanum.com/hu/view/Hitel1988_1991_3/?pg=572&layout=s Letöltés: 2023. november 14.

¹³⁶ A. Ross Johnson: Setting the Record Straight: Role of Radio Free Europe in the Hungarian Revolution of 1956, 2006. 14. o. Elektronikus elérhetőség:

kétségtelen tekintélyét, de nem ajánlotta politikai alternatívaként Nagy Imrével szemben. Leszögezi azt is, hogy – bár a Szabad Európa Rádió magyar munkatársai követelték, majd lelkesen ünnepelték Mindszenty szabadulását – nem hangzott el olyan adás, amelyben politikai alternatívaként tüntették volna fel a bíborost. Tim Weiner ezzel ellentétesen azt állítja a CIA történetét markánsan kritikai hangvételben feldolgozó kötetében, hogy Allen Dulles¹³⁷ bukásra ítéltnek látta Nagy Imrét, és vele szemben (Weiner szerint) ajánlotta az elnöknek a bíborost.¹³⁸ *„Azt mondta az elnöknek, hogy a Vatikán embere Magyarországon, Mindszenty bíboros, akit épp kiengedtek a házi őrizetből, vezethetné, és kellene is vezetnie a nemzetet. 'Az újjászületett Magyarország, és az Isten által küldött, kijelölt vezetője találkozott ezekben az órákban.'”*¹³⁹ Ellentétben Borbándival, Tim Weiner úgy gondolja, hogy a Nagy Imre személye elleni megszólalások kifejezetten a CIA iránymutatását követték.

Hasonlóan a CIA akaratának érvényesüléseként értékeli a Nagy Imrét elítélő, vele szemben Mindszentyt előtérbe helyező SZER-kommentárokat Pánczél Hegedűs János is,¹⁴⁰ aki doktori értekezésében úgy látja, hogy a Mindszenty politikai szerepvállalását szorgalmazó felhívások provokatívak voltak, azzal a céllal, hogy nyomást helyezzenek a kormányra. Benkő Zoltán¹⁴¹ ugyanakkor a SZER magyar adásait szerkesztők vegyes politikai háttérű csapatát okolja azért, hogy nem tettek különbséget amerikai politika és amerikai propaganda között, illetve, hogy az adásokba belevitték a saját politikai vágyálmaikat. Ugyanakkor a New Yorkból érkező napi politikai irányelvek *„sokszor nem fedték a magyar érdekeket... Emellett azonban a napi irányelvek maguk is lehetőséget adtak különféle értelmezésekre, és ez lehetőséget nyújthatott volna sok esetben a magyar érdekek képviselőire is. Erre legnagyobb szükség éppen a forradalom napjaiban lett volna, midőn az amerikai vezetés politikai helyzetmegítélése nyilvánvalóan végzetesen eltért a valóságtól.”*¹⁴²

<https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/media/documents/publication/happ.op-3.pdf> Letöltés: 2023. október 29.

¹³⁷ Allen Dulles, 1893-1969, a Központi Hírszerző Ügynökség, a CIA vezetője az 1956-os forradalom és szabadságharc idején.

¹³⁸ *„He told the president that the Vatican's man in Hungary, Cardinal Mindszenty, newly released from house arrest, could and should lead the nation. That became the party line on Radio Free Europe: 'A reborn Hungary, and the appointed leader sent by God, have met each other in these hours.'”* Tim Weiner: Legacy of ashes – The history of the CIA, Penguin Group, Australia, 2007, 130. o.

¹³⁹ Szerzői fordítás – B.P.

¹⁴⁰ Pánczél Hegedűs János: Mindszenty... 109. o.

¹⁴¹ Benkő Zoltán (1923-2005), a 2. világháború alatt nemzeti ellenálló, 1948-1953 között recski fogoly, a forradalom után a Szabad Európa Rádió munkatársa

¹⁴² Benkő Zoltán: A Szabad Európa Rádió szerepéről 1956-ban, írásbeli hozzászólás Az 1956-os magyar forradalom a világpolitikában című konferencián, felolvasta: Wittner Mária. Közreadja: Évkönyv V. 1996/1997, előadásaiából, szerk.: Bak János, 1956-os Intézet, 1997., 285. o.

Összetett helyzetértékelést ad visszaemlékezésében a SZER Magyarországon és Lengyelországban betöltött szerepéről Jan Nowak,¹⁴³ aki 1956-ban a SZER lengyel adásának igazgatója volt. Nemcsak a két országban lezajlott események – és azok kiváltó okainak – különbözőségeit taglalja, hanem a két, ártatlanul bebörtönzött főpap beszédének hatására is kitér. Visszaemlékezése szerint az október 28-án kiszabadult Stefan Wyszyński bíboros nyugalomra és önmérsékletre szólította a lengyeleket a rádióbeszédében, ami el is érte a kívánt hatást. *„Mindszenty bíboros beszéde, amelyet a börtönből való szabadulása után mondott, politikai kinyilatkoztatás volt. Szöges ellentéte Wyszyński bíboros beszédének, amivel határozottan nyugalomra szólított fel.”*¹⁴⁴

Nowak ugyanakkor nem a két bíboros megszólalása közötti különbségnek tulajdonítja az események eltérő lezajlását és végkimenetelét, hanem politikai és társadalmi szempontból is alapos összehasonlítást végez. Felhívja a figyelmet, hogy egészen más volt a lengyel és a magyar társadalom, a lengyel és a magyar katolikusok, valamint a lengyel és a magyar kommunista vezetők helyzete, kiindulópontja és mozgástere. Nem hallgatja el azt sem, hogy ő maga több memorandumban is figyelmeztette a SZER amerikai vezetését arra, hogy katasztrofális eredménnyel járhat, ha a felszabadítási politika ellentmondásos jelszavai hamis reményeket keltenek a népben. A SZER lengyel munkatársai is óvatosak voltak – az igazgató beszámolója szerint azért, mert nem tápláltak illúziókat az amerikai katonai segítséget illetően.¹⁴⁵ A sokrétű eltérés dacára mind a mai napig gyakran bukkan fel a Mindszenty-diskurzusban a magyar és a lengyel főpap összehasonlítása – Wyszyński javára.

Arról, hogy hogyan vélekedett a magyarság Mindszenty József tekintélyéről, illetve potenciális közéleti szerepvállalásáról, egy semmiképpen sem reprezentatív, kifejezetten szűk körű, mégis figyelemre méltó képet adott a New York-i Columbia Egyetem 1957-es felmérése, amelyről Csepeli György és szerzőtársai számoltak be 1998-ban megjelent tanulmányukban.¹⁴⁶ Az egyetem kéziratárában fennmaradt, összesen több ezer oldalnyi mélyinterjú-tömegből egy szűkített keresztmetszet vizsgálatára kapott lehetőséget a

¹⁴³ Zdzisław Antoni Jeziorański, 1913-2005, a 2. világháború idején lengyel ellenálló, politológus, újságíró Jan Nowak álnéven, 1952-1976 között a Szabad Európa Rádió lengyel adásának igazgatója

¹⁴⁴ Jan Nowak: Lengyelek és magyarok 1956-ban, in: Évkönyv 5. (1956-os Magyar Forradalom Történetének Dokumentációs és Kutatóintézete). Budapest, 1996, 269. o. Elektronikus elérhetőség: https://epa.oszk.hu/02200/02288/00025/pdf/Evkonyv56_05_1996_1997_266-271.pdf

¹⁴⁵ Jan Nowak: Lengyelek... 266. o.

¹⁴⁶ Csepeli et al.: Menekültek és elméletek – Az 1956-os forradalom után Nyugatra menekültek attitűdjeinek befejezetlen vizsgálata az Amerikai Egyesült Államokban. In: Évkönyv VI. 1998, 1956-os Intézet, Budapest, 1998. 253-286. o. Elérhetőség: https://epa.oszk.hu/02200/02288/00026/pdf/Evkonyv56_06_1998.pdf Letöltés: 2023. 11. 06.

kutatócsoport. A *Columbia University Research Project on Hungary* a Nyugatra menekült magyarokkal készített, egyenként több száz oldalas interjúkban vizsgálta a vasfüggöny mögül kiszabadultak gondolkodásmódját, vélekedését a szocializmusról, illetve a vezető politikusokról. A hidegháború idején ezek az információk nem teljes, de fontos és közvetlen betekintést nyújtottak a szovjet blokkban zajló élet dimenzióiba.

A Csepeli és kutatótársai által vizsgált projekt keretében az 1956-os magyarokkal – pontosabban közülük összesen 170 emberrel – készítették interjúkat az egyetem munkatársai. A Ford Alapítvány támogatásával az amerikai kutatók egy-egy emberrel öt órán keresztül beszélgettek 1957-ben. Ezekből a beszélgetésekből megkérdezettenként 150-200 oldalas interjúk születtek. Ebből a 170 interjúból 57 interjút tekinthettek át a magyar kutatók. Az interjúztatók feltárták minden megkérdezett személyes hátterét. Kitértek arra is, milyen tapasztalatokat szereztek a menekültek a forradalomban, hogyan vélekedtek annak előzményeiről és a magyar közélet szereplőiről. Nagy Imrét például a megkérdezettek 37 százaléka tartotta a legnépszerűbb vezetőnek, míg Mindszenty Józsefet csak mintegy 15 százalékuk említette úgy, mint akiben az ország lehetséges vezetőjét tudná elképzelni.¹⁴⁷ A kérdezők fel akarták mérni a bíboros iránti rokon- vagy ellenszenvet is. A megkérdezett menekültek a vizsgált interjúk szerint úgy látták, hogy Mindszentyvel az élen konzervatív irányba fordulhattak volna az események. Személyét a válaszadók 46 százaléka látta rokonszenvesnek, 33 százalék inkább semlegesnek, míg a megkérdezettek 21 százaléka ellenszenvet érzett iránta – a százalékos összesítés természetesen itt is abból az 57 interjúból származik, amit Csepeliék megkaptak vizsgálatra a teljes interjútomegből.¹⁴⁸

Ettől függetlenül a bíboros személyét kiemelt szerepbe helyező kampány nyomon követhető a Szabad Európa Rádió adásaiban: Vámos György gyűjtése szerint a bíboros neve október 25. és november 4. között összesen 487 alkalommal hangzott el.¹⁴⁹ A *Nemzetközi sajtószemle* című műsorelemben azonban Thury Zoltán (Nótárius)¹⁵⁰ már október 24-én beszámolt¹⁵¹ (idézve az osztrák szocialista Arbeiter Zeitungot) arról a győri tüntetésről, amelyen a bíboros szabadon engedését követelték. Esti összefoglaló kommentárjában¹⁵² emlékeztetett a

¹⁴⁷ Csepeli et al.: i.m. 276. o.

¹⁴⁸ Csepeli et al.: i.m. 279. o.

¹⁴⁹ Vámos György: A Szabad Európa Rádió és a magyar forradalom – Műsortükör 1956. október 23-november 5. História Könyvtár, 2010. 27. o.

¹⁵⁰ Thury Zoltán, 1921-1995, újságíró, 1951-1957 között a Szabad Európa Rádió munkatársa

¹⁵¹ Nemzetközi sajtószemle, 1956. október 24. 14.20. Elérhető:

<http://szer.oszk.hu/felvetel?i=1309009209&n=nemzetkozi-sajtoszemle> Letöltés: 2023. 11. 08.

¹⁵² Vasvári Gergely összefoglalója, 1956. október 24. 19.10. Elérhető:

<http://szer.oszk.hu/felvetel?i=1864176008&n=vasvari-gergely-osszefoglaloja> Letöltés: 2023. november 14.

tömegnek erre a követelésére Csonka Emil¹⁵³ (Vasvári Gergely) is. Saját álláspontként először 1956. október 25-én 16 óra 40 perckor¹⁵⁴ hangzott el a bíboros szabadulásának sürgetése az adón: Fábíán Károly (Károly atya) saját kommentárjával ellátva ismertette Grósz József nyilatkozatát, amelyben a kalocsai érsek az egyház nevében elítélte az öldöklést és pusztítást, egyúttal a nyugalom megőrzésére szólított fel. Fábíán Károly ezt azzal a kommentárral keretezi, hogy az öldöklés és a pusztítás a kormány részéről történik a jogait követelő néppel szemben. „*A kormány legsürgősebb tennivalója lett volna ebben a tragikus pillanatban megnyitni a börtönök ajtajait, szabadon engedni az ártatlanul bebörtönzötteket, azonnal szabadlábra helyezni és rehabilitálni Mindszenty bíborost, Péteri¹⁵⁵ (sic!) püspököt, Endrédy Vendel zirci apátot és minden más jogtalanul fogvatartott becsületes magyart.*”

Ugyanő 17 óra 45 perctől *Kiáltvány!* – címmel¹⁵⁶ követeli Mindszenty bíboros azonnali szabadon bocsátását, visszatérését Esztergomba, illetve azt, hogy vegye át újra az egyház irányítását – tehát az egyházét, nem az országét. A főpap szabadon bocsátásának követelése ezután még számos alkalommal elhangzott a Szabad Európa Rádióban, gyakorta összekötve a kormány éles kritikájával.

Az óránként jelentkező Hírszolgálat szerint „*Bécsben ma reggel egy Magyarországon működő titkos rádiót lehetett hallani. A rádió a magyar nemzet Szabadság Adójaként jelentkezik. A Szabadság Rádió ma reggeli adásában általános sztrájkra szólította fel a magyar munkásságot. Követelte Mindszenty hercegprímás azonnali szabadlábra bocsátását és primási funkcióiba való visszahelyezést. A Szabadság Adó hangsúlyozta, hogy a kormány csakis Mindszenty hercegprímás maradéktalan rehabilitálásával bizonyíthatja be, hogy politikáját valóban megváltoztatta.*”¹⁵⁷

¹⁵³ Csonka Emil, 1923-1982, újságíró, történész, 1944-ben a Nyilaskeresztes Párt ifjúsági vezetője, 1951 szeptemberétől haláláig a Szabad Európa Rádió munkatársa. Rádiós álnevei: Vasvári Gergely, Tüske Péter, Hangya Jani.

¹⁵⁴ Grósz József kalocsai érsek nyilatkozatáról Károly atya fejti ki az egyház álláspontját, 1956. október 25. 16.40. Elérhető: <http://szer.oszk.hu/felvetel?i=352364020&n=grosz-jozsef-kalocsai-ersek-nyilatkozatarol-karoly-nya-fejti-ki-az-egyhazi-allasponjat> Letöltés: 2023. november 14.

¹⁵⁵ Helyesen: Pétery. A téves névforma az eredeti szöveg leírásában szerepel.

¹⁵⁶ *Kiáltvány!* A magyar nép követeli Mindszenty bíboros hercegprímás azonnali szabadon bocsátását! – Fábíán Károly, Szabad Európa Rádió, 1956. október 25. 17.45. Elérhető: <http://szer.oszk.hu/felvetel?i=337766273&n=kialtvany-a-magyar-nep-koveteli-mindszenty-biboros-hercegprimas-azonnali-szabadon-bocsatasat> Letöltés: 2023. 11. 08.

¹⁵⁷ Hírszolgálat, 1956. október 26. 12.00. (Ismétlés: minden egész órában.) Elérhető: <http://szer.oszk.hu/felvetel?i=1900861829&n=12-00-ora-hirszolgalat> letöltés: 2023. november 18.

Csonka Emil *Széljegyzetek* című kommentárjában¹⁵⁸ a nap folyamán három alkalommal is elmondta – nem jelölve meg az információ forrását –, hogy „*néhány hónapja a kormány tárgyalásokat kezdett Mindszenty hercegprímással*”, szabadságot és teljes működést ígértek neki, de a főpap „*ajtót mutatott a küldötteknek, és hőiesen maradt fogságában*”, mert nem volt hajlandó elfogadni, hogy a kormány szabja a feltételeket a szabadulásához. Béry László¹⁵⁹ (Balogh Balázs) október 26-án este hét után kezdődő, másnap délelőttig összesen öt alkalommal megismételt, *Rendkívüli kommentár - Mi a kormány programja, és mi a nép programja?* – című műsorában¹⁶⁰ tehetetlennek nevezi „*a rejtekhelyén bujkáló*” pártvezetőséget és kormányt, amely a szerkesztő szerint még saját amnesztiarendeletét sem tudja végrehajtani, ha a szovjet hadsereg nem akarja. A népi demokrácia vívmányai valójában az „*ÁVÓ, a kolhoz, a munkaverseny a munkás kiuzsorázása*” védelmét jelentik, éppen annak védelmét, ami ellen a nép felkelt. Ezután Béry László hét pontba szedve foglalja össze „*a szabadságharcosok követeléseit*”, a hetedik pont a „*Teljes vallásszabadság, Mindszenty rehabilitálása.*”

Ugyanezt követeli nem sokkal ezt követően, 19 óra 35 perckor bemondott, majd még tíz alkalommal ismételt újabb *Kiáltvány!*-ban Fábíán Károly, az azonnali szabadon bocsátás és rehabilitálás mellett teljes értékű elégtételt követelve a bíborosnak, valamint azt is, hogy „*Mindszenty bíboros szóljon a magyar néphez!*”¹⁶¹ Ugyanő másnap este a *Kit terhel a felelősség a magyarországi öldöklés és pusztítás miatt?* – című műsorában hevesen ostromozza a kormányt („*A hazaáruló és nemzetgyilkos Nagy Imre és bűnös kormánya, az orosz hadsereg, a kommunista rendszer.*”), és élesen kontrasztba helyezi a bíboros alakjával. „*A kormány még mindig jogtalanul támad. Egymás után szólaltatja meg a magyar nép bűnös árulóit: Tildy Zoltánt, Szakasits Árpádot,*¹⁶² *Horváth Richárdot, Kádár Jánost, akinek belügyminisztersége alatt hurcolta el és ítélte életfogytiglani börtönbüntetésre a rendszer Mindszenty bíboros hercegprímást, a magyar nép szabadságjogainak, a katolikus egyház Isten adta jogainak bátor harcosát.*”

¹⁵⁸ Széljegyzetek, 1956. október 26. 11.45, Csonka Emil, elérhető:

<http://szer.oszk.hu/felvetel?i=718930892&n=szeljegyzetek> letöltés: 2023. november 18.

¹⁵⁹ Béry László, 1898-1971, jogász, újságíró, 1951-1967 között a Szabad Európa Rádió munkatársa, rádiós álneve: Balogh Balázs

¹⁶⁰ Rendkívüli kommentár - Mi a kormány programja, és mi a nép programja? - 1956. október 26. 19.10, elérhetőség: <http://szer.oszk.hu/felvetel?i=1813204442&n=rendkivuli-kommentar-mi-a-kormany-programja-es-mi-a-nep-programja>, letöltés: 2023. november 18.

¹⁶¹ Kiáltvány! Mindszenty bíboros hercegprímást azonnal engedjék szabadon, rehabilitálják, nyújtsanak neki teljes értékű elégtételt! - 1956. október 26. 19.35, Fábíán Károly, elérhető:

<http://szer.oszk.hu/felvetel?i=718440220&n=kialtvany-mindszenty-biboros-hercegprimast-azonnal-engedjek-szabadon-rehabilitaljak-nyujtsanak-neki-teljes-erteku-elegtetelt> letöltés: 2023. november 18.

¹⁶² Szakasits Árpád, 1888-1965, szociáldemokrata politikus, köztársasági elnök

Október 28-án és 29-én *Kiáltvány!* – című kommentárok egész sorában követeli Károly atya a bíboros szabadon engedését és teljes rehabilitációját, ugyanebben a Nagy Imréékkel szembeállító hangvételben. Október 29-én ez kiegészül – ugyancsak *Kiáltvány!* címet viselő, többször ismételt kommentárban – azzal, hogy a lengyel Wyszynski bíborost már szabadon engedték, és átvette a lengyel katolikus egyház irányítását, aminek legfőbb ideje lenne Mindszenty esetében is. „Nagy Imre kormánya nem akarja felszámolni a zsarnokságot, azért nem engedi szabadon Mindszenty bíborost. A magyar nép viszont nem tágít követelésétől. Elege van a zsarnokságból. Lelki vezetőre van szüksége, aki a kommunistákkal nem alkudozik. A nép követeléseit, jogait megvédi. A magyar nép Mindszenty bíboros azonnali kiszabadítását követeli! Mindszenty bíboros térjen vissza Esztergomba, vegye át a magyar katolikus egyház irányítását!”¹⁶³ A következő napon Indig Ottó¹⁶⁴ *A magyarországi helyzet kulcsát Mindszenty tartja kezében* – című nemzetközi sajtószemléjében George Shuster cikkét szemlézi a New York Herald Tribune október 29-i számából, idézve, hogy Mindszenty bíborost „...az egész magyar nép vezérének tekintik, és az ország vezetői tudják, hogy ő az egyetlen erkölcsi erő, akit bármilyen változás esetén a nép pajzsára emelhet.”¹⁶⁵

Október 31-én délután egy előző napi összeállítást sugárzott a Szabad Európa Rádió, *Rendkívüli riportsorozat a magyarországi események visszhangjáról - a nyugati fővárosokban működő tudósítók jelentései* címmel. Hunyadi Katalin szerkesztésében egy meg nem nevezett nyugatnémet rádió riporterének beszélgetése egy magyar szabadságharcossal – tolmács segítségével – egyebek között azt tartalmazza, hogy a magyar szabadságharcosok nem hiszik el a Nagy Imre-kormány jó szándékát. „A szabadságharcosok már egy hete azt tapasztalják, hogy a kormány állandóan alkudozik és minden trükköt megragad, hogy a szabadságharcosok kezéből kicsavarja a fegyvert.”¹⁶⁶ A szabadságharcos a követeléseik között említi azt is, hogy követelik Mindszenty bíboros szabadon bocsátását – az adás sugárzásának pillanatában a bíboros már szabad volt, de az előző napi összeállítás készültekor még nem.

¹⁶³ *Kiáltvány!* Wyszynski bíboros visszatért Varsóba. Hol van Mindszenty bíboros? - 1956. október 29. 18.56, elérhetőség: <http://szer.oszk.hu/felvetel?i=481939243&n=kialtvany-wyszynski-biboros-visszateret-varsoba-hol-van-mindszenty-biboros> letöltés: 2023. november 18.

¹⁶⁴ Indig Ottó (1890-1969) színműíró, forgatókönyvíró, újságíró, 1951-1961: a SZER munkatársa

¹⁶⁵ *A magyarországi helyzet kulcsát Mindszenty tartja kezében* - George Shuster cikke, 1956. október 30. 18.41. <http://szer.oszk.hu/felvetel?i=584377758&n=a-magyarorszag-helyzet-kulcsat-mindszenty-tartja-kezen-george-shuster-cikke> letöltés: 2023. december 18.

¹⁶⁶ *Rendkívüli riportsorozat a magyarországi események visszhangjáról - a nyugati fővárosokban működő tudósítók jelentései*. 1956. október 31. 13.46. Elérhető: <http://szer.oszk.hu/felvetel?i=1131236789&n=rendkivuli-riportsorozat-a-magyarorszag-esemenyek-visszhangjarol-a-nyugati-fovarosokban-mukodo-tudositok-jelentesei> Letöltés: 2023. november 14.

Még aznap délután Béry László (Balogh Balázs) érzelmes hangvétellű kommentárjában üdvözlöi a bíboros szabadulását. Személyes élményéről is beszámol vele kapcsolatban: eszerint Szombathelyen iskolatársa volt Pehm Józsefnek, aki a Mária-kongregáció elnöke volt az iskolában, és aki inkább félelmet keltett iskolatársaiban, mintsem barátkozási vágyat. „Nagydarab, keménykötésű, feketehajú nyolcadikos, a szemében valami furcsa tűz lobogott. Kicsit féltünk is tőle, keveset nevetett és nem nagyon barátkozott. De egy kiránduláson, amikor már nagyon lihegtünk, vállára vette valamennyiünk hátizsákját.” Béry Mindszentyt a forradalom morális vezető alakjaként írja le ebben a kommentárban. „De fölmerült a kérdés, hogy ennek a minden fiában és lányában hőssé magasztosult népnek van-e vezére? (...) A kérdésre most itt a válasz: Mindszenty József. A primás rab volt. Nem volt vezérkara, szervezete, nem osztott szét fegyvereket, nem adott politikai programot, nem osztogatott parancsokat a hadban álló népnek. De szelleme ott volt a budapesti utcán, lelkesített, védett, utat mutatott, lángra gyújtotta a legszentebb tüzeket az egész országban.”¹⁶⁷

A Mindszentyvel kapcsolatosan a Szabad Európa Rádióban elhangzottakat részletesen ismerteti doktori dolgozatában Pánczél Hegedűs János. Mindent megismételni itt felesleges volna, de érdemes felfigyelni egy fontos tényre: nem Mindszenty emelte magát az események főszereplőjévé 1956-ban, hanem mások mutatták be őt vezető személyiségként – először jóval a szabadulását megelőzően a Szabad Európa Rádió kommentárjaiban, majd a forradalom leverését követően a kádári narratívában.

A bíboros beszédének elhangzása után először este tízkor, a hírösszefoglalóban ismertették a bíboros beszédét – ha rövidítve is, de meglehetősen részletességgel és pontossággal.¹⁶⁸ Ezt követően, 22 óra 20 perces kezdettel Thury Zoltán lapszemlében idézi a *Universe* című angol katolikus lapot: „A magyar hősiesség nagy csapást mér a szovjet zsarnokságra. Két név szimbolizálja a szabadságot Lengyelországban és Magyarországon. Két kardinális, Wyszynski Lengyelországban és Mindszenty kardinális Magyarországon. Mindketten a világ csodálatát érdemelték ki.”¹⁶⁹

Nem egészen egy órával később a *Rendkívüli munkásműsor* adásában Molnár József kiemelte, hogy az ideiglenes koalíciós kormány magáévá tette a munkásság legfőbb követeléseit, ezért

¹⁶⁷ Rendkívüli kommentár - Mindszenty József köszöntése, 1956. október 31. 14.10. Elérhető: <http://szer.oszk.hu/felvetel?i=1930564277&n=rendkivuli-kommentar-mindszenty-jozsef-koszontese> Letöltés: 2023. november 14.

¹⁶⁸ Hírszolgálat, 1956. november 03. 22.00. Elérhető: <http://szer.oszk.hu/felvetel?i=273276863&n=22-00-ora-hirszolgalat> Letöltés: 2023. december 18.

¹⁶⁹ Nemzetközi sajtószemle - 1956. november 03. 22.20. Elérhető: <http://szer.oszk.hu/felvetel?i=1800611613&n=nemzetkozi-sajtoszemle> Letöltés: 2023. november 14.

az általános sztrájk befejezésére buzdította a munkásokat, kiemelve, hogy a bíboros is ezt kérte beszédében. *„Felelős egyházi férfiak is szózatokat intéztek a nemzethez. Ordass Lajos evangélikus püspök arra kérte a lelkészeket, hogy vasárnap kérjék egyházuk népét, induljon meg az élet minden téren, a gyárakban, a városokban, a földeken, az iskolákban, mert ezt kívánja országunk érdeke és népünk helyes szolgálata. Mindszenty bíboros a nemzethez intézett szózatában arra kérte a nemzetet, hogy haladéktalanul kezdje el a munkát.”*¹⁷⁰ Kevéssel éjfél előtt hangzott el Fábíán Károly részletes ismertetője a bíboros beszédéről, amit Károly atya így értékelt: *„A jelenlegi nehéz politikai helyzetet az evangélium szellemével telített főpásztor felelősségének tudatával ítéli meg, szem előtt tartva a magyar nép szabadságát, hazánk függetlenségét, valamint az egyház érdekeit. Hazánk külpolitikájának alapjául a világ népeivel megteremtett békés viszony ápolását és fejlesztését jelöli meg.”*¹⁷¹

IV. Értelmezések zárt ajtók mögött

IV/1. Interpretációk kihallgatószobákban és követségeken

Ebben az alfejezetben elsősorban arra tér ki a dolgozat, hogyan értelmezte utólag Mindszenty rádióbeszédét Nagy Imre és Tildy Zoltán, mint a két legfontosabb szereplő a bíboros 1956-os nyilvános fellépésével összefüggésben. Emellett a követségi értékelésekre, visszhangokra is érdemes vetni egy rövid pillantást.

Nagy Imre snagovi fogságában készített feljegyzéseiben azt írja, hogy a nép széles körben támogatta kormányát. Ezzel szemben: *„a jobboldali, reakciós belső erők és külföldi támogatóik politikai törekvései a legszélesebb néptömegek és a koalíciós pártok éles elutasításába és ellenállásába ütköztek, és egyre inkább elszigetelődtek, fellépésükkel a szocialista vívmányokat és célkitűzéseket nem merték érinteni. Beszédében maga Mindszenty is kénytelen volt számolni ezzel a helyzettel. A népi forradalmi erők gyors konszolidációja*

¹⁷⁰ Rendkívüli munkásműsor, 1956. november 03. 23.10. Elérhető:

<http://szer.oszk.hu/felvetel?i=642425454&n=rendkivuli-munkasmusor> Letöltés: 2023. november 14.

¹⁷¹ Mindszenty bíboros hercegprímás rádiószózatának főbb gondolatait és jelentőségét Károly atya ismerteti, 1956. november 03. 23.44. Elérhető: <http://szer.oszk.hu/felvetel?i=62007019&n=mindszenty-biboros-hercegprimas-radioszozatanak-fobb-gondolatait-es-jelentoseget-karoly-atya-ismerteti> Letöltés: 2023. december 18.

*idejéig a reakciónak nem sikerült sem politikai, sem mozgalmi téren komoly veszélyt támasztani a forradalom számára.”*¹⁷²

Későbbi vádlói azonban a bíboros rehabilitálását és nyilvános megszólalását is felrötták a miniszterelnöknek az ellene folytatott perben. (*„Az ellenforradalmi elemek garázdálkodásait és egyben a legszélsőségesebb reakció nyílt színre lépését szentesítette Nagy Imre azon törvénytelen intézkedése, melynek során – Losonczy Gézával és Tildy Zoltánnal egyetértésben – rehabilitálnak nyilvánította a népi demokratikus rend legelszántabb ellenségét, Mindszenty Józsefet. ... majd Tildy Zoltán közreműködésével lehetőséget biztosított Mindszenty számára a rádióban való november 3-i fellépésére, a nyíltan kapitalista restaurációra felhívó, lázító beszédének megtartására.”*)¹⁷³

Nagy Imre minősítéséről Mindszentyt illetően két tényezőt is figyelembe kell venni. Először is magának Nagy Imrének a világnézetét: a miniszterelnök az utolsó leheletéig meggyőződéses kommunista volt, ezért másnak, mint reakciónak, nem is tekinthette volna Mindszenty bíborost, bármennyire is teljesítette kormánya kérését arra vonatkozóan, hogy intse nyugalomra a tömegeket. Mindemellett – ahogyan erre M. Kiss Sándor rámutatott a feljegyzéseket vizsgáló kötetben¹⁷⁴ – a miniszterelnök snagovi fogsága (1956. november 23–1957. április 14.) idején annak tudatában vetette papírra gondolatait, hogy helyzete kétféleképpen is rendeződhet. Az is lehetséges, hogy a szovjet tömb kommunista pártjai vizsgálják meg 1956-os szerepét, de az is – és Nagy Imre ezzel is számolt –, hogy egy ellene szóló koncepciók pert követően a legsúlyosabb ítélet vet majd véget fogságának.

M. Kiss Sándor a bíboros beszédét úgy értékeli, hogy az a békés rendszerváltoztatás programja volt: (*„...a forradalmi nép kiegyezését a kibontakozás érdekében a regnáló hatalommal.”*)¹⁷⁵ A mártír miniszterelnök azonban nem így érezte: már eleve tartott a főpaptól, különösen hatásától, hiszen tömegek tekintettek referenciapontként Mindszenty Józsefre. Ezt tükrözi a budapesti lengyel nagykövet, Adam Willman november 3-án Varsóba küldött rejtjeltávirata. A nagykövet a délután négy órakor – tehát négy órával a bíboros beszédének elhangzása előtt – elküldött táviratban így ír: *„Az országban fokozódik az ellenforradalmi és reakciós csoportok vezetőinek tevékenysége. Mivel Nagy Imre feltételezi,*

¹⁷² Nagy Imre: Snagovi jegyzetek: gondolatok, emlékezések, 1956-1957, Nagy Imre Alapítvány - Gondolat Kiadó, 2006. 57-58. o.

¹⁷³ Rehabilitációs okirat, 8. köt. 51. oldal. Közli: Dornbach et al.: A per – Nagy Imre és társai 1958, 1989, Budapest, 2008.

¹⁷⁴ Kahler-M.Kiss-Riba: A snagovi tükör – ecsetvonások a politikus pályaképehez, Budapest, 2019, 8-9. o.

¹⁷⁵ A Mindszenty-beszéd (1956. november 3.) In: M. Kiss Sándor: Szembesülés – válogatott írások, 1974-2023, Budapest, 2023.

hogy Mindszenty reakciós szellemben léphet fel, kéri a lengyel kormányt, érje el, hogy Wyszynski gyakoroljon megfelelő befolyást Mindszentyre a magyarországi feszültség csökkentése érdekében.”¹⁷⁶

Azt a tényt, hogy tartottak is a bíboros megszólalásától, de fel is akarták használni a főpap tekintélyét a tömegek megnyugtatóására, tükrözik a Tildy Zoltán kihallgatási jegyzőkönyvében foglaltak is.¹⁷⁷ A bíborossal a rádióbeszédéről előzetesen egyeztető Tildy Zoltán a jegyzőkönyv szerint megerősítette vallomásában, hogy valóban a kormány kéréseit tolmácsolta Mindszentyvel történt találkozásain – igaz, a megfélemlített politikus a letartóztatásban már egészen más hangvételben idézte fel Mindszenty szerepét, és kapcsolatát a bíborossal, mint ahogyan a forradalom idején beszélt vele. A kihallgató kérdésére, hogy Tildynek milyen kezdeményező szerepe volt abban, hogy Mindszenty József ismét szerepeljen a nyilvánosság előtt, azt válaszolta, hogy a bíboros kiszabadulásáról csak október 31-én értesült, és miután megkérdezték, mi legyen a főpappal, utasítást adott arra, hogy szállítsák őt Budapestre, a Várban lévő rezidenciájára. *„Emlékezetem szerint a nov. 1-én megtartott kabinetülésen foglalkoztunk a Mindszenty kérdéssel. Ezen az ülésen olyanértelmű határozatot fogadtunk el, hogy Mindszentyt meg kell szólaltatni a rádióban, azonban előzőleg beszélni kell vele olyanértelemben, hogy beszédében hívja fel az ország népét a békére, a rendre, és a munka felvételére.”*

A kihallgató következő kérdésére: *„Ki volt ez a Mindszenty József?”* (sic!), Tildy a magyarországi reakció megtestesítőjének nevezte a hercegprímást (ezt a titulust alkalmazva), felidézve Mindszenty legitimista, királypárti beállítottságát, illetve azt, hogy az ország első *„zászlós urának”* tartotta magát, nem fogadta el a földreformot és a köztársaságot, és ennek a reakciós ellenséges tevékenységének lett a következménye, hogy államellenes bűncselekményekért letartóztatták, és életfogytiglani fegyházra ítélték. A további faggatózásra, miszerint, ha *„tudomása volt Mindszenty ellenséges, reakciós magatartásáról”*, akkor miért határozták el mégis Mindszenty rádióban való szerepeltetését, Tildy azt válaszolta, hogy ilyen értelemben nem gondolt Mindszenty szerepeltetésének következményeire, inkább úgy gondolta, hogy a bíboros használhat az ország ügyének, ha a békére és rendre szólít fel. *„Meg kell jegyezmem, hogy Nagy Imre és Losonczi Géza ebben a kérdésben teljes egészében egyetértettek velem, sőt úgy tudom, hogy a Mindszenty féle*

¹⁷⁶ 17984. számú távirat. Közli: Tischler János: Lengyel követjelentések és a Budapesti Lengyel Nagykövetségnek Varsóból küldött táviratok 1956-ban. In: Társadalmi szemle, 1992. 10. sz. 89. o.

¹⁷⁷ Jegyzőkönyv Tildy Zoltán kihallgatásáról, Budapest, 1957. július 31. ÁBTL 3.1.9. V-150393/4, 63. o.

rádióbeszéd részleteit Mindszenty titkára a Nagy Imre titkársággal beszélte meg és ott engedélyezték részére hogy beszédét közvetlenül mikrofonba mondja el, ne pedig előzőleg magnetofonba.”¹⁷⁸

A beszédről azonban, amit a stúdióban még hálálkodva köszönt a bíborosnak, a kihallgatótiszt előtt már azt vallotta, hogy az nem tetszett neki, mert „...*már a beszéd hangtónusából lehetett érezni, hogy Mindszenty annak a személynek érzi magát, aki hivatott az ország ügye felett dönteni. A beszéde általában lázító hangnemben folyt le és lehetőséget adott arra, hogy az ellenséges személyek ebből még nagyobb bátorságot szerezzenek.*” A továbbiakban elismerte súlyos felelősségét azért, hogy élő adásban beszélhetett a bíboros, felelősségét megosztva Nagy Imrével is. A bíborosnak tett ígéreteiről szólva azonban hangsúlyozta, hogy csak azt kérte a főpaptól, hogy térjen vissza Esztergomba, és ha az egyházzal kapcsolatban valami kérése lenne a kormány felé, azt írásban nyújtsa be. Azt azonban kategorikusan tagadta kihallgatásán Tildy, hogy az Állami Egyházügyi Hivatal épületének és felszerelésének átadásával kapcsolatban bármiféle ígéretet tett, vagy engedélyt adott volna, Mindszenty rehabilitálásáról pedig állítása szerint nem tudott. A Nagy Imre aláírásával ellátott igazolást a rehabilitálásról állítása szerint nem látta Tildy. Amikor a kihallgatótiszt idézi Erdei Ferenc tanúvallomásából, hogy maga Tildy hívatta őt az irodájába november 2-án, hogy megfogalmazza és leírja a bíboros „kiszabadítására és rehabilitálására vonatkozó közleményt”, Tildy azt válaszolja, hogy ilyen közleményt nem készített el „*sem Erdeivel, sem külön magam*”.

Az ugyancsak a Nagy Imre-perben elítélt Vásárhelyi Miklós a külső szemlélő optikájával idézte fel Tildy és Mindszenty rövid találkoztóját a parlamenti stúdió előtt. Visszaemlékezése a forradalom 50. évfordulója alkalmából 2006-ban (Vásárhelyi halála után öt esztendővel) kiadott kötetben jelent meg. Szavai szerint 1956. november 3-án este, a parlamenti stúdió előtti folyosón közvetlenül a beszédet megelőzően Tildy Zoltán¹⁷⁹ és a bíboros még röviden beszélgettek. A Nagy Imre-kormány sajtófőnöke csatlakozott hozzájuk. „*Tildy bemutatott. Mindszenty biccentett, nem fogott kezét velem.*”¹⁸⁰ – számolt be a találkozásról ugyanaz a Vásárhelyi Miklós, aki a bíboros kirakatperéről a Szabad Nép olvasóinak még így írt 1949.

¹⁷⁸ Betű szerinti átirat. Jegyzőkönyv Tildy Zoltán kihallgatásáról, Budapest, 1957. július 31. ÁBTL 3.1.9. V-150393/4, 64. o.

¹⁷⁹ Tildy Zoltán, 1889-1961, kisgazda politikus, református lelkész, miniszterelnök, köztársasági elnök, 1956-ban államminiszter

¹⁸⁰ Molnár et al.: A forradalom emlékezete – Személyes történelem, 1956-os Intézet, Budapest, 2006, 207. o.

február 6-án „Egy legenda vége”¹⁸¹ című címlapsztoriájában: „Egy szárnalmas féreg, riadt gonosztevő, egy leleplezett Tartuffe áll a bíróság előtt, aki sutbadobva elveit és céljait, csak eggyel törődik, hogyan menthetné meg nyomorult életét.” Vásárhelyi erre nem tért ki a 2006-ban közölt visszaemlékezésben, de arról beszámolt, hogy a bíboros megmutatta Tildynek a beszédet, mielőtt belépett volna a stúdióba, és Tildy még közvetlenül a beszéd előtt is „...igyekezett meggyőzni őt, igen nagy reverenciával, minden tiszteletet megadva, hogy ezt a beszédet az adott helyzetben nem politikus, nem helyes elmondani, hogy rendkívül rossz vért szül, és beláthatatlan következményekkel jár, hogy a kormányról csak mint a bukott rendszer örököseiről beszél. De Mindszenty hajthatatlan volt.”¹⁸²

Azt, hogy a bíboros 1956. november 3-i megszólalásától a Nagy Imre-kormány a támogatást remélte, utólag már helytelen, az ellenforradalmi elemek megerősödését segítő intézkedésnek vallotta kihallgatásakor¹⁸³ Maléter Pál, a Nagy Imre-kormány honvédelmi minisztere is, aki James N. Cowley brit katonai attasét fogadta a Kilián laktanyában november 1-én este – tehát mindössze órákkal azt követően, hogy elkísérte a várba a bíboroshoz látogató Tildy Zoltánt. Maléter Pálról írt monográfiájában a peranyagot is feldolgozó Horváth Miklós ismerteti, hogy Maléter az attasénak arról beszélt: várható, hogy a rádióbeszédben „...Mindszenty bíboros is támogatást fog adni a Nagy Imre-kormánynak, és ez segítséget jelent a rend helyreállításában.”¹⁸⁴

A támogatást, abban a formában, ahogyan azt remélte, nem kapta meg a bíborostól a kormány. A beszédet november 3-án este a Maléter társaságában lévő Vas Zoltán szarkasztikusan úgy kommentálta (inkább csak magának mormolva, ahogyan Horváth Miklós idézi a peranyagból), hogy „a szovjet csapatok kivonásával talán nem is kellene annyira sietni.”¹⁸⁵ Maga Maléter azonban, aki feleségével beszélt telefonon, Gyenes Judith kérdésére, mit szól a bíboros beszédéhez, csak annyit jegyzett meg, hogy ez most nem fontos¹⁸⁶ – őt ekkor már inkább az foglalkoztatta, hogy hamarosan el kell indulnia Tököltre, a szovjet parancsnokságra. A Nagy Imre-perben az 1958. február 2-i tárgyalásnapon – ekkor még Radó Zoltán tanácsvezető bíró előtt – a bíboros beszédére vonatkozóan kijelenti, hogy Erdei

¹⁸¹ Szabad Nép, VII. évf. 31. szám, 1949. február 6, 1. o. Elektronikusan elérhető:

https://adt.arcanum.com/hu/view/Nepszabadsag_1949_02/?pg=44&layout=s Utolsó letöltés: 2023. 09. 08.

¹⁸² Molnár... uo.

¹⁸³ Horváth Miklós: Maléter Pál, Budapest, 1995, 218. o.

¹⁸⁴ Horváth: i.m., 154. o.

¹⁸⁵ Horváth: i.m., 178. o.

¹⁸⁶ Uo.

Ferencnek azt mondta, „...ha vissza akarják szerezni a papi birtokokat, akkor ők ezt – ha kell – fegyverrel is meg fogják akadályozni.”¹⁸⁷

Az „ellenforradalom” és Mindszenty bíboros személyének összekapcsolása november 2-án megjelenik Kádár János helyzetértékelésében is azon az SZKP KB elnökségi ülésen, amelyen Kádár már Münnich Ferencsel és Bata Istvánnal együtt vett részt. (Az ülésről készült feljegyzést magyar nyelven Békés Csaba közli.) A feljegyzés tanúsága szerint Kádár helyzetértékelésében röviden így tér ki a bíborosra: „Nagy politikájában ellenforradalmi elemek vannak. Mindszenty bíborost katonák szabadították ki.”¹⁸⁸

India nagykövete, Mohammad Aatur Rahman követségi jelentéseiben¹⁸⁹ a leplezetlen rokonszenv hangján tudósítja országa vezetését a forradalomról, és aggodalommal teli hangvételben írja jelentéseit a szovjet katonai beavatkozást követő időszakban. Mindszenty József bíboros nyilatkozatait azonban a legkevésbé sem a Nagy Imre-kormánnyal szembeni – főleg nem fenyegető – állásfoglalásnak értelmezi, hanem éppen támogatásnak. November 1-én kelt hosszú jelentésében részletesen taglalja a forradalomhoz vezető előzményeket és az október 23-a óta a fegyvertelen emberek ellen történt támadásokat, és kitér arra a lelkesedésre is, ami Mindszenty bíboros kiszabadulását övezte. Két nappal később, november 3-i táviratában (amely a prágai indiai nagykövetség továbbításával jutott el hazájába) vagy maga Rahman keveri a forradalmat és az ellenforradalmat, vagy a fordításkor történhetett félreértés, mindenesetre így ír: „A kommunista párthoz (sic!) tartozó Tildy Zoltán sajtókonferenciát tartott, és azt ígérte, hogy az államosítási és mezőgazdasági reformok folytatódnak, a régi kapitalizmust nem élesztik fel, és kérte az ellenforradalmárokat (sic!), hogy adják le a fegyvereiket. Mindszenty bíboros aki kijelentette, hogy politikailag nem avatkozik be, az egyház áldását adta a kormányra, és reményét fejezte ki, hogy amilyen hamar csak lehetőséget megkezdheti munkáját.”¹⁹⁰

Az 1956. november 18-án kelt összefoglaló jelentésében a november 1-17. közötti helyzetről számol be. Ebben a november 1-4. közötti időszakról számol be, amit így indokol: „Ez az időszak azért érdekes, mert a szovjetek, és most a Kádár-kormány azt mondják, hogy ők a felkelés rövid időtartama alatt jól látták a reakció, a fasizmus erőinek jelentkezését, sőt még a

¹⁸⁷ Horváth, i.m. 307. o.

¹⁸⁸ Feljegyzés az SZKP KB Elnökségének Kádár János, Münnich Ferenc és Bata István részvételével tartott üléséről, 1956. november 2. Magyar nyelven közli: Békés Csaba, Az 1956-os magyar forradalom a világpolitikában, 1956-os Intézet, Budapest, 2006, 188. o.

¹⁸⁹ India és a magyar forradalom 1956 – Dokumentumok az Indiai Köztársaság külügyminisztériumának archívumából, ford.: Gáth et al, Argumentum, 2006.

¹⁹⁰ India... 28. o.

*külföldi bujtogatást is. Egy ilyen nézet alapanyaga csakis a következő események eltorzítása lehet: a) Mindszenty bíboros, aki 31-én bejárta a várost (sic!), elsején alapjában nem politikai jellegű beszédet tartott a rádióban, de azt mondta, hogy az egyház, amelynek Magyarországon ő a feje, az őt megillető jogos szerepet fog játszani az ország életében.”*¹⁹¹

IV/2. Spontán reflexiók

„Mindig mondtam én nektek, hogy ez a nemzet el van átkozva!” (Illyés Gyula)¹⁹²

Dolgozatomban külön tárgyalom a Mindszenty bíboros 1956. november 3-i rádióbeszédére adott spontán, illetve irányított reflexiókat. A spontán reflexió ennek a dolgozatnak az értelmezésében nem jelent azonnaliságot, sem pedig átgondolatlan, szüretlen reakciót. Akár jóval később megérlelt – vagy éppen azonnal megszülető, de csak utólag papírra vetett – reflexiókról is szó lehet. A spontán kifejezés itt azt érzékelteti, hogy a reflektáló a saját személyisége, világnézete szűrőjén engedte át a beszédet, és arra önszántából adja meg saját, egyéni válaszát. A Mindszenty beszédére adott spontán és irányított reflexiók jól elkülöníthetők egymástól, ezért szántam ezeknek külön-külön alfejezetet. Összességében megfigyelhető – legalábbis a belföldi – spontán reakciókban az a gondolat, amire M. Kiss Sándor *„...a vezér nélküli felkelőknek ez a csodálatos látványa...”*¹⁹³ című tanulmányában¹⁹⁴ hívta fel a figyelmet: a forradalomban találkoztak az eltérő indíttatásból változást akarók, vagyis a polgári társadalom irányába elmozdulni kívánók, és a szocializmus reformját, de nem eltörlését óhajtották. Véleményem szerint ezek az eltérő elképzelések is tükröződnek abban, ahogyan az egyes hazai szereplők Mindszenty beszédét fogadták. A spontán reflexiók válogatása nem teljes, de reményeim szerint érzékelteti azt, ahogyan a kortársak gondolatvilágában rezonált a bíboros rádióbeszéde.

A jelen fejezet bevezetéseképpen idézett keserű sóhaj Illyés Gyula száját hagyta el Mindszenty bíboros rádiószózata után. Erről Király Béla¹⁹⁵ számol be a forradalomról szóló memoárjában,¹⁹⁶ megemlítve, hogy Bibó Istvánnal együtt hallgatták a rádiót Illyés lakásán, és

¹⁹¹ India... 36. o.

¹⁹² Illyés Gyula, 1902-1983, költő, író

¹⁹³ A hivatkozott tanulmány címe idézet Németh László „Emelkedő nemzet” című cikkéből – B.P.

¹⁹⁴ M. Kiss Sándor: *„...a vezér nélküli felkelőknek ez a csodálatos látványa...”* (1956), in: Gaganetz-Galambo (szerk.): A vidék forradalma, 1956, TITE, Budapest, 2012, 9-27. o.

¹⁹⁵ Király Béla, 1912-2009, vezérezredes, a forradalom idején a Nemzetőrség parancsnoka

¹⁹⁶ Király Béla: Az első háború szocialista országok között – Személyes visszaemlékezések az 1956-os magyar forradalomra, New Brunswick, 1981, 61. o.

osztottak az író érzéseiben – különösen, amikor a bíboros a bukott rendszer örököseinek nevezte a kormányt. Németh László író inkább a hangvételt kifogásolta a beszédben.

„Az 'ellenforradalom' kísértete egyelőre azonban voltaképp csak Mindszenty második beszédében öltött magára valami testfélét – inkább a hangjában, mint amit mondott. Az elmúlt súlyos esztendőök rengeteg embert hajtottak a vallás felé: akinek a földi hatóságoktól nem volt mit várnia, hadd emelje Isten felé a szívét. (...) Félős volt, hogy a hívőknek ezt a megdagadt tömegét a papság egy része a magyar szocializmus vívmányai ellen igyekszik majd vezetni. Ez volt az egyetlen igazi ellenforradalmi veszély. Azok a horthysta tisztok, nagybirtokosok, (...) gyárosok stb. – akikről a forradalmat rágalmozó rádiók álmodoztak – nem voltak sehol. (...) Mindszenty azonban itt volt, s régi intézményeik visszakapásáról beszélt – sőt a magántulajdon szót is kiejtette. Szerencsére – inkább a modora – olyan megdöbbenést keltett a hívők között, hogy fellépése jelentékenyen csökkentette a veszélyt, amit presztízse jelentett.”¹⁹⁷

Németh László visszaemlékezése a Mindszenty-beszédre nem meglepő, ha azt nézzük, hogy az író a szocializmus vívmányainak (a nagyüzemek és a 20 hold fölötti birtokok köztulajdonban tartása) megőrzésére intett a forradalom idején megjelent írásaiban is, miközben Mindszenty József bíboros a szocializmusnak csak egyfajta változatát lett volna hajlandó elfogadni: a keresztényszocializmust. Annál inkább figyelemre méltó, amit Németh László ír: *„inkább a hangjában, mint amit mondott.”*, ami egyértelműen nem tárgyyszerű analízisről, hanem szubjektív, érzelmi alapú reflektálásról tanúskodik. A *„magántulajdon szót is kiejtette”* -kitételnek erős érzelmi töltete van, olyan érzést kelt, mintha a magántulajdon pusztá gondolata is irtóztató lenne. Az *„inkább a modora”* -kitétel ugyancsak nem tartalmazza tényyszerűen azt, hogy konkrétan mi is volt a beszédben – vagy a beszélő személyében – az, amit Németh László elemi viszolygással fogadott.

Kevesebb érzellemmel, sokkal tárgyyszerűbben fejti ki Bibó István¹⁹⁸ – Huszár Tibornak adott interjújában¹⁹⁹ –, hogy pontosan milyen benyomást is keltett benne Mindszenty József rádióbeszéde és 1956-os megjelenése. A visszaemlékezés természetyszerű bizonytalanságai okán a november 1-i és a november 3-i rádióbeszéd összemosódott Bibó emlékezetében. *„Már az első mondat, hogy 'Én tájékozodom és programot adok...' – már nem tetszett*

¹⁹⁷ Németh László: A magyar forradalomról, Nap Kiadó, 2011, 109. o.

¹⁹⁸ Bibó István (1911-1979) jogász, politikus, 1956-ban a harmadik Nagy Imre-kormány államminisztere.

¹⁹⁹ Huszár Tibor: Bibó István (1911-1979) életút dokumentumokban, Budapest, 1956-os Intézet-Osiris-Századvég, 1995, 413-414. o.

nekem.” Ilyen tartalmú mondat valójában a november 1-i rádiónyilatkozatban hangzott el. Amit azonban az interjú további részében mond Bibó, az már egészen bizonyosan a november 3-i beszédre vonatkozik: *„A beszédben magában egyébként a hosszú lére eresztés volt groteszk, másodsorban pedig a követelő hang; itt valahogy a közjogi vezető elbújtatott igénye.”*

Bibó István a beszéd tartalmára – pontosabban annak egy részére – is hosszabban és tárgyyszerűbben reflektál, mint író barátja, Németh László. Az interjúban így emlékezik vissza: *„Engem legjobban az hökkentett meg, amit, azt hiszem, rajtam kívül senki észre nem vett, hogy azt mondta: 'Politikai nacionalizmus helyett a kultúrnacionalizmusé a jövő.' Senki nem érthette akkor, mert ennek az akkori helyzetben se füle, se farka nem volt. De Mindszenty a maga szellemi habitusát a kilencszáztíz évesekben kapta meg, és a kultúrnacionalizmus jellegzetesen osztrák program volt. A Monarchiában próbálták az osztrák állam létjogosultságát azzal meghosszabbítani, hogy a politikai nacionalizmus ne legyen; legyen kultúrnacionalizmus; a népek ápolják nyelvüket, de maradjanak meg az osztrák állam keretein belül. Az az ő részéről a Monarchiára való visszasandításnak volt ez a teljesen egyértelmű megnyilvánulása, aminek az adott helyzetben semmi értelme nem volt.”*

Az interjúban Bibó maga is leszögezi, hogy nem követelte vissza Mindszenty a nagybirtokot, csupán az egyház anyagi lehetőségeinek teljes értékű helyreállítását. *„Valószínű annyi esze volt, és tanácsadói is azt mondták, ezt nem a birtok formájában kell visszakövetelni.”* Huszár Tibor következő kérdésében felveti, hogy ha megvalósulhatott volna Mindszenty felszólítása az új, visszaélésmentes választásról, amelynél minden párt indulhat, akkor vajon milyen esélyei lettek volna az MSZMP-nek, vagy akár a Katolikus Néppárttal szemben a Petőfi Pártnak. Bibó erre így válaszol: *„...tisztában voltam azzal, hogy ebből rövid időn belül olyan kötélhúzás kezdődik Mindszentyvel, amiben énnekem világos szerepem kell, hogy legyen, ha ez a kormány létezik. Természetesen az eszembe sem jutott, hogy Mindszentyt még egyszer le kell fogni, mert ilyen propagandát nem lehet vele szemben csinálni, de hogy egy kötélhúzás kezdődik, amiben ki kell rakni az asztalra a lapokat, elsősorban a Habsburg-restaurációs tervein keresztül valami módon az ország elé állítani.”*

Kétségtelen tény, hogy Bibó István elképzelései csak a szuverenitásra vonatkozóan egyeztek Mindszentyével, a szovjet csapatok kivonulása utáni, független Magyarországot azonban már eltérően képelték el. Az államminiszter 1956. november 9-i memorandumát²⁰⁰ Püski Sándor

²⁰⁰ Bibó István: Expozé a magyarországi helyzetről

őrizte meg,²⁰¹ de a Nagybudapesti Központi Munkástanács egyik ülésén is ismertették tartalmát. Az expozé részeként Bibó leszögezi, hogy a szovjet csapatok távozásáig lehetetlen lesz helyreállítani a rendet, azt követően azonban a forradalmi bizottságokból és tanácsokból alkotmányozó gyűlésnek kell megalkotnia az új alkotmánytörvényt. Ennek a megalkotandó alaptörvénynek az államminiszter elképzelése szerint tartalmaznia kell, hogy Magyarország az 1946: I.tc. szerinti köztársaság, társadalmi formája pedig „*a kizsákmányolás tilalmán alapuló társadalmi rend /szocializmus/*”.²⁰² Ez egy ponton egyezik a bíboros elképzelésével: ő is a kizsákmányolás tilalma mellett tette le a voksát, amikor szociális érdekektől igazságosan korlátozott magántulajdonról beszélt, ugyanakkor a szocializmussal (annak a *keresztény-előtag* nélküli változatával) a főpap nyilvánvalóan szemben állt. Ebben tehát határozottan eltér Bibó elképzelése a bíboros által felvázoltaktól, és egyúttal arra is rámutat, miért fogadta a politikus ellenérzésekkel Mindszenty bíboros rádióbeszédét.

Az államminiszter szerint az 1945-ös földreformnak érvényben kell maradnia – erről Mindszenty nem foglalt állást. Bibó leszögezi az állam és az egyház szétválasztásának igénye mellett azt is, hogy az állam semmilyen formában nem szólhat bele az egyházak életébe, ugyanakkor az állam „*az egyház közérdekű tevékenységét, beleértve az iskoláztatási tevékenységet is, tiszteletben tartja és megállapodás szerint segíyezi*”.²⁰³ Ez bizonyos fokú eltérést mutat a Mindszenty által vázoltakhoz képest. A bíboros szerint ugyanis: „*Azt a magyar nép természetesnek találja, hogy nagy múltú és nagy értékű intézményeinkről gondoskodni kell.*” A „*természetesnek találja, hogy... gondoskodni kell*” megfogalmazás teljes értékű, feltétel nélküli anyagi fenntartást jelent, tekintettel nemcsak az egyes intézmények közérdekű funkciójára, hanem az egyház történelmi és társadalmi szerepére is. Ezzel ellentétben a Bibó megfogalmazásában szereplő „*megállapodás szerint segíyezi*” kitétel tartalma szerint csupán részleges, és jól körülhatárolt feltételek szerinti, korlátozott mértékű hozzájárulásról szól.

A beszédnek egy egészen más kitétele aggasztotta Ibrányi Évát, a „bibliás politikus”, Kiss Sándor²⁰⁴ feleségét. Kiss Sándor, aki a forradalom napjaiban ismét a parasztszövetség újjászervezésén munkálkodott, egyszer már elvégezte ezt a munkát: 1945-ben Nagy Ferenc bízta meg a Magyar Parasztszövetség vezetésével. A mélyen hívő református politikus a

²⁰¹ Közli: Püski István – Gulay István: „A világszabadságot nem tudjuk elképzelni a magyar nemzet szabadsága nélkül” - Püski Sándor élete hagyatékának tükrében II., 1946-1969, Püski, 2015, 162-165. o.

²⁰² Püski... 164. o.

²⁰³ Püski... 165. o.

²⁰⁴ Kiss Sándor kisgazda politikus (1918-1982), a Parasztszövetség igazgatója, a Soli Deo Gloria Református Diákszövetség országos vezetője

háború idején a magyar ellenállási mozgalomban vett részt. Nemcsak a nyilasok, hanem később a kommunisták börtönét is megjárta: a Magyar Közösség elleni persorozatban a Mistéth-perben ítélték el.²⁰⁵ Jól tudta hát, mi elől menekül, amikor a forradalom leverésének napjaiban Ausztriába szökött, felesége pedig másfél héttel később követte őt, két kislányukkal. Ibrányi Éva a beszédből különösen a bukott rendszer örököseinek szóló mondatokat tartotta aggályosnak.²⁰⁶ „Amikor Mindszenty bíboros kiszabadult, hallgattuk a beszédét, s Göncz Árpáddal együtt éreztük, hogy nem volt bölcs, mert az oroszok elleni egység helyett már a múlt vezetőinek a büntetéséről beszélt, a hatalom örököseit emlegette. Mi azt éreztük, hogy csak az ÁVÓ és az oroszok az ellenségek, azok ellen kell küzdenünk. Akik átálltak, s akik vállalták a forradalmat, azokkal együtt kell dolgoznunk.”

A távollétében a Petőfi Párt vezető bizottságába bevásztott Hódi Sándor Bibótól egészen eltérően ítélte meg a bíboros 1956-os fellépését. A rádióarchívumban fennmaradt töredék hanganyag – a BBC-nek adott interjú részeként Urbán György rögzítése – tanúsága szerint Hódi Sándor inkább a bölcs távolságtartást hallotta ki a főpap nyilatkozataiból. A hangtöredék alapján nem megítélhető, hogy Mindszentynek pontosan melyik megszólalásáról beszél:

„Mindszenty hercegprímás nagyon mértéktartóan nyilatkozott. Fölvetettük előtte azt a kérdést, hogy egyesek kívánsága szerint őt politikai poszton is, illetve hát, államférfiúi poszton is szeretnék látni, ő azonban ettől a leghatározottabban elzárkózott. Emlékszem, azt mondta, hogy nincs tiszta képe a forradalomról. Egyet mondhat csupán, hogy bebizonyították az eddigi események, hogy a magyar nép egyöntetűen, szinte egyöntetűen elítélte az elmúlt politikai rezsimet. Különbözik az elől elzárkózott, hogy ő bármiféle politikai tisztséget vállalt volna. Tulajdonképpen sem programot nem adott, sem, igen mértéktartó és az egész forradalmat értékelni próbáló, bölcs néhány mondat volt tulajdonképpen az interjú.”²⁰⁷

A Petőfi Kör vezetőségében helyet foglaló Nagy Balázs a „feudális nézeteiről ismert Mindszenty bíboros ellenséges kijelentéseivel”²⁰⁸ szemben jó példaként állítja Ravasz László püspök szavait. A Mindszenty-beszéd közéleti fogadtatásának egy tömör, és korántsem teljes

²⁰⁵ A Magyar Közösség és a per történetét bővebben ld.: Székér Nóra: A Magyar Közösség története, PhD-értekezés, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Történelemtudományok Doktori Iskola, 2009. Elektronikusan elérhető: <https://mek.oszk.hu/08400/08480/08480.pdf>

²⁰⁶ 56 Stories – Personal recollections of the 1956 Hungarian Revolution, Kortárs Kiadó, Budapest, 2006. Angol nyelvű kötet. Ibrányi Éva visszaemlékezése magyar nyelven elektronikusan elérhető: <https://freedomfighter56.com/hu/kiss-sandorne-ibranyi-eva-a-tortenelem-szemtanuja/> Letöltés: 2023. 08. 08.

²⁰⁷ MRD HUNCD-000010a/01/01 - A BBC Magyar Adásának Hangarchívuma; Hódi Sándor visszaemlékezése Mindszenty Józsefre; Visszaemlékezés az 1956-os eseményekre - töredék hanganyag

²⁰⁸ Nagy... 239. o.

gyűjtése található a Pártok 1956 című kötetben.²⁰⁹ Az utólagos visszaemlékezésekből kiderül például, hogy az újjáalakult Független Kisgazda-, Földmunkás és Polgári Párt politikusai között vegyes volt a bíboros beszédének fogadtatása – erről Pártay Tivadar, a párt ideiglenes intéző bizottságának tagja számolt be. *„Németh Imre, B. Szabó, Csorba és jómagam meg voltunk ütközve. Apolitikus beszédnek tartottuk. Kővágó és Kovács Béla ujjongott, hogy végre valaki megmondta az igazat. Kővágó kihasználta Béla igen rossz egészségügyi állapotát, és teljes mértékben befolyásolta. Kővágó révén Béla tárgyalásokat folytatott Mindszentyvel. Én tudtam, hogy találkoztak, de hivatalosan nem tudtunk erről. Ezt később szemrehányóan fel is említettem.”*

Futó Dezső, a Kis Újság felelős szerkesztője a forradalom idején, úgy emlékezett vissza a fent hivatkozott kötetben a bíboros beszédére, hogy *„ha azt valaki józan szemmel, normálisan elolvassa, akkor abból semmiféleképpen sem olvashatja ki mindazt, amit az MSZMP belemagyarázott.”*²¹⁰

A Demokrata Néppárt újraszervezésében részt vevő Keresztes Sándor az 1945-ös időszakra visszatekintve eljátszik a gondolattal, mennyire más pozíciót őrizhetett volna meg a társadalomban a katolikus egyház, ha sikerült volna egy észszerű megállapodásra jutni az állammal. A bíboros iránti egyértelmű szemrehányással szögezi le, hogy az időtényezőre mindig számítani kell, nem lehet a „mindent, vagy semmit” elvet követni a politikában. A békepapi mozgalom szervezésének idejére visszapillantva ugyanakkor emlékeztet, hogy a kommunista párt harcos ateista volt, így tehát *„...nemcsak az egyház volt maradi, amikor ragaszkodott a régi konstrukciójához, hanem az együttműködést, a közeledést az is akadályozta, hogy az egyház vezetői látták: ez egy felszámolási taktika...”*

A politikus alig titkolt ellenszenvvel emlékezik vissza a kötetben Mindszenty bíborosra. Az 1956-os rádióbeszédet nem hallotta, csak utólag olvasta, de a szövegből leginkább az a benyomás maradt meg benne, hogy a főpap *„változatlanul a homo regius pozícióját vindikálta magának, akinek, ha nem is büntetőjogilag, hanem erkölcsi, politikai értelemben joga van ítéletet mondani. A bukott rendszert többször emlegette, és ez – véleményem szerint – teljesen apolitikus, provokatív magatartás, és nem főpapi megnyilatkozás volt.”*²¹¹ A bíboros szabadulását megelőző várakozást, és a fogadtatását úgy értékelte Keresztes Sándor, hogy

²⁰⁹ Kőrösi Zsuzsanna – Tóth Pál Péter: Pártok 1956... 38. o.

²¹⁰ Pártok... 92. o.

²¹¹ Pártok... 168. o.

„szinte kiváltották benne azt a tudatot, hogy ő az, aki egy sikertelen rendszer után az ország sorsának irányítását kézbe fogja venni. (...) ott folytatta, ahol abbahagyta.”²¹²

Keresztes Sándort beszámolója szerint ridegen elutasította Mindszenty József, amikor Perneczky Bélával együtt meghallgatást kért tőle 1956-ban. Fogadta azonban Matheovics Ferencet, aki ekkor ugyancsak a Demokrata Néppárt újjászervezésén dolgozott, mi több, az éppen újjáéledő párt főtitkárává választották. Őt nemcsak meghallgatta a főpap, hanem háromnegyed órán át beszélgetett is vele: Matheovics beszámolója szerint a párt újjászervezésével kapcsolatosan Mindszenty nem foglalt állást, ellenkezőleg: éppen arra panaszkodott, hogy *„mindenki rá akar hivatkozni, minden keresztény párt őt akarja meglovagolni”*, és még azt is kijelentette a bíboros, hogy napi politikai ügyekkel nem kíván foglalkozni. Matheovics Ferenc a beszámolóban – visszautalva az 1945-49 közötti időszakra – saját magát *„Barankovics Istvánnal szembeni kijegesedési pontnak”* látta, aki körül csoportosult a párt *„mindszentysta”* része. Keresztessel szöges ellentétben Matheovics érezhető szimpátiával viszonyul a főpap személyéhez és az 1956. november 3-i rádióbeszédhez. *„Mindszenty tárgyilagosan és jól látta a helyzetet.”²¹³* – értékeli a beszédet, amelyet élő adásban is hallott, és a kinyomtatott szöveget is megőrizte.

Egészen másképpen ítélték meg a bíborost a szociáldemokraták, akik a kommunistákban az előzmények ismeretében érthető okokból nem bíztak, ugyanakkor attól is félték, hogy az események fehérterrorba csapnak át – ez olvasható ki lényegében Révész András visszaemlékezéséből. A sok más párttársához hasonlóan börtönviselt politikus az újjászerveződő Magyar Szociáldemokrata Párt főtitkár-helyettesi pozícióját vállalta el, de – párttársaihoz hasonlóan – óvatos volt. *„És ott volt a nagy kérdőjel, a Mindszenty-féle irányzat, amire Kéthly Anna a vezércikkében is utalt. Nem tudtuk, hogy a reakció – ezt a szót kell használnom – milyen mértékben fog feltámadni és milyen mértékben állunk a két szélsőséggel, a kommunistákkal és a föltámadt horthysta társasággal szemben.”²¹⁴*

Fischer József, akit Kéthly Anna elnök és Kelemen Gyula főtitkár mellett államminiszterként delegált Nagy Imre koalíciós kormányába az MSZDP, mindössze a november 2-i minisztertanácsi ülésen vett részt, ami az első és utolsó is volt a számára. Ezen az ülésen

²¹² Pártok... 168-169. o.

²¹³ Pártok... 180. o.

²¹⁴ Pártok... 231. o.

meghallgatta Tildy Zoltán beszámolóját is a bíborossal folytatott találkozóról. „...nekem az volt a benyomásom, hogy Mindszentyt mint keresztet az egész ország a nyakán hordta.”²¹⁵

Korántsem így értékelte a bíboros beszédét Ullmann Péter Ágoston premontrei szerzetes, aki még 16 esztendőes fiatalemberként hallgatta a rádiószózatot 1956. november 3-án. Visszaemlékezéséből azonban az is kiderül, hogy a papok, illetve papi hivatásra készülők lelkében is más-más visszhangot keltettek a főpap szavai. *„Mindszenty szózatát többször hallottam, lejátszották, és fiatalemberként, később még kispapként a szemináriumban is vitatkoztam a társaimmal, hogy abban semmi olyan nem volt, ami vissza akarta hozni a régi rendet, a kapitalizmust, és így tovább, amivel vádolták őt.”*²¹⁶

Rendtársa, Zimándi Pius,²¹⁷ aki már 1928-ban belépett a gödöllői premontrei rendbe, már érett, felnőtt fejjel hallgatta a rádióbeszédet, és naplóba jegyezte benyomását, bepillantást nyújtva még az óvatos előzetes várakozásokba is. *„Ma beszélt Mindszenty a rádióban 'az egész világhoz és a magyarokhoz'. Ötre volt jelezve, de lett belőle nyolc óra. Mindig halogatták, püspökkari konferenciára hivatkozással. Előtte találkoztam az utcán Fedor Gabival, aki az Uránia moziban összegyűlt volt börtönviseltek alakuló gyűlését hagyta éppen ott, nem tetszett neki az ott összegyűlt társaság. Azt mondja: 'Csak ne mondjon Mindszenty valami restaurációsat, Ottó-félét!' Hát, hála Istennek, nem mondott. Végigdrukkoltam a beszédet. A hangja az, ami nem szerény, sőt eléggé nagyképűnek hangzik, főleg a hangsúlyozása. Leírva bizonynyal jobban fog hatni, mint az ő akcentusával.”*²¹⁸

A külföldi reflexiók is változatosak. A német újságíró és történész, Hansjakob Stehle²¹⁹ a beszéd egyes részleteit nem leplezett felháborodással idézi Die Ostpolitik des Vatikans című kötetében: *„Egy kormányprogram hangvételeiben követeli az új, visszaélésmentes választásokat, amelyen minden párt részt vehet, és [kijelenti,] hogy az 1945 után a nemzetre kényszerített erőszakos hatalmat a nemzet söpörte el: az örökösei ne kívánjanak erről újabb bizonyítást. (Ez az utóbbi mondatrész, amelyet a hangszalag őriz, kimaradt Mindszenty Memoárjából...)”*²²⁰ A magyarul megjelent *Emlékirataim* tartalmazza ezt a mondatot, de a

²¹⁵ Pártok... 245. o.

²¹⁶ Ö. Kovács József – Szabó Csaba (szerk.): Inkább létezni, mint látszani. Ullmann Péter Ágoston premontrei szerzetes emlékezései, Premontrei könyvek, Budapest, 2017, 87.

²¹⁷ Zimándi Pius István, 1909-1973, premontrei szerzetes, irodalomtörténész, pedagógus

²¹⁸ Lítván György (szerk.): A forradalom éve. Krónika 1956-ból, Századvég–1956-os Intézet, Budapest, 1992., 229. o.

²¹⁹ Hansjakob Stehle, 1927-2015, újságíró és történész, 1955-től a Frankfurter Allgemeine Zeitung munkatársa.

²²⁰ Hansjakob Stehle: Die Ostpolitik des Vatikans, Piper, 1975, 328. o. Eredetiben: „Im Ton eines Regierungsprogramms fordert er 'neue, von Missbrauch gesicherte Wahlen, an denen jede Partei beteiligen kann'. Das 1945 aufgezwungene Gewaltregime sei von der Nation 'hinweggefeht' worden; seine Erben sollten

német nyelven *Erinnerungen*²²¹ címmel megjelent emlékiratokból valóban kimaradt. A szerző ugyanakkor a bíboros 1956-os rádióbeszédének, illetve egész fellépésének nagyobb jelentőséget tulajdonít, mint amekkorát a történelem szabott rá: *„Ő maga is kétli, hogy a Kreml, amely birodalmát veszélyeztetve látja, meglágyítható lenne, mégsem érzi, hogy a beszéde ebben a pillanatban csak olaj lehet a tűzre.”*²²²

Az újságíró-történész szerző nemcsak a fent idézett részben, hanem mindvégig leplezetlen ellenszenvvel ír a bíborosról a hivatkozott kötetben, amelyben átfogó képet igyekszik adni a Vatikán egész keleti politikájáról. Hansjakob Stehle még a háború utáni évekkel foglalkozó fejezetben leszögezi, hogy kötete kizárólag a Vatikán keleti politikájára koncentrál, ezért szétfeszítené a kereteket, ha a hatalomra törő kommunisták, és a Magyarországon hagyományosan erősen beágyazott katolikus egyház közötti összeütközésekről értekezne. Így éppen arról nem értesül olvasója, hogy milyen előzményei voltak Mindszenty megszólalásainak. A szerző ugyanakkor részben Mindszentyt teszi felelőssé a kommunisták egyházellenes politikájáért. *„Lényeges felismernünk, hogy a Vatikán által kiválasztott hercegprímás személyisége radikalizálta és gyorsította a kommunista hatalomátvételt azáltal, hogy sokkal több ürügyet szolgáltatott a baloldálnak – még a nem kommunistáknak is – arra, hogy az egyház pozícióit korlátozzák...”*²²³

Hansjakob Stehle ártalmatlanabbnak ítéli a kommunisták egyházzal szembeni intézkedéseit, mint amilyenek valójában voltak – ezt Szabó Csaba szögezi le német nyelvű egyháztörténeti összefoglalójában, amelyben a magyar katolikus egyház és az állam kapcsolatát ismerteti az 1945 és 1965 közötti időszakra vonatkozóan.²²⁴ Kötetében közvetlen választ is ad Hansjakob Stehle feltételezésére, hogy a bíboros beszéde csak olaj lehetett a tűzre: felidéz²²⁵ néhányat azon kortárs értékelések közül, amelyek szerint Mindszenty rádióbeszéde éppen a Nagy Imre-kormánynak jelentett értékes segítséget a nyugalom helyreállításához.

sich keinen weiteren Beweis dafür wünschen’. (Diesen Nachsatz, den die Tonbanaufnahme enthält, liess Mindszenty in seinen Memoiren aus...)” – a szerző fordítása.

²²¹ József Kardinal Mindszenty: *Erinnerungen*, Propyläen Verlag, 1974, 362. o.

²²² *„Er zweifelt selbst, ob der Kreml, der sein Imperium gefährdet sieht, besänftigt werden kann, dennoch empfindet er nicht, dass seine Rede in diesem Augenblick nur wie Öl im Feuer wirken kann.”* – Stehle, uo., szerzői fordítás.

²²³ Stehle: *Die Ostpolitik...* 286. o. Eredetiben: *„Wesentlich ist, zu erkennen, dass die Persönlichkeit des vom Vatikan erwählten Fürstprimas den Prozess kommunistischer Machtergreifung radikalisiert und beschleunigt, indem sie der Linken, auch der nichtkommunistischen, viel mehr Vorwände zur Eingrenzung der kirchlichen Position liefert...”* – szerzői fordítás

²²⁴ Szabó, Csaba: *Die katholische Kirche Ungarns und der Staat in den Jahren 1945-1965*, München, 2003.

²²⁵ Szabó i.m. 159. o.

Csonka Emil 1956-ról szóló könyvében az Emilio Vasari néven publikáló szerző idézi²²⁶ a Sorbonne professzora, a francia filozófus Raymond Aron értékelését: „*mérsékelt, realista, a megbékélés szellemében elmondott beszéd volt*”. Guy Turbet-Delof budapesti kulturális attasé szerint azonban inkább ronthatott a helyzeten ez a beszéd, amelyet úgy jellemez, hogy „*...rideg a hangneme, sőt, olykor talán kevély is...*”.²²⁷ A diplomata november 3-i bejegyzésében még árnyaltabban ítéli meg Mindszenty beszédét, amelynek „*bizonyos részletei (az emlékeztetés Magyarország történelmi szerepére mint a kereszténység védőbástyájára, igény szerint a katolikus iskolák visszaállítására) a jobboldal meglegedésére szolgálhatnak, olyan elemeket is tartalmaz, amelyek megnyugtathatják a baloldalt. A bíboros szót emel az egyéni kegyetlenkedések ellen, elfogadja az 'egészséges és az egyház tanaival összhangban álló fejlődést', és hogy a 'magántulajdont' a 'szociális érdekek korlátozzák'. Végül is csak a kultúra területén beszél nacionalizmusról. (...) Hosszú fejtegetés a magyar semlegességről: Magyarország barátságban akar élni az USA-val is, a Szovjetunióval is és összes szomszédjával is. Az oroszok bizonyára meg fogják érteni, hogy az ő érdekük is, hogy inkább elnyerjék a magyar nép rokonszenvét, semmint ráerőltessék az álbarátságot.*”²²⁸ November 4-i reggeli bejegyzésében eljátszik a gondolattal, hogy ennek a rádiószózatnak köze lehet a helyzethez: „*Az angol-francia partraszállás Szueznél ma éjszaka minden bizonnyal megtörtént. Ez lenne a viszontválasz? A bíboros tegnap esti beszéde valószínűleg ugyancsak sokat ártott: a kommunizmus végét ünnepelte.*”²²⁹

Nem osztotta ezt az aggodalmát Bibó István, aki a napló szerint három nappal később, november 7-én reggel 9-kor kopogtatott be a diplomatahoz, hogy átadja neki proklamációját azzal a kéréssel, hogy Turbet-Delof juttassa azt el a francia és az angol követségre is. Az attasé beszámolója szerint reggelizés közben számos kérdésben kikérte a Nagy Imre-kormány államminiszterének véleményét, így a bíboros rádióbeszédéről is. A naplóbeszámoló szerint Bibó képtelen gondolatnak nevezte, hogy a Mindszenty-beszéd lett volna a szikra, amely a puskaporos hordót felrobbantotta, de „*megegyeztetette az oroszok és a Kádár-csoport aggodalmait*”.

Vegyesen ítéli meg Mindszenty bíboros 1956-os szereplését Bill Lomax, aki *Magyarország 1956*²³⁰ című kötetében reakciós katolikus bíborosnak nevezi Mindszentyt, aki szerinte „*azért*

²²⁶ Emilio Vasari: Die ungarische Revolution 1956, Seewald Verlag Stuttgart, 1981,

²²⁷ Egy francia diplomata... 78. o.

²²⁸ Uo.

²²⁹ Egy francia diplomata... 81. o.

²³⁰ Bill Lomax: Magyarország 1956, fordította és kiegészítette: Krassó György, Aura Kiadó, 1989.

jelentett veszélyt, mert a kommunistaüldözés valamiféle népi mártírt csinált belőle”.²³¹ Hangsúlyozza a bíboros minden kompromisszumot elutasító hozzáállását – ugyanakkor azt is, hogy az állításokkal ellentétben Mindszentynek nem voltak politikai hatalmi ambíciói a forradalom idején. A beszédet azonban szándékosan homályosnak és kétértelműnek tartja Lomax, aki szerint a bíboros bejelentette igényét a katolikus egyház intézményeinek és egyesületeinek visszaállítására, de *„eközben nem tette világossá, hogy az egyház korábbi iskoláira és földbirtokaira gondol-e.”*²³² (Lábjegyzetben a könyv magyar kiadója megjegyzi, hogy a Szív katolikus hetilap 1956. november 3-i számában megjelent, az egyház feladatait összegző 14 pont között szerepel az, hogy a magyar nép kezébe jutott földet az egyház nem kéri vissza.) Bill Lomax végül egyértelműen leszögezi, hogy maga a rádióbeszéd túlságosan későn hangzott el ahhoz, hogy akár a forradalom alakulását, akár a leverését elhatározó szovjet döntést befolyásolhatta volna – ugyanakkor *„nem lehet kétség az iránt, hogy potenciálisan a reakciós és ellenforradalmi erők későbbi zászlóvivője lehetett volna”*.

Szintén angol nyelven jelent meg az 1938 óta Angliában élő, ám a forradalom idejére hazalátogató újságíró, George Mikes²³³ könyve,²³⁴ amelyben alapos visszatekintést ad az előzményekre, a bíboros fogságára, és szabadulását követően a megszólalását övező várakozásokra. Már a november 1-i beszéd sem keltette a legjobb benyomást – írja Mikes, aki szerint az emberek ugyan nagyon várták az ártatlanul bebörtönzött főpap szabadulását és szavait, mégsem azt várták tőle, hogy a kibontakozás útjáról intézzon *„személyes szöveget a nemzethez,”* különösen nem mindössze két nap tájékozódás után. Mikes György beszámolója szerint ezt követően a külföldi újságírók előtt tartott sajtótájékoztatón egy amerikai újságíró kérdésére határozottan visszautasította azt az elképzelést, hogy ő miniszterelnöki szerepet vállalna, hangsúlyozva, hogy prímás lévén az ő pozíciója magasabb, de bármikor szívesen ad eligazítást a miniszterelnöknek.

A november 3-i rádióbeszéd – Mikes értékelése szerint – bátor és nyílt volt, de nem vallott nagy politikai bölcsességre. *„Annak az állításnak azonban semmi alapja, ami egynémely külföldi lap riportjában szerepelt, hogy a bíboros visszakövetelte volna az egyháztól elvett földeket”*²³⁵ – szögezi le Mikes, aki szerint beszéde végén egy homályos utalást tett a bíboros,

²³¹ Lomax i.m. 157. o.

²³² Lomax i.m. 159. o.

²³³ Mikes György (1912-1987), újságíró, humorista, a forradalom idején a BBC tudósítója

²³⁴ George Mikes: The Hungarian revolution, 1956, London, 1957.

²³⁵ Mikes i.m., 121. o. (Az idézeteket angolról magyarra a szerző fordította – megj.: B.P.)

ami sokféleképpen értelmezhető,²³⁶ de azt nehezen lehet a birtokok visszakövetelésének tekinteni. Kiemeli, hogy beszédében a főpap az osztály nélküli társadalom, a jogállam és a demokrácia, valamint a társadalmi érdekek által igazságosan korlátozott magántulajdon mellett foglalt állást, ugyanakkor távolságtartóan megjegyzi, hogy Mindszenty József nem tette egyértelművé, ő maga pontosan mit is tekint a történelmi haladás igazolt irányának (amellyel az egyház nem helyezkedik szembe). „Számomra úgy tűnt, hogy Nagyot és kommunista társait tekinti a bukott rendszer örököseinek, de ebben nem vagyok biztos”²³⁷ – teszi hozzá Mikes, aki a bíboros kijelentését: „nem forradalom, hanem szabadságharc” azzal magyarázza, hogy Mindszenty közvetlen párhuzamot vont 1956 és 1848 között – azt is hangsúlyozva ezzel a meghatározással, hogy a nép nem egy törvényes, legitim hatalom, hanem egy törvénytelen elnyomás ellen lázadt fel. Mikes némi értetlenséggel fogadja a bíboros beszédében azt a kitételt, hogy minél kevesebb pártra és pártvezérre van szükség, és maga a politizálás is másodrendű ügy, mert „a nemzet léte és a mindennapi kenyér a mi gondunk” – az 1938 óta Londonban élő újságíró itt némi vitába száll a bíborossal. „Tekintve, hogy a nemzet létezett és mindennapi kenye megvolt még Sztálin idejében is, ezért az ember azt gondolná, hogy éppen a szabadságharc politikai jelentősége a legfontosabb”.²³⁸ Végül rosszállóan megjegyzi, hogy az „olcsó odaszúrások” azoknak a politikusoknak, akik éppenséggel maguk is kivették részüket a forradalomból, nem éppen a megfelelő szavak voltak, nem a megfelelő időben, és nem a megfelelő embertől.

„Taktikailag nem bölcs...”, „megengedhetetlen beavatkozás a politikába...” – a prágai állambiztonsági szolgálatok levéltárában kutatva ilyen és hasonló megnyilvánulásokról szóló jelentésekkel találkozott Lachmann Hannes, amikor doktori dolgozatának²³⁹ részeként felmérte azt is, milyen reakciókat szült a csehszlovák papság köreiben Mindszenty beszéde. „Sokan elítélték a magyar bíboros fellépését, mert a rendszerrel szemben ellenséges kijelentéseinek következtében más szocialista államokban is korlátozottabbá vált a katolikus egyház mozgástere.” – állapítja meg Lachmann Hannes, kiemelve, hogy a papság a csehszlovák katolikus egyház érdekeit féltette, ezért inkább félelmet, mint egyetértést váltott ki belőlük a magyar bíboros megszólalása.

²³⁶ Valószínűleg „A nemzethez intézett mostani szózatomban más részletekre tudatosan nem terjed ki...” – mondatrészre utalt ezzel Mikes – megj.: B.P.

²³⁷ Uo.

²³⁸ Mikes i.m., 122. o.

²³⁹ Lachmann Hannes: „Ungarische Revolution“ und „Prager Frühling“ - Staatssozialistische Reformversuche zwischen 1956 und 1968 als Gegenstand einer ungarisch-tschechoslowakischen Verflechtungsgeschichte, doktori dolgozat, Passaui Egyetem Filozófiai Kar, 2012.

IV/3. Irányított reflexiók

*"Ha rajtam múlt volna, én Mindszentyt reggeltől estig beszéltettem volna. Mert ha senki ebben az országban, a tisztelt okos értelmiségi, nem tudta, hogy mit jelent, akkor a paraszt nagyon jól tudta, hogy visszaperelése a földnek. És ez a magyarázata, hogy a parasztság egy része széjjelveri ugyan a tsz-eket, de nem lép fel fegyveresen."*²⁴⁰ (Marosán György)

Irányított reflexióknak azokat a könyvekben, cikkekben, interjúkban megjelent értelmezéseket nevezem, amelyek kifejezetten az MSZMP által meghatározott értelmezéseknek felelnek meg. Az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottságának határozata²⁴¹ már 1956. december 5-én úgy értékelte, hogy a „Rákosi-Gerő-klikk”, a pártellenzék (élén Nagy Imrével és Losonczy Gézával), a „Horthy-fasiszta és a magyar kapitalista-földesúri ellenforradalom”, valamint a nemzetközi imperializmus okolhatók a történekeért, és a határozat már megnevezi Mindszentyt, mint az „ellenforradalmi erők” képviselőjét. („Az az ellenforradalmi erő, amely akkor kommunistákat és más haladó, munkás, paraszt és értelmiségi dolgozókat mészárolt le az utcán, már a felkelés első óráiban, október 23-a estéjének katonai akcióiban is szervezetten vett részt, és tudatosan, saját céljai irányában befolyásolta az eseményeket. Ugyanezt az erőt képviselték Mindszenty, B. Szabó, Lichtenstein herceg és a többiek rádióbeszédeikkel...”)

A következő év márciusában már elkezdték előkészíteni a forradalom értelmezésében és tállalásában követendő irányvonalat, amelynek lényege, hogy Mindszenty az ellenforradalmár, míg a katolikus tömegeket tőle elkülönítve kell kezelni. Ez követhető az iratokban: az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottsága 1957. március 5-i határozatát²⁴² megelőzően 1957. március 1-i dátumozással már elkészült az az előterjesztés, amelyben Horváth János, az Állami Egyházügyi Hivatal vezetője javasolja, hogy Mindszenty József Magyarországon többé ne tölthessen be egyházi funkciót. A „Nyilatkozattervezet a jogerősen elítélt Mindszenty József magyarországi egyházi funkcióinak végleges megszüntetéséről” című, pontos dátum nélküli, csak „1957 március” megjelöléssel ellátott dokumentum leszögezi: „1956. október 30-án minden törvényes engedély és amnesztia nélkül Mindszenty József önkényesen megszakította büntetésének letöltését, ezenkívül a november 3-án elhangzott rádióbeszédében

²⁴⁰ Velünk élő történelem 3. rész A fordulat, 46. perc 22 másodperc - 46. perc 49 másodperc. MTVA Archívum, Műsorazonosító: 1986-100294-M0003

²⁴¹ Az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottságának decemberi határozata (1956. december 5.), közli: A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1956-1962, (szerk.: Ságvári Ágnes-Vass Henrik), harmadik kiadás, Kossuth Könyvkiadó, 1979. 18. o.

²⁴² MNL OL M–KS 288. f. 5. cs. 17. ő. e. iratai. Közli: Ólmosi Zoltán: Mindszenty és a hatalom – 15 év az amerikai nagykövetségen, Lex Kft., 1991. Kiegészítésekkel, lábjegyzetekkel ellátva közli még: Somorjai Ádám OSB – Zinner Tibor: Majd' halálra ítélve – Dokumentumok Mindszenty József élettörténetéhez, Magyar Közlöny, Lap- és Könyvkiadó, 2008, 793-794. o.

a Magyar Népköztársaság alkotmányos rendje ellen lázított...” Ez lett végül az alapja az 1957. március 5-i határozatnak, aminek egyértelmű célja volt, hogy a nyilvánosság előtti kommunikáció szintjén két különálló, sőt: egymással szembenálló tényezőként tüntessék fel Mindszenty bíborost és a katolikus egyházat.

Az ezután született értékelések Mindszenty bíboros szerepéről, így beszédéről is, mintegy vezérfonalként ismétlik ezt a gondolatot, továbbfejlesztett formában is. Összességében a fenti határozatokat követve születtek meg azok az irányított reflexiók, amelyek a párthatározat szellemében a bíborost rendre az „ellenforradalom” fő alakjaként szerepeltetik, aki „visszakövetelte a földeket a szegény parasztoktól”. Az ebben a szellemben kiadott kötetek is egy kisebb könyvtárat tesznek ki, beleértve a Mindszentyt a fentiek szerint bemutató középiskolai történelemkönyveket is. A rádióbeszéd tudatosan eltorzított értelmezése rádióinterjúkban és televíziós műsorokban is kitartóan ismétlődött – ennek következtében a földeket visszakövetelő feudális, gonosz főpap képe alaposan bevésődött a közemlékezetbe.

A bíboros 1956. november 3-i rádióbeszédéről az MSZMP megyei intéző bizottságának titkára, Szirmai Jenő a Somogy megyei Tanács 1957. március 26-i ülésén heves hangvételű hozzászólásban nyilatkozik. *„Ha bárki kételkedne abban, hogy mit akartak csinálni, a Fehér Könyv, a budapesti eseményekben való részvétel, ha ez sem elég a Mindszenti-féle (sic!) nyilatkozat világosan megmutatta, hogy mit akartak Magyarországon visszaállítani, a földbirtokrendszert, a hatalmat ismét kivenni a munkások kezéből, ismét a régi rendszert akarták a munkások nyakára.”*²⁴³

Az első, a párthatározat szellemében írt könyvet Szenes Imre jegyzi. *Az utolsó napjuk* című, a szerző által riportkönyvként meghatározott mű²⁴⁴ leplezetlen gyűlölettel illeti Mindszentyt „*a dolgozó nép klerikális főellensége*” megnevezéssel, aki – Szenes leírása szerint – a parlamenti őrség egyik osztagának díszsorfala között vonult be az országházi stúdióba, és távozása is hasonló volt. Szenes Imre drámai elemekkel fűszerezett kötetében a rádióbeszédről szóló részben beszámol arról, hogy Mindszenty „*gőgös, középkori főpapi pózt*”²⁴⁵ öltve, ingerülten utasította el a rádió munkatársát, Galambos Lajost, aki arra kérte, hogy magnetofonszalagon előre rögzítse beszédét. A szerző szerint Mindszenty a „*nyugati fotóriporterek keresztüzében*”²⁴⁶ (sic!) olvasta fel beszédét, amelyben „*Magyarország 'első zászlósura'*

²⁴³ Szántó László: Az 1956-os forradalom Somogyban... 352. o.

²⁴⁴ Szenes Imre: *Az utolsó napjuk*, Kossuth Könyvkiadó, 1957.

²⁴⁵ Szenes, i.m. 104. o.

²⁴⁶ Szenes, i.m. 126. o.

dörge delmes főpapi stílusában” a kapitalizmus uralmát hirdette meg, hiszen a magántulajdon és a kultúr nacionalizmus csak ezt jelentheti. A beszédnek arra a részére, amelyben Mindszenty új választások kiírásáról szól, Szenes Imre így ír: *„Elvégre a nyilvánosság előtt is hangot kellett adnia annak, hogy egyetért a dollárzsoldú 'Szabad Európa' által hangoztatott jelszóval: a nyugati ellenőrzés alatti magyar 'függetlenséggel'. E főpapi 'kinyilatkoztatásnak' nem lehetett méltóbb befejezést adni annál, hogy beszéde végén visszakövetelje az egyház 'intézményeit', tehát nyilvánvalóan a földbirtokait is...”*²⁴⁷

Az ellenforradalom, valamint a horthysta, fasiszta erők vérengzése a vezető gondolat az 1956-os forradalom és szabadságharc leverése utáni megtorlásban tevékenyen részt vevő Hollós Ervin²⁴⁸ kiadványában. Az állambiztonsági tiszt több könyvet is írt 1956-ról, feleségével, Lajtai Verával közösen jegyzi például a *Köztársaság tér 1956*²⁴⁹ című kötetet, *A nemzetközi osztályharc és Magyarország 1956 őszén* című tanulmányt,²⁵⁰ a *Hidegháború Magyarország ellen 1956*,²⁵¹ illetve a *Drámai napok, 1956. október 23 – november 4.* című könyveket. Első, a témában írt könyvét azonban egyedül jegyzi: *Kik voltak, mit akartak?* című, először 1967-ben a Kossuth Kiadónál megjelent kötete szintén több kiadást is megért. Ebben – Mindszentyt a szélsőjobb oldalra sorolva – így ír: *„El kell söpörni mindazt, ami 1945 óta történt, mindazt, ami a népi Magyarország vívmánya. Mindszenty ezt hírhedt rádióbeszédében meg is mondta. A Köztársaság téri vérengzés és a november 3-i Mindszenty-beszéd közt egyenes vonal húzódik, a teljes restaurációnak, az egész régi fasiszta rendszer visszaállításának irányvonala.”*²⁵² A bíboros megszólalását programbeszédnek nevezve Hollós Ervin azt írja: *„mindent visszakövetelt, amit 1945 után a nép osztályos társaitól, a nagybirtokosoktól és nagykapitalistáktól elvett”*.²⁵³ Az 1956-os tevékenységét illetően szemére veti a bíborosnak a különböző keresztény pártok megjelenését, dacára annak, hogy éppen a pártoskodástól óvott beszédében Mindszenty József. *„Az első napokban tehát gombamódra szaporodtak a keresztény pártok és szervezetek, de ezek többnyire a legreakciósabb, úgynevezett mindszentysta politikát képviselték, a hercegprímás körül tömörültek és november első*

²⁴⁷ Szenes, i.m. 127. o.

²⁴⁸ Hollós (Holzschlag) Ervin (1923-2008) állambiztonsági tiszt, 1957 júliusától alezredesi rangban a BM II/5 (belső reakció elhárítása) alosztályának helyettes vezetője, majd 1961-től vezetője.

²⁴⁹ Hollós E. – Lajtai V.: *Köztársaság tér 1956*, Kossuth Könyvkiadó, 1979, 1980

²⁵⁰ Hollós E. – Lajtai V.: *A nemzetközi osztályharc és Magyarország 1956 őszén*, Párttörténeti Közlemények, 27. évf. 1981. 3. sz. 3-50. o. Elektronikusan elérhető:

https://adt.arcanum.com/hu/view/ParttortenetiKozlemenyek_1981_3/?pg=8&layout=s Letöltés: 2023. 08. 09.

²⁵¹ Hollós E. – Lajtai V.: *Hidegháború Magyarország ellen 1956*, Kossuth Könyvkiadó, 1982.

²⁵² Hollós Ervin: *Kik voltak, mit akartak?* Kossuth Könyvkiadó, harmadik, javított kiadás, 1976, 112. o.

²⁵³ Hollós: i.m. 154. o.

napjaiban már meg is kezdték egyesülési tárgyalásaikat.”²⁵⁴ A *Hidegháború Magyarország ellen – 1956* című kötetben Hollós azt állítja Mindszentyről, hogy „...1956. október 30-a után az Egyesült Államok vezetői kezdeményezték az ő személye előtérbe állítását”.²⁵⁵

Ugyanezt a Hollós Ervint jelölte ki az angol David Irving számára konzultánsként az MSZMP. Az író 1973-ban vette fel a kapcsolatot a londoni magyar nagykövetséggel, azzal a szándékkal, hogy „objektív képet adjon” 1956-ról, megjelenítve benne a hivatalos magyar álláspontot is. A kapcsolatfelvételtől, valamint arról, hogy hosszas hezitálás után hogyan kapott engedélyt a magyar hatóságoktól arra, hogy a témában kutasson, Mink András közölt cikket 2000-ben a *Beszélőben*.²⁵⁶ Az 1975 és 1979 között több alkalommal Magyarországra látogató Irving nem keltett bizalmat a párt agitációs és propaganda osztályán, maga Hollós is komolytalannak látta. Ennek ellenére adtak neki beutazási engedélyt, részben azért, mert Irving CIA-dokumentumok ígéretével kecsegtette a pártvezetést, részben pedig abban a reményben, hogy így 1956-ot az MSZMP-nek tetsző olvasatban ismeri meg a nyugati közvélemény.

Így látott napvilágot az *Uprising!* első kiadása 1981-ben, majd a második 1986-ban. Ő maga nem forradalomnak, hanem népfelkelésnek – továbbá részben antiszemita pogromnak – nevezi 1956-ot, a forradalmárokról pedig mint primitív és brutális csőcselékről ír.²⁵⁷ Hollós Mindszenty-képét hüen visszaadja David Irving, aki makacs, szűklátókörű, szenilis alaknak festi le a bíborost, körülvéve az újjáalakult katolikus párt opportunistáitól,²⁵⁸ aki megtagadja a választ arra a kérdésre, hogy szándékozik-e miniszterelnök lenni. A kötet bőségesen idézi Marosán Györgyöt, aki interjút adott Irvingnek. A brit szerző Mindszenty 1956-os fellépésének bemutatásakor lelkesen idéz minden véleményt, ami szerint a bíboros az ellenforradalom központi figurája, és egy meglehetősen ellenszenves alak.

Hollóshoz hasonlóan Berecz János is a primás központi szerepét hangsúlyozza *Ellenforradalom tollal és fegyverrel*²⁵⁹ című munkájában. A bíborost a legreakciósabb erők

²⁵⁴ Hollós: i.m. 158. o.

²⁵⁵ Hollós-Lajtai: *Hidegháború...* 67. o.

²⁵⁶ Mink András: David Irving kalandjai 1956-tal, *Beszélő* folyóirat, 7-8. sz., 5. évf. Szám 6, Befejezetlen jelen, 2000. Elérhető: <http://beszelo.c3.hu/cikkek/david-irving-kalandja-1956-tal>, Letöltés: 2023. 10. 19.

²⁵⁷ David Irving: *Uprising! One Nation's Nightmare: Hungary 1956*, Hodder & Stoughton, 1981. 443. o. Elérhető:

[https://ia601409.us.archive.org/16/items/IrvingDavidUprisingTheHungarianRevolutionOf1956EN2001751P/Irving,%20David%20-%20Uprising%20-%20The%20Hungarian%20Revolution%20of%201956%20\(EN,%202001,%20751%20p.\).pdf](https://ia601409.us.archive.org/16/items/IrvingDavidUprisingTheHungarianRevolutionOf1956EN2001751P/Irving,%20David%20-%20Uprising%20-%20The%20Hungarian%20Revolution%20of%201956%20(EN,%202001,%20751%20p.).pdf)

²⁵⁸ Irving: i.m. 527. o.

²⁵⁹ Berecz János: *Ellenforradalom tollal és fegyverrel* 1956, második, bővített és javított kiadás, Kossuth Könyvkiadó, 1981. (Az első kiadás 1969-ben jelent meg, e dolgozatban az 1981-es megjelenésből idézek)

tömörülésének központjaként írja le, és azt az állítását, hogy a „nemzetközi imperialista erők” is így tekintettek a főpapra, azzal támasztja alá, hogy idézi Dwight D. Eisenhower²⁶⁰ emlékirataiból az amerikai elnök beszámolóját²⁶¹: eszerint Allen Dulles lehetséges vezetőnek nevezte meg Mindszenty bíborost arra az esetre, ha ebben támogatják őt a katolikus tömegek. (A *Feljegyzés a Nemzetbiztonsági Tanács 302. üléséről, 1956. november 1.* című dokumentumot magyarra fordítva Békés Csaba közli.²⁶²)

Habár Eisenhower hivatkozott memoárjában – egy futó utalás mellett a főpap 1949-es kirakatperére és a forradalom leverése után az amerikai nagykövetségen kapott menedékére – csupán az idézett állítás szól Mindszentyről, semmi több, Berecz János mégis egy olyan nemzetközi jelentőségű szereplőként ábrázolja a bíborost, mintha ténylegesen a tömegeket irányító, meghatározó szerepet töltött volna be a forradalom idején. A rádióbeszédből is ennek megfelelően emel ki rövid részleteket („a bukott rendszer részeseinek és örököseinek fenyegetése”, a magántulajdonról, az új választások kiírásának követeléséről szóló mondatrészek), majd a végén hangsúlyozza: „Bár nem nyíltan, de visszakövetelte az egyház 1945-ben felosztott földbirtokait, amikor kijelentette, hogy 'a katolikus egyház intézményeinek és társulatainak visszaadását joggal elvárjuk’”.²⁶³

Az e szellemben íródott műveket Mészáros István gyűjtötte egy csokorba.²⁶⁴ A hazai történettudomány Mindszenty-képének formálásáról azt írja,²⁶⁵ hogy a történészek „kötelesek voltak követni az 1956-os Mindszenty-beszédről 1971. szeptember 27-én közreadott párthatározatot, amelyet az MSZMP KB „Tájékoztató a Magyar Kormány és a Vatikán közötti megállapodásról” brosúrája tartalmazott. Eszerint Mindszenty november 3-i ismert rádiónyilatkozatában nyíltan a szocialista államrend megdöntésére uszított, az egyházi vagyon, a földbirtokok visszaadását, és az egyházi intézmények visszaadását követelte. E párthatározat alapján terjesztették el a széles közvéleményben, hogy Mindszenty az 1945 előtti nagybirtokrendszer visszaállítását kívánta.”

Mészáros István a könyvben ennek alapján sorra veszi, hogy a történészek milyen képet alakítottak ki a bíborosról, és különösen: a beszéd eltorzított értelmezéséhez hogyan járultak hozzá. Az általa idézett könyvek állításaival egyenként vitába is száll. Hosszasan idézi

²⁶⁰ Dwight David Eisenhower, 1890-1969, az 1956-os forradalom és szabadságharc idején az Egyesült Államok elnöke

²⁶¹ Eisenhower, Dwight D.: *Waging peace, 1956-1961, the White House years*, Garden City, 1965, 82. o.

²⁶² *Feljegyzés a Nemzetbiztonsági Tanács 302. üléséről, 1956. november 1.* Közli: Békés Csaba: i.m., 217. o.

²⁶³ Berecz: i.m. 140. o.

²⁶⁴ Mészáros István: *A hazai történettudomány 1948-1992 közötti Mindszenty-képe*, Esztergom, 1992.

²⁶⁵ Mészáros: i.m. 50. o.

Gergely Jenőt, aki a magyar katolikus egyház 1944-1971 közötti történetét összefoglaló munkájában²⁶⁶ Mindszenty József bíboros november 3-i rádióbeszédét az MSZMP által elvárt olvasatban ismerteti. Eszerint a prímás az első bekezdésben mondottakkal („Isten irgalmából ugyanaz vagyok, mint aki voltam bebörtönöztetésem előtt”) lényegében elhatárolja magát a revizionistáktól, jelzi, hogy az *„intransigens szembenállás platformjára ment vissza”*.²⁶⁷ Gergely szerint Mindszenty az eseményeket azért minősítette szabadságharcnak, mert azok szovjetellenes jellegét emelte ki, Nagy Imréeket pedig figyelmeztette, hogy ha továbbra is ragaszkodnak az események nemzeti kommunista forradalmi minősítéséhez, akkor „még egy bizonyosság”-ra, vagyis *„nélkülük és ellenük folyó fehérterrorra”*²⁶⁸ kerülhet sor. (Mészáros István megjegyzése szerint²⁶⁹ ez nem más, mint a közvéleményben már jóval korábban rögzített kép a háborús uszító főpapról további gazdagítása, ezúttal már a fehérterrorral fenyegetőző bíboros vonásaival.)

Gergely összefoglalója kitér arra is, hogy Mindszenty a magántulajdon restaurálását nem részletezte, így aztán nem világos, hogy ez alatt *„csak a nagytőke és a kisajátított közép- és kisburzsoá”* tulajdon visszaállítását értette-e, vagy a földingatlanokat is. A történész szerint az értelmezés *„valószínűleg kiterjedt a kis- és középnagyságú paraszti és más birtokokra is. De (...) valószínűleg nem tervezte a nagybirtokrendszer maradéktalan restaurálását.”*²⁷⁰ (Mészáros István ebben a kitételben a „valószínűleg” és a „maradéktalan” szavakat kifogásolja, hivatkozva arra, hogy ilyen intézkedéseket beszédében egészen bizonyosan nem követelt Mindszenty semmilyen mértékben és formában.) Gergely Jenő ugyanakkor az idézett egyháztörténeti összefoglaló munkában azt sugallja, hogy mégiscsak valami hasonló szándéka lehetett a főpaprak, hiszen *„Bár Mindszenty konkrétan nem jelölte meg, milyen anyagi forrásokra számít, aligha lehetett kétséges, hogy a volt egyházi nagybirtok megfelelő kárpótlására, vagy részbeni restaurálására célzott”*.²⁷¹ Egyik leghangsúlyosabb megállapítása, hogy a bíboros beszédében *„a demokratikus és szocialista átalakulás rendjét mint bukott rendszert parentálta el”*. Gergely Jenő kijelenti, hogy a bíboros a nyílt és teljes tőkés restauráció programját hirdette meg, és az 1945-ös állapotokhoz kívánt visszatérni, elhatárolva magát a népi demokráciától, de még az „ellenforradalom” kormányától is, és *„ugyanabban a hangnemben jelentette be igényét a 'kibontakozásban' magának szánt*

²⁶⁶ Gergely Jenő: A katolikus egyház Magyarországon, 1944-1971, Kossuth Könyvkiadó, 1985.

²⁶⁷ Gergely i.m. 150. o.

²⁶⁸ Gergely i.m. 151. o.

²⁶⁹ Mészáros i.m. 51. o.

²⁷⁰ Gergely i.m. 152. o.

²⁷¹ Gergely i.m. 153. o.

központi szerepre, mint 1945. őszi esztergomi székfoglalásakor. A november eleji napokban mint de facto államfő járt el...”

A fehérterrorra utalás hangsúlyos és ismétlődő motívumként jelenik meg a Kádár-korban megjelent történeti munkákban, tankönyvekben és nyilatkozatokban – akárcsak az, hogy a bíboros központi vezetői szerepet vindikált volna magának az „ellenforradalom” idején, majd pedig annak győzelme esetén az ország életének irányításában. A politizáló főpap motívum talán sehol nem jelenik meg annyira hangsúlyosan, mint a *Politikuspályák* című kötetben. Itt egyértelműen a politikusok sorába illesztve mutatja be Mindszenty Józsefet a róla szóló fejezet szerzője, Gergely Jenő. Leszögezi, hogy egyházi méltósága dacára kapott helyet a kötetben a bíboros, mégpedig azért, mert Magyarországon a mindenkori prímás állami funkciót is gyakorolt, tehát hivatalánál fogva politikai szerepet töltött be, Mindszenty pedig prímási tisztségét legalább annyira politikai szerepkörnek, mint egyházi méltóságnak tekintette. A történész itt is megismétli, hogy a bíboros 1956. november 3-i beszédében *„Meghirdette a felszabadulás utáni valamennyi reform, intézkedés felszámolását. Ezek között pedig első helyen a földosztás állt. (...) az anyagi eszközök előteremtésének forrása az egyházi nagybirtok volt. A hercegprímás ezek visszaszerzésére célzott 1956 novemberében!”*²⁷²

Később Gergely Jenő fokozatosan revideálta a nézeteit – nem egyetlen lépésben. Elsőként 1986-ban hangzott el tőle a Magyar Rádiónak adott interjújában,²⁷³ hogy Mindszenty nem az egyházi földbirtokrendszer visszaállítására utalt beszédében – de itt még ez az egyetlen, alig észrevehető változás a narratívában. Az interjúban Gergely Jenő így nyilatkozik a beszédéről:

25’26” – 26’14”:

*„Az ő szemében a szocializmus Magyarországon egy bukott rendszer. Ez pedig azt jelenti, hogy ha a szocializmus megbukott, miután itt valamiféle keresztényi társadalomról nyilván nem lehetett szó, ez azt jelenti, hogy egy polgári restaurációra vett irányt, és ennek a polgári restaurációnak a kibontakozásában neki központi szerep jut. És ennek a polgári restaurációnak az egyik központi kérdése az egyház javainak, az egyház intézményeinek, az egyház állagának a restaurálása, ami alatt persze ne gondoljuk azt, hogy – **Mindszenty azért nem volt annyira rövidlátó mégse – hogy a nagybirtokrendszer visszaállítását követelte***

²⁷² Gergely Jenő: Mindszenty József in: *Politikuspályák* (szerk.: Sánta Ilona), Kossuth Könyvkiadó, 1984, 131-145. o.

²⁷³ Diákfélóra – 20. századi magyar politikusok, katolikus főpap hercegprímás, szerk.: Kazal János, felvétel időpontja: 1986. 04. 17, első sugárzás időpontja: 1986. 04. 24. 10 óra 05 perctől, Kossuth Rádió, tekeresszám: A-549002

volna, hanem azokat az anyagi eszközöket, amiből az egyház intézményeit, szerzetesrendjeit, iskoláit, stb. el lehetne, vagy fönt lehetne tartani.” A vastagon kiemelt interjúrészlet tartalmi újdonság a korábbi narratívához – vagyis az egyházi nagybirtokrendszer visszaállítását meghirdető bíborosról festett képhez – viszonyítva.

A bíborost az „ellenforradalom” vezéralakjaként feltüntető narratíva kapott teret a Magyar Televízióban is. Példa erre a *Velünk élő történelem* című dokumentumsorozat, amelynek 3. epizódja foglalkozik részletesen Mindszentyvel, akinek szerepével közvetlenül a Köztársaság téren történtek részletes ismertetése után foglalkozik a műsor. Berecz János például a műsorban így nyilatkozik:

28'40" – 29'07":

*"Ezen a napon jelentkezett először az az illegális csoport, amely magát keresztény pártnak nevezte, és büszkén hirdette, hogy tízéves illegalitás után most már a hatalom megszerzésének jelszavával, legálisan szervezkedik, és maga köré tömörít mindenkit, aki úgy gondolja, hogy Mindszenty legyen ebben az országban a legfőbb vezető."*²⁷⁴ Ezt követően a műsorban a 37. perc 50 másodperctől 38. perc 43 másodperc közötti részben Molnár János történész fejti ki részletesebben Mindszenty politikai szerepét:

"A politikai porondon a koalíciós és nemkoalíciós pártok, ez utóbbiak közül a Keresztyén Frontban egyesült két katolikus ideológiai párt szerepét kell kiemelni. A Keresztyén Front láthatóan erősödött, egységes volt, hosszú ideig illegálisan működött, ez dicsfényt vont köré, és ami a leglényegesebb, az alapvető eszmei és politikai kérdésekben teljesen egységes volt. Vezetéregyenysége adva volt, hiszen a Keresztyén Front nyíltan Mindszentyt ismerte el politikai és eszmei vezetőjének, hogy keresztény nemzeti szellem kell vezesse - mint vezette egyszer már 1920 körül - az ország kormányzását."

Végül illusztráció gyanánt a bíboros 1956. november 3-i beszédéből két, szorosan egymásra vágott részletet játszanak be az alkotók (a műsorban a 45. perc 46 másodperc és 46. perc 20 másodperc között): *"A bukott rendszer örököseinek eddigi visszatekintő leleplezései feltárták, hogy a törvényes felelősségre vonásoknak minden vonalon, és pedig független és pártatlan bíróság útján kell bekövetkezniök."* – majd erre szoros vágással, csonkított formában: *"...érdekektől helyesen és igazságosan korlátozott magántulajdon alapján álló, kizárólag*

²⁷⁴ MTVA Archivum, Velünk élő történelem 3. rész: A fordulat, időtartam: 00:57:24:21, 6 / 3. (évad: 1986)
Rendező: Mátray Mihály, Műsorazonosító: 1986-100294-M0003

kultúrnacionalista szellemű nemzet és ország akarunk lenni." Az „érdekektől” előtti szó („szociális”) levágása a vágótól mindenképpen aprólékosabb munkát igényelt, mintha a „szociális” szót még benne hagyta volna, mert a „szociális” szó előtt a beszédben vagy egy kevés szünet, míg a „szociális” és az „érdekektől” szavak között nincs. Csak a szóvégi –s hang és az „érdekektől” szó elején a hangsúlyozottan megnyomott –é hang teszi lehetővé a két szó torzulásmentes elválasztását. A manipulatív szándék egyértelműen felismerhető, és indokolja a befektetett energiát: elvégre teljesen mást jelent, ha a beszélő homályos, ki nem fejtett érdekektől korlátozná a magántulajdont (elvégre beszélhet akár a saját, akár egyháza érdekeiről is), és megint egészen mást jelent, ha szociális érdekekhez kapcsolja azt a bizonyos korlátozást.

A fejezet elején idézett Marosán György 1989 tavaszán kiadott, *A tanúk még élnek* című könyvében is leírta, hogyan vélekedik Mindszenty 1956-os rádióbeszédének tartalmáról, és magáról a bíborosról is. A beszéd egyes részleteit idézi a könyvben, helyenként kis eltéréssel az eredeti szövegtől, szenvedélyes kommentárok hozzáfűzésével. Az első részt így idézi:²⁷⁵ „...mert én mindig őszintén beszéltem **1945-től, egy vesztt és számunkra méltatlan háború után.**”²⁷⁶ Személyes hozzáfűzése: „*(Amiről nem beszél a főpap, hogy e vesztt és méltatlan háborúért ő is felelős! – M.Gy.)*” Az új, visszaélésmentes választásról szóló beszédrészletet Marosán így idézi: „...maga a politizálás is [ma] másodrendű ügy. A nemzet [léte]²⁷⁷ és a mindennapi kenyér a mi gondunk...” A politikus személyes hozzáfűzése: „*Aki nem hülye, az pillanatok alatt érzékeli a beszéd kétértelműségeit, ellentmondásait. Először szabad választás, amelyen minden párt indulhat; a folytatás: hogy minél kevesebb párt és minél kevesebb vezér legyen, s hogy a politika másodrendű.*”²⁷⁸

A beszédnek a bukott rendszer részesei és örökösei felelősségviseléséről szóló részét így kommentálja: „*Milyen kijózanító ez a fenyegetés! Százvezreknek, millióknak szól. Látom a magyar falvakat, a rádiónál ülő parasztokat, a periferián a munkásokat. Nesze neked demokratikus nemzeti forradalom!*”²⁷⁹ Végül a beszéd egyes részleteinek ismertetését azzal a hozzáfűzéssel zárja, hogy „*Jól beszélt az öregúr, minden világos volt, amit mondott. Ha semmi nem józanít ki, talán ez igen. Örülök, hogy a főpapnak éppolyan csapnivalóan rossz tanácsadói vannak, mint Nagy Imrének és társainak. Istenem, ha hatalmam lenne és tehetném,*

²⁷⁵ Marosán: *A tanúk...* 105. o.

²⁷⁶ Az általam vastagon kiemelt rész az idézetből nem szerepelt a bíborosnak ebben a mondatában – megj.: B.P.

²⁷⁷ Az eredeti beszédben szereplő, Marosán által kihagyott szavak szögletes zárójelben – megj.: B.P.

²⁷⁸ Marosán uo.

²⁷⁹ Marosán: i.m., 106. o.

reggeltől estig beszéltetném. Minden fellépése és minden szava – a fenyegetésekről nem is beszélve – ordító dokumentum az újabb, de talán véresebb ellenforradalom mellett. Mi, munkások, kiheverjük ezt is. De a legnehezebb helyzetbe talán a magyar parasztság és a magyar értelmiség került. Senkit úgy fejbe nem vág ez a fellépés, mint őket, hiszen itt a földről, a tulajdonról van szó, a hatalomról, az értelemről, a szabadságról. (...) Milyen nagy szellemi, ideológiai katasztrófa Mindszentyvel együtt lenni! A paraszt ezt nem hagyhatja ennyiben. Nem is fogja. A magyar értelmiségnek pedig választania kell.”²⁸⁰ Később még visszatérve a bíborosra, metsző gúnnyal megjegyzi, hogy már néhány nappal korábban kellett volna „részabadítani az országra ezt a pótolhatatlan, az ellenforradalmat klasszikusan kifejező 'szent' embert...”,²⁸¹ akinek beszéde Marosán szerint elérte a kommunisták kijózanodását és összefogását.

V. Szemantikai hadviselés a kommunista narratívában

Leegyszerűsítve öt markáns pontban összegezhető az 1956-os rádióbeszéddel – illetve a beszélő, Mindszenty bíboros személyével – kapcsolatos kommunista narratíva:

- „ország első zászlósura”
- politizáló főpap
- földeket visszakövetelő feudális nagybirtokos
- ellenforradalmi vezéralak
- háborús uszító.

Ezek a stigmatizáló minősítések nem az 1956-os beszédet követően jelentek meg először: már 1945-től kezdődően megfigyelhetők a kommunista propaganda politikai nyelvezetében a bíboros nevéhez kapcsolt állandósult jelzők. A szemantikai hadviselés a bíboros ellen már 1945-től kezdve a katolikus tábor megosztását és a törésvonalak mélyítését szolgálta, annak érdekében, hogy a közvélemény szemében a bíboros és a katolikus egyház egymástól elválasztva, sőt: egymással szembenálló tényezőkként jelenjenek meg.

²⁸⁰ Marosán uo.

²⁸¹ Marosán: i.m., 119. o.

Mindszenty diabolizálása a közbeszédben egy tudatos ellenségkép-konstruálás célja és eredménye volt. Ennek – és az összes többi, hasonló folyamatnak – az elméleti hátterét, valamint a szembeállítás hatékonyságának okát a német történettudós, Reinhart Koselleck munkái világítják meg. A Mindszentyvel szemben alkalmazott elnevezések, állítások és jelzők már a kezdetektől azt sugalmazták, hogy van két különálló tábor: a „mi” és az „ők”. Ez a kommunista propaganda szóhasználatában azt jelentette, hogy a „mi csoportunkba” (demokratikus, haladó) tartoznak azok a katolikusok is, akik nem kommunisták ugyan, de lehet velük tárgyalni, hajlandóak lennének a „demokráciát építeni” a „haladó szellemű” baloldali pártokkal, élükön a kommunistákkal. Értelemszerűen a demokrácia és a haladó szellem egyaránt kommunista olvasatban értelmezendő. Ezzel szemben az „ők” csoportját fémjelző Mindszenty – és a hozzá hasonlóan gondolkodók, megnyilvánulók – a kommunista értelmezésben reakciók, ellenségei a demokráciának, a letűnt régi világot akarják újra feléleszteni.

A sajtóhadjárat Mindszenty ellen klasszikus példát szolgáltat arra, amit Koselleck az aszimmetrikus ellenfogalmak történeti-politikai szemantikájaként ír le.²⁸² Eszerint lényeges, hogy hogyan definiálják az emberek saját csoportjukat – és ahhoz viszonyítva – a saját csoportjukon kívül állókat. Kölcsönös hozzárendelés esetén a csoport ugyan meghatározza önmagát, és ezzel egyúttal ki is rekeszt másokat, akik nem tartoznak oda (például egy nemzet, vagy egy család önmeghatározása esetén), de ettől még a fogalmak nem zárják ki a kölcsönös elismerést. (Pl.: *mi vagyunk a magyarok – ők a németek*, vagy: *mi katolikusok vagyunk – ők protestánsok* stb.) Ellentétes, aszimmetrikus hozzárendelés esetén azonban a csoport úgy határozza meg magát, hogy eközben a csoporton kívül esőket lekicsinylő, megbélyegző jelzőkkel, illetve ellenfogalmakkal határozza meg, amelyek kizárják a kölcsönös elismerést.²⁸³ (Koselleck a *hellének–barbárok* felosztással példázza, hogy a barbárok csoportja a nem-görögöket jelentette, ám a fogalomhoz rendelt elmarasztaló jelzők, negatív tulajdonságok sora ellenfogalom, a szembenállás definiálására alkalmassá tette a megnevezést.)

Közérthetően kidomborítja ezt Szabó Márton *Az ellenség neve* című tanulmánykötetében,²⁸⁴ az előszóban felhívva a figyelmet arra, hogy a mindenkori ellenség relációs kategória, tehát mindig csak valakinek az ellenségéről lehet beszélni (ebben az esetben az ellenség neve: Mindszenty József – megj.: B.P.). Az ellenségkonstrukció a megnevezett ellenséggel

²⁸² Reinhart Koselleck: *Elmúlt jövő – A történeti idők szemantikája*, Atlantis, 2003, (ford.: Hidas Zoltán, Szabó Márton), 242. o.

²⁸³ Koselleck i.m. 242. o.

²⁸⁴ Szabó Márton: *Az ellenség neve*, József Műhely Kiadó, 1998. 10. o.

szembeni közös cselekvésre hív. A szemantikai oppozíciós kategóriák áttekinthetővé és veszélyessé teszik a világot, egyúttal felmentenek a gondolkodás és a felelősség alól. Az éles szembeállítások tükrözik az ősi mitikus konstrukciókat is (*jó és rossz, rend és káosz, Isten és Sátán*, stb.), csak épp mások az elnevezések, és nélkülözik a mitikus mélységeket.²⁸⁵

A fent megfogalmazott elmélet pontosan követhető a gyakorlat síkján a dolgozat által tárgyalt időszakban a kommunista–reakciós fogalompárban, valamint a *Mindszenty mint közellenség* kép megrajzolásában. Az aszimmetrikus ellenfogalmakra épülő politikai nyelvhasználat egyértelműen meghatározta a Mindszenty ellen folytatott sajtóhadjárat nyelvezetét, majd pedig az 1956-os beszéd torzított értelmezését is.

Definíciószerűen – és egyúttal utasítás-szerűen is – megjelenik ez a duális felosztás a Szabad Nép 1945. július 22-i számának címlapján Révai József,²⁸⁶ a kommunista párt főideológusa terjedelmes cikkében: „*Reakció az, aki anti-kommunista*”.²⁸⁷ Tény azonban az is, hogy a kommunista pártnak minden oka megvolt ellenségeként meghatározni Mindszenty Józsefet, hiszen ugyanez az éles, kérlelhetetlen, és árnyalatokat nem ismerő szembenállás a főpap részéről is jelen volt. A bíboros a forradalom idején nemcsak azért volt erkölcsi viszonyítási pont, mert ártatlanul szenvedte el a lejárató kampányt, a letartóztatást, a koncepciók pert és a börtönbüntetést, hanem azért is, mert már 1945-től következetesen próbálta akadályozni a kommunista párt hatalomátvételét. Ebben a küzdelemben nem talált osztatlan támogatásra még a politika polgári, keresztény értékrendű szereplői részéről sem. A kommunisták által Mindszentyről rajzolt ellenségkép arcélének fő azonosító pontjait a fentebb öt pontban összefoglalt narratíva jelölte ki 1956 után. A bíborosról kreált ellenségkép azonban legalább ennyire kontrasztosan jelent meg már a forradalmat megelőző évtizedben is.

A dolgozat ezért a továbbiakban az 1956-os rádióbeszéd – és a közéleti szerepvállalás – előzményeivel foglalkozik. A szakirodalomban már alaposan tárgyalt koncepciók perrel nem, de az azt megelőző időszakokkal foglalkozik a dolgozat, és külön alfejezet tárgyalja a bíboros ellen folytatott sajtóhadjárat ívét és nyelvezetét. A bíboros kompromisszumokra nem hajló természete azonban nemcsak az 1945-1948 közötti időszakban nyilvánult meg, hanem egész életében megfigyelhető. Ezért a dolgozat – hangsúlyozottan az 1956-os beszéd

²⁸⁵ Szabó... Előszó, i.m. 10. o.

²⁸⁶ Révai (Lederer) József (1898-1959) kommunista politikus, a KMP Központi Bizottsága, az MKP, majd az MDP Központi Vezetősége, majd az MSZMP Központi Bizottság tagja, a második világháború idején a moszkvai Kossuth Rádió adásterkesztője, 1945-1950 között a Szabad Nép főszerkesztője

²⁸⁷ Révai József: A demokrácia támadásában, Szabad Nép, 1945. július 22. III. évf. 97. sz., 1. o. Elérhető: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Nepszabadsag_1945_07/?query=Szabad%20N%C3%A9p%201945-07&pg=94&layout=s Utolsó letöltés: 2020.01.01.

értelmezésének szempontjából – visszatekint az egész életpályára azzal a céllal, hogy feltárja a beszéd írójának főbb mozgatórugóit, amelyek nemcsak tollát, hanem értékválasztását és cselekedeteit is vezérelték.

V/1. 1945 - Ütközőpontok a közjogi szerepértelmezés mentén

*„Ma nem vagyunk függetlenek, katonai erőnk sincs, mégis helyt kell állnunk a kereszténység és az istentelen bolsevizmus harcában, hogy felriasszuk és figyelmeztessük az emberiséget a fenyegető veszélyre. Ez a mi történelmi helytállásunk értelme. És ez mindenképpen fontosabb annál, minthogy átmenetileg, rövid időre szóló, megalázó egyezkedések árán enyhítsünk szenvedéseinken, és javítsunk valami keveset saját sorsunkon.”*²⁸⁸

A fenti sorokat Vecsey József idézi Mindszentytől a háromkötetes Mindszenty Okmánytár előszavában – visszaemlékezve arra a beszélgetésre, amit a bíborossal folytatott, amikor elkísérte az édesanyjához hazalátogató Mindszentyt 1948 nyarán. A négy szemközt, bizalmasan mondott szavak egyértelművé teszik a bíboros motivációit konfrontatív egyházvezetői magatartásában. A bizalmatlanság okára már 1942-ben kiadott, *Az Édesanya* című könyvében is rámutatott: „A bolsevizmus egyik jelszava: 'Nem vesszük el a néptől templomait, hanem a templomoktól vesszük el a népet.' De azért a templomot is elveszik.”²⁸⁹ Fontos felfigyelni a Vecsey által idézett beszélgetésből az „átmenetileg, rövid időre szóló, megalázó egyezkedések” kitétele: ez ugyanis arról árulkodik, hogy Mindszenty nem látta realitását annak, hogy diplomatikusabb magatartás javíthatna az egyház helyzetén.

Azt, hogy Rákosi Mátyás és a kommunista párt már 1945-től kezdve elsődleges ellenségként azonosította Mindszenty József bíborost, Sulyok Dezső²⁹⁰ annak tulajdonítja, hogy az esztergomi érsek volt az első, aki szóvá tette a felszabadítókként ünnepeelt szovjet katonák erőszakoskodásait a nőkkel, sőt: a Szövetséges Ellenőrző Bizottsághoz fordulva próbálta kiharcolni a védelmet a lakosság számára. A politikus a legnagyobb tisztelet hangján ír a bíborosról. „Ez volt az adó, amelyet fizetniünk kellett a 'szabadságért', amelyet az orosz csapatok szuronyaik hegyén hoztak nekünk... Ezt a nyomasztó tényt a magyarok az első hetekben nem merték bevallani. A nyilvános közvéleményt elhallgattatták, megdermesztették.

²⁸⁸ Mindszenty Okmánytár... Első kötet, 9-10. o.

²⁸⁹ Pehm József: *Az édesanya*, Zalaegerszeg, 1942, Harmadik, bővített kiadás, II. kötet, 384. o.

²⁹⁰ Sulyok Dezső, 1897-1965, volt kisgazda politikus, országgyűlési képviselő, a Magyar Szabadság Párt alapítója

Nem találtak szót, olyan súlyos volt a lidércnyomás... Az első ember, aki ezt a varázst megtörte, Mindszenty hercegprímás volt. Az 1945-ös választások előtt, szilveszteri rádióbeszédében és körlevelében ezzel a problémával a nyilvánosság elé lépett. Millió magyar szívben visszhangot ébresztett szavával. Addig mindenki eltitkolta szégyenét és fájdalmát. Amennyiben Mindszenty minden megnyilvánulása később dühödt forrongást váltott ki a kommunisták és még inkább a szociáldemokraták körében, azt ezekre a kijelentéseire kell visszavezetni, melyekben a 'felszabadítás' ezen szégyenletes kinövéseit meg merészelte említeni, amit mindenki más említetlenül árnyékban hagyott..."²⁹¹

Erre a fellépésre Mindszentyt nemcsak az ember és a lelkipásztor igazságérzete és védelmező ösztöne indította. Közjogi értelemben hivatalos kötelességének is érezte a fellépést, mint „az ország első zászlósura”. Ez a kifejezés az 1945. október 7-én elmondott székfoglaló beszédében szerepel, kifejezetten a hercegprímás közjogi szerepének hangsúlyozásával: „...közjogi örvényben élünk, a jogfolytonosság összes erős fonalai és finom erezetei látszólag elszakadtak. Hiányzik nem egy alkotmányos tényezőnk, de az elődök helyén van már az ország primása. Ha a balszerencse elmúltával a nemzet józansága hidat ver az örvény felett, mint Pontifex, mint hídverő és több mint 900 év jogán az ország első zászlósura, a Ti érseketek, az ország primása is ott lesz közjogi életünk helyreállításában és továbbvitelében.”²⁹² A székfoglaló beszéd egyszerre utal a királypártiságra, („közjogi örvény”), a legitimizmusra („jogfolytonosság”), és a közéleti felelősségvállalásra („az elődök helyén van már az ország primása”). Máig is sokat vitatott közjogi szerepét úgy értelmezte, mint ami súlyt, nyomatékot adhat fellépésének a szovjetek erőszakoskodása ellen, a kiszolgáltatottak védelmében.

Ugyanilyen ütközőpont volt az államformaváltás kérdése is. A hercegprímás közjogi szerepére is hivatkozva próbálta megakadályozni, hogy a megszálló hadsereg árnyékában, még a békeszerződés aláírása előtt történjen meg a köztársaság kikiáltása. Mindszenty sem az 1946. évi 1. törvényt a köztársaságról,²⁹³ sem pedig a kommunista párt által kikényszerített, úgynevezett sztálini alkotmányt²⁹⁴ nem tekintette érvényesnek, éppen a korlátozott

²⁹¹ Sulyok: i.m., 47. o.

²⁹² Idézi: Mindszenty Okmánytár... Első kötet, 47. o.

²⁹³ 1946. évi I. törvénycikk, Magyarország államformájáról, kihirdetve: 1946. 01. 31. Elektronikusan elérhető: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=94600001.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D42> Utolsó letöltés: 2023. 09. 09.

²⁹⁴ 1949. évi XX. törvény, a Magyar Köztársaság alkotmánya, hatályos: 1949. augusztus 20-tól. Elérhető: https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=94900020.TV&targetdate=ffffff4&printTitle=1949.+%C3%A9vi+XX.+t%C3%B6rv%C3%A9ny&refer=http%3A/net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi%3Fdocid%3D00000001.TXT Utolsó letöltés: 2023. 09. 09. Ezt az alkotmányt 1989-ben csak módosította az országgyűlés, hatályon kívül csak a 2012. 01. 01-én életbe lépett új Alaptörvény helyezte.

szuverenitás miatt. Álláspontja szerint az államalapító király törvényeit, az ezeréves szerves jogfejlődés összességét, és a királyságot mint államformát nem hatálytalaníthatja egy illegitim módon érvénybe léptetett alkotmány. Személy szerint ő maga a Habsburg-ház trónöröklési rendje szerinti uralkodó – ebben az esetben Ottó trónörökös – visszatérését látta volna szívesen, de azt is leszögezte: ha mindenáron változtatni akar a politika az alkotmányon és az államformán, akkor tegyék ezt a békeszerződés aláírását, Magyarország szuverenitásának helyreállítását követően, népszavazás útján. Ezzel az álláspontjával nem volt egyedül.

Slachta Margit 1946. január 31-én hosszú parlamenti felszólalásában a királyság mellett állt ki („*Egy ezeréves megszentelt múlttól szakítjuk el az országot.*”),²⁹⁵ de elsősorban óvatosságra intett. Mindszentyhez hasonlóan azt javasolta, hogy majd csak a békeszerződés aláírását követően, egy új választás nyomán megalakuló nemzetgyűlés döntsön a kérdésről. Érvelésében hangsúlyosan szerepelt, hogy az akkori nemzetgyűlés jogosultsága korlátozott, hiszen nem indulhatott a választáson minden párt, ráadásul a hadifoglyok, internáltak és deportáltak sem kaptak még lehetőséget arra, hogy egy szabad választáson beleszólhassanak szavazatukkal a nemzetgyűlés összetételébe – vagyis amellet állt ki, hogy amennyiben államformaváltás történik, akkor az valóban demokratikus választások után, ténylegesen a nemzet által adott felhatalmazás alapján történjék.

Kezdetben még a Független Kisgazdapárt számos képviselője is az államformaváltás kérdésének elhalasztása mellett foglalt állást²⁹⁶ (köztük Sulyok Dezső, B. Szabó István, Farkas György, Hajdú Németh Lajos). Sulyok Dezső az emigrációban írt könyvében felidézi, hogy az új államforma bevezetését Tildy Zoltán szorgalmazta – akiről egyébként megemlíti, hogy több párttársával együtt úgy látták, Tildy csak a Szovjetunió érdekeit tartotta szem előtt. Sulyok Dezső azonban – Mindszentytől függetlenül, de vele egyetértésben – úgy vélte, hogy az államforma megváltoztatásáról nem lehet tanácskozni a békekötés és annak ratifikálása előtt. „*A nemzet nem rendelkezik a nemzeti akaratnyilvánítás teljes elhatározóképeségével mindaddig, amíg a megszálló csapatok jelen vannak. Ezt a problémát egyébként is csak népszavazással lehetne megoldani. Az államforma bizonyára olyan ügy, amely a népet is érinti.*”²⁹⁷ Személyes meggyőződése dacára végül mégis alávetette magát a kisgazdapárt döntésének, és – párttársával, dr. Auer Pállal közösen – ő jegyezte a Független Kisgazdapárt

²⁹⁵ Slachta Margit beszédei a magyar parlamentben (Szerk.: Petrás et al.), Budapest, 2021, 160. o.

²⁹⁶ Föglein Gizella: Államforma és államfői jogkör Magyarországon 1944-1949, Budapest, 2001, 64. o.

²⁹⁷ Sulyok Dezső: Két éjszaka nappal nélkül, Budapest, 2004, 61. o. A memoár eredeti kiadása: Zwei Nächte ohne Tag, Zürich, 1948.

törvénytervezetét (*Törvényjavaslat az állami főhatalom gyakorlásáról*),²⁹⁸ és ő volt a párt részéről a törvényjavaslat kijelölt előadója.

A köztársaság mielőbbi bevezetését valójában a kommunisták és a szociáldemokraták sürgették – Mindszenty pedig attól tartott, hogy ha ebben a kérdésben érvényesül a baloldali pártok akarata, az még tovább erősíti politikai pozícióikat. Hogy valóban ez volt a baloldali pártok célkitűzése, azt a Jogtudományi Közlöny fent hivatkozott, 1982. évi 12. számában a tanulmány szerzője, Vida István így írja le: *„Ugyanakkor a munkáspártoknak is megvoltak a maguk politikai érdekei és taktikai célkitűzései. Jól látták, hogy a köztársaság törvénybe iktatásával csapást mérhetnek nemcsak Mindszentyre, a katolikus egyházra és a legitimista körökre, hanem – alig néhány héttel a Kisgazdapárt nagyarányú választási győzelme után – a párt polgári jobbszárnyára is. Növelhetik tömegbefolyásukat...”*²⁹⁹ A bíboros valóban szeretne volna elkerülni, hogy ezzel a módosítással további teret nyerjen a kommunista párt.

Nemcsak a hercegprímási jogkört, hanem egyúttal a történelmi főegyházmegye főpásztori tisztségét is felhasználta, amikor 1945. október 15-én pásztorlevélben tiltakozott a csehszlovákiai magyarság kitelepítése miatt. *„A nyár és ősz folyamán sűrűn érkeztek főhatóságomhoz megrázó jelentések a kiutasítások, bebörtönzések, gyűjtőtáborba utalások, az embertelenségek beláthatatlan sorozatáról. Beteg asszonyokat csendőrök visznek el ágyukból, tüdőgyulladásos öregekkel szemben nincs kímélet... Ártatlan csecsemők halnak meg internálótáborokban. Fegyveres csendőrök falvakban és városokban letartóztatnak szerzetesnővéreket és papokat, börtönbe vetik őket, vagy a fegyverszüneti szerződés által meghúzott új határok felé hajtják. Eddig 37 magyar papot, köztük csehszlovák állampolgárokat is üztek ki.”*³⁰⁰

Mindössze két nappal később a magyar püspöki kar pásztorlevelét írta alá, ezúttal a bírósági ítélet nélkül internáltak, a hadifoglyok és a kollektív bűnösség elvén az amerikaiak által ellenőrzött Nyugat-Németországba kitelepített svábok védelmében. *„Megkezdődött a hazai németek igazoltatása, házukból, birtokukból kitelepítése oly módon, amelyre az emberséges és keresztényi jelzőt a legjobb akarattal sem alkalmazhatnók. Ha csak a bűnösöket büntetnék, hallgatnánk, de a rossznak barátaiként minősítenek és eltávolítanak olyanokat, akikre a bünt*

²⁹⁸ Törvényjavaslat az állami főhatalom gyakorlásáról, Politikatörténeti Intézet Levéltára. 283. f. 10. cs. 241. ő. e. (Közli: Dokumentum az államforma 1946. évi rendezéséhez. Összeállította és közreadta: Vida István. Jogtudományi Közlöny, 1982. 12. sz. 970-971. o.) Elérhető: http://real-j.mtak.hu/2244/1/JogtudomanyiKozlony_1982.pdf Letöltés: 2023. december 02.

²⁹⁹ Vida: i.m. 954. o.

³⁰⁰ Idézi: Mindszenty Okmánytár... Első kötet, 62-63. o.

nem bizonyították rá, sőt olyat hoznak fel ellenük bűnül, ami természetjogon megilleti őket, például az anyanyelv... Méltatlan a magyar államhoz és az emberi jogokat fennen hirdető demokráciához, hogy nem talál mentséget azok számára, akik bizonyos egyesületekben csak tagok voltak.”³⁰¹

A sváb kitelepítés átmeneti leállítását követően 1947-ben újrakezdődött a deportálás, ezúttal azonban a szovjet megszállás alatt lévő Kelet-Németországba. A püspöki kar, Mindszenty József aláírásával, ismételten tiltakozott 1947. augusztus 8-án, ezúttal Dinnyés Lajos miniszterelnökhöz címezve a levelet: „Mi, akik 1944-ben az akkori kormánynál megtettünk minden tőlünk telhetőt a zsidók deportálása ellen, Istentől kapott hivatásunk tudatában szükségesnek tartottuk a felszólalást a németek számkivetése ellen is, annál is inkább, mert híveinkről van szó... Miniszterelnök Úr! A cél nem szentesíti az eszközöket és közelfekvő előnyért feláldozni az örök elveket és az igazságokat a legnagyobb rövidlátás, mert megfoszt bennünket ezen igazságok és jogok védelmező erejétől... Ezeket el kellett mondanunk, hogy az igazság sérelme ne történjék tiltakozás nélkül.”³⁰²

V/2. Mindszenty közéleti kapcsolatai 1945-től letartóztatásáig

A „politizáló főpap,” mint epitheton ornans, nem a forradalom idején és leverése után, hanem már jóval korábban tapadt szinte leválaszthatatlanul a bíboros nevéhez. Maga a politizálás azonban – amennyiben a közügyekben történő véleménynyilvánítást, illetve a társadalom életét közvetlenül befolyásolni törekvő cselekvést értünk a szó alatt – a valóságban a katolikus egyházon belül sem kizárólag Mindszentyhez kapcsolható.

Jelen dolgozat nem részletezi, de tény, hogy a politikai katolicizmus – az egyház érdekeinek mozgalmi szinten, majd felekezeti pártok alapítása révén történő képviselete – még csak nem is Magyarországon jelent meg először. A folyamat először Németországban bontakozott ki, válaszul az egyház visszaszorítását célzó törvénykezésre. Erről összefoglalóan tájékoztat Gárdonyi Máté egyháztörténeti munkája.³⁰³

Ez a fejezet elsősorban Mindszenty bíboros közéleti kapcsolatait vizsgálja a koalíciós időszakra vonatkozóan. Ez a vizsgálat nem teljes körű, leginkább a (Keresztény) Demokrata

³⁰¹ Idézi: Mindszenty Okmánytár... Első kötet, 67. o.

³⁰² Idézi: Mindszenty Okmánytár – Mindszenty harca, Második kötet, München, 1957, 110-113. o.

³⁰³ Gárdonyi Máté: Bevezetés a katolikus egyház történetébe, 2. kiadás, Jel Kiadó, 2009.

Néppárt és a Független Kisgazdapárt politikusaival, valamint a katolikus táboron belül fenntartott kapcsolatokra tér ki. Világnézete és politikai célkitűzése okán a Kereszténydemokrata Néppárt kínálkozott volna természetes közéleti szövetségesként – amely pártnak a szellemi bölcsőjénél Mindszenty bíborost is ott találjuk. Ennek ellenére a legélesebb – és a kommunista párt szempontjából legjobban kiaknázható – konfliktus éppen a Barankovics István³⁰⁴ vezette Demokrata Néppárttal alakult ki. A katolikus tábort azonban nem csak az ő személyes ellentéteik mentén szabdalták törésvonalak: a főpap stratégiájának számos ellenzője akadt az egyesületi, az egyházi és a civil szférában is, bár a később szerteágazó utaknak azonos volt a kiindulási pontjuk.

V/3. A Keresztény Demokrata Néppárt létrehozása

Még javában folyt a háború, még előtte volt az ország a német megszállásnak, amikor 1943. augusztus 26-án a győri püspöki palotában Apor Vilmos³⁰⁵ vendégeiként egyházi főméltóságok, reformot kívánó katolikus értelmiségiek, politikusok összeültek – ekkor még teljes egyetértésben, és (a háborús miatt) titokban. Céljuk közös volt: előbb mozgalmi szinten, majd egy katolikus párt kereteibe szerveződve, közvetlen politikai részvétellel egy olyan Magyarországot teremteni a háború utáni időre, amelynek irányítása a keresztény politika jegyében történik, átfogó szociális reformokkal. Ezért alakították meg a találkozó résztvevői a győri püspöki palotában a Katolikus Szociális Népmozgalmat, ami alapja lett az egy évvel később létrehozott Kereszténydemokrata Néppártnak is.³⁰⁶

Az egyház közéleti cselekvési szándékának védelmi célzata volt, és megértéséhez fontos az időbeni visszatekintés az eszmei alapokra és a szervezeti háttérre. A hosszú ideje válasz nélkül hagyott szociális problémák jó táptalajt nyújtottak a vallásellenes, ám szociális ígéretekkel egyre nagyobb tömegeket vonzó kommunista, szocialista, szociáldemokrata eszméknek. Ez az egyháztól való elfordulás veszélyét is magában hordozta – ezért kínált az egyház keresztényszocialista, illetve kereszténydemokrata alternatívát.

³⁰⁴ Barankovics István (1906-1974) újságíró, politikus, a Demokrata Néppárt elnöke

³⁰⁵ Báró Apor Vilmos (1892-1945) győri megyéspüspök, boldoggá avatott vértanú

³⁰⁶ Gergely Jenő: A kereszténydemokrácia Magyarországon, Múltunk, 2007/3, 113-154. o.

Az eszmei alapokat a Rerum Novarum³⁰⁷ vetette meg: XIII. Leó pápa az első pápai szociális körlevélben már 1891-ben útmutatóval szolgált a szociális igazság, a társadalmi béke megteremtéséhez a krisztusi tanítás alapján. (Ennek a körlevélnek a szellemisége köszön majd vissza több mint egy évtizeddel később Mindszenty bíboros rádióbeszédének a „szociális érdekektől helyesen és igazságosan korlátozott magántulajdon” kitételében.)

A keresztényszocializmus hazai eszmei úttörője Prohászka Ottokár³⁰⁸ volt, aki a Rerum Novarumot magyar nyelvre lefordította.³⁰⁹ Giesswein Sándor³¹⁰ prelátus kanonok 1903-ban indította el a keresztényszociális mozgalmat Magyarországon, ám a szociális egyenlőtlenségeket nem sikerült mérsékelni. A Rerum Novarum megjelenésének 40. évfordulóján XI. Pius pápa új szociális enciklikát adott ki: a Quadragesimo Anno³¹¹ című körlevélben a pápa levonta a Rerum Novarum kiadása óta eltelt negyven év tanulságát, és az egyes szociális reformok helyett átfogó rendszerváltoztatást javasolt.³¹² Ennek szervezeti kereteit a hivatásrendi jellegű katolikus szociális tömegmozgalmak adták. Ezen mozgalmak fő alakjai is ott voltak a győri találkozón.

A győri találkozó résztvevőinek (nem teljes) listáját Közi-Horváth József³¹³ közli Apor Vilmos püspökről írt monográfiájában.³¹⁴ Magát a találkozót Kovrig Béla,³¹⁵ a kolozsvári egyetem rektora kezdeményezte. (Az ő szerepe fontos lesz majd a Mindszenty bíboros elleni, 1945-1948 közötti időszakban egyre intenzívebb lejáratozó kampány háttérében: a kiváló szociálpolitikust ugyanis *Bihari* fedőnéven ügynöki szerepbe kényszerítették.³¹⁶

³⁰⁷ A Rerum Novarum latin szövege elérhető a Vatikán honlapján: https://www.vatican.va/content/leo-xiii/la/encyclicals/documents/hf_l-xiii_enc_15051891_rerum-novarum.html Utolsó letöltés: 2023. 07. 15.

³⁰⁸ Prohászka Ottokár, 1858-1927, székesfehérvári megyéspüspök, országgyűlési képviselő

³⁰⁹ A Rerum Novarum magyar nyelvű fordítása elektronikusan elérhető: <https://regi.katolikus.hu/konyvtar.php?h=125> Utolsó letöltés: 2023. 07. 15.

³¹⁰ Giesswein Sándor, 1856-1923, pápai prelátus, országgyűlési képviselő

³¹¹ A Quadragesimo Anno körlevél latin szövege elérhető elektronikusan a Vatikán honlapján: https://www.vatican.va/content/pius-xi/la/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_19310515_quadragesimo-anno.html Utolsó letöltés: 2023. 07. 16. A körlevelet magyar fordításban a Szent István Társulat jelentette meg. Ez az 1932-ben megjelent, negyedik kiadás a Pázmány Péter Katolikus Egyetem elektronikus könyvtárában található:

http://www.ppek.hu/konyvek/XI_Pius_Quadragesimo_anno_kezdetu_korlevele_a_tarsadalmi_rend_meguujitasarol_1.pdf Utolsó letöltés: 2023. 07. 16.

³¹² Gergely Jenő: A katolikus társadalmi mozgalmak az 1930-1940-es években. (In: Múltunk, 42. évf. 3. sz., Budapest, 1997.) Elektronikusan elérhető:

https://adt.arcanum.com/hu/view/Multunk_1997/?query=SZ&pg=602&layout=s Utolsó letöltés: 2023. 08. 21.

³¹³ Közi-Horváth József (1903-1988) katolikus pap, országgyűlési képviselő, az Actio Catholica országos titkára

³¹⁴ Közi-Horváth József: Apor püspök élete és halála, München, 1977, 28. o. A második, 1984-ben megjelent kiadás elérhető: http://www.ppek.hu/konyvek/Kozi_Horvath_Jozsef_Apor_puspok_elete_es_halala_1.pdf Utolsó letöltés: 2023. 08. 22.

³¹⁵ Kovrig Béla (1900-1962) szociálpolitikus, egyetemi tanár

³¹⁶ ÁBTL 3.2.4. K-384

Mindszentyről és környezetéről adott jellemrajzai pontosan kirajzolták Rákosi Mátyás számára, hogy hol húzódnak a törésvonalak a katolikus táboron belül.)

A győri püspöki palotában jelen volt a zalaegerszegi apátplébános, ekkor már nem Pehm József, hanem Mindszenty József néven. Ott ült Beresztóczy Miklós,³¹⁷ a vallás- és közoktatásügyi minisztérium osztályvezetője, és persze a találkozóról beszámoló Közi-Horváth József (akkor még mint Győr keresztény párti országgyűlési képviselője). Részt vett az értekezleten Mihalovics Zsigmond,³¹⁸ az Actio Catholica³¹⁹ országos igazgatója (Mindszenty bizalmasa, hercegprímási kinevezésének egyik támogatója). Ott volt Győrben a jezsuita Kerkai Jenő³²⁰ (a KALOT³²¹ létrehozója, aki később a baloldali politikával megegyezést kereső magatartása miatt elvesztette Mindszenty támogatását és bizalmát). Jelen volt a találkozón a tragikus sorsú ferences Kiss Szaléz,³²² és Pfeiffer Miklós³²³ kassai kanonok is. Varga Béla³²⁴ országgyűlési képviselői minőségében vett részt a találkozón Győrben, iskolavárosában, ahol a bencés gimnáziumba járt. Az agilis pap a Független Kisgazdapártban a katolikus politizálást képviselte, és igyekezett a párt és az egyház között jó kapcsolatokat kiépíteni.

A 23 résztvevőből csak az ő nevüket közli Közi-Horváth József, de leírása szerint jelen voltak erdélyi és délvidéki katolikus mozgalmak képviselői is. A résztvevők a győri találkozón még egy akarattal gyűltek össze, nem is sejtve, hogy útjuk – alig pár éven belül – mennyire élesen elágazik majd azért, mert a közös cél megvalósításának lehetőségeit eltérően képzeltek el.

³¹⁷ Beresztóczy Miklós (1905-1973) katolikus pap, később békepap, 1961-től az országgyűlés elnöke

³¹⁸ Mihalovics Zsigmond (1889-1959) katolikus pap, az Actio Catholica országos igazgatója

³¹⁹ Az Actio Catholica szervezésére XI. Pius pápa buzdította a világ katolikusait *Ubi arcano Dei consilio* kezdetű körlevelében. A körlevél latin szövege elérhető elektronikusan: www.documentacatholicaomnia.eu/01p/1922-12-23_SS_Pius_XI_Encyclica_Ubi_Arcano_Dei_Consilio_LT.pdf Utolsó letöltés: 2023. 07. 16. A körlevelet magyarra fordítva a Szent István Társulat adta ki 1923-ban. Elektronikusan elérhető:

http://www.ppek.hu/konyvek/XI_Pius_Ubi_arcano_Dei_consilio_kezdetu_enciklikaja_Krisztus_bekejerol_1.pdf Utolsó letöltés: 2023. 07. 16. Magyarországon a szervezet 1932-ben alakult meg. Történetét részletesen ismerteti: Gianone András: Az Actio Catholica története Magyarországon, 1932-1948, doktori értekezés, ELTE-BTK TDI, Budapest, 2006, 27. o. Elektronikus elérhetőség: <http://doktori.btk.elte.hu/hist/gianone/tezisek.pdf> Utolsó letöltés: 2023. 08. 21.

³²⁰ Kerkai Jenő (1904-1970) jezsuita szerzetes, a KALOT létrehozója

³²¹ Katolikus Agrárifjúsági Legényegyletek Országos Testülete, 1935-1946. Történetét összefoglalja: Balogh Margit: A KALOT és jelentősége – P. Kerkai Jenő munkássága és üzenete, in: A legnagyobb magyar szociális szervező. Faludi Akadémia, Budapest, 2023, 63-127. o.

³²² P. Kiss Szaléz – Kiss László (1904-1946), ferences szerzetes, kisgazda politikus, a Keresztény Demokratikus Ifjúsági Munkaközösség létrehozója, a *Kiss Szaléz-ügy* néven elhíresült koncepció per áldozata

³²³ Pfeiffer Miklós (1887-1979) kassai kanonok, egyháztörténész

³²⁴ Varga Béla (1903-1995) pápai prelátus, kisgazda országgyűlési képviselő, 1946-1947 között az Országgyűlés elnöke

A győri találkozó résztvevői a már meglévő katolikus mozgalmi háttérre alapoztak. Jelentős alakja volt ennek a háttérnek a fent említett Kerkai Jenő, és jezsuita rendtársa, Nagy Töhötöm, akivel közösen hozták létre a Hivatásszervezetet, hogy a városi munkásság körében is fékezze a szociáldemokrácia térnyerését. (A Magyar Dolgozók Országos Hivatásszervezete országos elnöke Meggyesi Sándor³²⁵ volt, aki később szintén részt vett a kereszténydemokrata párt létrehozásában). A mozgalmi szintű keresztény alternatíva része volt az Egyházközségi Munkásszakosztályok, az EMSZO is, amelyet az Actio Catholica keretein belül hoztak létre. E három szervezet: a KALOT, az EMSZO és a Hivatásszervezet munkáját fogta össze a Magyar Szociális Népmozgalom. Ennek helyét vette át az 1943. augusztus 26-i győri találkozón létrehozott Katolikus Szociális Népmozgalom, amelynek egyházi védnöki tisztét Apor Vilmos püspök, világi elnökségét pedig Kovrig Béla vállalta.

A győri találkozó szereplői azonban nemcsak mozgalmi, hanem – a későbbiekre nézve – politikai keretekben is gondolkodtak. A keresztényszocializmus programját azonban akkor, 1943-ban még nem kínálhatták fel a pártpolitika szintjén, mert az egyet jelentett volna az akkor még létező Egységes Keresztény Párt riválisának létrehozásával, mindjárt a győri püspök segédletével. Ezért Győrben még megálltak a Katolikus Szociális Népmozgalom létrehozásánál. Több mint egy évvel később, 1944. október 11-én ennek a párttá alakításához kérte Serédi Jusztinián hercegprímás támogatását Kovrig Béla és Pálffy József.³²⁶ (Jogilag november 30-án alakult meg a KDNP,³²⁷ amikor Varga László lakásán ismertették a párt alapszabályát, de Kovrig Béla korábbra, október 13-ra teszi a párt alakuló ülését – ezt fogadta el Kovács K. Zoltán is az alapítás dátumaként –, míg Nagy Töhötöm kéziratos naplójában az október 14-i dátum szerepel.³²⁸)

Az elnök Pálffy József, Apor Vilmos unokaöccse lett. Az ő javaslatára hívták meg a pártba Barankovics Istvánt, aki a pasaréti ferenceseknél kapott menedéket, mert főszerkesztője volt a náciellenes hangvételű, angolbarát szerzőktől rendszeresen cikket közlő Magyar Nemzetnek – a szerkesztőséget ezért az elsők között foglalta el a Gestapo az ország megszállása után, és a nyilasok hatalomátvételét követően Barankovicsra letartóztatás és deportálás várt volna. Éppen ez volt Barankovics meghívásának az oka: őt a baloldalon is elismerték, mint ellenállót. Közi-Horváth József szintén csatlakozott. Kerkai Jenő jezsuita szerzetest a párt

³²⁵ Meggyesi Sándor (1901-1980) pedagógus, közíró, a Hivatásszervezet országos elnöke

³²⁶ gróf Pálffy József, 1904–1988, földbirtokos, politikus, a Kereszténydemokrata Néppárt alapítója.

³²⁷ Izsák Lajos: A KDNP története – A DNP az országgyűlésben. In: Barankovics István öröksége. Barankovics István Alapítvány, Budapest, 1997.

³²⁸ Ismerteti: Gergely Jenő: A kereszténydemokrácia Magyarországon. In: Múltunk, 2007/3. 113-154.

egyik tartópillérének tekintették, hiszen a KALOT tömegbázisára is okkal számított a KDNP. Szekfü Gyulát is hívták a pártba, de ő csak erkölcsi támogatásáról biztosította a pártot, amely ekkor, a nyilasuralom idején még illegalitásban működött. A nyilas hatalom üldözte a pártot: Varga Lászlót alig pár nappal a KDNP november 30-i, jogi értelemben vett megalakulása után letartóztatták a nyilas Nemzeti Számonkérő Szék emberei, és 11 napra a Margit körüti fogházba zárták, az EMSZO (amelynek munkájában Varga 1936 óta vett részt) öt vezetőjét pedig Dachaubá deportálták.

V/4. Törésvonalak – a katolikus politika megosztottsága

A Szegeden megalakult Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontot – a Független Kisgazdapárt, a Magyar Kommunista Párt, a Magyarországi Szociáldemokrata Párt, a Nemzeti Parasztpárt, valamint a Polgári Demokrata Párt részvételével – azzal a kifejezett céllal hozták létre, hogy a háború után átvegye az ország irányítását. Ennek pártjai döntöttek az Ideiglenes Nemzeti Kormány összetételéről is. A KDNP-nek ezért szüksége volt arra, hogy a fenti pártoktól megkapja a hivatalos elismerést. Csakhogy ez a Barankovics jelentette jó ajánlólevél ellenére sem ment könnyen. Már ennek a folyamatnak a kezdetén megjelentek a katolikus táboron belül azok a törésvonalak, amelyek Mindszenty – valamint a hozzá hasonlóan a meg nem alkuvás elvét képviselők – és a *modus vivendi*³²⁹ elérésére törekvők között húzódtak.

A két jezsuita, Kerkai Jenő és Nagy Töhötöm a frontvonalon szökött át azért, hogy tárgyaljon az Ideiglenes Nemzeti Kormány miniszterelnökével, dálnoki Miklós Bélával, valamint a szovjet hatóságokkal annak érdekében, hogy biztosítsák a KALOT – majd pedig a Keresztény Demokrata Néppárt – működését. A frontvonalon átszökés körülményeit kalandosan írta le az egyébként is kalandos életű Nagy Töhötöm Naplójában,³³⁰ amelyből bőségesen idézett később

³²⁹ Hivatalos konkordátum hiányában kötött megegyezés a békés együttélés formáiról és lehetőségeiről. Az első világháború lezárását követő szentszéki konkordátumpolitika célja az volt, hogy megállapodásokat kössön valamennyi kelet-közép-európai állammal. Csak Csehszlovákiával és Magyarországgal nem kötött ilyen konkordátum. Csehszlovákiával 1928-ban *modus vivendi*-t kötött a Szentszék (*Modus vivendi inter Sanctam Sedem et Rempublicam Cecoslovachum, Acta Apostolicae Sedis*, 1928. március 1., elektronikusan elérhető: <https://www.vatican.va/archive/aas/documents/AAS-20-1928-ocr.pdf>). Magyarországgal az 1927-ben megkötött *intesa semplice*, egyszerű megállapodás volt érvényes a vatikáni kinevezésekkel kapcsolatosan. A dolgozatban tárgyalt korszakban inkább a konkordátum nélküli hallgatólagos megegyezésről lett volna szó. Részleteket közöl: Johan Ickx: A pápai államtitkárság második szekciójának történeti levéltárában őrzött dokumentumok jelentősége a magyar egyháztörténetírás számára. In: Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolatai 1920-2015, Budapest–Róma, 2015, 47. o.

³³⁰ Nagy Töhötöm: Az arcvonalon való átszökés naplója (1944. november-december), szerk.: Keresztes András, Budapest, 2016.

Jezsuiták és szabadkőművesek című életrajzi művében.³³¹ (Mindszenty már ezt a kísérletet sem helyezte, ő ugyanis eleve ellenezte az egyezkedéseket a szovjetekkel.)

Miután dálnoki Miklós Béla írásban is elismerte a pártot, elkezdődhetett a szervezési munka. Az alapítók között volt a győri találkozón több résztvevője is. Nagy Töhötöm, Meggyesi Sándor és Bálint Sándor mellett Egerben Kiss István teológianár, Debrecenben pedig Zoltán Pál helyi KSZN-elnök vett részt az alapításban. Ott volt a kezdeteknél Ugrin József,³³² a KALOT főtitkára – aki Nagy Töhötöm beszámolója szerint vele együtt indult el a front túloldalára, később azonban anyagi vitákat követően csúnyán hagyta ott a KALOT-ot³³³ –, Saád Béla újságíró, a szociálpolitikus Kovrig Béla, Közi-Horváth József prelátus, de még a kisgazdapárti Varga Béla is. Slachta Margit szintén szervező munkát végzett, de már ebben az időszakban felvetődött az is, hogy ő esetleg külön pártként indíthatná a Keresztény Női Tábor.

A párt programját Ugrin József adta ki Debrecenben, 1945. január 18-i keltezéssel. A program állást foglalt a keresztény világnézet, a demokratikus értékek – például az egyesülési, gyülekezési, szólás- és sajtószabadság, az általános, egyenlő és titkos választójog, a személy- és vagyonbiztonság –, az általános bérrendezés és a földreform mellett. Utóbbit a párt részint a keresztényszociális, részint pedig a gazdasági célok közé sorolta, követelve a katolikus intézmények kártalanítását az egyházi földek kiosztásáért. Az iskolákra vonatkozó részében a program kiáll amellett, hogy „*a fiatal tanítók és papok nyomasztó anyagi gondoktól mentesen fektethessék erejüket a népnevelés nagy munkájába*”, illetve azért is, hogy a pártpolitikai küzdelmek maradjanak az iskolák falain kívül.³³⁴

A párt vezetőségében is vegyesen találjuk 1945 elején azokat, akik nem sokkal később már szembekerültek egymással. A díszelnök Szekfü Gyula, az országos elnök gróf Pálffy József volt. A választmány tagjai: Babóthy Ferenc, Barankovics István, Bácsalmási István, Bálint József, Bálint Sándor, Czupy Bálint (ő később a kisgazdapártban folytatta a politizálást, amíg 1947-ben, pártja szétverésekor emigrációba nem kényszerült Varga Bélával és Hajdú Németh Lajossal együtt), Hajdú Németh Lajos, Slachta Margit, Zoltán Pál és Varga László voltak.

³³¹ Nagy Töhötöm: *Jezsuiták és szabadkőművesek*, Buenos Aires, 1963.

³³² Ugrin József, 1910-1993, a KALOT egyik fő szervezője, később a Demokrata Néppárt országgyűlési képviselője (1947-1948)

³³³ Nagy Töhötöm: *Napló, 1945-1946 kapcsolódó dokumentumokkal*, szerk.: Keresztes András, Budapest, 2019., 166. o.

³³⁴ Szakolczai György-Szabó Róbert: *Két kísérlet a proletárdiktatúra elhárítására* Gondolat Kiadó, Bp., 2011, Függelék, 192. o.

Március végén Pálffy, Barankovics és Kerkai együtt utaztak Debrecenbe, ahol Erdei Ferenc belügyminiszternél igyekeztek elérni a KDNP működésének engedélyezését. Erdei ezt azzal hárította el, hogy a minisztertanács elé kell vinnie az ügyet. A párt képviselői ezután Balogh István kisgazdapárti miniszterelnökségi államtitkárt kérték ügyük támogatására – már csak azért is, mert a Kisgazdapárttal, vagy a Polgári Demokrata Párttal történő fúzió lehetősége is felvetődött arra az esetre, ha nem sikerülne elismertetni a KDNP-t önálló pártként. (Kerkai például járható útnak tartotta volna a KALOT-nak az FKGP ifjúsági szervezeteként történő működtetését.) Dálnoki Miklós Béla miniszterelnök 1945. április 16-án levélben biztosította Pálffy Józsefet, hogy a KDNP működését és szervezkedési szabadságát tudomásul veszi.

A Budapesti Nemzeti Bizottság (elnöke a szociáldemokrata Szakasits Árpád) azonban két nappal később elutasította a KDNP jelentkezését. Ugyanezen a napon az Ideiglenes Nemzeti Kormány első budapesti minisztertanácsi ülésén Erdei Ferenc azt közölte, hogy ő nem tartja szükségesnek a már meglévő pártok mellé egy újabbnak a szervezését. Balogh István – dacára annak, hogy Pálffyéknek segítséget ígért –, ezen a minisztertanácsi ülésen ellenezte a KDNP működését. Gróf Teleki Géza vallás- és közoktatásügyi miniszter egyedül maradt a KDNP-t támogató álláspontjával. A minisztertanács ülése tehát azzal zárult, hogy a Dálnoki Miklós Béla által kiadott engedély mindössze annyit jelent, hogy a gyülekezési és szervezkedési szabadság a KDNP-t is megilleti, de ez nem jelenti a párt hivatalos elismerését. Később, az Ideiglenes Nemzeti Kormányt felváltó Országos Nemzeti Bizottság (elnöke Tildy Zoltán) a Dálnoki Miklós Béla által kiadott engedélyt sem ismerte el, márpedig ennek a testületnek az engedélye nélkülözhetetlen lett volna az induláshoz a választáson.

Az elismertetés körüli huzavona hatására Barankovics és Szekfű szükségesnek látták, hogy minél világosabban elhatárolják a KDNP-t a korábbi keresztény politikai párttól, és igyekezzenek meggyőzni a baloldalt demokratikus alapelveikről. Ezen a ponton kezdett kiélesedni az ellentét Mindszenty József – ekkor még veszprémi püspök – és a Barankovics-tábor között. Az 1945. április 27-i ülésen – Barankovics javaslatára – Demokrata Néppártra változtatták a párt nevét. Nem sokkal később, 1945. május 8-án a KDNP Intéző Bizottsága leváltotta Pálffy, és Barankovicsot kérte fel főtitkárnak. Varga László beszámolója³³⁵ a bizottság ülésén Slachta Margit helyett rendtársa, Palágyi Natália jelent meg, ám amikor nem tudott felmutatni megbízólevelet, Varga László az ülésterem elhagyására kérte. Ezzel azonban Pálffy József támogatói kisebbségbe kerültek. Így a testület egyetlen szavazattöbbséggel

³³⁵ Varga László: Kérem a vádlott felmentését! Egy ügyvéd emlékiratai. Püski Kiadó, New York, 1981.

megszavazta azt a bizalmatlansági indítványt, amit Barankovics István nyújtott be az elnök ellen – és egyúttal Barankovicsot kérte fel vezetőnek, de ő helyett inkább a főtitkári posztot vállalta el. Pálffy azonban nem ismerte el a leváltás érvényességét.

A párt a püspöki kar támogatását is szeretne volna elérni. A politikai ügyekkel a püspöki karon belül Mindszenty József veszprémi püspök foglalkozott. Hozzá került tehát az az 1945. április 10-i keltezésű levél, amelyben a párt tiszteletbeli elnöke, Szekfü Gyula hiányolja a katolicizmus pártpolitikai szintű képviselését, a katolikus sajtót, és egyben – a katolikus politikai párt elfogadottsága, majdani elismerése érdekében – személycserét is követel az Actio Catholica élén. Balogh István államtitkár még ennél is továbbment: három püspök eltávolítását is követelte.

A Magyar Katolikus Püspöki Kar több mint egy hónappal későbbi válaszában elutasította a személycserékre vonatkozó javaslatot. A Magyar Katolikus Püspöki Kar május 24-i értekezletének jegyzőkönyvéből már jól kiolvasható, hol húzódnak a törésvonalak a katolikus táboron belül. A jegyzőkönyv leszögezi: *„Bajaink számosak és nagyok. Tetézi őket a kat. tábor megbontottsága, és az a körülmény, hogy az egyik szárny emberei úgy akarnak segíteni a bajokon, hogy ki akarnak végezni vagy végeztetni mindenkit, aki katolikus ügyekben eddig szerepet játszott.”*³³⁶ Czapi Gyula egri érsek pedig leszögezi, hogy az Actio Catholica az egyháznak teljesen politikamentes külső képviselete. Végül tudomásul veszik a Demokratikus (sic!) Néppárt indulási szándékát, és azt, hogy keresztény elvek szerint kíván dolgozni.

A DNP tevékenységét a püspöki kar Mindszenty javaslatára vette tudomásul – aki egyúttal azt is javasolta, hogy Pálffy József legyen a párt elnöke, vagy *„...amennyiben házasságának ügye nem rendeződne, nem lenne elnök, csak ügyvezető.”*³³⁷ Hamvas Endre csanádi püspök mindemellett felvetette a néppártnak a kisközségekkel történő együttműködését. Elvitathatatlan, hogy a Horthy-korszak politikája is adós maradt mindazokkal a társadalmi reformokkal, amelyek már a Rerum Novarumból is következtek volna. Ugyanakkor a Szekfüék által javasolt látványos szakítás a múlttal általánosan kiterjedt volna az addigi katolikus politizálás egészére, függetlenül attól, hogy az abban részt vevők hányszor kíséreltek meg maguk is a reformokkal. Ez az árnyalatokat, különbségeket figyelembe nem vevő elhatárolódási törekvés már önmagában alkalmas volt egy „mi” és „ők” tábor kialakulásához, Mindszenty és Barankovics későbbi személyes ellentététől függetlenül is.

³³⁶Közli: Beke Margit (szerk.): A magyar katolikus püspöki tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1945–1948 között, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2015, 65. o.

³³⁷ Beke, i.m. 81. o.

Mindszenty József bizalmatlan volt – nemcsak a baloldali pártok, hanem a velük egyezkedni akarók iránt is. Ennek okán a DNP politikusai – akik a politikai realitásokat figyelembe véve a személyi politikában is próbáltak megfelelni a kommunisták befolyása alatt álló országos szervezeteknek, illetve pártoknak – gyaníthatóan csak fokozták Mindszenty ellenérzését a „haladó katolikusokkal” szemben. Barankovics István azonban a Szovjetunió huzamosabb ideig tartó, meghatározó befolyásával számolt. A politikus az 1945. májusában írt Pro Memoria-ban³³⁸ figyelmeztette a püspöki kart, hogy a Szovjetuniónak a háború utáni pozíciója, világpolitikai súlya, valamint katonai jelenléte a kontinensen szükségessé teszi a baráti külpolitikai viszony kialakítását. Arra is felhívta a figyelmet, hogy *„a diplomáciai tárgyalások asztalánál az a magyar ember, aki a Szovjetunió és az angolszász hatalmak fegyveres összeütközésére spekulál, vagy buta vagy örült, vagy gonosztevő, mert ezzel a kívánsággal föltételezi, hogy a háború vasszekere újból átgázol rajtunk...”. Szorgalmazta a katolicizmus pártpolitikai képviselését, továbbá azt, hogy a püspöki kar pásztorlevélben fejtse ki azokat az alapelveket, amelyekre a keresztény közélet fölépülhet, és amelyek így minden katolikus számára lelkiismereti szempontból kötelezőek. Óvott a földreform nyilvános kritikájától, és Szekfűhöz hasonlóan szorgalmazza a személycserét, kivédendő a politikai támadásokat. A püspöki kar által preferált, pártokon felül álló, katolikus szellemiségű napilap helyett pártlap indítását látta szükségesnek, de ehhez sem kapta meg az engedélyt a néppárt.*

Pálffy és Barankovics ellentétének hatására a párt két szárnya két külön pártként kezdett működni – a Ludas Matyi már csak Demokratikus Kétpárt néven utalt a megosztott politikai formációra.³³⁹ Pálffy is, és Barankovics is az egyház támogatását szerette volna elnyerni a DNP számára – ám ezt mindketten a saját vezetésük alatt álló néppártra értelmezték. Mindszentyt döntőbírói szerepbe helyezték. Ő előbb egy háromtagú intézőbizottságot javasolt a párt élére – összetételében a szembenálló két csoportból vegyesen, de ebből is két intézőbizottság lett végül. A patthelyzetet feloldandó, 1945. szeptember 6-án – Pálffy elnökletével, Barankovics és köre mellőzésével – tisztújító közgyűlést tartottak. Barankovics három nappal később újabb levélben kérte Mindszenty döntését a pártvezető személyére nézve. A püspök ezúttal sem vállalkozott erre, helyette Sulyok Dezső felkérését javasolta a pártelnöki tisztségre, amit azonban Sulyok visszautasított.

³³⁸ Közli: Szakolczai György - Szabó Róbert: Két kísérlet a proletárdiktatúra elhárítására. Barankovics és a DNP 1945-1949, Bibó és a DNP 1956., 2011, 203-217.

³³⁹ Idézi: Szakolczai... 23. o.

A két részre oszlott pártban sistergő indulatok feszültek, ami már akkor sem tette volna lehetővé az eredményes indulást a választásokon, ha a párt erre meg is kapta volna időben az engedélyt. A pártvitában a döntő szót végül az Országos Nemzeti Bizottság mondta ki, amelyhez mind a Barankovics-féle, mind a Pálffy-féle csoport benyújtotta kérelmét. Az ONB szeptember 17-i határozatával a Barankovics István vezette DNP indulását engedélyezte a közelgő választásokon. Barankovics szeptember 25-én a budapesti Krisztus Király Plébánia nagytermében meg is hirdette a párt programját, de az idő rövidsége miatt a választásokon nem indult. A DNP két politikusa, Eckhardt Sándor³⁴⁰ és Varga László kisgazda listán jutott be a főváros képviselőtestületébe az október 7-én megtartott budapesti önkormányzati választásokon. (Ugyanezen a napon foglalta el érseki székét Esztergomban Mindszenty József.) Az 1945. november 4-i választásokon sem indult a DNP: ekkor ugyancsak a kisgazdapárt listáján jutottak be politikusai (Eckhardt Sándor és Bálint Sándor³⁴¹), és a kisgazda frakcióból kilépve képviselték a kereszténydemokráciát. Ezzel formális parlamenti képviselést nyert a DNP.

V/5. Püspökből bíboros – Mindszenty kinevezése és szembekerülése ajánlóival

Miközben a katolikus politikai elitet az élesedő belső ellentétek szabdalták, a magyar katolikus egyház vezetését tragédiák sora sújtotta, és ezzel egyidejűleg sorsdöntő változást értelt az idő. Ugyanazon a napon, amikor Mindszenty József soproni fogsága – nyilas őrei elmenekülésével – lényegében megszűnt, szeretett egykori püspöke, Mikes János meghalt. Szíve felmondta a szolgálatot, amikor az orosz katonák bevonultak Répceszentgyörgyre. Egy nappal később, 1945. március 29-én, Nagycsütörtökön, az egyház gyásznapiján (történetesen éppen Mindszenty József 53. születésnapján) a magyar katolikusoknak hercegprímásuk elhunytát kellett hírül venniük. A bencés Serédi Jusztinián, a világ katolikusai előtt köztiszteletnek örvendő egyházjogász hercegprímás halála elkerülhetetlenül megnyitotta az utódlás kérdését. Apor Vilmos azonban már nem érhetette meg, hogy utódként kerülhessen szóba a neve: ő ugyanezen a Nagycsütörtökön utoljára misézett a győri püspökvár pincéjében. Másnap egy orosz katona lőtte meg a püspököt, aki védelmezte az erőszakoskodó megszállók elől a pincébe bújtatott asszonyokat. A lövések Nagypénteken dördültek el Győrben, ugyanazon a napon, amikor Mikes János püspököt temették. A golyók azonban nem azonnal

³⁴⁰ Eckhardt Sándor, 1890-1969, irodalomtörténész, nyelvész, egyetemi tanár, politikus, a DNP parlamenti képviselője

³⁴¹ Bálint Sándor, 1904-1980, néprajzkutató, egyetemi tanár, politikus, a DNP parlamenti képviselője

oltották ki Apor Vilmos életét: a hős püspök a kórházban halt bele sérüléseibe Húsvét hétfőjén – ugyanazon a napon, amikor Angelo Rotta nuncius örök nyugalomra helyezte Serédi Jusztinián hercegprímást.

Az egyház fekete Húsvétját követően a megüresedett hercegprímási szék betöltésére Grósz József kalocsai érsek jöhetett volna szóba, ő azonban a hercegprímás temetési szertartását követő fogadáson – a puhatolózó Angelo Rotta kérdésére válaszolva – elzárkózott ettől.³⁴² A pápai nunciusnak ezután már nem maradt ideje kitapogatni a lehetőségeket: négy nappal később már a vonaton ült munkatársaival, miután kiutasították az országból. A javaslatok azonban még így is elérték őt – és közvetlenül Rómát is. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány az 1927-ben kötött *intesa semplice* (egyszerű megegyezés) értelmében javaslatot tett. A minisztertanács 1945. május 25-i ülése elé eredetileg még öt nevet terjesztett elő Teleki Géza kultuszminiszter: Bánáss László debreceni plébános, prépost, Márton Áron gyulafehérvári püspök, Grósz József, Czapik Gyula és Mindszenty József nevét. A minisztertanács azonban végül három nevet tüntetett fel a jelöltlistán: Bánáss Lászlót, Márton Áront és Kelemen Krizosztom bencés főapátot ajánlották a Vatikánnak.³⁴³

Egyházi körökből azonban más ajánlások érkeztek. Cavallier József újságíró, a megkeresztelkedett zsidók érdekvédelmi szervezeteként létrehozott Magyar Szent Kereszt Egyesület vezetője – akit az üldözöttek mentése során végzett közös tevékenység a nuncius barátságával jutalmazott meg – már a vonathoz kísérés közben ajánlotta Rottának a meg nem alkuvó természetű Mindszenty Józsefet. Ugyanazt a Mindszenty Józsefet, akit korábban – Serédi Jusztinián hercegprímás határozottan elmarasztaló jellemzése dacára – Angelo Rotta ajánlott a veszprémi püspöki székbe, Mikes János nyugalmazott szombathelyi megyéspüspökre hallgatva.

Akkor a zalaegerszegi apátplébános fáradhatatlan építő munkáját, erkölcsi feddhetetlenségét, hit- és elvhűségét tartotta jó ajánlólevélnek. Most ugyanezen tulajdonságaira hívták fel Róma figyelmét más ajánlók is – köztük Nagy Tőhötöm jezsuita szerzetes, aki ekkor még jó viszonyt ápolt a KALOT-ot támogató veszprémi püspökkel. A szerzetes eredetileg azért szökött titokban Rómába, hogy támogatást kérjen a KALOT részére, de meglepetésére hamar a hercegprímási szék betöltésének kérdéséről kezdett beszélgetni vele rendtársa, P. Robert

³⁴² Balogh Margit: Mindszenty... 415. o.

³⁴³ A minisztertanács 1945. május 25-i ülésének jegyzőkönyve. Közli: Dálnoki Miklós Béla kormányának (Ideiglenes Nemzeti Kormány) minisztertanácsi jegyzőkönyvei, 1944. december 23. – 1945. november 15. (Szerk.: Szűcs László), Magyar Országos Levéltár, Budapest, 1997. A kötet, 468. o.

Leiber, XII. Piusz pápa magántitkára. Az ő kérésére Nagy Töhötöm részletes jellemzést adott a szóba jöhető jelöltekről, köztük Mindszentyről – előbb írásban, majd pedig, ahogyan azt leírja memoárkötetében, szóban is, amikor tíz nappal később fogadta őt a pápa.³⁴⁴ Jellemzésében nemcsak a veszprémi püspök építő munkáját, szervező tehetségét, szociális jellemét és példás papi életét emelte ki, hanem rámutatott gyengeségeire is: szigorú, nyers, akaratos természetére, de még meggyőződéses királypárti mivoltára is felhívta a figyelmet.

A pápa tehát mindezen tulajdonságok pontos ismeretében választotta Mindszentyt, akiben – Nagy jellemzése szerint – *„a jeles és kiváló férfiak minden erénye és hibái vegyülnek össze.”*³⁴⁵ Nagy Töhötöm a jelentést – beszámolója szerint – 1945. augusztus 4-én írta meg, majd tíz nap múlva fogadta őt XII. Piusz pápa. (Az augusztus 14-i magánkihallgatás után három nappal Tóth Miklós esztergomi teológushallgató is megérkezett Rómába, az alsópapság körében végzett közvélemény-kutatással, amelyben szintén Mindszenty mellett tették le a voksot, de ez már csak utólagos megerősítésként szolgálhatott, mert eddigre eldőlt a kérdés.³⁴⁶) Ezt követően, közvetlenül visszaútja előtt P. Robert Leiber adta át neki Mindszenty kinevezési okmányát – a KALOT-nak szánt pápai pénzadománnyal együtt –, hogy ő hozza haza Magyarországra. (Az okmány átadását rendtársára, Mindszenty egykori kedves tanítványára, Kerkai Jenőre bízta.) Nagy Töhötöm a memoárban arról is ír, hogy mindketten azt remélték, Mindszenty József hercegprímásként hathatós támogatójuk lesz, míg Nagy Töhötöm tanácsadójaként is szolgálhat majd. Keserűen csalódnia kellett, amint arra a következő alfejezet röviden kitér.

V/6. Mindszenty és a KALOT ellentétei

A Barankovics által fémjelzett katolikus tábor és a Mindszenty József közötti törésvonal további leágazásaként láthatjuk Mindszenty és a KALOT szembekerülésének folyamatát is – a kettőt, részben a személyi összefonódások okán is, együtt érdemes vizsgálni.

Az 1945-ös választási körlevélben a püspöki kar nyíltan szóvá tette az egyház sérelmeit, a visszaéléseket, a közbiztonság hiányát, és egyértelmű irányt is mutatott. *„Rendőrségünk pedig ugyanakkor papokat tart fogva szentbeszédek miatt, s védtelen polgárok internálására rendezkedik be. (...) Titeket pedig, Kedves Híveink, felszólítunk, hogy fontoljátok meg*

³⁴⁴ Nagy Töhötöm: Jezsuiták... 181-185. o.

³⁴⁵ Nagy... 183. o.

³⁴⁶

szavainkat, s a választás alkalmával adjátok szavazatokat arra a jelöltre, aki az erkölcsi tisztaság, a jog, az igazság és a rend érdekében fog síkra szállni, s képes lesz küzdeni e jelenlegi szomorú állapotok visszaélései ellen. Ne rettenjete meg a gonoszság fiainak fenyegetéseitől! Könnyebb egyszeri fenyegetést kiállni és elszenvedni, mint rálépni arra az útra, ahová meggondolatlan és lelkiismeretlen emberek csábítani akarják a magyarságot. Az erőszak és a zsarnokság annál nagyobb lesz, minél kevesebb ellenállásra talál.”³⁴⁷

A körlevél fogadtatása már a KALOT és Mindszenty szembekerülését vetítette előre. A KALOT három képviselővel szintén a kiskgazdapárt színeiben jutott be a parlamentbe. Mihalovics Zsigmond, az Actio Catholica országos igazgatója Mindszentynek írt leveleiben kifogásolta a KALOT politikai szerepvállalását. *„Elgondolkodtató dolog, hogy két jezsuita [P. Kerkai Jenő és P. Jánosi József] kavarja a háttérben a politikai vizeket. Ráadásul az a szilárd meggyőződése, hogy egyik sem vérbeli politikus, és csak ártanak, mint használnak a katolikus politikának, amelyre pedig hamarosan nagy szükségünk lesz.”* A körlevél DNP-s fogadtatásáról is ír az AC igazgatója: szerinte Barankovics kijelentette, hogy *„a primás a reakciók szóvivője”*, amit Ugrin József *„keresztények maradunk a hercegprimás ellenére is”* mondattal töltötte meg.”³⁴⁸

Barankovics Istvánhoz hasonlóan a KALOT vezetője, a jezsuita Kerkai Jenő, és rendtársa, Nagy Tőhötöm is tárgyalások útján kereste a modus vivendit az egyház számára. A KALOT tagságára pedig okkal tekinthetett fontos bázisként a DNP. Kerkai Jenővel kezdetben szívélyes viszonyt ápolt a bíboros. A szervezet háború utáni újjászületését még örömmel fogadta Mindszenty. Veszprémi püspökként lelkesen köszöntötte 1945. augusztus 10-én Kerkai Jenőnek írt levelében a tíz éves mozgalmat. Pálffy ugyanakkor a DNP-ben tevékenykedő KALOT-csoportot okolta a párt belső viszályaiért. Így aztán a Pálffy-Barankovics ellentét a Pálffy-KALOT, majd a Mindszenty-KALOT viszonylatban is megjelent.

A hercegprimás nem értett egyet Kerkai (és Barankovics) meglátásával, miszerint tárgyalásokkal meg kell találni az utat a baloldalhoz. Ellenkezőleg: a püspöki kar 1945. október 18-i ülésén kitiltotta a papságot a kommunista és a szociáldemokrata pártból, valamint ezek ifjúsági szervezeteiből is. A MADISZ (Magyar Demokratikus Ifjúsági

³⁴⁷ Mindszenty: Emlékirataim, 101. o.

³⁴⁸ Mihalovics Zsigmond, az AC országos igazgatójának levelei Mindszenty József hercegprimáshoz, 1945. december 1., és 1945. november 8. Idézi: Balogh Margit: A KALOT és a katolikus társadalompolitika 1935-1946. MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 1998, 173. o.

Szövetség) azonban éppen ekkor együttműködést ajánlott a KALOT-nak. Így 1945. novemberének végén a Független Ifjúság országos nagyválasztmánya, valamint a KALOT képviselőjében Bálint József, elfogadta az együttműködésről szóló ajánlatot, szemben a püspöki kar tilalmával. Ezt követően a szovjet hadsereg propagandaosztályának hadnagya személyes találkozón bírta rá Kerkaiékra, hogy a MADISZ és a KALOT közös ifjúsági bizottságot állítsanak fel. A KALOT tagja lett a Magyar Ifjúság Országos Tanácsának (MIOT) is. Mindez azt eredményezte, hogy Mindszenty 1946. június 8-i levelében visszavonta pártfogását a KALOT-tól.

A diplomatikus megoldásokban gondolkodó Barankovics és köre a politikai realitásokkal számolva helyeselték a hídépítést a katolikus és a baloldali ifjúság között. A piarista szerzetes, Lénárd Ödön azonban (aki akkortájt az Actio Catholica ifjúsági ügyekért felelős vezetője volt) nem reálpolitikai megfontolásból tett lépéseknek látta Kerkai és Nagy Töhötöm erőfeszítéseit, hanem a hűség hiányának. Mint írta később: *„Ők jelentették jórészt a Barankovics-párt tömegbázisát, de mindezzel a taktikával elveszítették a magyar Egyház bizalmát.”*³⁴⁹

Kerkai és Barankovics tárgyalásra, megegyezésre törekvése a KALOT szempontjából hamarosan eredménytelennek bizonyult. A szervezet fennállásának 11. évfordulóján, 1946. június 10-én, az éves közgyűlés megerősítette a KALOT-nak a Magyar Ifjúság Országos Tanácsába (MIOT) történő belépéséről szóló döntést. A díszgyűlésen, és az azt megelőző szentmisén hét főnyi szovjet küldöttség vett részt, akiknek igen tetszett az Állami Zeneművészeti Főiskola nagytermében megrendezett ünnepi műsor. *„Nagyon gratuláltak is, de pár nap múlva betiltották a mozgalmat”*³⁵⁰ – írja keserű iróniával fentebb hivatkozott könyvében Lénárd Ödön. A betiltásra a június 17-i Teréz körúti lövöldözés adta meg az ürügyet. A szovjet őrmester halálát a Szabad Nép úgy tálalta, hogy egyben hozzátette: *„Bizonyos, hogy a gyilkos 17-18 éves diák és KALOT-cserkész.”* Rajk László másnap a Minisztertanács ülésén követelte a terrorcselekmények megelőzését. Ennek – a kommunista politikai logika szerint – mi más lehetett volna az eszköze, mint a KALOT, és lényegében az összes katolikus egyesület feloszlatása.

³⁴⁹ Lénárd Ödön: *Erő az erőtlenségben*, Budapest, 1994. 39. o.

³⁵⁰ Lénárd, uo.

V/7. A modus vivendi keresői

Kerkai Jenő és Nagy Töhötöm nemcsak a KALOT, hanem az egész katolikus egyház érdekében próbálták menteni a – reményeik szerint – menthetőt. Az együttműködés vagy szembenállás, a kiegyezésre törekvés vagy a teljes elhatárolódás dilemmájának időszaka volt ez a katolikus értelmiségiek számára. Megfigyelhető, hogy később, Mindszenty 1956-os beszédének ellentmondásos értelmezésében is visszacseng ennek az időszaknak a dilemmája: az 1945-1948 közötti időszak nagy kérdése volt ez, amire Mindszenty megadta a maga érélyes válaszát. Részben azért, mert a kommunizmussal szembeni totális elutasítása belső mozgatórugóvá is tette nála ezt az ellenállást, részben pedig azért is, mert meg volt róla győződve, hogy csupán átmeneti időszokról van szó. Határozott szembenállásával azonban egyúttal maga mellé is emelte saját ellenpólusát. Ezt az ellenpólust Barankovics és köre, ezen belül a két jezsuita szerzetes markánsan képviselte. Mindszenty és az őt bíborosnak ajánló Nagy Töhötöm ezért egyre inkább szembekerült egymással.

Ha a modus vivendit keresők körét vizsgáljuk, elsőként Jánosi József jezsuita szerzetest kell megemlítenünk, aki a modus vivendi teoretikusa volt. Jánosi – a Vorosilovval, Rákosival és Szakasits-csal folytatott tárgyalást követően – először 1945. december 21-én utazott Rómába, hogy a kormány megbízásából a Vatikánál ellensúlyozza Mindszenty szovjetellenes és kormányellenes beszámolóit, ahogyan ez kiderül Somorjai Ádám és szerzőtársai forrásközlő munkájából.³⁵¹ A Vatikán levéltárának XII. Piusz pontifikátusára vonatkozó dokumentumainak kutatása csak nemrégiben vált lehetővé a történészek számára. Somorjai és szerzőtársai ismertetik a Rómában fellelt, korábban ismeretlen dokumentumokat, köztük Jánosi írásait is. A jezsuita szerzetes két, német nyelvű dokumentumban ábrázolja a magyarországi politikai helyzetet, majd pedig abban az egyház helyzetét. Az általa adott Mindszenty-jellemzés kiemeli a bíboros voluntarista, merev, megegyezésre nem hajló természetét, és azt, hogy a bíboros hazaárulóknak tekinti a kisgazdapárti politikusokat engedékenyséjük és gyengeségük miatt.

Alig egy évvel későbbi, 1946 novemberi római látogatásáról öt dokumentum maradt fenn, amit szintén közölnek a szerzők. Az utolsó³⁵² szerint a Jánosi által elképzelt modus vivendire (ami a kollaboráció és az ellenállás között van félúton) törekedni „*nemcsak tanácsos, nemcsak*

³⁵¹ Johan Ickx-Keresztes András-Somorjai Ádám: Ütközni, vagy időt nyerni? Katolikus alternatívák 1945 után néhány vatikáni dokumentum fényében, Budapest, 2020.

³⁵² P. Jánosi József SJ. Modus vivendi, német nyelvű eredetiből fordította: Keresztes András. Közli: Ickx-Keresztes-Somorjai: Ütközni... 97-100. o.

lehetséges, hanem megkerülhetetlenül szükséges” is. Jánosi József azzal érvel, hogy a lakosság gyűlöli az oroszokat, a kommunistákat, akiknek az irányítása alatt áll a rendőrség, a honvédség és az adminisztráció, ám realista várakozások szerint „*Magyarország beláthatatlan ideig erősen az orosz politika befolyása alatt fog állni...*” (...), *Ezért a magyar Kommunista Párt mindig jelentős tényező lesz az ország politikai életében.*” A fentiekre tekintettel Jánosi nem a kollaborációt, nem is az ellenállást ajánlja, hanem a *modus vivendit*, ami az időnyerést és az erőgyűjtést szolgálja. Figyelmeztet egyúttal arra, hogy a primás és környezete érzelmi okokból szenvedélyesen állást foglalnak a *modus vivendire* irányuló kísérletek ellen, amivel a jezsuiták, Szekfü Gyula és Barankovics István próbálkoznak. Tart a katolikus egyház két táborra szakadásától, ezért inkább Mindszenty visszavonulását látná jónak a politikai tevékenységtől.

Nagy Töhötöm közvetítő szerepet kívánt játszani Róma, a bíboros és a szovjet megszállók között. Ennek érdekében – valamint azért, hogy a KALOT számára támogatást szerezzen – több alkalommal is Rómában járt. Beszámolója szerint³⁵³ 1946 elején Kerkaival együtt vacsorára hívták őket a szovjet követségre, ahol jelen volt öt orosz katonatiszt is, akikkel a fronton való átszökés különböző állomásain ismerkedett meg. Itt tudomására hozták, hogy meglenne a szovjet fél részéről a nyitottság egy Róma-Moszkva közeledésre. Nagy ezt követően ismét Rómába szökött, ahol Mindszenty bíborossá szentelése után, már a hazaútra csomagolva találta a főpapot, aki a jezsuita szerzetes szavai szerint sietve csomagolt, „*mert nem akarja lekésni a harmadik világháborút*”, ami – ahogy Nagy Töhötöm idézi – amerikai bíborostársai szerint közel áll.³⁵⁴ Nagy Töhötöm szerint azonban a pápa, amikor magánkihallgatáson fogadta őt, azt a megjegyzést tette Mindszentyről, hogy „*Troppo imprudente*”, tehát nagyon elővigyázatlan. Erről az útról Nagy Töhötöm megbízólevéllel tért haza, amelyet ezúttal is P. Robert Leiber adott át neki: „*Az imént bízott meg Őszentsége, hogy Önnel a következőket közöljem: Péter Nagy közölheti megbízóival, hogy a Szentszék hajlandó a moszkvai kormánnyal kapcsolatba lépni, amennyiben az ezt óhajtja, miként már a háborús évek alatt is megvolt a Szentszék ily irányú készsége.*”³⁵⁵

A Budapestre visszatérő jezsuita szerzetest – életrajzi könyvében írt beszámolója szerint³⁵⁶ – hidegen, szinte ellenségesen fogadta a bíboros, amikor felkereste őt a majdnem háromkilónyi vatikáni postával. Kérdésére, mondott-e valamit XII. Piusz pápa személyesen róla, a „*troppo*

³⁵³ Nagy: *Jezsuiták...* 206. o.

³⁵⁴ Nagy: *Jezsuiták...* 208. o.

³⁵⁵ Nagy: *Jezsuiták...* 211. o.

³⁵⁶ Nagy: *Jezsuiták...* 212. o.

imprudente” megjegyzést óvatosságból el is hallgatta, csak annyit adott át neki, hogy a pápa reményét fejezte ki, hogy Mindszenty ezekben a nagy körütekintést igénylő időkben okos tapintattal fogja vezetni az egyház hajóját.³⁵⁷ Miután Mindszenty visszakérdezett, hogy ezt parancsba adta-e a pápa, vagy csupán véleményét fejezte ki, az utóbbi hallatán úgy döntött, hogy figyelmen kívül hagyja.

Jelen dolgozat nem tér ki részletesen arra a tárgyalássorozatra, amit Nagy Töhötöm folytatott a szovjetekkel, mert ezt mind a *Napló*, mind a *Jezsuiták és szabadkőművesek* című életrajzi műben részletesen ismerteti a szerzetes, és a vonatkozó szakirodalom is bőségesen tárgyalja. Tény azonban, hogy Nagy és Kerkai erőfeszítései – úgy a közvetítői szerepvállalásra, mint a KALOT lehetőségeinek megőrzésére – tovább élezték a konfliktust Mindszenty bíborossal, aki számára a MIOT-ba történő belépés volt az utolsó csepp a pohárban. Igazoló jelentést követelt a jezsuitáktól, amit Nagy Töhötöm tollából kapott meg.³⁵⁸ A később Mindszenty által förmedvénynek nevezett³⁵⁹ levélben Nagy azzal az érveléssel magyarázza a KALOT és a *modus vivendi* érdekében kifejtett erőfeszítéseket, amivel egyúttal élesen bírálja is Mindszentyt: jelesül, hogy a szembe helyezkedés a „*vak indulatok taktikája*”, ami „*provokáló jellegénél fogva súlyos következményekkel jár*”. Azt is kifejti – nemcsak a saját véleményét, hanem lényegében a Mindszentyvel ellentétes taktikában gondolkodó katolikusok egészének érzületét is belefoglalva –, hogy „*...ha egy embernek még joga is van, hogy vértanúi lelküllettel a halálba menjen, de semmi joga sincs egy egész nemzetet erre az útra vezetni.*”³⁶⁰ Ez a levél indította aztán Mindszenty Józsefet arra, hogy panaszlevelet írjon Rómába,³⁶¹ illetve arra is, hogy kieszközölje Nagy Töhötöm eltávolítását nemcsak Budapestről, de még a kontinensről is – a jezsuita szerzetesben élete végéig tüske maradt, hogy a bíboros szándékának megfelelően Borbély István tartományfőnök Dél-Amerikába helyezte át.

V/8. A törésvonalak szakadékká mélyülnek

A KALOT feloszlata tovább mélyítette a katolikus táboron belüli megosztottságot. A hatalom barátságtalan lépéséért Barankovics a hercegprímást tette felelőssé: 1946. július 16-

³⁵⁷ Naplójában Nagy Töhötöm azt írja erről az 1946. május 24-re datált találkozóról, hogy Borbély István provinciális tiltására nem számolt be Mindszentynek XII. Piusz pápa bíráló „Troppa imprudente” megjegyzéséről. Nagy Töhötöm: *Napló*, 1945-46, 113. o.

³⁵⁸ Szövegét közli: Nagy: *Jezsuiták...* 214-229. o.

³⁵⁹ : Ickx-Keresztes-Somorjai: *Ütközni...* 23. o.

³⁶⁰ Nagy: *Jezsuiták...* 217. o.

³⁶¹ Nagy Töhötöm összesen öt római útját, a leveleket, valamint Dél-Amerikába helyezésének körülményeit is részletesen ismerteti: Ickx-Keresztes-Somorjai: *Ütközni...*

án levélben fordult a püspökökhöz – ezt aláírta Bálint Sándor és Eckhardt Sándor is –, ismertette a párt programját, és egyben kifejezve azt is, hogy Mindszentyt okolják a KALOT felosztatásáért. *„A legjobb úton volt, hogy a mai körülmények között is kibontakozhassék és az annyi csábításnak kitett katolikus agrár ifjúságot a jó úton megtartani segítsen, amikor a Hercegprímás Úr által történt elmarasztalása a KALOT világnézeti és társadalmi ellenlábasában azt a gyanút erősítette meg, hogy ez a katolikus szervezet előbb-utóbb a Hercegprímás Úr politikai taktikájának útjaira kényszerítették... engedelmes politikai eszközévé válhat. A KALOT ellenfelei ennek elébevágandó s eme gyanú alapján érkezettnek látták az időt, és felhasználták az alkalmat ennek a nagy katolikus egyesületnek a megszüntetésére.”*³⁶² Mindszentynek a KALOT-tal történt szembefordulását Barankovicsék úgy tekintik, mint a legnyomósabb érvet azok kezében, akik a hercegprímást a demokráciával szembeni elutasítással és teljes elzárkózással vádolják. A püspöki kar végül szeptember 6-án úgy döntött, hogy nem válaszolnak a levélre, inkább a püspökkari megbízott közli Barankoviccsal és a Sulyok-párttal, hogy kívánatosnak tartaná a katolikus erők összefogását. Ez azonban nem valósulhatott meg.

Barankovicshoz hasonlóan a baloldali pártokkal történő megegyezést szorgalmazta Szekfű Gyula is, aki moszkvai nagykövetségként (amely szerepvállalását Mindszenty élesen elítélte) a kialakult geopolitikai viszonyokhoz alkalmazkodva arra törekedett, hogy jó viszonyt alakítson ki a Szovjetunióval. Szekfű 1946. április 3-án – beszámolója szerint – Szolomon Lozovszkij³⁶³ külügyminiszter-helyettesnél járt, aki náci szelleműnek nevezte a magyar egyetemi tanárokat és az ifjúságot, valamint a katolicizmust és Mindszentyt. Szekfű ezt írja: *„Megfelelő felvilágosításokat adtam, többek között említettem, hogy a hercegprímás politikai nézeteit a katolikusoknak nem kötelességük követni és igen sokan vannak, akik nem is követik; felhoztam a demokrata néppárt létezését, amely szintén bizonyítéka annak, hogy a katolikusok nem mindnyájan Mindszenty politikájának hívei. (...) Lozovszkij érdeklődéséből arra lehet következtetni, hogy a demokratikus néppártnak, mint Mindszenty politikájától távol álló katolikus alakulatnak, nagyobb lehet a jelentősége, mint sokan gondolják.”*³⁶⁴

³⁶² Bálint Sándor, Eckhardt Sándor és Barankovics István „igazoló jelentése” az MKPK tagjainak – címmel közli a levelet teljes terjedelmében a Függelékben Szakolczai-Szabó: Két kísérlet...

³⁶³ Lozovszkij, Szolomon Abramovics, 1878–1952, politikus, történész, színész, fordító, újságíró, 1939 és 1946: a Szovjetunió külügyi népbiztoshelyettese, 1945–1948: a Szovinformbüro vezetője, 1952-ben zsidó nacionalizmus és kémkedés vádjával halálra ítélik.

³⁶⁴ Idézi: Mészáros István: Egy „haladó katolikus”: Szekfű Gyula (1945, 1948), in: Magyar egyháztörténeti vázlatok 15. (Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Budapest, 2003)2003 / 3-4.

Nem ő volt az egyetlen, aki erre felhívta a figyelmet. A kitűnő szociálpolitikust, Kovrig Bélát ügynöki szerepbe kényszerítették, „Bihari” fedőnévvel, 1946. szeptember 9-én. A kartonján megjelölt „munkaterületei”: P. Kerkay (sic!), Barankovics István.³⁶⁵ Ugyanebben a dossziében, a 19. oldalon Kovrig beszerzése másnapján egy összegző jelentés (aláírás nélkül) nagy haladásról számol be, hiszen az épp csak egy nappal korábban beszerezett Kovrigról azt írja: *„ajánlatot kapott Czapik érsektől, hogy az Egerben megalakítandó katolikus egyetemen vállaljon el egy tárgyat, amit valószínűleg elfogad utasításunkra. Ez heti három napot jelent, viszont Czapiktól, aki kitűnően ismeri a primás megmozdulásait, jó anyagot hozhat.”*

Ez meg is történt. Kovrig 1946. november 12-i keltezéssel egy hosszú feljegyzésben írta le, hogyan lehet egyre több katolikus hívőt eltántorítani a Mindszenty képviselte konzervatív katolikus köröktől. *„...A haladó katolikus irány politikai képviselőének a Demokrata Néppártnak a papság és a katolikus nép előtt való tekintélyét az alapítaná meg, és lényegesen növelné, ha az emberek tapasztalnák, hogy a különböző kormányzati tényezők azokat a katolikus oldalról előterjesztett kívánságokat, igényeket teljesítik, amelyeket a Néppárt magáévá tett, és a nyilvánosság előtt is képviselt. Ezért, ha a demokráciának az az érdeke, hogy a haladó és a retrográd iránynak küzdelmében a katolikus papság és a hívek tekintélyes része a haladó irányhoz csatlakozzék, akkor a katolicizmus felé minden kormányzati előnyt és engedményt az illetékes tényezők a Néppárt útján, és ne más politikai tényezők népszerűségét gyarapítva adjanak meg. (...) ha meg lesznek az irányzat kibontakozásának a fentiekben részletezett feltételei, és mindezeknek hasznosítását anyagi nehézségek nem akadályozzák, úgy vélem, hogy a papságnak és a híveknek 30-40 %-a magáévá tenné –mintegy egy éven belül – a haladó irány szemléletét...”*³⁶⁶

Nem ő volt az egyetlen, akitől információt szerzett a kommunista párt. A DNP-t – és annak Barankovics köréhez tartozó vezető személyiségét, Mihelics Videt – már 1946-tól kezdve megfigyelték. A zárt gyűlésekről is részletes jelentések készültek. A Mihelics Vidről az ÁVH-n 1950-ben nyitott dossziéba ezeket az iratokat is összegyűjtötték. Frenyó Zoltán Mihelics Vid életművéről³⁶⁷ szóló munkájában közli például azt a jelentést is, amelyben Endrédy Vendel zirci apát Kalmár Ödön ciszterci szerzetesnek arról beszélt, hogy a hercegprimás *„a lehető legellenszenvesebb hangon nyilatkozott Barankovicsról, és nagyon rossz néven vette a*

³⁶⁵ ÁBTL 3.2.4. K-384/1. 17. o.

³⁶⁶ ÁBTL 3.2.4. K-384/2. 91. o.

³⁶⁷ Frenyó Zoltán: Egy magyar katolikus gondolkodó – Mihelics Vid életműve, Budapest, 2002., 77. o.

ciszterekről, hogy helyiséget adtak Mihelics Vidnek a választások előtti papi összejövetelekre”.

Az 1947-es választás idejére felértékelődött a Demokrata Néppárt szerepe, különösen azután, hogy Sulyok Dezső is feloszlatta pártját, és a koholt vádak elől augusztus 14-én kénytelen volt elmenekülni az országból. Ezért a katolikus erők összefogását szorgalmazó püspöki kar számításából ő is kiesett. 1947 nyarán vetődött fel annak ötlete, hogy új katolikus párt alakuljon a Demokrata Néppárt és a kisgazdák soraiból már távozott, illetve ezután távozni szándékozók részvételével. Badalik Bertalan, a domonkosok budapesti házfőnöke (később veszprémi püspök) tárgyalt a lehetséges fúzióról Endrédy Vendel zirci apáttal, Mezgár Lajos préposttal, a néppárt részéről Barankovics Istvánnal, Eckhardt Sándorral és Keresztes Sándorral, a kisgazdák részéről pedig Perr Viktorral és Eszterhás Györggyel. Badalik Bertalan kifejezetten katolikus pártban gondolkozott, ehhez pedig szükség volt a püspöki kar jóváhagyására is.

Ennek azonban Mindszenty szigorú feltételeket szabott, amelyeket 1947. július 21-én hat pontban foglalt össze. A főpap első nyilatkozattervezete³⁶⁸ szerint még maga Mindszenty, a második nyilatkozata³⁶⁹ szerint a püspöki kar szava döntött volna számos kérdésben. A lényeg mindenképpen az, hogy 1. az új párt programja a DNP programja alapján készüljön el, 2. a párt vezetője ne Barankovics legyen, 3. az új párt napilapjának Barankovics legyen a főszerkesztője, de a szerkesztőbizottsági grémium, amellyel együtt kell dolgoznia, a püspöki kar kinevezettjeiből álljon, 4. a pártvezetőség 40 százalékát Barankovics, 60 százalékát azonban a püspöki kar jelöltjei közül kell megválasztani, 5. a párt egyházpolitikai, világnézeti vonatkozású kérdésekben a püspöki kar iránymutatásait követi, 6. az egyházi tanácsadót a püspöki kar nevezi ki.

Mindszenty feltételeinek okát nem nehéz látni: a főpap garanciát szeretett volna kapni arra, hogy az egyház kifejezett támogatásával induló, nevében is katolikus párt valóban a katolikus egyház álláspontját képviseli. A DNP politikusai között azonban óriási felháborodást váltott ki a javaslat, amelyet a július 21-i ülésen Badalik Bertalan terjesztett elő. Barankovics ezután hiába kezdeményezett tárgyalást a hercegprímással. A püspöki kar 1947. július 25-i ülésén le is szögezte, hogy *„jelen körülmények között a világnézeti párt indulása lehetetlen. ... A Magyar Katolikus Püspöki Kar megállapítja, hogy bármiféle pártnak kifejezett támogatásától*

³⁶⁸ Nyilatkozat – Mindszenty József feltételei a DNP vezetői számára, Primási Levéltár, Mindszenty magánlevéltára. Periratok V-700/12. 44. Közli: Szakolczai-Szabó, i.m. Függelék, 288. o.

³⁶⁹ Piarista Levéltár. Albert István hagyatéka. Közli: Szakolczai-Szabó, i.m. Függelék, 289. o.

tartózkodni kényszerül.” Az 1947. július 25-i ülés után a püspöki kar a hívek lelkiismeretére bízta a választást.

A DNP-be ezután beolvadt a Kisgazdapárt keresztény szárnya, és okkal számíthatott a Magyar Szabadság Párt szavazótáborára is. Fontos azonban megjegyezni, hogy ha konkrét támogatást nem is kapott a püspöki kartól, közvetett támogatást igen. Mindszenty ugyanis július 30-án főegyházmegyéje espereseinek küldött körlevelében megtoldotta a nyilatkozatot azzal, hogy *„Gyakorlatban azt az iránymutatást kell adnunk..., hogy a polgári pártok jelöltjei közül, a nyilatkozatban lefektetett elveket figyelembe véve, arra adják szavazatukat, akinek – az adott helyen – a legtöbb gyökere van.”* Ezek közül első helyen a DNP állt, utána következtek a kisgazdák, a Slachta Margit vezette Keresztény Női Tábor és Pfeiffer pártja.

Az 1947-es választásokon végül a Demokrata Néppárt a várakozásokat meghaladóan jól szerepelt. Természetesen a választójogi törvény és a példátlan csalássorozat következményeképpen a Magyar Kommunista Párt mutathatta fel a legtöbb szavazatot, 100 képviselőjük 24,33 százalékos mandátumaránnyal került be a Parlamentbe. Őket követte az erősen megtépzott Független Kisgazdapárt 68 képviselővel (16,55%), majd a Szociáldemokrata Párt 67 képviselővel (16,30%), ám rögtön ezután a DNP következett a sorrendben. Maga a néppárt sem számított 60 képviselőre (14,60%). Barankovicsnak az volt a terve, hogy egy szűk, de egységes értelmiségi csoport jeleníti majd meg a kereszténydemokráciát a Parlamentben. Az elért eredmény viszont azzal a következménnyel járt, hogy valóban néppárttá vált a DNP.

V/9. Tárgyalások a kommunista párttal

Ez az alfejezet ugyan a kommunista párttal történt tárgyalásokat – vagy inkább ezek kísérletét – tekinti át, terjedelmi okok miatt még csak nem is a teljesség igényével, mégis szervesen kapcsolódik az előző alfejezethez. Barankovics István diplomáciai közvetítői kísérlete ugyanis látszólag fogadókészségre talált Rákosinál és pártjánál, a valóságban azonban csak felhasználták a katolikus tábor megosztására a DNP-t.

A kisiskolák államosítása és a fakultatív hitoktatás bevezetése már 1947 nyarán napirendre került. A tiltakozások hatására azonban Ortutay Gyula kultuszminiszter akkor még meghátrált. A választások után azonban már az erő pozíciójából kezdeményeztek

tárgyalásokat a kommunisták az egyházzal, egyebek között a tankönyvek kiadásáról és az iskolák államosításának kérdéséről is.

A hatalommal való tárgyalás, megegyezésre törekvés, vagy az éles szembefordulás – ez volt az egyik kulcskérdés, amelyben Mindszenty és Barankovics között, de még a püspöki karon belül is eltérőek voltak az elképzelések. Mindszenty a tárgyalásokat feltételekhez kötötte: a Szentszék és Magyarország diplomáciai kapcsolatainak helyreállításához, a betiltott katolikus egyesületek újbóli engedélyezéséhez, a katolikus napilap indításának engedélyezéséhez, valamint ahhoz, hogy a pártok hagyjanak fel az egyház, a vallás elleni támadásokkal. A Magyar Kommunista Párt politikai bizottsága ezzel szemben más feltételeket állított: az egyház hivatalosan és támogatóan foglaljon állást a demokrácia mellett, és a hároméves terv kérdésében.

Hivatalos tárgyalásra nem került sor, amit máig Mindszenty makacsságának tulajdonítanak. Ezzel szemben valójában informális találkozókra több alkalommal is sor került 1948-ban: Czapik Gyula egri érsek Mindszenty tudtával és iránymutatásával vett részt ezeken a találkozókön.³⁷⁰ Rákosi Mátyás személyesen vett részt ezeken a megbeszéléseken, amelyeken a püspöki kar részéről Czapik érsek mellett Papp Kálmán győri megyéspüspök vett részt. Ott volt Barankovics István is – igaz, magánemberként, tehát nem hivatalos minőségben.

Az első tárgyaláson a köztársaság ünnepélyes elismeréséről szóló nyilatkozatot követeltek a kommunisták az egyháztól – mellőzve azt a tényt, hogy a Róma központú magyar katolikus egyház nem cselekedhet annyira önállóan, mint a református, vagy az evangélikus egyház. Utóbbiak kiadtak egy-egy ilyen állásfoglalást 1948 tavaszán – tehették, hiszen nemzeti egyházakról volt szó. A protestáns egyházak által kiadott nyilatkozat a köztársaság elismeréséről alkalmas volt a „jó egyházak” versus „rossz, reakciós katolikus egyház” propagandisztikus szembeállításra. Ez megjelenik a Szabad Nép 1948. május 9-i számában is, mindjárt a címlapon. *„A protestáns egyházak ráléptek a demokráciával való béke és megegyezés útjára. (...) Csak a katolikus hierarchia sötéten és feketén reakciós szárnya fojt el minden pozitív egyházi megnyilatkozást a demokrácia mellett...”*³⁷¹ (Az írás szerzője, Révai József az 1948 áprilisában tartott második, még szintén nem hivatalos tárgyaláson ellenséges, sértő hangot ütött meg a püspökökkel szemben, de nem sikerült kiprovokálnia, hogy az

³⁷⁰ Balogh Margit: Kötélhúzás a kulisszák mögött – Czapik Gyula egri érsek tárgyalásai 1948-ban, in: Vigilia 2008/11, 813. o.

³⁷¹ Révai József: Fekete reakció, Szabad Nép, VI. évf. 106. sz. 1948. május 9. 1. o. Elektronikusan elérhető: https://adt.arcanum.com/hu/view/Nepszabadsag_1948_05/?pg=64&layout=s

egyház delegációja felálljon, és ezzel magára húzza a vádat, miszerint az egyház ellenállásán bukott el a megegyezési szándék.) Ugyanebben a számban a Szabad Nép közzétette a Magyar Dolgozók Pártjának programnyilatkozatát,³⁷² aminek része az egyházi iskolák államosítása, és az egységes állami tankönyvek bevezetése minden iskolában.

Az egyre mérgesedő légkörben Czapik Gyula már hiába sürgette Mindszentyt, hogy tárgyaljon Ortutay Gyula kultuszminiszterrel – bár a bíboros február 14-én találkozott a politikussal, de eredménytelenül. Az egyházzal szembeni egyre durvább fellépések közepette a főpap felismerte a kommunisták rosszhiszeműségét, ezért a tárgyalásnak nem látta értelmét.

Ezzel szemben Czapik Gyula egri érsek, valamint az ő személyes jóbarátja, Kovrig Béla, és a DNP vezetője, Barankovics István meg volt győződve arról, hogy ügyes diplomáciával még meg lehet valamit menteni az egyház számára – ami a valóságban csak jóhiszemű, valóban megegyezésre törekvő partner esetében lett volna reális elképzelés, a kommunisták azonban éppen ennek az ellenkezőjéről tettek tanúbizonyságot. Még maga a Vatikán sem képviselt egységes álláspontot. Míg Montini bíboros (a későbbi VI. Pál, aki majd megüresedettnek nyilvánítja az esztergomi érseki széket Mindszenty Magyarországról történő távozása, és korbetöltése után) a *modus vivendi* keresésének híve volt, addig Tardini bíboros (Domenico Tardini, a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjának titkára) röviden úgy foglalta össze véleményét, hogy Mindszenty és a megegyezést keresők között az a különbség, hogy „*Mindszentyt állva, a megegyezést keresőket pedig térdelve fogják lefejezni.*”³⁷³

Amikor már 1948 novemberében a prímás titkára, Zakar András is letartóztatásban volt, Rákosi Mátyás pedig egyértelművé tette, hogy büntetőeljárás fog indulni a magyar katolikus egyház legfőbb képviselője ellen, Barankovics István „úriemberi megállapodást” javasolt. Ennek lényege az lett volna, hogy a párt leállítja a sajtókampányt a bíboros ellen, beengedi Magyarországra az apostoli vizitátort, továbbá a Mindszenty elleni vádakát és a nyomozati anyagot még a vádemelés előtt ismerteti a Szentszékkal. A magyar kormány egyoldalúan nem változtat az egyház helyzetén, Mócsy Imre jezsuita pedig a Vatikánba utazik, hogy elérje Mindszenty Rómába hívását. Mócsy el is utazott, de hiába: december 26-án este megérkezett Esztergomba Décsi Gyula ÁVH-s alezredes és kísérete, hogy letartóztassák Mindszenty József bíborost.

³⁷² A Magyar Dolgozók Pártjának programnyilatkozata, Szabad Nép, 1948. május 9. 11-13. o.

³⁷³ ÁBTL 3.1.9. V-302/1. 28. Kerkai Jenő gyanúsítottkénti kihallgatásának jegyzőkönyve. Idézi: Balogh: Kötélhúzás... 816. o.

A főpap kiiktatása után már Barankovics Istvánnal sem finomkodott többé Rákosi Mátyás: 1949. január 25-én tárgyalásra hívta Barankovicsot, és rendkívül arrogáns hangnemben közölte vele, hogy a Mindszenty-per hamarosan le fog zajlani. *„Az elsőfokú tárgyalás után, olyan időben, amely nem az önök, hanem a mi számunkra a legalkalmasabb, a Néppárt közölni fogja önkéntes feloszlátását, és kijelenti, hogy feloszlásának oka nem a kormány által alkalmazott erőszak, hanem az a belátás, hogy a Néppárt antidemokratikus és népellenes politikát folytatott, és mint magyar és keresztény párt lelkiismereti konfliktusba került, mert Róma Mindszenty kardinális jogtalan védelmében durván beavatkozott a magyar állam belügyeibe.(...) a Néppártnak a Vatikánt el kell ítélnie. Természetesen a nyilatkozat megtétele után a Barankovics-párt tagjainak nem lesz semmiféle bántódásuk. A nyilatkozat nélkül azonban nincs salvus conductus.”* Barankovics ezt természetesen nem vállalta – a néppártot feloszlatta, majd emigrált.

Rákosi Mátyás egészen mást mutat be *Visszaemlékezések*³⁷⁴ című, kétkötetes memoárjában. Beszámolója szerint az MDP KV 1948. november 27-i ülésén a vele még akkor is tárgyalni, egyezkedni próbáló Barankovicsról és pártjáról így beszélt: *„...Barankovicsék pártja nem tudott az egészséges, tárgyilagos és ezért az ellenzékiességben is pozitív működés terére lépni. Ez a párt vak és süket a demokrácia minden vívmányával szemben. Sajtója, politikai megnyilvánulása minden ízében a demokrácia tagadása. (...) A választások óta eltelt idő azt mutatja, hogy ez a párt a fasizmus legális búvóhelye, csak nyűg és felesleges teher a demokráciában.”*³⁷⁵ Egészen másképpen idézi fel a néppárt feloszlátásának és Barankovics István emigrálásának körülményeit is: *„A Mindszenty-ügy egyik mellékhatása az volt, hogy a Barankovics-párt, mely lényegében a vallásos parasztságra támaszkodott, kimondotta feloszlását, s maga Barankovics külföldre szökött. (Hogy magával vitte-e pártjának kasszáját, az minket nem érdekelt.) Ez megkönnyítette a Népfront létrehozását s egyben megkövetelte a demokrácia erőinek szorosabb összefogását.”*³⁷⁶

Ha csak a tényeket és az egymással ütköző felfogásokat vizsgáljuk, akkor a katolikus tábor megosztottságát látjuk. Ha azonban az utókor szemüvegén át a teljes képet nézzük, szembetűnik az az eltérés, ami a megosztottság fontos eredője: a kosellecki értelemben vett tapasztalatok és elváráshorizontok³⁷⁷ különbözősége a katolikus táboron belül. Erre Bánkuti Gábor hívja fel a figyelmet *A frontátvonulás és a diktatúra kiépülésének egyházi recepciója*

³⁷⁴ Rákosi Mátyás: *Visszaemlékezések* 1-2. kötet (Szerk.: Feitl - Gellériné - Sipos Levente) Budapest, 1997.

³⁷⁵ Rákosi: i.m., 2. kötet, 693. o.

³⁷⁶ Rákosi: i.m., 2. kötet, 717. o.

³⁷⁷ Ld.: Koselleck, i.m., 406. o.

című tanulmányában.³⁷⁸ Mindszenty az 1919-es tapasztalatokból – továbbá a kommunizmus mint eszme tanulmányozásából – kiindulva a lehető legrosszabbra számított már 1945-ben. Ezzel nem volt egyedül a katolikus táboron belül. Az egyes egyházi személyek, közösségek tapasztalatai ugyanakkor különbözőek voltak. Bánkuti szövegűen ismerteti Szekszárd Újváros Historia Domusából a plébános feljegyzését arról, hogyan rugdalták a monstranciát és a kelyheket a plébániára behatoló, rongáló és fosztogató szovjet katonák.³⁷⁹ Ugyanő közli azt is, hogy az idősebb orosz katonák vallásosak voltak. Grósz József kalocsai érsek arról számolt be,³⁸⁰ hogy a megszálló csapatok parancsnokai tisztelettel bántak az egyházi személyekkel, épületekkel és felszereléssel.

Az is fontos tényező, hogy a kommunikáció szintjén a szovjet katonai vezetés és a magyar kommunisták is a vallásszabadság tiszteletben tartása mellett foglaltak állást. Rákosi Mátyás nyílt, intelligens, és megegyezésre törekvő tárgyalópartnernek mutatkozott az elején. Ezeket a tényezőket is figyelembe véve mai szemmel érthetővé válik, miért gondolta Barankovics és köre reálisan elérhető célnak a *modus vivendi*-t, amelynek az ő szemükben kizárólag Mindszenty volt az akadálya.

V/10. A Független Kisgazdapárt szembefordulása a bíborossal

A Független Kisgazdapártban akadtak politikusok, akik Mindszenty szövetségesei lehettek volna a kommunista párt elleni küzdelemben, de már a párt felszámolása előtt sem voltak elegendően ahhoz, hogy hatékonyan érvényesítsék a keresztény, polgári elveket a közéletben. Nagy Ferenc, Kovács Béla, Varga Béla mind a polgári, keresztény értékrendet képviselték. A párt politikusai közül azonban Sulyok Dezső volt az, akinek nézetei a legközelebb álltak Mindszentyéhez.

Sulyok Dezső az elsők között volt, akiket Rákosiék nyomására a kisgazdapárt kizárt soraiból 1946 márciusában. (A képviselő kizárt társaival együtt megalapította a Magyar Szabadság Pártot.) A kommunisták következő lépése a nyílt támadás megindítása volt a kisgazdapárt ellen. Ennek terepe az MKP III. kongresszusa lett (1946. szeptember 28. - október 1.). Rákosi Mátyás a kisgazdapárt reakciós jobboldaláról szónokolt, a kongresszus egyik jelmondata

³⁷⁸ In: Váltóállítás...411-424. o.

³⁷⁹ Bánkuti... 417. o.

³⁸⁰ Grósz 1944–1946, 308. Grósz József kalocsai érsek, a Püspöki Kar rangidős érseke jelentése XII. Pius pápának a magyarországi Egyház állapotáról. 1945. szeptember 2. Idézi: Bánkuti... 419. o.

pedig („*Ki a nép ellenségeivel a koalícióból!*”) – már fél évvel korábban, a Baloldali Blokk március 7-i tömegtüntetésének is az egyik fő üzenete volt.

A legnagyobb politikai legitimitású párt legyűréséhez az ürügyet a Magyar Testvéri Közösségben³⁸¹ találták meg, amelyet 1925-ben jórészt Erdélyből áttelepült értelmiségiek alapítottak – az ellenállás idején kerültek kapcsolatba az FKGP-vel, a párt szervezőbizottságát irányító Arany Bálint és Saláta Kálmán közreműködésével. Az „összeesküvés leleplezése” 1946. december 16-ára tehető, legalábbis a Katonapolitikai Osztály ezen a napon kezdte a letartóztatásokat. Rákosi Mátyás 1947. január 1-én az MKP Központi Vezetősége előtt kijelentette: „*Számunkra ennek az összeesküvésnek óriási jelentősége van, mert mindazt, amit mi eddig hirdettünk, hogy a reakció a kiskgazdapárton belül próbál érvényesülni, részleteiben is, egészében is megerősíti.*” Néhány nappal később, 1947. január 5-én a Szabad Nép hírül adta: „*Az államvédelmi szervek az utolsó hetekben veszedelmes és széles körű köztársaság ellenes összeesküvést lepleztek le. ... A főbűnösök Donáth György, Szent-Iványi Domokos, Szent-Miklós István, Arany Bálint, Héder János.*”³⁸²

Mindszenty József szembekerülése a kiskgazdapárt megmaradt politikusaival – végül pedig az egész párttal – nyomon követhető a kiskgazda levéltárban fennmaradt iratokból. Ezek tanulmányozásához a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Levéltártól kaptam segítséget. A levelezésekből, jegyzőkönyvekből és más iratokból világosan látszik, hogy nem a hercegrímás által élesen szóvá tett jelenségekből fakadt az egyet nem értés: a sűrűsödő konfliktusok oka máshol keresendő. Ha azonban gyökereket vizsgáljuk, akkor egészen a korábban már tárgyalt KALOT-feloszlatásig kell visszamennünk az időben.

Tildy Zoltán köztársasági elnök lakásán 1946. július 8-án tartották azt a pártközi értekezletet,³⁸³ amelynek napirendi pontjai között – a stabilizáció után – rögtön a második volt Szviridov jegyzéke. A Vörös Hadsereg magyarországi parancsnoksága felkérésére a Szövetséges Ellenőrző Bizottság – pontosabban annak szovjet alelnöke, Vlagyimir Szviridov altábornagy – felpanaszolta a magyar kormánytól, milyen sok merénylet történt az orosz hadsereg tisztjei és katonái ellen, kérte a kormánytól kéri számos ifjúsági egyesület, közöttük a KALOT és a Cserkész Szövetség feloszlatását. (Az előzmény a dolgozatban már említett, úgynevezett Teréz körúti gyilkosság, vagyis az 1946. június 17-én az Oktogonnál, az Edison

³⁸¹ Ld.: Szekér Nóra id. mű.

³⁸² Közl.: Gyurkovics Miklós: Korlátozott demokrácia – kommunista diktatúra – forradalom (Magyarország 1944-1956), in: Iskolai emléknepok - A kommunista diktatúrák áldozatainak emléknepja, Nyíregyháza, 2001.

³⁸³ RETÖRKIL, X.3.1. Kiskgazda Levéltár, Ó állag, 10.doboz.32.ö.e.9.

kávézó előtt történt lövöldözés volt, amelyben meghalt egy szovjet katonatiszt, egy közlegény, továbbá többen megsebesültek. A Teréz körút 15. számú ház padlásán holtan talált fiatalemberről, Pénzes Istvánról a Péter Gábor vezette politikai rendőrség gyorsan megállapította, hogy egyrészt ő volt a gyilkos merénylő, másrészt a KALOT-tagja volt. Az esetet, illetve azt, hogy ez miként szolgált ürügyül a katolikus egyesületek feloszlatására, részletesen ismerteti doktori disszertációjában Virág András.)³⁸⁴ Szviridov jegyzéke követelte továbbá, hogy a belügyminiszter lajstromozza és ellenőrizze az összes működő egyesületet, valamint *„intézkedést kér, hogy a katolikus egyház papjai ne uszítsanak a Vörös Hadsereg és a Szovjet ellen”*.

Nagy Ferenc miniszterelnök a jegyzék ismertetése után felvetette, hogy a papok politizálására vonatkozóan érdemes lenne átirattal fordulni a püspöki karhoz – majd pedig a következő mondatában erről a jelenlévő két katolikus pap-politikus véleményét kérdezte. Egyikük, Varga Béla, aki a Kisgazdapárt tagjaként volt az országgyűlés elnöke, katasztrofálisnak nevezte a KALOT feloszlatását, *„mert ez az egész katolicizmust Mindszenty karjába kergeti. (...) Mindszenty és a KALOT éles ellentétben áll egymással, s az a veszély fenyeget, hogy Mindszenty fogja a KALOT-ot feloszlatni. A papok magatartását illetően az a véleménye, hogy a demokráciának érdeke a papság megjelenése, amire megvan a lehetőség. Fontosnak tartaná, hogy mielőbb internuntius érkezzék Budapestre, aki nagyobb súllyal és tekintéllyel képviseli az igazi egyházi szempontokat, mint Mindszenty.”*³⁸⁵

Rákosi Mátyás miniszterelnök-helyettes következő hozzászólóként emlékeztetett arra, hogy a KALOT betiltását hónapok óta kéri a kormánytól a Baloldali Blokk pártjai, és noha sokszor hallott már a papság és a bíboros közötti ellentétről, ennek külső jelét nem látja. Egyúttal kifogásolta, hogy a tanácskozás másik pap résztvevője, Balogh István államtitkár a Magyar Nemzetben *„propagandát csinál a KALOT mellett”*.

Balogh István válaszában leszögezte, hogy ő maga politikus és pap, ha ez összeférhetetlen, akkor hajlandó levonni a konzekvenciákat, és azt is kifejtette, hogy igazságtalan és egyoldalú propaganda zajlik a papok ellen, mert eddig egyszer sem bizonyult be magyar bíróság előtt, hogy valóban papok lázítottak volna gyilkosságra. Rajk László belügyminiszter ugyanezen az ülésen kijelentette, hogy a KALOT-ot és a Cserkész Szövetséget feltétlenül fel kell oszlatni,

³⁸⁴ Virág András, Hálózatok a cserkészzetben – cserkészhálózatok, doktori disszertáció, 2013, elektronikus elérhetőség: http://real-phd.mtak.hu/233/1/Vir%C3%A1g%20Andr%C3%A1s_disszert%C3%A1ci%C3%B3.pdf
Utolsó letöltés: 2023. 04. 12.

³⁸⁵RETÖRKIL, X.3.1. Kisgazda Levéltár, Ó állag, 10.doboz.32.ő.e.9-10., a névelírások az eredetiben.

és túl is kell menni az orosz jegyzék követelésein. Meg is tette rövidesen: 1946. július 20-án a Magyar Közlöny több száz egyesület feloszlását hirdette ki.³⁸⁶

Több hónappal későbbi, 1946. december 22-i keltezésű az a levél,³⁸⁷ amelyben Bihari János, Ároktő római katolikus egyházközségének elnöke tiltakozik a hívek nevében az egyesületek betiltása miatt, és az iskolai tankönyvek állami monopóliumának terve ellen. A miniszterelnökhöz címzett levél követeli továbbá a katolikus napi sajtó engedélyezését is. Hogy nem volt egyedül ezzel a gondolattal, arról tanúskodik az is, ami „*A vasárnap tartandó előzetes értekezleten hangsúlyozandó szempontok*” címet viselő feljegyzésből³⁸⁸ kiolvasható. A dokumentumon sem dátum, sem szerző nem szerepel, ám a 3. pont b. alpontja leszögezi, hogy „*A Nemzetgyűlésen is rossz politikai színt mutatott a Párt képviselői csoportja. Ha Gaál Gáspár életben volna, s végignézett volna a párt sorain, megdöbbenve tapasztalta volna, hogy a párt mindent védeni látszik, amit ő életében támadott. A kihívó Mindszenty-taps pedig olyan vélelmeket is ébreszthetett a figyelőben, mintha a párt az egész magyar demokráciával szemben álló agitációval azonosítaná magát.*”

Az egyházi alkalmak akadályozása a hatalom részéről ugyancsak az ütközőpontok közé tartozott. Ez olvasható ki abból a táviratból, amelyet a kisgazdapárti köztársasági elnök, Tildy Zoltán az Actio Catholica országos elnökségétől kapott³⁸⁹ 1948. május 29-én: „*Az Eucharisztikus Kongresszus 10. éves évfordulóján a Bazilika előtt folyó egyházi ünnepségek és a pápa szózata hangszórókon történő közvetítésének betiltására adott belügyminiszteri rendelkezés ellen a magyar katolikusok tiltakozását bejelentjük, és a rendelkezés sürgős visszavonását kérjük.*”

Ismeretes, hogy a legerőteljesebb ütközőpont éppen az iskolák államosítása volt. Ebben a témában a köztársasági elnökhöz címzett, keltezés és aláírás nélküli „*Véleményes jelentés.*” című feljegyzést³⁹⁰ találtam a kisgazda levéltárban. A szerző három és fél oldalban ecseteli, hogy az egyesült munkáspártok programnyilatkozatában célként szerepel az egyházi iskolák államosítása, tehát ez valószínűleg kormányprogrammá válik, itt már csak a megoldás formája a kérdéses. A legcélszerűbbnek a szerző azt látja, ha az egyházak iskolafenntartási jogát elvben elismerné az új vallásügyi törvény azzal a kikötéssel, hogy az egyházaknak

³⁸⁶ Magyar Közlöny, 1946. 07. 20. 162. szám, 5-6. o. Elektronikus elérhetőség: https://adt.arcanum.com/hu/view/MagyarKozlony_1946_Hivatalos_108-187/?pg=419&layout=s Utolsó letöltés: 2023. 04. 12.

³⁸⁷ RETÖRKIL, X.3.1. Kisgazda Levéltár, Ó állag, 12.doboz.78.ő.e.10.

³⁸⁸ RETÖRKIL, X.3.1. Kisgazda Levéltár, Ó állag, 11.doboz.39.ő.e.10.

³⁸⁹ RETÖRKIL, X.3.1. Kisgazda Levéltár, Ó állag, 12.doboz.78.ő.e.10.

³⁹⁰ RETÖRKIL, X.3.1. Kisgazda Levéltár, Ó állag, 15.doboz.127.ő.e.1.

meghagyott iskolákra vonatkozóan az állam és az egyház minden intézményre külön-külön megállapodást köt. Így „*eleget tennénk az egyesült munkáspártok programgondolatának is, mert az egészséges és demokratikus magyar történelmi hagyományokat építőnk bele iskolarendszerünkbe. Az egyházak kezében hagyott iskolák összes személyi és nyugdíjterheit az állam vállalná, a dologi kiadásokat az egyház a tandíjbevételből és egyházi adóból fedezné, a tanerők fegyelmi és tanulmányi szempontból egyházi jellegűek lennének, de érvényesülne az állam legszigorúbb felügyeleti és ellenőrzési joga.*” A javaslat szerint a meghagyott iskolákban érvényesíteni kell a felekezetek közötti viszonyosságot és igazságosságot.

A kisközpárt iratainak tartalmából egyértelműen kiviláglik, hogy 1948-ra már éles ellentétek jelentkeztek a párton belül. Egy, már régebb óta zajló folyamat mérföldkövének tekinthető a Független Kisközpárt balatonkenesei értekezlete. Innentől kezdve már célirányosabban és egységesebben léptek fel a párt azon tagjai, illetve tisztségviselői ellen, akik akár szót emeltek a beszolgáltatások és más, a parasztságot súlyosan érintő intézkedések ellen, akár pedig hangot adtak egyetértésüknek azzal, amit Mindszenty bíboros képvisel. Ők egyre inkább kiszorultak a pártból, de a velük szembeni fellépés láthatóan célzottá és egységessé a kenesei értekezletet követően vált.

A bíborossal nemcsak egyetérteni, hanem akár tárgyalni is egyre kevésbé volt tanácsos. Ezt jól illusztrálja az az 1948. július 26-i jelentés,³⁹¹ amelyben – aláírás nélkül – a jelentés szerzője beszámol arról, hogy a Baranya vármegyei és a pécsi szervezet ügyében „*tárgyalásokat folytattam Aczél MDP-i képviselővel, vármegyei titkárral*”, majd ezt követően hosszasan sorolja, hogy kiket kell kizárni a pártból. „*Kérlek id. Nagy Ferenc kizárását. Ez megbeszélendő, mert Nagy Ferenc édesapjának kizárása, aki semmiféle tevékenységet nem fejtett ki, illetve nem folytat, párttagsága is kétséges, általános felháborodást keltené, erre pedig nincs szükség. Vád ellene az, hogy másfél órát tárgyalt Mindszentyvel.*” Az ezt megelőző nevek, illetve kizárási javaslatok egy része mellett zöld filctollal a „kizárni” szó szerepel, idősebb Nagy Ferencel azonban ezt nem teheték meg, mert – mint később kiderül – nem is volt tagja a pártnak.

Ugyanebben a dokumentumban a jelentés szerzője kéri – mások mellett – Odri András kizárását is, mert szembehelyezkedett a párt politikájával, jobboldali magatartást tanúsított. A

³⁹¹ RETÖRKIL, X.3.1. Kisközd Levéltár, Ó állag, 29.doboz.32.ö.e.9. Jelentés Baranya vármegyéről 1948. július 26.

mohácsi pártszervezet tagja a párt 1948. augusztus 17-i politikai bizottsági ülésén meghozott kizáró határozata ellen sikeresen fellebbezett. Felülvizsgálati kérelmében³⁹² egyebek között arra hivatkozott, hogy a helyi Dolgozók Pártjában (sic!) azt a felvilágosítást kapta, hogy téves a kizárása indoklása. *„Nem voltam kapcsolatban semmiféle jobboldali irányzattal (...) Kérem a T. Címet, hogy magatartásomról szerezzen újból bizonyítékokat, és talán tájékozódjon a Magyar Dolgozók Pártjának mohácsi szervezeténél.”* – írja Odri András, aki tehát a kisgazdapárt tagja volt, mégis az MDP támogatására volt szüksége ahhoz, hogy saját pártjának tagja maradjon. Meg is kapta ezt a támogatást, rögtön a szeptember 12-ére datált felülvizsgálati kérelmének aláírásával, az aláírását követően: *„Fenti kérelmet támogatjuk az MDP Mohács városi szervezete nevében. Mohács, 1948. szept. 15.”* Ennek a másfél sornak az aláírója Vértess Gábor MDP-titkár.

Az iratokból jól követhető, hogy 1948-ban már egyre kevésbé a kisgazdapárt dönthette el, kit is tarthat meg tagjai között. Azok, akik Mindszentyvel bármilyen kérdésben is egyetértőleg nyilatkoztak, egyre sűrűbben megkapták előbb a „demokráciaellenes” bélyeget, majd pedig az útilaput a talpukra. Márpedig számosan lehettek ilyenek, ahogyan arról egy keltezés és aláírás nélküli, az iratsoport egyes dokumentumaiból kikövetkeztethetően 1948-ban keletkezett feljegyzés mutatja.³⁹³ Az addigi Zala vármegyei szervezőtitkár leváltásáról szóló feljegyzés a vármegyei tagság hangulatát is összefoglalja:

„A beérkezett jelentések arról számolnak be, hogy Zala vármegye területén, kivéve egyes helyeket általában igen nagyfokú a politikai elmaradottság. (...) Ennek következtében a klerikális befolyás olyan mértékben érvényesül, amely már az események józan szemléletétől is megfosztja a zalamegyei népet. Az október 10-i nagy felvilágosító munka egy keskeny részt vágott azon a sűrűségeken keresztül, amely a politikai felvilágosítás útját jelenti. Az az általános vélemény alakult ki, hogy zalai szervezetünket újjá lehet alakítani, csak a leghatározottabb magatartást kell a szervezőknek tanúsítani, hogy leváljon a reakció és föltörjenek azok a demokratikus erők, akik vállalják pártunk politikai magatartásával az azonosságot.”

A kisgazdák vármegyei vezetői célzottan igyekeztek Mindszenty ellen hangolni a közvéleményt. Ez kiderül abból a levélből is, amelyben – Dr. Potoczky Kálmán osztályvezetőnek címezve – Lendvay József Zala vármegyei titkár jelentést³⁹⁴ tesz az 1948. november 16-30. közötti időszakról. *„28.-án Pácsán tartottunk járási értekezletet kb. 13*

³⁹² RETÖRKIL, X.3.1. Kisgazda Levéltár, Ó állag, 29.doboz.32.ő.e.17.

³⁹³ RETÖRKIL, X.3.1. Kisgazda Levéltár, Ó állag, 82.doboz.69.ő.e.8.

³⁹⁴ RETÖRKIL, X.3.1. Kisgazda Levéltár, Ó állag, 36.doboz.59.ő.e.62.

*község kiküldöttjei jelentek meg, 35 személlyel. Ezen értekezleten a pacsai esperes plébános is megjelent. Megjelenése az értekezletet érdekessé tette, mert a megyei pártközi értekezletünkön elhatározottak szerint újabb Mindszenti ellenes Címpányt fogunk elindítani megyénkben s így ez az alkalom kiváló kísérlet volt arra nézve, hogy a papság részéről egy ilyen közvetlen érintkezés alkalmával mit várhatunk.*³⁹⁵

Ugyanaz a címzettje, „Kedves Kálmán Bátyám!” megszólítással Galbavy Gyula megyei titkár levelének,³⁹⁶ amelyben arról számol be, hogy a Mindszenty-ellenes tiltakozásokat újból megkezdte, és „december 5-én Letenyén a járási választmányon dr. Csempesz Dénes járási elnök javaslatára az ülés tiltakozott Mindszenti tevékenysége ellen stb.”³⁹⁷ Ezt a párt központi iránymutatásának megfelelően tette, ahogyan az egyértelművé válik a kisgazdapárt országos propaganda osztályának címzett jelentéséből. Dr. Kürthy Sándor törvényhatósági bizottsági tag 1948. december 6-i keltezésű levelében³⁹⁸ arról számol be, hogy a zalaegerszegi járási szervezet vezetősége választmányi ülésén a megyei pártszervezet újraszervezéséről volt szó, amit a párttagság fogadtatása tett szükségessé. „A megyében nehéz viszonyok mellett kellett kezdeni az újraszervezést, mert ez a megye igen erős talaja volt Barankovicséknak és amikor 1948 szeptemberében Mindszenty Zalaegerszegen beszédet mondott, igen nagy tömeg jött oda össze.”

„Vidéki hírek” címmel keltezés és aláírás nélküli összefoglaló³⁹⁹ maradt fenn a levéltárban. A beszámoló szerint a párt mohácsi járási szervezetének vasárnapi járási tisztújító gyűlése határozati javaslatban tiltakozott „Mindszenty bíboros érsek demokráciaellenes tevékenyége miatt”. 1948. november 21-én – az összefoglaló szerint – Baranya megye valamennyi járása tisztújító gyűlést tartott, és egységesen tiltakoztak a templomi szószékről való politizálás ellen, a tisztújító közgyűlések tagjai pedig kifejezték, hogy „a Mindszenty-féle izgatás csak a hívőknek a lelki békéjét bontja meg, ugyanakkor azonban súlyosan árt a demokráciának.” A villányi járási nagyválasztmány az „utóbbi időben annyira tapasztalható vallási reakció ellen” tiltakozott.

Ugyanezen a napon rögzítették a jegyzőkönyvet Nyíregyházán, a párt Szabolcs vármegyei szervezetének vezetőségi értekezletén.⁴⁰⁰ A dokumentum hivatkozza a néhány nappal korábbi,

³⁹⁵ Eredeti írásmód megtartásával, betű szerint idézve – megj.: B.P.

³⁹⁶ RETÖRKIL, X.3.1. Kisgazda Levéltár, Ó állag, 36.doboz.59.ő.e.61.

³⁹⁷ Eredeti írásmód megtartásával, betű szerint idézve – megj.: B.P.

³⁹⁸ RETÖRKIL, X.3.1. Kisgazda Levéltár, Ó állag, 36.doboz.59.ő.e.57.

³⁹⁹ RETÖRKIL, X.3.1. Kisgazda Levéltár, Ó állag, 82.doboz.69.ő.e.40.

⁴⁰⁰ RETÖRKIL, X.3.1. Kisgazda Levéltár, Ó állag, 35.doboz.54.ő.e.70.

1948. november 17-i törvényhatósági bizottsági ülés egyik napirend előtti felszólalását, amely „foglalkozott Mindszenty József esztergomi érseknek a népi demokráciát támadó megnyilatkozásaival és (...) intézkedést kérd a magyar kormánytól a mindszenyizmus káros megnyilatkozásainak megakadályozására. (...) A szövetkezeti kérdésről a jegyzőkönyv így ír: „Az erősen Barankovics és Mindszenty (sic!)⁴⁰¹ befolyása alatt álló Újfehértó község kispárti értekezlete nem várt komolysággal, minden különösebb ellenzéki megnyilatkozás nélkül, érdeklődéssel, sok helyen őszinte tetszésmegnyilvánulással fogadta az előadásokat. (...) az értekezleten elhangzottak, dissonáns, rendezavaró közbeszólások is, amelyek tárgyilagos visszautasítást nyertek. Ezek arra vezethetők vissza, hogy a reakció szelleme állandóan köztük van...”

Ugyanebben az őrzési egységben megtalálható a Szlávik Miklós által aláírt, a főispánhoz és a törvényhatósági bizottsághoz címzett, 1948. november 17-i keltezéssel ellátott határozati javaslat. Eszerint: „A Kisgazdapárt tiltakozik az ellen, hogy Mindszenty bíboros kiváltságos helyzetét, amelyet, mint a legnagyobb magyar keresztény egyház feje élvez, államellenes és demokráciaellenes tevékenységre használja fel. Az esztergomi érsek súlyosan sérti az egyház és a magyar katolikus tömegek érdekeit, amikor a politikát behurcolja a templomi szószékekre és a körmenetekbe.”

Lentiben az 1948. december 8-i járási választmányi ülésen⁴⁰² Zoltán Ferenc központi szervező titkár megállapította, hogy „Mindszenty és köréje csoportosuló reakciós egyének a nép ellenségei, tehát fel kell őket számolni. Nem tűrhető az, hogy a papi és magas egyházi méltóságát valaki arra használja fel, hogy az állam ellen szabadon izgathasson.” A „mindszenyizmusra” utal a párt Bihar vármegyei központjának nagyválasztmányi gyűlési jegyzőkönyve is, amelyet Berettyóújfalu községben vettek fel 1948. december 20-án. Ezen a gyűlésen Jámber István országgyűlési képviselő kárhoztatta a bíborost azért, mert „Mindszenty összekeverte a vallást a politikával.”⁴⁰³

A Független Kisgazdapárt alelnöke, Szabó Ferenc „A Mindszenty-ügy és a magyar falu” című írásában a bíboros letartóztatását követően foglalta össze⁴⁰⁴ pártja álláspontját. Szerinte az egyház és az állam kapcsolatai négy éve rendezetlenek, és ennek okáról a falusi katolikus nép

⁴⁰¹ RETÖRKIL, X.3.1. Kisgazda Levéltár, Ó állag, 35.d.54.ö.e.71. A Mindszentyre és Barankovicsra mint egy platformon állókra utalás különös, tekintettel a köztük fennállt ellentétekre.

⁴⁰² RETÖRKIL, X.3.1. Kisgazda Levéltár, Ó állag, 36.d.59.ö.e.50. Jegyzőkönyv.

⁴⁰³ RETÖRKIL, X.3.1. Kisgazda Levéltár, Ó állag, 30.d.35.ö.e.25.

⁴⁰⁴ RETÖRKIL, X.3.1. Kisgazda Levéltár, Ó állag, 82.d.69.ö.e.49. Szabó Ferenc: A Mindszenty-ügy és a magyar falu

egy része tájékozatlan, vagy éppen rosszul tájékozott volt, mert a felelős politikai vezetők beszédei nem jutnak el minden házba, ellentétben a szóbeszéddel és a bujtogatással. *„Mindszenty emberei például mindazt a lehetőséget felhasználták a demokrácia ellen, amennyit az egyházi, vallásos élet, a vasárnapi prédikáció, a hívekkel való érintkezés a falusi papnak megad. (...) Ahol el tudták érni a hívek egy részénél, hogy Mindszenty Józsefben minden körülmények között a papot és sohasem a politikust lássák, ott már igen nehéz helyzete volt minden felvilágosító szónoknak. A Mindszenty-féle összeesküvés most lényegesen megváltoztatta a helyzetet. (...) honnan vette Mindszenty a vakmerőséget, hogy sötét terveihez az egyházi szervezetet és a maga egyházi hatalmát próbálja felhasználni?”* Az írás további részében Szabó Ferenc kifejti, hogy a bíboros vissza akarta állítani a királyságot, azért nem állt a földreform mellé, mert grófjainak és összeesküvő társainak ígérte a földet, és háborúra spekulált. *„Ezek most már mind bebizonyított tények, és bőségesen adnak érveket a magyar katolikus püspöki karnak, hogy szigorúan elkülönítse önmagát és az egyháznak, a hívő milliók vallási szervezetének a dolgát Mindszenty személyétől és ügyeitől.”*

A pártigazgató sem fogalmazott kevésbé egyértelműen a kisgazdapárt 12. kerületi tagértekezletén, amelyen a pártszervek téli munkafeladatait határozta meg egy beszámoló szerint.⁴⁰⁵ *„Ofner Alfréd miniszterelnökségi államtitkár, a Kisgazdapárt igazgatója (...) bejelentette, hogy a szervezetek téli tevékenységének súlypontját a tájékoztatásra, a politikai ideológiai nevelésre helyezik át. (...) Ofner államtitkár ezután a mindszenyizmus elleni küzdelem jelentőségéről beszélt. Ha valaki eldönti magában a kérdést, hogy a népi demokrácia építőmunkája helyett az ellenforradalmi szellem szolgálatát vállalja, annak vállalnia kell elhatározása összes következményeit is.”*

A letartóztatást követően *„A Szervezési Osztály munkaterve az elkövetkezendő 6 hétre.”* címet viselő, keltezés és aláírás nélküli dokumentum⁴⁰⁶ elsősorban a DÉFOSZ (Dolgozó Parasztok és Földmunkások Országos Szövetsége) megalakulásából és a Függetlenségi Népfront újjászervezéséből fakadó feladatokat vázolja fel, de a 3. pontban kitér a bíborossal kapcsolatos állásfoglalásra is. *„Mindszenty letartóztatásának ténye a gyakorlatban bebizonyította a demokrácia erejét s az azt követő hetekben igyekeztük rámutatni, hogy a Mindszenty kérdést teljesen külön álló az egyház kérdésétől, mert csak Mindszenty politikai*

⁴⁰⁵ RETÖRKIL, X.3.1. Kisgazda Levéltár, Ó állag, 38.d.68.ő.e.34. Cím, keltezés és aláírás nélküli dokumentum, feltehetően a Kis Újság számára írt kézirat, bal felső sarokban 2435/1948 iktatószámmal ellátva.

⁴⁰⁶ RETÖRKIL, X.3.1. Kisgazda Levéltár, Ó állag, 25.d.01.ő.e.12.

üzelné ellen van kifogásunk. Ezt a körülményt most fel kell használnunk a klérus reakció szervezeteinek felszámolására.”⁴⁰⁷

A katolikus papok azonban nem könnyítették meg az MDP érdekeit kiszolgálni igyekvő kiskisgazdapárt funkcionáriusainak dolgát. „*A Független Kiskisgazdapárt Országos Központja Területi Szervezési Osztálya Vezetőségének*” címzett, 1949. január 3-ra datált vármegyei titkári jelentésben⁴⁰⁸ Tóth Ferenc emlékeztet arra, hogy a területi szervezési osztálytól 1948. december 31-én telefonon kapott utasítást a katolikus papok felkeresésére – és meggyőzésére arról, hogy a hívők előtt nyilatkozzanak úgy, hogy teljes a vallásszabadság, és a kormány intézkedése Mindszentyvel szemben helyes volt. Dr. Hidvéghy Tivadar alispánnal együtt fel is kereste a vármegyei titkár az esperes plébánosokat, de nem mindenütt jártak sikerrel.

„Mindszenty lefogatásával kapcsolatban, nem nyilatkoznak meg, mert ők erre felsőbb utasítás nélkül nem vállalkozhatnak. Nagy általánosságban feltették a kérdést az előljáró kiskisgazdapárti funkcionáriusoknak, így nekem is, hogyha én vármegyei vezető vagyok, akkor mondjam meg, hogy ki az én gazdám. S mivel helyesen meg kellett, hogy nyilatkozzam, kijelentettem, hogy az Országos Központ, még helyesebben az országos elnököm, Dobi István. Erre ők ugyancsak ilyen szellemben válaszoltak, hogy az ő gazdájuk pedig Magyarország bíboros hercegprímása, aki azonos Mindszenty József személyével. Közlik még tovább, hogy a magyar katona felesküdt a magyar köztársaságra és hitvány ember az, aki esküjét meg nem tartja, így ők is felesküdték Krisztusra és ezt az esküjüket mindenkor és mindenben fenntartják.” Az aláírást követően a vármegyei titkár utóiratként az oldal aljára gépelte: *„Figyelem! Az egész vármegye területén működő plébánosok és lelkészek egyöntetűen kihangsúlyozzák, hogy a papság is nagyon szeretné, ha a kormány illetve az állam és a papság közötti béke mielőbb helyreállna.”*

A bíboros és az egyház elkülönítésének szükségességét hangsúlyozza a „*Kiskisgazdapárt Községi Elnökének!*” című körlevelében⁴⁰⁹ Mócsán József Szabolcs vármegyei ügyvezető alelnök és Márkus András vármegyei titkár. Az 1949. január 24-re datált körlevél aláírói leszögezik, hogy a Belügyminisztérium által kiadott Sárga Könyv bizonyítja Mindszenty József hazaárulását, kémkedését, a köztársaság megdöntésére irányuló és a Habsburg-uralmat visszahozó terveit, politikai aknamunkáját, Horthy és Szálasi kiszolgáló politikáját, és rámutat, hogy *„a Kiskisgazdapárt Mindszenty ellenes küzdelme helyes volt. Ez a küzdelem csak*

⁴⁰⁷ Elgépelések az eredetiben – megj.: B.P.

⁴⁰⁸ RETÖRKIL, X.3.1. Kiskisgazda Levéltár, Ó állag, 29.d.32.ö.e.31.

⁴⁰⁹ RETÖRKIL, X.3.1. Kiskisgazda Levéltár, Ó állag, 38.d.68.ö.e.103.

Mindszenty ellen és nem a katolikus egyház ellen irányult. Hogy ez mennyire így van, bizonyítja az állam és a katolikus egyház közötti eredményes tárgyalások.”

A pártszervezetek szintjén egyenlevelek sora követte a bíboros letartóztatását. Az előre megírt, a településnév számára kipontozott résszel ellátott levelek közül többet is 1949. január 1-re datáltak. A Nyilatkozat címet viselő formanyomtatvány⁴¹⁰ szövege: *„A Független Kisgazdapárt Lábatlan-i⁴¹¹ szervezetének alulírott vezetőségi/tagjai a vallásszabadság fenntartása mellett kijelentjük, hogy Mintszenty⁴¹² bíboros eltávolítását helyesnek tartjuk, mert előre láttuk azt a mérhetetlen veszélyt, amit Mintszenty politikája rejtett magában. Ez az intézkedés a népi demokrácia kifejlődése és a dolgozó magyar nép felemelkedése érdekében feltétlenül szükséges volt. Ennek az intézkedésnek szükségességét előre láttuk. Lábatlani Pártszervezet nevében. Esztergom, 1949. évi január hó 1.”* Hasonló levelet címzett a Miniszterelnökségnek a kisgazdapárt komáromi szervezete, meglepéssel tudomásul véve, hogy a kormány *„az imperialisták magyarországi reakciós ügynökét Mindszentit hazaáruló tevékenységéért felelősségre vonja.”*⁴¹³

A Szabolcs vármegyei titkárként aláíró Márkus András 1949. január 3-i dátumozással, Nyíregyházáról címezte a párt országos központjának levelét,⁴¹⁴ amelyben a Népi Bizottság nevében a legélesebb szavakkal ítéli el a bíborost és *„hazaáruló bűncselekményeit”*. A vármegyei titkár leszögezi, hogy a Népi Bizottság mindenben helyesli a kormány intézkedéseit, sőt: az egyházak lelkészeit is felkereste már a testület, maga Márkus András vezetésével, hogy rámutasson Mindszenty József bűnös elgondolására, és egyúttal felkérje a lelkészeket, tegyenek hitet a népi demokrácia és vezetői mellett. A lelkészek természetesen látható örömmel fogadták a Népi Bizottságot, bár a római *„katolikus Egyház lelkészének az ünnepek alatti megnyilatkozásának őszintesége kívánni valót hagy maga után”*.

Az FKGP vármegyei titkára, népi bizottsági tag azonban biztosra akart menni, ezért Szabolcs vármegye Népi Bizottsága január 10-én *„Értesítés!”* címmel bocsátott ki egy dokumentumot⁴¹⁵ arról, hogy a bizottság 1949. január 8-án (tehát öt nappal az előbb idézett levél datálását követően) ülést tartott, és elhatározta, hogy őszinte, és egyenes állásfoglalásra kéri fel az egyházak lelkészeit és világi vezetőit a Mindszenty-kérdésben. Ennek érdekében

⁴¹⁰ RETÖRKIL, X.3.1. Kisgazda Levéltár, Ó állag, 28.d.28.ö.e.1.

⁴¹¹ A kipontozott részre a településnév kézzel beírva – megj. B.P.

⁴¹² A névelírás az eredetiben, következetesen ismétlődik három másik, Nyilatkozat című, más-más település (Süttő, Nyergesújfalu, Pilismarót) pártszervezetének nevével kiegészített formanyomtatványon is – megj. B.P.

⁴¹³ RETÖRKIL, X.3.1. Kisgazda Levéltár, Ó állag, 28.d.28.ö.e.7.

⁴¹⁴ RETÖRKIL, X.3.1. Kisgazda Levéltár, Ó állag, 34.d.52.ö.e.94.

⁴¹⁵ RETÖRKIL, X.3.1. Kisgazda Levéltár, Ó állag, 34.d.52.ö.e.96.

még gyűlést is összehívott a Népi Bizottság 1949. január 15-ére, ám hiába: a két nappal későbbi vármegyei vezetőségi értekezlet jegyzőkönyve⁴¹⁶ keserűen leszögezi, hogy a meghívásra az egyházak lelkészei és világi vezetői a legteljesebb passzivitással válaszoltak, mindössze néhány protestáns és két katolikus lelkész tette tiszteletét.

Valamelyest nagyobb érdeklődés kísérte a Tiszalökön 1949. január 16-án tartott nagygyűlést, amelyet az agrárpártok tagságának elnyerése céljából létrehozott DÉFOSZ (Dolgozó Parasztok és Földmunkások Országos Szövetsége) hívott össze. Ennek képviselője, Mócsán József a jegyzőkönyv szerint beszélt az egybegyűlteknél arról, hogy Mindszenty „*ismét háborúba, vérbe akarta vinni az egész magyar népet. A múltban a munkásosztály és a parasztság el volt nyomva. (...) S ebben az időben nem mentek a primási körlevelek, s nem lázadtak fel az elnyomottak felemeléséért. Nem felekezeti uszítás*⁴¹⁷ ez itt Tiszalök községben és nem vallásgyűlölet, de láthassuk, hogy ebben a községben is két templomot építünk. Nem az egyház ellen megy a harcunk, hanem Mindszenty hazaárulása ellen.”

Ugyancsak a főpap letartóztatását követően, de még a kirakatper előtt, 1949. január 2-ra datálva (noha ez vasárnapra esett), a Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Párt Szatmár-Bereg vármegyei titkára, Namesánszky Béla írt egy „*Hangulat jelentés.*” című összefoglalót a párt országos központjának. A bíborosra vonatkozó szakaszt az eredeti írásmód szerint idézem:⁴¹⁸ „*A Mindszenty kérdéssel kapcsolatban a hangulat az egész megyében nem érte el az eredményt, amit vártunk. A papokkal kapcsolatban jelentem, hogy a Mindszenty kérdés előttük még nem áll tisztán, nevezetesen arra az álláspontra helyezkednek, hogy mindaddig nem nyilatkozhatnak, illetve nem tudnak nyilatkozni, amíg a rárótt bűncselekmények sorozata a tárgyalások folyamán nincs bizonyítva, ha ez bebizonyosodik, akkor részére a legmagasabb büntetés is kevés. A katolikus vallásúak között nagy a meglegedés a Kormányzat és az Egyház között megindult egyezségi tárgyalások miatt. A református papság és lakosság az egész kérdést katolikus ügynek tekintit (sic!) és a kérdéssel kapcsolatban mindenben egyetért a Kormányzat intézkedéseivel.*”

Tanulságosak a Zala vármegyei szervezettől a pártközpontba küldött levelek is. Egy keltezést nem tartalmazó, de a szöveggörnyezetből kikövetkeztethetően 1949 januárjában, tehát már a letartóztatás után írott levélben⁴¹⁹ Lendvai József megyei titkár kifejti, hogy Mindszenty

⁴¹⁶ RETÖRKIL, X.3.1. Kisgazda Levéltár, Ó állag, 34.d.52.ö.e.104.

⁴¹⁷ Elgépelések az eredetiben – megj.: B.P.

⁴¹⁸ RETÖRKIL, X.3.1. Kisgazda Levéltár, Ó állag, 35.d.54.ö.e.62.

⁴¹⁹ RETÖRKIL, X.3.1. Kisgazda Levéltár, Ó állag, 36.d.59.ö.e.280.

örizetbe vétele nem a vallásszabadság ellen irányult, hanem csak egy ember ellen, aki törvényekbe ütköző cselekedeteket vitt véghez, és most már minden pártagnak meg kell értenie, hogy a párt állásfoglalása a Mindszenty-kérdésben helyes volt. Akik még mindig ellenzéki magatartást tanúsítanak, azoknak nincs helyük a pártban – fejti ki a megyei titkár, aki azonban egy 1949. január 2-ra datált, Paál Tibornak,⁴²⁰ a területi szervezési osztály helyettes vezetőjének címzett levelében korántsem ennyire magabiztos hangvételű jelentést⁴²¹ tesz. Ebben leírja, hogy a Mindszenty-kérdésben a tömegek hangulata bizonytalan, és egyesek házi oltárokat készítenek azért, hogy ha már a templomokat is bezárják majd, akkor legyen hol imádkozniuk. *„Igen erős hatással van az amerikai rádiónak a Mindszenty kérdéssel kapcsolatos erősen uszító hangja. (...) Azok a személyek, akik a demokratikus kormányzattól függőviszonyban vannak, azok természetes, hogy a kormányzat eljárását helyeslik azonban, hogy ez mennyire őszinte azt megállapítani nem áll módomban.”*⁴²²

A bizalmatlanság nem is volt indokolatlan: Páll Tibornak (ezúttal Pál-nak írva a megszólításban) ugyancsak 1949. január 2-án, kézzel írott levélben⁴²³ jelenti Nyéki László, hogy Lendvai József (a címzetthez hasonlóan „*Barátom*” megnevezéssel) 31-én utasította arra, hogy minél több pappal beszélgessen Mindszentyről. A felderítés eredményeképpen összegezte, hogy Balatonszepezden örömmel vették tudomásul a bíboros letartóztatását, Köveskálban közömbösek voltak iránta, Tapolcán azonban két plébános megtagadta, hogy ebben a kérdésben nyilatkozzon.

Ugyancsak a bíboros letartóztatása utáni időből származik, 1949. január 3-i keltezésű a Hajdú vármegyei titkár, Bartha János jelentése,⁴²⁴ amelyben a „*Mindszentizmus*” elnevezésű 1. pontban mindjárt a levél elején leszögezi, hogy a vármegyében kevesen vannak a katolikusok, a protestánsok pedig csak elvétve reagáltak (a kontextusból kikövetkeztethetően a hercegprímás letartóztatásának hírére). *„Felkérésünkre a protestáns papok legtöbb helyen méltatták az ünnepek alkalmával a demokrácia vívmányait. A katolikus papok annyira nem mentek, hogy elismerőleg nyilatkozzanak a gyülekezetek előtt, de beszédeik ez alkalommal semmi izgatót és általában politikai ízűt nem tartalmazott. (..) Mindszenty letartóztatása nem*

⁴²⁰ Más helyütt Pál-ként írva. Valójában Páll Tibor, aki 1945-ben lépett be a kommunista pártba, onnan vezényelték a kiszagdapártba, emellett 1947-től „hazafias alapon” az államvédelem informátora, 1949-től pedig „Pásztor” fedőnéven beszervezett ügynöke volt. Az ÁBTL-ben őrzött hálózati nyilvántartó kartont, beszervezési dokumentumot és „Pásztor” jelentését közli: Rainer M. János: Jelentések hálójában, 1956-os Intézet, Budapest, 2008.

⁴²¹ RETÖRKIL, X.3.1. Kiszagda Levéltár, Ó állag, 36.d.59.ö.e.284.

⁴²² Betű szerinti leirat – megj.: B.P.

⁴²³ RETÖRKIL, X.3.1. Kiszagda Levéltár, Ó állag, 36.d.59.ö.e.288.

⁴²⁴ RETÖRKIL, X.3.1. Kiszagda Levéltár, Ó állag, 31.d.42.ö.e.89.

okozott különösebb meglepetést (...) Első pillanatban az az aggály terjedt el, hogy ez rányomja a bélyegét az egész katolikusságra. Ez a riadalom felvilágosító munkánk nyomán oszlóban van. A katolikus papok nyilatkozataiból kitűnik, hogy óhajtják a békés megegyezést, de nem mernek kezdeményezni.” Mindazonáltal Bartha János vármegyei titkár sem volt teljes biztonságban, ahogyan a Kisgazda Levéltár részeként fennmaradt feljegyzések, névtelen összefoglaló jelentések tájékoztatnak. Több jelentés is kitér a vármegyei titkár kapcsolataira, hangsúlyosan emlegetve őt, mint kulákok és reakciók barátját.

Egy másik, a megye különböző településein, így kiemelten Egyeken hangadónak számító értelmiségeket soroló, ugyancsak „*Feljegyzés*” című dokumentum⁴²⁵ Folyti (sic!) Tibor⁴²⁶ római katolikus kanonokról és a helyi tanítókról tájékoztat, mint a rendszer ellenségeiről – köztük Lakatos Zoltán tanítóról, aki „*a legnagyobb mindszentista*”. Több hasonló jelentés tanúskodik arról, hogy a kisgazdapárt helyi szervezetein belül is célzottan gyűjtötték az adatokat mindazokról, akiket „reakciósnak”, különösen „mindszentistáknak” tartottak.

A Független Kisgazdapárt Borsod vármegyei szervezetének szervező titkára, Németh Imre 1949. január 25-re datált, „*A Független Kisgazdapárt helyi Vezetőségének!*” című levelében⁴²⁷ kelt ki a hercegprímás ellen. A levél – amelyet hangvétele alapján akár az MDP helyi szervezete is fogalmazhatott volna – második bekezdése így szól: „*Pártunknak a Mindszenthly (sic!) – ellenes küzdelme – amint azt az események megmutatták – helyes volt. Ez a küzdelem csak Mindszenthly ellen, a hazaáruló és az országot romlásba dönteni akaró kalandor ellen folyt és nem a katolikus egyház ellen. Hogy ez mennyire így van, bizonyítja az is, hogy az állam és a katolikus egyház között eredményes tárgyalások vannak folyamatba.*”(sic!)⁴²⁸

Szintén 1949. január 3-i keltezésű a Szolnok vármegyei pártszervezet titkára, Majzik Mihály által aláírt, a párt országos központjának címzett helyzetjelentése, amely a „*December hó 28-ik napján kiadott utasításnak megfelelően*” jelenti,⁴²⁹ hogy a „*Mindszenthly kérdéssel kapcsolatban a hangulat csendes.*” Leszögezi, hogy a dolgozó parasztság „*lidércnyomástól szabadult meg a bíboros őrizetbe vételével,*” leszámítva a jársági felső és alsó járást, ahol a papok vagy közömbösen, vagy Mindszenty mellett foglaltak állást, erre való tekintettel pedig „*elhatároztuk, hogy a vármegye ezen járásaiban január hó 9-én együttes gyűléseket tartunk...*”

⁴²⁵ RETÖRKIL, X.3.1. Kisgazda Levéltár, Ó állag, 31.d.42.ő.e.196.

⁴²⁶ Valójában Fojtik Tibor, aki 1944-től szolgált az egyeki plébánián. Forrás:

<http://egyekiplebania.hu/egyek/historia-domus/> Több helyütt is tévesen írják a nevét a jelentések, néhol Falytik, néhol Fojti néven szerepel – megj.: B.P.

⁴²⁷ RETÖRKIL, X.3.1. Kisgazda Levéltár, Ó állag, 30.d.36.ő.e.11.

⁴²⁸ Mindszenty nevének elírása az eredeti, betűhíven idézett levélben következetes.

⁴²⁹ RETÖRKIL, X.3.1. Kisgazda Levéltár, Ó állag, 32.d.44.ő.e.43.

vármegyei vezetőségünk azonban állandóan felszínen tartja az ügyet és a vidéki szervezeteinket körlevelekkel, valamint útmutatásokkal látja el, melyben a követendő útra mutatunk rá”. A jelentés szerint csak a módosabb parasztságnak nem tetszik az eljárás a főpap ellen, „szinte mártírnak tünteti fel. Ez azonban csak szórványosan fordul elő”, mindazonáltal „kezdik megérteni dolgozó parasztjaink, hogy Mindszenty⁴³⁰ a vallásos mezbe burkolt mindent, és ez minden volt, csak nem a vallás, a hit, a szeretet melletti harc, sokkal inkább hazaárulás.” (A meghatározott irányvonalnak megfelelő jelentés dacára Majzik Mihályt egy héten belül leváltották: Békeffy Gábor központi előadó Jelentésében⁴³¹ arról számol be, hogy 1949. január 7-én Szolnokon járt a vármegyei titkár leváltása végett, és személyesen adta át a pártvezetőség levelét nemcsak a leváltásról, hanem a pártból történő kizárásról is.)

Egy rövid időbeni visszatekintés: érdemes a fenti dokumentumot összevetni egy három évvel korábbi keltezésű, kézzel írott, az országos pártvezetésnek címzett levéllel,⁴³² amelyben – 1946. június 1-i dátummal – a jászteleki pártszervezet felszólal a rossz köz- és vagyonbiztonság miatt, a büntetlen terménylopás ellen, amennyiben az elkövető „más párt tagja”, valamint az ok nélküli rendőri vegzálások és a parasztság ellehetetlenülő helyzete miatt, továbbá tiltakozik az iskolák államosítása ellen. Pontosan egy hónappal később, 1946. július 1-én a jánoshidai pártszervezet⁴³³ ír egy majdnem azonos tartalmú levelet, amelyben a rendőri vegzálások elleni fellépést kéri az országos pártközponttól. A fent idézett levelekben írt sérelmek részben azonosak azokkal, amelyek miatt Mindszenty József emelte fel a szavát.

Nemcsak a vármegyei szervezeteken, hanem a párt országos szerveződési szintjén is hullámokat vert a bíboros letartóztatása. A Független Kisgazdapárt Nagybudapesti Központjában 1949. január 19-én fegyelmi tárgyalást tartottak Farkas Istvánné Sass Mária párttag ellen. A jegyzőkönyv⁴³⁴ tanúsága szerint a 27 esztendőes adóhivatali tiszt ellen az volt a vád, hogy nemtetszését fejezte ki a letartóztatást megelőző sajtókampány miatt – pontosabban az Új Ember című lapban megjelentek miatt. Ez 1948. december 22-én történt a 14. kerületi előjáróság adószámviteli osztályának irodahelyiségében, kollégái pedig erről mindjárt jegyzőkönyvet is felvettek, amit aztán rövidesen a fegyelmi bizottság tárgyalta. „Az Új-Új Ember című időszakai nyomtatvány egy példányát a XIV. ker. előjáróságon karácsony előtt egy pár nappal láttam, amelyben Mindszentiről jelent meg egy cikk. Az igaz, hogy felhevülve

⁴³⁰ Az írásmód (Mindszenty – Mindszenty) váltakozása az eredetiben – megj.: B.P.

⁴³¹ RETÖRKIL, X.3.1. Kisgazda Levéltár, Ó állag, 25.d.02.ő.e.17.

⁴³² RETÖRKIL, X.3.1. Kisgazda Levéltár, Ó állag, 32.d.44.ő.e.5.

⁴³³ RETÖRKIL, X.3.1. Kisgazda Levéltár, Ó állag, 32.d.44.ő.e.6.

⁴³⁴ RETÖRKIL, X.3.1. Kisgazda Levéltár, Ó állag, 6.d.27.ő.e.1.

ennek a cikknek a szövegén a következő kijelentéseket tettem: Micsoda ízléstelenség ez, még egy rablógyilkost sem szabadna így kifigurázni, mint ami ebben a nyomtatványban van. Határozottan kijelentem, hogy azon kifejezéseket: 'Az egyházi reakció elleni tiltakozás egyenlő a vallás üldözésével' Soha meg nem tettem...'”⁴³⁵ Ki is zárták a pártból az asszonyt, azzal az indoklással, hogy 1945. március óta párttag, tehát tudnia kellett, hogy a Kisgazdapárt teljes erővel küzd „az egyház köpenye alá húzódó, a népi demokratiai vívmányait megdönteni akaró reakció ellen”.”⁴³⁶

A párt a bíboros elleni 1949-es kirakatpert követő rövid időszakban egyenként megszabadult minden olyan tagjától, aki rokonszenvezett Mindszenty bíborossal, vagy akár csak ezt feltételezték róla. Az országszerte célzottan végrehajtott tagrevíziót a párt országos központjának területi szervezési osztálya rendelte el az 1949. január 22-i 111/1949. számú pártutasításban, amelyre 1949. január 25-i összegzésében⁴³⁷ Tóth Ferenc Baranya megyei titkár és Dr. Hidvéghy Tivadar alispán hivatkozik. „A tagrevízió célja, hogy a pártunkból kirekesszük azokat a felforgató elemeket akik csak kárára vannak a pártunknak és a pártunkon keresztül a magyar népi demokráciának. (...) A reakció erői mind teljesebben szorulnak ki a magyar népi demokrácia életéből. (...) építő munkánkat mindig gátolni igyekezett Mindszenty és a mögéje bújt klerikális reakció. A klerikális reakció a helyes álláspont kialakítása helyett szembehelyezkedett a magyar demokrácia vívmányaival, és látni lehetett, hogy ez a szembehelyezkedés a demokrácia egészének szól, nemcsak egyes intézkedéseinek. Joggal megállapíthatjuk, hogy a Független Kisgazdapártnak a Mindszenty-ellenes küzdelme helyes volt. Ez a küzdelem csak Mindszenty ellen és nem a katolikus Egyház ellen folyt.”

A tagrevízió végrehajtása szerte az országban nem egyszerre, de folyamatosan és hatékonyan történt. Remekül illusztrálja ezt a Pest megyei szervezetekben folytatott tisztogatásokról tanúskodó dokumentum. A jegyzőkönyv⁴³⁸ – amelyet a párt ötös bizottsága által kiküldött előkészítő bizottságának ülésén vettek fel 1949. március 2-án – pártszervezetenként csoportosítva, név szerint sorolja a kizárásra, illetve tisztségükről leváltásra javasoltakat. A „nem koalícióképes” és a „rossz mdp. vélemény” indokok mellett az újpesti dr. Gosztonyi Gizella, Kulinyi Kálmán, Reinprecht Vince képviselőtestületi tagok, a nagytétényi Tóth Tibor titkár, a rákoshegyi id. Baran György alelnök esetében szerepel a jegyzőkönyvben a

⁴³⁵ Az idézet betű szerinti leirat a fegyelmi tárgyalás fent hivatkozott jegyzőkönyvéből – B.P.

⁴³⁶ RETÖRKIL, X.3.1. Kisgazda Levéltár, Ó állag, 6.d.27.ö.e.5.

⁴³⁷ RETÖRKIL, X.3.1. Kisgazda Levéltár, Ó állag, 29.d.32.ö.e.34-35.

⁴³⁸ RETÖRKIL, X.3.1. Kisgazda Levéltár, Ó állag, 36.d.61.ö.e.27-46. Jegyzőkönyv

„Mindszentysta” jelző. A nagytétényi Tilly József ügyvezető elnök és a rákoshegyi dr. Szép István főtitkár esetében a „reakciós” jelzőket találjuk a leváltásra javaslat indokai között, míg id. Baran György, valamint özv. Tornoczi Béláné pénztáros esetében a „Klerikális” jelző (is) szerepel a nevük mellett.

A bíboros elleni kirakatpert azonban különösen nagy csend követte, legalábbis ahogyan a Baranya megyei titkár, Tóth Ferenc országgyűlési képviselő 1949. február 14-re datált heti jelentésében beszámol a pártközpont területi szervezési osztályának:⁴³⁹ „A Mindszenty-ügy mintha lezárult volna. Nem beszélnek róla. Néha mégis hallatszik suttogás, amely azt hangsúlyozza ki, hogy a nagy bűnösnek hirdetett hercegprímást nyugati nyomásra nem merték halálra ítélni.”

VI. "Mindszenty személye és a köréje gyűlt reakciós kör"⁴⁴⁰ –

Sajtóhadjárat az MTI híreiben 1945 és 1948 között

„Mindszenty József november 3-án kimutatta a foga fehérjét. Ekkor már kihirdette, hogy az egyházat vissza kell állítani a jogaiba. Vissza kell adni a vagyonát az egyháznak. Hát, miféle vagyonát? Azt a földet, amit a parasztnak kiosztottak a kommunisták? Azt nemigen kaphatta volna vissza. Nyilván neki nem tetszett, hogy Budapeستől Esztergomig az egész földbirtokát az egyháznak államosították, illetve kiosztották a nép között. És nyilván neki nem tetszett az, hogy Magyarországon a földlakók (sic!), és a földbirtokosok uralma egyszer, s mindenkorra megszűnt.”

Borbély János vérbíró mondta a fenti szavakat vádbeszédében 1959-ben, az újpesti forradalmi bizottság tagjai ellen lefolytatott népbírószági eljárás során.⁴⁴¹ Ebben az indulatos hangvétellő beszédben Mindszenty nem főszereplőként, hanem hivatkozási alapként jelenik meg a hosszú vádbeszéd egy viszonylag rövid elemeként. A fent idézett rövid részlet azonban esszenciális összefoglalását adja mindannak, amit évtizedeken keresztül hangoztatott az MSZMP

⁴³⁹ RETÖRKIL, X.3.1. Kiszgazda Levéltár, Ó állag, 29.d.32.ő.e.38. *Heti jelentés felterjesztése*

⁴⁴⁰ Közi-Horváth József: Mindszenty bíboros, München, 1980, 36. o.: „A politikai rendőrségen éppen úgy, mint a szovjetparancsnokság kémelhárító osztályán, külön erre a célra szervezett csoport foglalkozott „a Mindszenty személye és a köréje gyűlt reakciós kör” tevékenysége elleni harc irányításával.”

⁴⁴¹ Magyar Rádió hangarchívuma Nya-000971 jelzettel. Az Újpesti Forradalmi Bizottság tagjainak pere, 1958. Szónok: Borbély János, dr. (1905-2000) – magyar; bíró, népügyész. A hanganyag Nem felhasználható megjegyzéssel van ellátva, kutatható, de le nem játszható.

propagandája a bíboros személyéről, szerepéről, illetve 1956-os rádióbeszédének központi értelmezéséről. A dolgozat jelen fejezete időbeli visszatekintés arra a sajtóhadjáratra – pontosabban annak egyetlen, speciális platformjára –, amelyet a bíboros ellen folytatott a kommunista párt még az 1948-as letartóztatását megelőző időszakban. Ez azért tanulságos, mert összefoglalóan tartalmazza azokat a kommunikációs paneleket, amelyeket már ebben az időszakban kitartó alapossggal sulykolt a propaganda a főpappal kapcsolatosan. Ugyanezek a bejáratott panelek köszönnek majd vissza 1956-ban és az azt követő évtizedekben.

A bíboros személye elleni sajtóhadjárat – még ha lényegesen finomabb, óvatosabb formában is – már 1945-ben elkezdődött. A dolgozat jelen fejezete az MTI 1945 és 1948 között a bíborosról kiadott hírein keresztül mutatja be azt a folyamatot, ahogyan a hírek szóhasználatában, gyakoriságában és hangvételében fokozatosan egyre élesebbé, egyre nyíltabbá válik a bíboros személye elleni sajtóhadjárat. A válogatás nem teljes, kizárólag a távirati iroda már digitalizált híreire szorítkozik a jelzett évkörben.⁴⁴² A szigorú szűrést nemcsak terjedelmi okok indokolják. (A bíboros elleni sajtóhadjárat egy részét – az 1945-1946 között a nyomtatott sajtóban megjelent támadásokat – Sz. Nagy Gábor ismerteti *A Mindszenty József elleni sajtótámadások 1945–1946* című tanulmányában.⁴⁴³) A távirati iroda híreire szorítkozást jelen dolgozatban az is indokolja, hogy az MKP – illetve más pártok – sajtóorgánumaitól, továbbá a katolikus sajtótól még elvi szinten sem várható el tényszerű, objektív tájékoztatás. A hírszerkesztés elveit, a kiadott hírek tartalmát és hangvételét természetesen meghatározza az adott sajtóorgánumot kiadó párt, vagy más szervezet nyilvánosságnak szánt közlési szándéka.

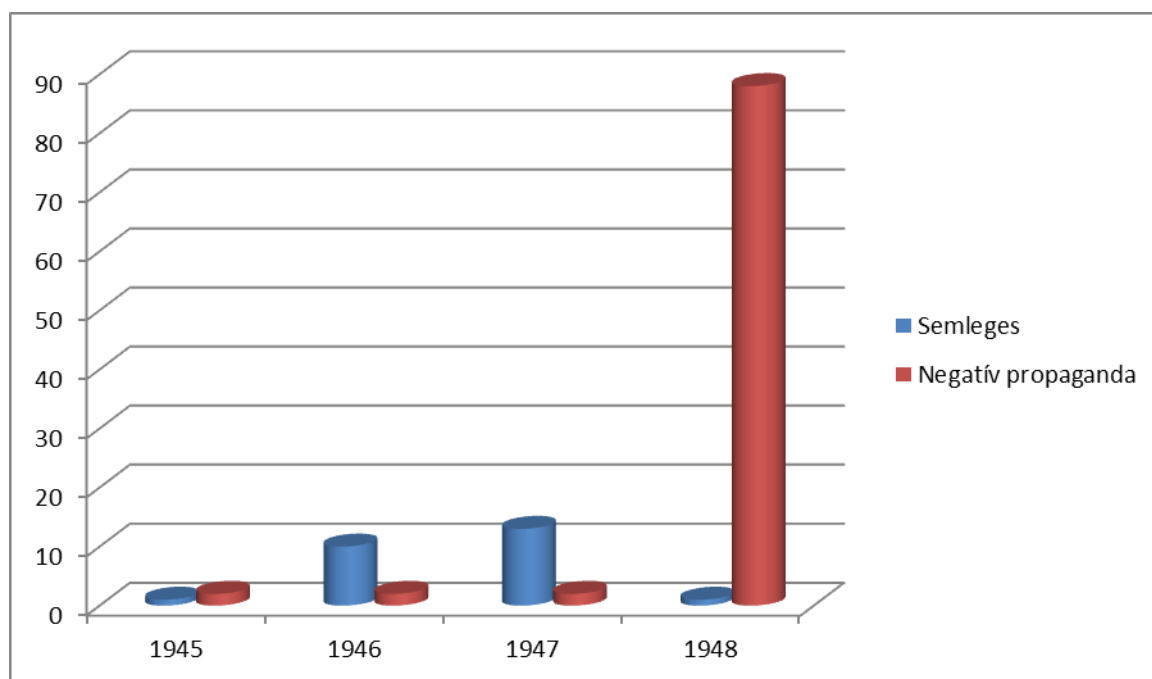
Ezzel szemben az MTI – amely 1950-ig szervezetileg is egyetlen vállalaton belül működött a Magyar Rádióval, lényegében közszolgálati szerep betöltésére volt hivatott, elvi szinten tehát nem szolgálhatta volna ki a kommunista párt céljait. A gyakorlat szintjén azonban már a koalíciós időszakban is ez történt. Noha ekkor még – legalábbis formálisan – kispártok irányították a távirati irodát, informálisan már a kezdetektől érvényesült a kommunista párt befolyása a hírek szerkesztésében.⁴⁴⁴ Ez különösen azért volt jelentős

⁴⁴² Jelen fejezet az 1945. 02.21. és 1949. 12.31. közötti időszakra szűkítve vizsgálta az archív hírányagot. A további lábjegyzetek az egyes hírek kiadásának pontos dátumát és időpontját tartalmazzák.

⁴⁴³ Sz. Nagy Gábor, *A Mindszenty József elleni sajtótámadások 1945–1946* című tanulmányában. In: *A médiatörténet és az egyháztörténet metszéspontjai. Tanulmányok*, szerk.: Klestenitz Tibor, Budapest, MTA BTK Médiatudományi könyvek, 2015, 129-143.

⁴⁴⁴ A távirati irodát 1945. január 20-tól Ortutay Gyula irányította felelős kiadóként, majd 1948-tól az MTI addigi felelős szerkesztője, Barcs Sándor váltotta a posztján.

propagandafegyver, mert az MTI által szerkesztett híreket olvasta be a Magyar Rádió bemondója a hírblokkokban, a rádió hírei pedig több embert értek el, mint a korlátozott példányszámban, kifejezetten célközönségnek szánt újságok.

A fenti diagram⁴⁴⁵ látványosan mutatja, mely időszakokban milyen mennyiségben és arányban jelentek meg az MTI hírei között a bíboros személyével összefüggő semleges, illetve támadó hangvételű hírek. A célzottan támadó hangvételű híradások az MTI hírei között 1948-tól jelentek meg a korábbiakhoz képest feltűnően nagyobb arányban. A fordulat a Pócsperiben történeteket követően figyelhető meg: ekkortól az MTI híradásaiban is látványosan megszorodtak a bíboros személyét támadó hangvételű hírek. A diagram szerkesztése során a semleges hírek közé soroltam azokat is, amelyekben – például egy-egy nyilasper vádlotti meghallgatásáról szóló tudósításban – csupán felvetődött Mindszenty József bíboros neve, leginkább az 1944-es őrizetbe vételével összefüggésben.

Az 1945-ös évben kiadott MTI-hírek többsége még jellemzően semleges a bíborosra nézve. Ilyen például a dálnoki Miklós Béla miniszterelnök által a hercegprímásnak küldött üdvözlő

⁴⁴⁵ A diagram a szerző szerkesztése

távirat szövege.⁴⁴⁶ Erre adott válaszában négy nappal később Mindszenty magára, mint az ország első közjogi méltóságára⁴⁴⁷ hivatkozik, ahogyan arra emlékirataiban is utal.⁴⁴⁸ Az első felháborodott megnyilvánulások az MTI-hírek között azt követően jelentek meg, hogy a Mindszenty által elnökölt püspöki kar közzétette híres pásztorlevelét⁴⁴⁹ az 1945-ös választásokat megelőzően. A „reakció” kifejezés is csak ekkor jelenik meg az általam vizsgált MTI-hírek között először a főpappal összefüggésben. Habár a püspöki kar adta ki ezt a választási körlevelet, mégis egy személyben az aláíró Mindszenty Józsefet ítélték el emiatt az MTI 1945. november 2-i, 15 órakor kiadott hírében.⁴⁵⁰ Ebből idézem a fontosabb részleteket:

„A pásztorlevél mélységes megdöbbenést keltett a Nemzeti Függetlenségi Front pártjaiban és a pártokhoz tartozó katolikus hívők soraiban. (...) A hercegprimás pásztorlevele példátlan és illetéktelen beavatkozás a napi politikába és a választások menetébe. (...) A pásztorlevél azzal vádolja meg a demokratikus pártokat, hogy a földreformot a volt nagybirtokosok ellen érzett bosszúvágyból és büntetésként vitte keresztül. A pásztorlevél ezzel az igazságtalan és méltánytalan beállítással a népellenes reakció törekvéseit támasztja alá, és így a demokrácia ellen irányított nyílt támadásnak kell tekintenünk...” A zárómondat: *„Ez a pásztorlevél nem szolgálja sem az ország, sem a katolikus egyház érdekeit.”*

Utóbbi mondat akár fenyegetésként is értelmezhető, főleg, ha azt nézzük, hogy az 1945. március 15-én elfogadott rendelet a földreformról, majd az ennek alapján elfogadott törvény⁴⁵¹ nyomán a katolikus egyház majdnem 900 ezer kataszteri hold⁴⁵² földbirtokából csak alig százezret hagytak meg. A földbirtokok elvételével azonban az egyházi intézmények, alkalmazottak és ellátottak alól húzták ki a talajt, szó szerint. Öt nappal később Az *amerikai*

⁴⁴⁶ MTI 1945.09.18. / 31 / 013 NEWS-288120 11 óra 30 perc (13. kiadás)

https://nemzetiarchivum.hu/news_archive/item/NEWS-T0UxOGdTbm9samMxUGtFVnZPRHVqQT09

⁴⁴⁷ Ezt akkor jogilag tényszerűen tette, hiszen 1945-ben a hercegprimás közjogi szerepe még hatályos volt. A közmegegyezés szintjén ugyanakkor a hercegprimásnak ezzel az alkotmányos szerepével az akkori politikai erők már nem számoltak, idejétmúltak tartották – ezért volt az egyik oka annak, hogy értetlenkedés, helyenként ellenszenv fogadta Mindszenty közéleti aktivitását még nem kommunista szereplők részéről is. A „politizáló főpap” toposzát részben erre alapozta meg.

⁴⁴⁸ Mindszenty József: Emlékirataim. Vörösvári István kiadása, Toronto, 1974, 82. o.

⁴⁴⁹ Mindszenty i.m., 99-102.

⁴⁵⁰ MTI 1945.11.02. / 33 / 024 NEWS-289048 15 óra (24. kiadás)

https://nemzetiarchivum.hu/news_archive/item/NEWS-UkJ0R1dHMDRXeVQ5WTBIRjVqZmFndz09

⁴⁵¹ A földosztásról szóló 600/1945. M. E. sz. rendelet március 15-én jelent meg, ez emelkedett törvényre az

1945. évi VI. törvénycikkkel. Elérhető elektronikusan: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=94500006.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D42>, utolsó letöltés: 2022. 07. 06.

⁴⁵² A katolikus egyház 862 ezer kataszteri holdjából 765 ezret sajátítottak ki. Közli: Balogh Margit: „Isten szabad ege alatt” – az egyházak Magyarországon 1945 és 1948 között. In: Felekezetek, egyházpolitika, identitás Magyarországon és Szlovákiában 1945 után, 51. o.

sajtó a magyarországi választásokról című, Washingtonból küldött lapszemle⁴⁵³ emlékeztet, hogy „Az amerikai újságírók többek közt közlik Mindszenty hercegprímás pásztorlevelét, és hangsúlyozzák, hogy ez nagy felháborodást keltett a baloldali pártok között”.

Annak ellenére, hogy ebben az időben a Szabad Népben már gyakran jelentek meg támadó hangvételű írások, valamint a hercegprímás elleni aláírásgyűjtésekről szóló beszámolók is, az MTI híradásai ezeket – legalábbis 1945-ben – még nem követték. Az év hátralévő részében leginkább semleges hangvételű híradások számolnak be például Mindszenty Olaszországba érkezéséről, majd bíborosi kinevezéséről.

A bíboros személyét támadó hírek 1946-ban még szintén szórványosan, az ellene indított kommunista sajtóhadjárat szempontjából semleges hírekkel vegyesen jelennek meg. A legközelebbi említésre érdemes hír az 1946. február 14-i, pécsi eseményről kiadott tudósítás, amelyben arról ad hírt a távirati iroda, hogy „*Bács és Baranya vármegye Nemzeti Bizottságának szerdai ülésén Babella Károly kommunista párti bizottsági tag szónokként Mindszenty hercegprímás beszédét, melynek tüntetés lett a vége. A Nemzeti Bizottság elhatározta, hogy feliratban kéri a kormánytól annak megállapítását: ki vagy kik voltak a tüntetés értelmi szerzői, ezek felelőssége vonását, és ha a hercegprímás templomi beszédének volt a következménye az utcai megmozdulás, ellene is tegye folyamatba a megtorló intézkedéseket.*” Szó esik még arról is, hogy „a Szakszervezeti Tanács felhívásának alapján szerdán délelőtt Pécsen 10 percre az összes üzemek és bányák beszüntették a munkát, illetve Siklóson a Magyar Kommunista Párt, a Szociáldemokrata Párt, a Független Kisgazdapárt és a Nemzeti Parasztpárt szerdán délelőtt tiltakozó gyűlést rendezett a község házában. A [határozati javaslatban] demokratikus pártok elítélték a hercegprímás magatartását, és követelték, hogyha a hercegprímás a jövőben is hasonló politikai megnyilatkozást követne el, nyúljanak erélyesebb eszközökhöz.”⁴⁵⁴

A munkabeszüntetés és tiltakozás alapját csak utalásképpen tartalmazza a hír. Nem adja közre az előzményt, jelesül, hogy Mindszenty József bíboros nagy hatású beszédet mondott 1946. január 20-án a budapesti domonkos templomban. A szentbeszédben imára buzdította a híveket a Magyarország előtt álló nehéz időkben, és nyíltan a tatárjáráshoz hasonlította a

⁴⁵³ MTI 1945.11.07. / 33 / 018 NEWS-289193 12 óra 40 perc (18. kiadás)

https://nemzetiarchivum.hu/news_archive/item/NEWS-TkRpVkJRczZsRjJsWnA0OTBIOHdzQT09

⁴⁵⁴ MTI 1946.02.15. / 39 / 018 NEWS-292868 10 óra 50 perc (15. kiadás)

https://nemzetiarchivum.hu/news_archive/item/NEWS-azlFNnptUGtISlRmR0w3b044T3lMdz09

szovjet megszállók lakossággal szembeni viselkedését. A Népszava felháborodott tudósításban számol be a szentbeszédről.⁴⁵⁵ Nem ez volt az egyetlen eset, amikor a bíboros szentbeszédeit tömegek hallgatták, ő pedig nem szorítkozott kizárólag az evangélium hirdetésére. A bíboros emlékirataiban így ír erről: „Az engesztelési mozgalom országos visszhangja felülmúlta az összes várakozásainkat. 1946. február 2-9 között az ország minden templomában engesztelő novénát tartottunk. Sok helyen nem tudták a templomok a megjelent tömegeket befogadni. Budapesten az Örökimádó templomban magam végzetem a kilencedik napon az ájtatosságot. (...) Amikor az ájtatosság végén a templomból kiléptem, a templom előtt a tömeg lelkesen üdvözölt, de a politikai rendőrség középük vegyített ágensei közbekiáltásokkal Szálasit éltették. Ürügyül szolgált ez arra, hogy a templomi közönségből sokakat letartóztassanak. Az esti híradásában a rádió azt jelentette, hogy a prímás nyilasokkal templomi ájtatosság ürügyén köztársaság- és demokráciaellenes tüntetést rendezett.”⁴⁵⁶

A Magyar Országos Tudósító fejléccel kiadott, *A háborús főbűnösök bűnperének népbírószági tárgyalása* című hírben⁴⁵⁷ Mindszenty mellékszereplő: Vajna Gábor⁴⁵⁸ nyilas belügyminiszter a veszprémi püspök internálásának körülményeiről vall. A három nappal későbbi hírben⁴⁵⁹ Lakatos Géza⁴⁶⁰ többek között az akkori veszprémi püspök Mindszentyre is utal azon vezető értelmiségiek között, akik úgy vélekedtek, hogy Németország elvesztette a háborút, ezért sürgős a mielőbbi kiugrás.

Ugyanezen a napon, 1946. február 19-én több hír is megjelent Mindszentyről azzal kapcsolatban, hogy Rómába utazott bíborosi beiktatására. Ezen semlegesebb hangvételű hírek között szerepel az is, hogy Mindszenty támogatásokat igyekezett kieszközölni Magyarország számára. Ezzel szemben a legkevesbé sem neutrális az 1946. február 23-ára datált, másnap kiadott anyag – műfajában valahol félúton a jegyzet és a sajtószemle között –, amely a

⁴⁵⁵ Hámos Tibor: *Profán riport a hercegprímási szentbeszédről. Hitszónoklat avagy politikai beszámoló?* Népszava, 74. évf. 18. sz. 1946. január 22. 1. o.

https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Nepszava_1946_01/?pg=84&layout=s

⁴⁵⁶ Mindszenty, i.m. 133. o.

⁴⁵⁷ MTI 1946.02.16. / 316 / 005 NEWS-826661 14 óra 10 perc (6. kiadás)

https://nemzetiarchivum.hu/news_archive/item/NEWS-UV10SWHyWWlvWk9CSUFhSHh0M0hsZz09

⁴⁵⁸ Vajna Gábor, 1891-1946, 1944. október 16-tól belügyminiszter a Szálas-kormányban, Szálasival egy napon végeztek ki

⁴⁵⁹ MTI 1946.02.19. / 316 / 009 NEWS-826689 14 óra 20 perc (9. kiadás)

https://nemzetiarchivum.hu/news_archive/item/NEWS-MIUvQU1RNUFqTkR3cHA0ZTJBaHM2dz09

⁴⁶⁰ Lakatos Géza, 1890-1967, 1944. augusztus-október között miniszterelnök

moszkvai rádió meg nem nevezett munkatársára hivatkozva a reakciót ostromozza.⁴⁶¹ Eszerint „A legutóbbi események azonban arról tanúskodnak, hogy a reakciós erők, valamint a Horthy-, Szálasi-kormányzat töredékei nem akarnak távozni a történelem színpadáról... E reakciós tábor programját meglehetősen nyíltan juttatta kifejezésre Mindszenty és Sulyok Dezső, akiknek kirohanásai nagy felháborodást váltottak ki a magyar népből.” Ezután semleges hangvételű közlés arról, hogy Mindszenty „vasárnap délelőtt ötnegyedórás kihallgatáson fogadta Balogh István⁴⁶² miniszterelnökségi államtitkárt”⁴⁶³, majd „Az angol képviselők dunántúli útja” című hírben⁴⁶⁴ a Magyarországon tartózkodó brit képviselői küldöttségnek az esztergomi prímási palotában tett látogatásának, majd Pannonhalmára utazásának tényét közlik.

A magyar demokrácia külső és belső ellenségei című hírben aztán újra felbukkan a kommunista párt álláspontja, ismételten a moszkvai rádióra hivatkozva. Az előző napra datálva, „A magyar demokrácia külső és belső ellenségei” című cikkben⁴⁶⁵ felismerhető az az irányvonal, amely kimondottan nem a katolikus egyház egészében, csak – róla mintegy leválasztva – Mindszentyben látatja a közellenséget: „Távol áll tőlünk, hogy szemrehányást tegyünk a magyarországi katolikus köröknek, közöttük sok meggyőződéses demokrata van. Megjegyzendő azonban, hogy bizonyos katolikus körök, elsősorban Mindszenty bíboros, a reakciós politika tevékenységét védelmükbe is veszik.”

VI/1. A sajtóhadjárat magasabb fokozatra kapcsol

A Magyar Országos Tudósító fejléccel 1947. március 14-én kiadott beszámoló *Az összeesküvők bűnpere 1. folytatás* címmel⁴⁶⁶ a Magyar Testvéri Közösség peréről szól. Ez volt az első olyan koncepció persorozat, amely ürügyet szolgáltatott a kiscgazda politikusok elleni

⁴⁶¹ MTI 1946.03.24. / 42 / 010 NEWS-294341 12 óra 40 perc (8. kiadás)

https://nemzetiarchivum.hu/news_archive/item/NEWS-TzlxWnZCdnVtQU9jeTl6Wm9jczBSUT09

⁴⁶² Balogh István (Balogh páter), 1894-1976, római katolikus pap, politikus.

⁴⁶³ MTI 1946.03.25. / 42 / 003 NEWS-294360 9 óra 50 perc (2. kiadás)

https://nemzetiarchivum.hu/news_archive/item/NEWS-RVYrRU9Gek5HbXdjUjRjR2lmbWxYUT09 A mindössze három sorból álló hír csak a találkozó tényét közli. Valójában feszült hangulatú találkozó volt ez is, mint a többi, mert a főpap és a papból lett politikus között ekkorra már számos ponton kibékíthetetlen volt az ellentét. Bővebben a témában: Miklós Péter: Balogh István politikai pályája, doktori (phd) értekezés, Szeged, 2012. Elektronikusan elérhető: https://doktori.bibl.u-szeged.hu/id/eprint/1663/1/Miklos_Peter_doktori.pdf

⁴⁶⁴ MTI 1946.04.30. / 44 / 047 NEWS-295789 17 óra 30 perc (43. kiadás)

https://nemzetiarchivum.hu/news_archive/item/NEWS-QlFvM2FpcGxmWmhlNWZxbm8zTG5MdZ09

⁴⁶⁵ MTI 1946.10.05. / 56 / 040 NEWS-303072 12 óra 45 perc (35. kiadás)

https://nemzetiarchivum.hu/news_archive/item/NEWS-T0lyalB4aWFyVkJyVWm9SWnJUYUFTdz09

⁴⁶⁶ MTI 1947.03.14. / 621 / 010 NEWS-760309 12 óra 40 perc (10. kiadás)

https://nemzetiarchivum.hu/news_archive/item/NEWS-OGR1L1hNQ1l3NG5aSk1qQi9LNEl4dz09

hajszához. A per fent említett tárgyalási napján a német nemzetiszocialista ideológia behatásáról is szó esik. Kiss Károlynak⁴⁶⁷ a népbírószági meghallgatásakor a náci, illetve fajvédő ideológiát a népbírószág elnöke állapítja meg a Közösségre vonatkozóan (annak ellenére, hogy a valóságban éppen a hitlerista német térhódítás ellenében jött létre ez a társaság). A perről szóló tudósítás Mindszentyre vonatkozó része úgy szól, hogy a népbírószági elnök kérdésére, miszerint megkíséreltek-e valami érintkezést létrehozni a protestáns és katolikus egyházak között, Kiss Károly igennel válaszol. Idézem: „*Szó volt Ravasz püspök és Mindszenty bíboros találkozásának előkészítéséről. Ez a találkozás létre is jött*”.

A frissen kinevezett vallás- és közoktatásügyi miniszternél tett bíborosi látogatásról egy kétsoros hírben számol be az MTI.⁴⁶⁸ Ortutay Gyuláról⁴⁶⁹ van szó, aki egészen addig az MTI-t is felügyelte. A rövid időre tájékoztatásügyi miniszternek kinevezett Mihályfi Ernő⁴⁷⁰ primásnál tett látogatásának tényét 1947. június 4-én rövid hírben közli az MTI, de a megbeszélés tárgyára nem tér ki.⁴⁷¹ Hasonlóan június 16-án azt is csak tényszerűen közli,⁴⁷² hogy Mindszenty New Yorkba érkezett Francis Spellmann⁴⁷³ bíboroshoz, majd tovább utazik az ottawai Mária-kongresszusra.

Gyakori vád volt Mindszenty ellen már ebben az időszakban is, hogy a bíborosnak egy jó szava nincs a „fiatal magyar demokráciáról”. Ennek ellentmond az az MTI-hír, amely 1947. június 21-én szemlézi Mindszenty bíboros Welt am Abendnek adott nyilatkozatát.⁴⁷⁴ Eszerint „*a hercegprimás egyebek között kijelentette, hogy az új magyar alkotmány biztosítja a vallás-, gyülekezési és szólásszabadságot. Az egyház a jogoknak biztosítását nagy örömmel vette tudomásul, mert a magyar nép hetven százaléka a katolikus egyházhoz tartozik.*”

⁴⁶⁷ Kiss Károly vezértanácsi ügyvezető, Magyar Közösség

⁴⁶⁸ MTI 1947.05.29. / 71 / 047 NEWS-316216 18 óra 15 perc (43. kiadás)
https://nemzetiarchivum.hu/news_archive/item/NEWS-MTUXenBNM2FPRXJ2VEZiUmlTTUtPUT09

⁴⁶⁹ Ortutay Gyula, 1910-1978, néprajzkutató, politikus, 1945. januárjától 1947 márciusáig az MTI-t és a Magyar Rádiót magában foglaló Magyar Központi Híradó Rt. elnöke, a hivatkozott időszakban vallás- és közoktatásügyi miniszter

⁴⁷⁰ Mihályfi Ernő, 1898-1972, újságíró, tájékoztatásügyi miniszter: 1947. március 14-szeptember 24.

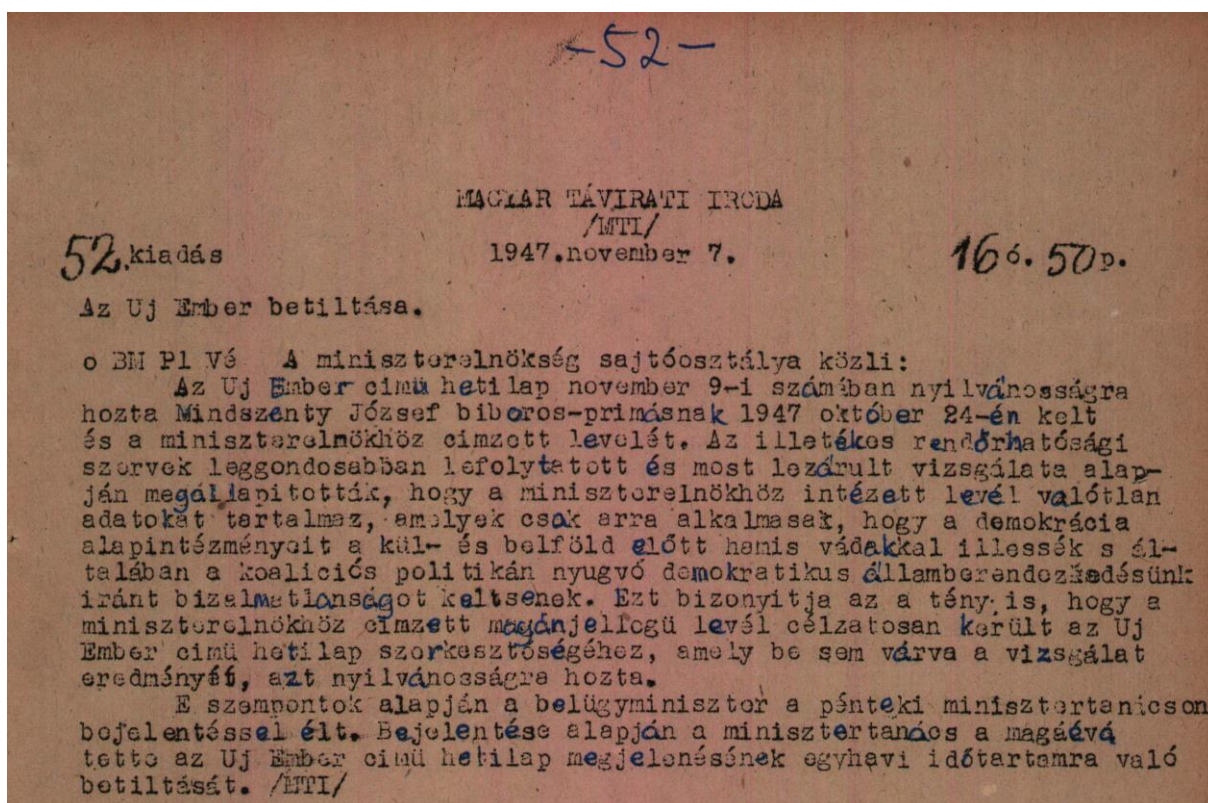
⁴⁷¹ MTI 1947.06.04. / 72 / 027 NEWS-316524 13 óra 05 perc (23. kiadás)
https://nemzetiarchivum.hu/news_archive/item/NEWS-UWhPNkJVU0pHeUpkL21oaXk5SFBLZz09

⁴⁷² MTI 1947.06.16. / 73 / 006 NEWS-317148 7 óra 55 perc (2. kiadás)
https://nemzetiarchivum.hu/news_archive/item/NEWS-Ym13anp2SEVCUloraxpWV2VtclIQZz09

⁴⁷³ Francis Spellman, 1889-1967, bíboros-érsek, New York. Mindszenty hozzá is fordult, kérve az emberi jogok hatékony védelmét, a hadifoglyok és az áttelepített felvidéki magyarok ügyében

⁴⁷⁴ MTI 1947.06.21. / 73 / 047 NEWS-317485 18 óra (43. kiadás)
https://nemzetiarchivum.hu/news_archive/item/NEWS-elRkdGpvWFVEVTloMlk0aWp0blJuQT09

Az azonban kétségtelen, hogy 1947. október 24-ére datált, a miniszterelnökhöz címzett nyílt levelében Mindszenty nem éppen dicsérőleg szól, ha nem is magáról a demokrácia egészéről, de a hatósági zaklatásokról, amelyeket a társadalomban, és szűkebben az egyházban is tapasztaltak hívei, papjai. A levél az Új Ember november 9-ére datált számában jelent meg – a hetilap emiatti betiltásáról szóló hírt azonban két nappal előbb, november 7-én adta közre az MTI.⁴⁷⁵ Eszerint: „Az Új Ember című hetilap november 9-i számában nyilvánosságra hozta Mindszenty József bíboros-primásnak 1947. október 24-én kelt, és a miniszterelnökhöz címzett levelét.”⁴⁷⁶ Az illetékes rendőrhatalmási szervek leg gondosabban lefolytatott, és most lezárult vizsgálata alapján megállapították, hogy a miniszterelnökhöz intézett levél valótlán adatokat tartalmaz, amelyek csak arra alkalmasak, hogy a demokrácia alapintézményeit a kül- és belföld előtt hamis vádakkal illessék (...)” Így aztán a minisztertanács döntött is az Új Ember című hetilap megjelenésének egyhavi időtartamra való betiltásáról. Ebben a hírben ugyanakkor nem szerepel az, hogy egészen pontosan mit is kifogásolt a bíboros az Új Ember hasábjaira szánt nyílt levélben.

⁴⁷⁵ MTI 1947.11.07. / 83 / 056 NEWS-325964 16 óra 50 perc (52. kiadás)

https://nemzetiarchivum.hu/news_archive/item/NEWS-bG1DL2J1NUJ2Z1BSM1p4RFB5aXVvZz09

⁴⁷⁶ A levél a lap 7. oldalán olvasható. Új Ember, 3. évf. 45. sz. 1947. november 09. Elektronikusan elérhető: https://adt.arcanum.com/hu/view/UjEmber_1947/?pg=405&layout=s Utolsó letöltés: 2022. 07. 09.

A sajtóhadjárat durvuló hangvétele már érzékelhető az MTI 1948. január 16-i hírében, amelyben a távirati iroda két olasz lap vitáját közli⁴⁷⁷ Mindszentyről.

„A szocialista Avanti rövid cikkben ismerteti az egyház és az állam kapcsolatait Magyarországon. A magyar kormány szóvivője – írja a lap – bejelentette, Magyarország szívesen kötne egyezményt a Vatikánnal, ennek előfeltétele azonban Mindszenty bíboros-prímás politikai magatartásának megváltoztatása volna (...) A Giornale d’Italiában Horváth Béla feltűnően támadó hangú cikkben válaszol az Avantinak. (...) Horváth Béla azt írja, nem a hercegprímás javíthatatlanul antidemokrata, hanem a mai magyar rendszer, amelyet a többi között ilyen kijelentésekkel vádol: (...) Budapesten 250 ezer ember éhezik, míg a főváros egymillió dollárt adott ki csupán fényűző gépkocsikra. (...) A földműveseket börtönbe vetik, ha nem szolgáltatják be az utolsó dekáig élelmiszerkészleteiket. (Ezt a hírt a Szabad Szónak tulajdonítja Horváth Béla.)” Érdemes figyelni a szóhasználatra: a „vádol”, „tulajdonítja” szavak azt sugallják ebben a kontextusban, hogy a beszélő hazudik.

A távirati iroda több mint egy hónappal későbbi, *Moszkva Mindszenty tevékenységéről* című híradásában nyíltan támadó hangvételű hírt ad közre⁴⁷⁸ a moszkvai rádió hírmagyarázóját szemlélve:

„Az Egyesült Államok vezető köreinek védőszárnyai alatt meghúzódo magyar reakciók – mondta szemléljében Ivan Orlov, a moszkvai rádió hírmagyarázója – provokációs módon passzív ellenállásra hívják föl a magyar népet. A magyar néphez intézett aljas felhívást Magyarország leleplezett ellenségei, a köztársaságellenes összeesküvés vezetője, Nagy Ferenc,⁴⁷⁹ a két legnagyobb volt magyar fasisztapárt vezetői, Sulyok és Pfeiffer,⁴⁸⁰ valamint Eckhardt Tibor⁴⁸¹ régi amerikai ügynök írták alá. (...) Mindszenty bibliai képekkel palástolja felhívásának igazi lényegét, a demokratikus fejlődés megakadályozására irányuló ellenállásra való felszólítását. Mindszenty legutóbbi beszéde és a tengerentúlról küldött felhívás között

⁴⁷⁷ MTI 1948.01.16. / 90 / 057 NEWS-330676 17 óra 15 perc (53. kiadás)

https://nemzetiarchivum.hu/news_archive/item/NEWS-SWYzd1NnSXoyNUk2ZWVZT0xHMElpQT09

⁴⁷⁸ MTI 1948.02.27. / 94 / 015 NEWS-333857 9 óra 45 perc (11. kiadás)

https://nemzetiarchivum.hu/news_archive/item/NEWS-R01KSfhpRVp3RHd6VjI2SDZZNXlpUT09

⁴⁷⁹ Nagy Ferenc, 1903-1979, a Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Párt elnöke, miniszterelnök: 1946. február 4-1947. május 31.

⁴⁸⁰ Pfeiffer Zoltán, 1900-1981, volt kisgazda politikus, országgyűlési képviselő, a Magyar Függetlenségi Párt alapítója

⁴⁸¹ Eckhardt Tibor, 1888-1972, volt országgyűlési képviselő, 1945 után az antikommunista emigráció egyik vezéralakja

csak igen kevés a különbség. (...) Mindkettő a demokrácia elleni harcra buzdít, a földesurak, az iparmágnások régi világának visszaállítására hív fel.”

Ezzel szinte ellentétes hangvételben, 1948. április 2-án késő este közölt hírében⁴⁸² az MTI a párizsi sajtó magyar vonatkozású hírei közül azt emeli ki, hogy „a *Paralléle 50* című párizsi hetilap április 1-i száma ... Megemlíti Ortutay és Mindszenty tárgyalását, Shvoy⁴⁸³ püspök megbeszélését Nógrádi⁴⁸⁴ államtitkárral, Kapi⁴⁸⁵ evangélikus püspök március 15-i pozitív értelmű beszédét, Losonczy (sic! – B.P.) Géza⁴⁸⁶ vezércikkét és egyéb fontos megnyilvánulásokat az egyház és állam viszonyának javulásáról.”

VI/2. Éles cezúra: Pócspetri⁴⁸⁷

A távirati iroda hírszerkesztési gyakorlatában világosan érzékelhető a változás a Pócspetriben történtek után. A Szabolcs megyei községben 1948. június 3-án az esti litániát követően a lakosság a község háza elé vonult, ahol a községi vezetőség éppen az iskola államosításának kérdését tárgyalta. Két rendőr erőszakkal próbálta kiszorítani a térről az embereket. Az egyik rendőr puskája elsült, és magát a rendőrt sebezte meg. A rendőr meghalt. Azonnal letartóztatták Asztalos János plébánost, Királyfalvy (Kremper) Miklós segédjegyzőt, és még többeket, a rögtönítélő bíróság pedig június 11-én halálra ítélte a plébánost és a segédjegyzőt. Utóbbin az ítéletet még aznap végre is hajtották, Asztalos János pedig – Tildy Zoltán köztársasági elnök kegyelméből – kötél helyett életfogytiglani börtönbüntetést kapott. A történetek után megfigyelhető az éles változás a hírszerkesztés hangvételében. Az addigi, helyenként semleges, helyenként elfogult, de az eddigiekhez képest visszafogottan kritikus hírek helyét innentől átvette a nyíltan támadó hangvételű anyagok látványosan szaporodó sokasága az MTI-híreiben.

⁴⁸² MTI 1948.04.02. / 98 / 054 NEWS-336272 22 óra 25 perc (54. kiadás)

https://nemzetiarchivum.hu/news_archive/item/NEWS-MmlkbXBaRWNvK200SDBIQjhaK0I5dz09

⁴⁸³ Shvoy Lajos, 1879-1968, székesfehérvári püspök

⁴⁸⁴ Nógrádi Sándor, 1894-1971, kommunista politikus, a tárgyalt időszakban a Miniszterelnökség politikai államtitkára

⁴⁸⁵ Kapi Béla, 1879-1957, evangélikus püspök

⁴⁸⁶ Losonczy Géza, 1917-1957, újságíró, 1949-1951 között államtitkár, 1956-ban a Nagy Imre-kormány tagja, a Nagy Imre-per harmadrendű vádlottja lett volna, de még a pert megelőzően a börtönben meghalt

⁴⁸⁷ Részletesen ld.: Ember Judit: Pócspetri. A dokumentumfilm 1982-ben készült, a dokumentarista azonos című könyve 1989-ben jelent meg az Amicus Kiadónál.

Már az eseményt követő első napokban egyre többször jelentek meg az iskolák államosítását követelő határozati javaslatok, tüntetések, felszólalások az MTI híreiben. Ezeknek a híradásoknak mind gyakrabban visszatérő eleme, hogy a népakaratnak csak a „fekete reakció”, és azon belül is konkrétan Mindszenty igyekszik gátat vetni. A példák számosak: közülük csak egy az 1948. június 7-én kiadott MTI-hír:⁴⁸⁸ *„A debreceni állami Fazekas Mihály gimnázium tanári kara és ifjúsága hétfőn közös értekezletet tartott az iskolák államosítása és a pócspetri gyilkosság ügyében. (...) A határozat többek között kimondja, hogy (...) a szomorú esemény annak az agitációnak a következménye, amelyet Mindszenty bíboros utasítására egyes katolikus papok folytatnak (...) a szószékről és az iskolák katedráiról.”* A tanári kar és az ifjúság ezek után természetesen kéri az iskolák államosítását. Ugyanez a követelés jelenik meg még ezen a napon több más híradásban is, az eszmei alátámasztást pedig ugyanezen a napon az esti híradások között közli az MTI:⁴⁸⁹ szemlézi az Új Harangszó című evangélikus hetilapban Veöreös Imre evangélikus lelkész *„Mit szólunk az iskolák államosításához”* címmel megjelent vezércikkét. Ennek a hírben idézett fő gondolatai, hogy *„...az egyház lényegéhez nem tartozik hozzá az iskola”, „Az iskolai munkát Isten a történelem folyamán adta az egyház kezébe és ugyanígy a történelem folyamán el is veheti...”, „Ebből következik, hogy az iskolákért mártírvér nem folyhat.”*

A protestáns egyházak és a katolikus egyház szembeállítása egymással megmutatkozik az 1948. június 10-én kiadott hírben,⁴⁹⁰ amelynek címe szerint *„Sopron város lakossága tiltakozott a felelőtlen tüntetések ellen”* – a beszámoló hamar tisztázza, hogy felelőtlen tüntetésnek az iskolák államosítása ellen kiállók demonstrációját kell tekinteni, míg ezzel szemben a felelős kiállásnak az államosítást követelő nagygyűlés minősül. Az MTI-hír szerint a Függetlenségi Front pártjai által szervezett, 15 ezer fős gyűlésen Nógrády (sic!) Sándor államtitkár kijelentette: az egyházi reakció harcot akar. *„Minden reményünk megvan a protestáns egyházakkal a teljes megegyezésre, de sajnálattal kell megállapítanunk, hogy más a helyzet a katolikus egyházzal kapcsolatban. Mindszenty bíborosérsek, az egyházi reakció harcot akar, nem pedig megegyezést.”*

⁴⁸⁸ MTI 1948.06.07. / 102 / 028 NEWS-339154 18 óra 45 perc (26. kiadás)

https://nemzetiarchivum.hu/news_archive/item/NEWS-Y2xvUkd4c2Vqck5xTndldys4YzgZdz09

⁴⁸⁹ MTI 1948.06.07. / 102 / 027 NEWS-339153 18 óra 30 perc (25. kiadás): *„Az egyház iskolák nélkül is egyház marad”* https://nemzetiarchivum.hu/news_archive/item/NEWS-L3YrR2lxTENJOWhleUVnbWg2d0xuQT09

⁴⁹⁰ MTI 1948.06.10. / 102 / 030 NEWS-339284 16 óra 20 perc (27. kiadás):

https://nemzetiarchivum.hu/news_archive/item/NEWS-enhScUpxaE1YeVBOU2Y5MXdzQ3hrQT09

Másnap, 1948. június 11-én Ortutay Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter Mindszentyhez írt levelét közli az MTI.⁴⁹¹ Ebben Ortutay utal a bíboros május 29-i levelére, amelyben bizonyos biztosítékok megadására kéri őt Mindszenty a tárgyalások megkezdése előtt. Mint írja: „(...) a tárgyalások megkezdésének és jó légkörben való lefolytatásának alapvető szükségessége az, hogy a magyar püspöki kar hasonlóan a protestáns egyházak legfőbb egyházi testületeinek megnyilatkozásaihoz, határozott és világos állásfoglalásban ismerje el a magyar köztársaság kormányát, a magyar demokrácia megtett intézkedéseit, különösen a földbirtokreformot és a gazdasági természetű államosításokat.” Ez a levél egyébként éppen aznap született, amikor a Pócspetri-ügyben meghozták az ítéletet.

A következő napon, 1948. június 12-én a szociáldemokrata pártot beolvasztották a kommunista pártba, és megszületett a Magyar Dolgozók Pártja. Az egyesülési kongresszus nagygyűléséről a Hősök terén folytatásos kiadásban számolt be az MTI.⁴⁹² Rákosi Mátyás⁴⁹³ beszédében az iskolák államosításáról szóló részben egyebek mellett a következő hangzott el: „mielőtt a magyar kormány képviselői leültek volna a református és evangélikus egyház képviselőivel tárgyalni, ezek az egyházak előzőleg egy nyilatkozatban leszögezték, hogy ők a köztársaság hívei és helyeslik a demokrácia intézkedéseit, a földosztást és az államosítást. A katolikus egyház vezetőinek többsége, elsősorban Mindszenty esztergomi prímás (Pfuj, le vele!) hallani sem akar ilyen nyilatkozat kiadásáról. (...) Ők nem akarják elismerni a földosztást (...) Hasonló az álláspontjuk az államosítással szemben. (...) Mi az iskolakérdésben is (...) igyekeztünk kölcsönös megegyezések és kölcsönös engedékenység alapján megoldáshoz jutni, ahogy ezt a reformátusokkal és evangélikusokkal is tettük. De ha úgy tapasztaljuk, hogy az egyház palástja mögé húzódó reakció nem hajlandó megegyezni, akkor természetesen a demokrácia érdekeit megegyezés nélkül is meg fogjuk védeni.”

Másnap, június 13-án is folytatódik a beszámoló,⁴⁹⁴ amely szerint Rákosi beszédében szembeállította a református egyházat a katolikkal, Mindszentyt pedig nem kevesebbel, mint a fajvédő, nyilas eszmék támogatásával vádolta.

⁴⁹¹ MTI 1948.06.11. / 102 / 024 NEWS-339323 14 óra 55 (22. kiadás)

https://nemzetiarchivum.hu/news_archive/item/NEWS-T2ZmbCtSQksxNHdVdW53eStRdVM2dz09

⁴⁹² MTI 1948.06.12. / 102 / 070 NEWS-339413 18 óra (32. kiadás)

https://nemzetiarchivum.hu/news_archive/item/NEWS-ZSt2eE1WNnlBc1BJVfVKMmRIVy8rUT09

⁴⁹³ Rákosi (Rosenfeld) Mátyás, 1892-1971, kommunista politikus, a Magyar Kommunista Párt, majd a Magyar Dolgozók Pártja fő-, majd első titkára

⁴⁹⁴ MTI 1948.06.13. / 102 / 034 NEWS-339463 11 óra 20 perc (12. kiadás)

https://nemzetiarchivum.hu/news_archive/item/NEWS-cXNZTGUrTm81YUhKaFR4Q1ArMmljZz09

„A mi ellentétünk Mindszentyvel abból származik, hogy mi kiosztottuk 700 ezer földnélküli között a grófok és püspökök földjét, ő pedig el szeretné kergetni az újjazdákat, megint béreseket és zselléreket csinálna belőlük, a földet visszaadná az Eszterházy (sic! – B.P.) hercegnek⁴⁹⁵ meg önmagának is. (...) Mindszenty fajvédő volt és a nyilasokat támogatta, most pedig a sváb volksbundistákat. Ezek érdekében még az amerikaiaknál és az angoloknál is közbelépett, s minden követ megmozgatott azért, hogy ezek a svábok itthon maradjanak, s földjük ne jusson a magyar nincstelenek kezébe. Mindszenty, Shvoy és a többiek magasztalták Hitlert, Mussolinit, Horthyt, dicshimnuszokat zengtek Imrédyről, vagy Hómanról, míg a demokráciáról, arról a hősi, áldozatos munkáról, melyet a magyar paraszt, a munkás, hazánk újjáépítéséért kifejtett, egy jó szava sincs.” A hosszú beszéd végén (a következő hírkiadásban)⁴⁹⁶ elhangzik a fenyegetés is: „a demokrácia türelmének is van határa, s aki ezt átlépi, (...) arra a demokrácia lesújt, még ha papi talárt visel is. (Viharos taps.)”

VI/3. Lapszemlék az MTI-ben

A katolikus egyházat, és ezen belül Mindszenty bíboros személyét támadó hírek sűrűsödő egymásutánban jelentek meg ebben az időszakban az MTI hírei között. Ennek részei voltak a külföldi lapszemlék is, mintegy hitelesítő megerősítést kölcsönözve külföldről a hazai szereplők állításainak. Erre az egyik példa a 1948. június 15-én közzétett lapszemle.⁴⁹⁷ A „Francia lap a magyar katolikus egyház érthetetlen magatartásáról” című cikk a párizsi Combat című lapból idézi: „Nem lehet megérteni, hogy miért nem akar tárgyalni a magyar egyház, holott a csehszlovák és lengyel katolikusok hasonló körülmények között hajlandóak voltak a megegyezésre. Ha a magyar egyház nem lesz rugalmasabb, (...) akkor egyszerűen szétzüllésnek néz elébe.”

Két nappal később a Csehszlovák Kommunista Párt külpolitikai folyóirata cikkét szemlézi az MTI.⁴⁹⁸ Idézet a hírből: „Mindszenty, akinek a neve mögött a sváb Péhm (sic! – B.P.) rejtőzik, nemcsak arról ismeretes, hogy a háború idején mélyen hallgatott, hanem arról is, hogy a háború után a magyar kisebbség problémájából kiindulva állandóan uszított Csehszlovákia

⁴⁹⁵Esterházy Pál, herceg, 1901-1989, a későbbi Mindszenty-per negyedrendű vádlottja, 15 év börtönbüntetésre ítélték, 1956-ban szabadult

⁴⁹⁶ MTI 1948.06.13. / 102 / 035 NEWS-339464 11 óra 25 perc (13. kiadás)

https://nemzetiarchivum.hu/news_archive/item/NEWS-Y2E4czdyS0x3R2J3OUF6dXFndThRUT09

⁴⁹⁷ MTI 1948.06.15. / 102 / 032 NEWS-339598 17 óra 05 perc (29. kiadás)

https://nemzetiarchivum.hu/news_archive/item/NEWS-azVhZDBSuk0wa3dkcUQyMIRpMHVDUT09

⁴⁹⁸ MTI 1948.06.17. / 103 / 043 NEWS-339723 18 óra 45 perc (41. kiadás)

https://nemzetiarchivum.hu/news_archive/item/NEWS-UnIzTytKeXU2ZGM5Wnkxb0kyeFlaQT09

ellen. ... Az alsópapság körében egyre erősödik az ellenzék Mindszentyvel szemben. Mindszenty éppen ezért mind hevesebb terrort alkalmaz a papok ellen.” A fenti hírben is megfigyelhető az az irányvonal, ahogyan a katolikus egyház egészéről egyre feltűnőbb személy szerint Mindszentyre, és a hozzá közelálló egyházi személyiségekre irányították a propaganda élet – ezzel együtt az indulatokat. Ez ugyanúgy része volt a katolikus tábor megosztásának, mint a Mindszenty-Barankovics ellentét nagyon is tudatos táplálása, a törésvonalak mélyítése.

Hasonló hangvétel figyelhető meg az 1948. június 21-én este „Holland újságírók beszámolója Magyarországról” címmel közreadott lapszemlében.⁴⁹⁹ A távirati iroda a holland Algemeen Handelsblad írásából idézi: „Az állam és egyház viszonyát tárgyalva ezeket írja: A magyar demokrácia legmakacsabb ellensége ma Mindszenty bíboros.” Ezután majdnem egy hónappal később Ortutay Gyulának a párizsi Le Monde-ban megjelent cikkét ismerteti az MTI.⁵⁰⁰ Utalnak rá, hogy a lap a közelmúltban hozta le Mindszenty nyilatkozatát a magyar katolikus egyház helyzetéről. „Ortutay cikke pontról-pontra megcáfolja Mindszenty állításait, és hangsúlyozza, hogy a magyar kormány semmiféle akadályt nem gördít a vallásoktatás elé.”

Nem sokkal később, 1948. július 30-án „Mindszenty felfogása a népellenes sötét múltra emlékeztet” címmel a Times budapesti tudósítójának cikkét közli az MTI.⁵⁰¹ A lapszemle idézi: „A hercegprímás általános felfogása, amely a régi magyar nacionalizmus vonásait viseli magán, túlságosan emlékeztet a sötét múltra. Ebben a múltban pedig a katolikus egyházat a legritkábban lehetett a magyar nép oldalán találni.” Néhány napra rá, augusztus 4-én a párizsi *Droit et Liberté* hasábjairól szemlézi⁵⁰² a távirati iroda a „Magyarország az újjáépítési verseny bajnoka” című cikket. Az MTI szerint a lap hosszú cikket szentelt a témának. A lapszemléből azonban csak az derül ki, hogy a párizsi újság Gerő Ernő érdemeit dicséri, és közli fényképét is, az egyház és állam viszonyáról szóló részben pedig azt írja: „Mindszenty primás soha nem emelte fel szavát a náci kegyetlenkedések ellen. Az újságíró rámutat arra, hogy a fasiszta szellemnek ma nyoma sincs Magyarországon.”

⁴⁹⁹ MTI 1948.06.21. / 103 / 023 NEWS-339883 20 óra 20 perc (22. kiadás)

https://nemzetiarchivum.hu/news_archive/item/NEWS-eFtJUTFHYYFRMklqYzE3bXZRRm5jUT09

⁵⁰⁰ MTI 1948.07.19. / 2 / 011 NEWS-359667 13 óra 15 perc (11. kiadás)

https://nemzetiarchivum.hu/news_archive/item/NEWS-VUNSSnEQmRSVDBlzbhGYWk2Z0tRZz09

⁵⁰¹ MTI 1948.07.30. / 2 / 026 NEWS-360100 17 óra (26. kiadás)

https://nemzetiarchivum.hu/news_archive/item/NEWS-UFRqSERVVmorYkFHWfZbYlFxiUtHUT09

⁵⁰² MTI 1948.08.04. / 3 / 026 NEWS-360257 16 óra 45 perc (26. kiadás)

https://nemzetiarchivum.hu/news_archive/item/NEWS-dnN6NHRJQUppNkM1bE5aRUxtU3BvUT09

A „fasiszta” jelző ismételten felbukkan Mindszentyvel összefüggésben 1948. augusztus 11-én „A Magyar Újságírók Országos Szövetségének határozata” című hírben:⁵⁰³ „A magyar újságírotársadalom megdöbbenéssel értesült a Magyar Kurír című hivatalos katolikus egyházi közlönyből, hogy Mindszenty József esztergomi érsek teljesen fasiszta ízű, minősíthetetlen támadást intézett a sajtószabadság és a lelkiismereti szabadság ellen, különösen pedig az újságírók meggyőződésének és lelkiismeretének szabadsága ellen. (...) Mindszenty újabb demokráciaellenes rohamát a Magyar Nemzet augusztus 1-i vezércikke váltotta ki, amely a demokráciához hű katolikus tömegek nevében élesen elítélte Mindszentyt, a politikust, a magyar reakció vezérét. Az esztergomi érsek (...) a fasiszta gyakorlatból jól ismert módszer szerint egyszerűen megkísérelte belefojtani a szót a katolikus újságírókba. (...) lényegében kiközösítés terhe mellett megtiltja a katolikus újságíróknak, hogy Mindszenty Józsefet, vagy más egyházi vezetőket bíráljanak.”

Még ugyanebben a hónapban ismét egy párizsi lapszemlét közöl a távirati iroda, ezúttal a Figaro budapesti tudósítójától idézve:⁵⁰⁴ „Mindszenty nyílt harcba lépett a népi demokráciával és a katolikusok nyugtalanul és helytelenítve figyelik Mindszenty hajthatatlan harcát. A kormány az iskolákat államosította, de fenntartotta a kötelező hitoktatást. (...) Mindszenty mégis megtiltotta, hogy a papok tanítsanak az államosított iskolákban és kiátkozással fenyegette mindazokat, akik a népi demokráciával együttműködnek.”

VI/4. Vox populi⁵⁰⁵-hírek

A híradások között a vox populi, a nép hangja is egyre gyakrabban jelenik meg, mintegy morális és demokratikus szempontból alátámasztva a kommunisták törekvéseit. A népakarat hangsúlyozása céljából a hírekben ebben az időszakban gyakorta együtt jelenik meg a kormány, illetve a kommunista párt valamelyik fontosabb szereplője a népet képviselő különböző nagygyűlések, szakszervezetek, stb. szószólóival. Az e csoportba sorolt híradások szerint a nép nevében szólók mind azt követelik, hogy a kormány szerezzen végre érvényt a nép akaratának – ami nem más, mint az iskolák államosítása, és a Mindszenty által képviselt „fekete reakció” leküzdése. Az egyházi személyek megszólaltatása ezekben a hírekben azt a

⁵⁰³ MTI 1948.08.11. / 3 / 015 NEWS-341396 16 óra (15. kiadás)

https://nemzetiarchivum.hu/news_archive/item/NEWS-M3JQdEFVc0YwN01ySSStKVHhaTFVnZz09

⁵⁰⁴ MTI 1948.08.31. / 4 / 015 NEWS-361113 2 óra 45 perc (15. kiadás)

https://nemzetiarchivum.hu/news_archive/item/NEWS-VGhVZlZuN29abmYwL2lTcnhyT3pxZz09

⁵⁰⁵ A latin „Vox populi, vox Dei” (a nép hangja Isten hangja) a zsurnalizmusba vox populi, vagy voxpop formában ment át, az utca emberének véleményét jelenti – megj.: B.P.

vissza-visszatérő állítást hivatott igazolni, hogy Mindszenty primással korántsem ért egyet a teljes egyház.

Példa erre az 1948. szeptember 10-én megjelent tudósítás⁵⁰⁶ a komáromi iskolaátadási ünnepségről: 13 óra 50 perckor a komáromi iskolaátadási ünnepség beszámolójában a tudósító azt írja: „Az ünnepi beszédet Lőrincz Lajos a Mindszenty tilalma ellenére is tovább tanító paptanár, az államosított gimnázium igazgatója mondotta. Beszédében kiemelte, hogy az új iskoláért a köszönet elsősorban a Magyar Dolgozók Pártját illeti.”

Hat nappal később Dinnyés Lajos⁵⁰⁷ miniszterelnöknek a Kisgazda Párt politikai bizottsága ülésén elmondott beszédét közli folytatásos hírben⁵⁰⁸ az MTI. Ennek vonatkozó részletét idézem: „Az iskolák államosítása kérdésében a reakció teljes vereséget szenvedett. Miután az iskolák államosításáról szóló törvényjavaslatot az országgyűlés népünk zömének aktív támogatásával elfogadta, Mindszenty érsek utasítására megindult a suttogó propaganda abban az irányban, hogy a szülők ne írassák be gyermekeiket az államosított iskolákba. Ez a támadás megghiúsult.” (Ugyanebben a beszédben a miniszterelnök kitért Ordass Lajos⁵⁰⁹ evangélikus püspök „és társai valutamachinációira” – hiába tette meg tehát a kikövetelt nyilatkozatot az evangélikus egyház.)

Ugyanezen a napon, az esti órákban többrészes folytatásban számol be az MTI Révai József országgyűlési képviselő, a Szabad Nép főszerkesztője előadásáról a MÁVAG kultúrházában. Az oktatás átalakításáról szóló előadásnak a Mindszentyre vonatkozó része így szól:⁵¹⁰ „Gondoskodni fogunk arról, hogy az iskola különféle fokai, de nem utolsósorban a közép- és főiskolák a haladó tudomány igazságaira oktassák gyermekeinket. Akkor fölhangzik amott az uszító kiáltás, hogy Uram bocsáss, a magyar demokrácia a materializmusra tanít az iskolában. Emögött a kiabálás mögött – amelynek fötrombitása azt hiszem, kitalálják, hogy ki (felkiáltások: Mindszenty! Le vele!) (...) tulajdonképpen az a fájdalom és az a düh rejtőzik, hogy most a dolgozó osztály gyermekei jutnak fokról fokra nagyobb mértékben a közép- és főiskolákba.”

⁵⁰⁶ MTI 1948.09.10. / 6 / 012 NEWS-342343, 13 óra 50 perc (12. kiadás)

https://nemzetiarchivum.hu/news_archive/item/NEWS-WWlJV1hHWnh3RlhHM2oyOEIYIU4Zz09

⁵⁰⁷ Dinnyés Lajos, 1901-1961, kisgazda politikus, a tárgyalt időben miniszterelnök

⁵⁰⁸ MTI 1948.09.16. / 7 / 024 NEWS-342539, 18 óra 40 perc (24. kiadás)

https://nemzetiarchivum.hu/news_archive/item/NEWS-YWdSNjlIVGVmMalY1RkRueHEyNjIzUT09

⁵⁰⁹ Ordass Lajos, 1901-1978, evangélikus püspök

⁵¹⁰ MTI 1948.09.16. / 7 / 032 NEWS-342547 19 óra 50 perc (32. kiadás)

https://nemzetiarchivum.hu/news_archive/item/NEWS-dUhoRllsUytRMkpZWUU3TmPHSUd6UT09

A főideológus mondanivalójával összhangban áll az 1948. szeptember 27-én kiadott, *A Veszprém megyei tanítók tiltakoznak Mindszenty körlevele ellen* című hír:⁵¹¹ „A pedagógusok kijelentették, hogy - az egyházi reakció minden mesterkedése ellenére – még az eddigieknél is szorosabbra fűzik kapcsolataikat a néppel.”

A „nép hangja” jellegű hírek között ettől kezdve mindinkább a Mindszenty ellen tiltakozó megmozdulásokról, határozati javaslatokról, kormányhoz intézett levelekről olvashatunk. A sorozat indításaként tekinthetünk a *Tiltakozik az ország Mindszenty uszításai ellen* című hírre, amely 1948. október 16-án jelent meg.⁵¹² Eszerint „Győr város és Győr vármegye Nemzeti Bizottsága megállapította, hogy Mindszenty prímás politikai tömeggyűlései, amelyeket a demokrácia elleni uszításra használ fel, veszélyeztetik a dolgozó nép nyugalma. Ezért a Nemzeti Bizottság elhatározta, hogy feliratban kéri a kormányt, tiltsák be ezeket a politikai tömeggyűléseket. (...) Tatabánya megyei város, Komárom, Tokod, Kecskéd, Tát és a megye több községének képviselőtestületei a miniszterelnökhöz és belügyminiszterhez intézett levélben tiltakoznak Mindszenty prímás uszításai ellen.”

Hasonló az 1948. október 21-én *Hajdu-megye erélyes állásfoglalása Mindszenty és a klerikális reakció ellen* címmel kiadott hír:⁵¹³ „Hajdú vármegye törvényhatósági bizottságának csütörtöki közgyűlése erélyesen állást foglalt Mindszenty és a köréhez tartozó klerikális reakció demokráciaellenes tevékenységével szemben.” Másnap kora délután ugyanilyen tartalmú hír jelent meg,⁵¹⁴ ezúttal Borsod vármegyéből: „Borsod vármegye és Miskolc város Nemzeti Bizottsága (...) felirattal fordult a kormányhoz, s kérte, hogy a legsürgősebben és a legerélyesebben vessen véget a Mindszenty által vezetett, országpusztító reakciós bujtogatásnak, és hogy a vallási mezbe öltöztetett demokráciaellenes politikai tüntetéseket tiltsa be. A mezőkövesdi Nemzeti Bizottság ugyanilyen értelmű határozatot hozott.”

⁵¹¹ MTI 1948.09.27. / 7 / 005 NEWS-342839, 12 óra (5. kiadás)

https://nemzetiarchivum.hu/news_archive/item/NEWS-Vy9hSGdJS1NoNVc2N09qS0dETUU5UT09

⁵¹² MTI 1948.10.16. / 9 / 025 NEWS-343226, 15 óra 45 perc (25. kiadás)

https://nemzetiarchivum.hu/news_archive/item/NEWS-b1UzZW1wU3h2MU53L0VMcmRtY1h1UT09

⁵¹³ MTI 1948.10.21. / 9 / 017 NEWS-343333, 15 óra 30 perc (17. kiadás)

https://nemzetiarchivum.hu/news_archive/item/NEWS-bXF6cXJwd3BvSUI0dGxCdUttTGg3Zz09

⁵¹⁴ MTI 1948.10.22. / 9 / 011 NEWS-343361, 13 óra 50 perc (11. kiadás)

https://nemzetiarchivum.hu/news_archive/item/NEWS-WCtTbDdhMirWU3R3UDZFdmhuL2JzQT09

Kereken 20 perccel későbbi kiadásában közli az MTI⁵¹⁵ *A kormány nem tűri, hogy Mindszenty veszélyeztesse az ország külpolitikai érdekeit* című hírt. „Illetékes helyről közlik: Az esztergomi érsek az utóbbi hetekben leveleket intézett a kormány egyes tagjaihoz a magyar-csehszlovák viszony ügyében. (...) Leveleinek hangja és tartalma elárulja, hogy az esztergomi érsek szeretné megíúsítani a szlovákiai magyarság helyzetében küszöbön álló kedvező fordulatot, és a csehszlovák-magyar megegyezést.”

Pár nappal később, október 26-án Sopronból jelenti az MTI,⁵¹⁶ hogy az MNDSZ (a Magyar Nők Demokratikus Szövetsége) Sopron megyei szervezetei értekezletének résztvevői határozati javaslatban tiltakoztak Mindszenty reakciós politikája ellen. Még ugyanezen a napon a távirati iroda arról tudósít, *Újabb tiltakozások Mindszenty demokráciaellenes tevékenysége ellen* címmel,⁵¹⁷ hogy a szakszervezeti dolgozók nevében előterjesztett határozati javaslatról döntött Gyöngyös képviselőtestülete, megállapítva, hogy Mindszenty a külföldi reakció szolgálatában áll. A Nemzeti Parasztpárt és a Független Kisgazdapárt is elítéli Mindszenty magatartását. Debrecenben ugyanez zajlik le a város törvényhatósági bizottságának rendkívüli közgyűlésén, csak ott szakszervezeti előterjesztés nélkül, az MDP és a Nemzeti Parasztpárt képviselőinek támogatásával. Alig 25 perccel később rövid hírt tesz közzé az MTI:⁵¹⁸ „Az ország minden részéből táviratok érkeznek Ortutay Gyula külügyminiszterhez, amelyekben az ország népe a klerikális reakció megfékezését követeli.”

Egy nappal később egy egészoldalas hír is közli tartalmilag ugyanezt, *Az ország népe tiltakozik Mindszenty népellenes izgatása ellen* címmel.⁵¹⁹ Hosszan sorolja a híradás, ki mindenki kéri a belügyminisztert, hogy „mint demokráciánk erős ökle”, sújtsa le a klerikális reakcióra, lépjen fel a *mindszentyizmus*⁵²⁰ ellen. A KISOSZ miskolci vezetősége (kétezer kiskereskedő nevében) tiltakozik a Mindszenty által vezérelt izgatás ellen. A Cséfa-nagyszalontai járás tiszti értekezlete javasolja, hogy a Mindszenty-gyűléseket tiltsák be. Az MNDSZ berettyóújfalui szövetsége a vallásos asszonyok nevében emeli fel szavát

⁵¹⁵ MTI 1948.10.22. / 9 / 012 NEWS-343362, 14 óra 10 perc (12. kiadás)

https://nemzetiarchivum.hu/news_archive/item/NEWS-bmtiMFJ3azdHcjFqOFBRam9BWkViQT09

⁵¹⁶ MTI 1948.10.26. / 9 / 005 NEWS-343426, 10 óra 35 perc (5. kiadás)

https://nemzetiarchivum.hu/news_archive/item/NEWS-cnIFtkdUQXB4RGUzQm1aYlo0cE5mUT09

⁵¹⁷ MTI 1948.10.26. / 9 / 010 NEWS-343431, 14 óra 20 perc (10. kiadás)

https://nemzetiarchivum.hu/news_archive/item/NEWS-RlpYYU1MQk82VDNMbThWbUFvQVRDUT09

⁵¹⁸ MTI 1948.10.26. / 9 / 011 NEWS-343432, 14 óra 45 perc (11. kiadás)

https://nemzetiarchivum.hu/news_archive/item/NEWS-bVFpSjBOaTlOTzYzNTUrbFdQaVBZz09

⁵¹⁹ MTI 1948.10.27. / 9 / 014 NEWS-343452, 14 óra 10 perc (14. kiadás)

https://nemzetiarchivum.hu/news_archive/item/NEWS-RWfKVTd3SGt2U1NzaWZqWnoxMINLZz09

⁵²⁰ Az általam vizsgált MTI-hírekben itt fordul elő első ízben ez a szófordulat.

Mindszenty mérgező politikája ellen, míg Salgótarján Nemzeti Bizottsága kéri, hogy alkalmazzák az uszítókkal szemben a köztársaság védelméről alkotott törvényt.

A hasonló hírek ekkor már naponta több alkalommal jelennek meg, változó szereplőkkel, azonos tartalommal. Időnként pártpolitikai hírek között olvashatjuk a kifakadást a főpap ellen, mint például a Kisgazda Párt balatonkenesei értekezletéről adott beszámolóban, amely már nyílt fenyegetést tartalmaz.⁵²¹ Az MTI Dobi István földművelésügyi minisztertől, a Kisgazda Párt országos elnökétől idézi: „Nagy hiba volna, ha a primás olyan messzire menne reakciós politizálásában, ahol magatartásának következményei már az egyházat is érintik. Remélnünk kell, hogy erre nem kerül sor. Még ugyanezen a napon újabb, kétrészes beszámolót közöl az MTI, *Tömeges tiltakozások Mindszenty demokráciaellenes tevékenysége ellen* címmel.⁵²² A belügyminisztériumhoz címzett levelek aláírói – itt a teljesség igénye nélkül sorolva – Berettyóújfalu, Fülöpszállás, Tata, Kecskéd, Lábatlan lakosságát, valamint a szombathelyi Vasutas Szakszervezetet képviselik. Valamennyien „a nyilas időkre emlékeztető hangú politikai gyűlések, az uszítás betiltását” követelik.

Ugyanez a sorozat folytatódik ugyanez másnap, 1948. október 29-én, amikor a szó szoros értelmében reggeltől estig áradtak a hasonló tartalmú híradások, kezdve 6 óra 10 perckor A *katolikus hívők nagy többsége elítéli Mindszenty politikai magatartását* című hírrel,⁵²³ amely – később még többrészes folytatásban – a különböző tömegtiltakozásokat sorolja az ország minden szegletéből. Mindszenty a fekete reakció látható feje, a feudalizmus hatalmát akarja visszaállítani – ezek az állandó elemei ezeknek a leveleknek. Négy órával később a Kisgazdapárt balatonkenesei értekezletének második napjáról szóló beszámolóban⁵²⁴ a polgármester, Bognár József, a párt ügyvezető alelnöke az előző napi leckét mondja fel a mindszenyizmusról.

⁵²¹ MTI 1948.10.28. / 9 / 007 NEWS-343486, 10 óra 25 perc (7. kiadás)

https://nemzetiarchivum.hu/news_archive/item/NEWS-Si91U09nTjh0WHdsNHJXU3hadHFZdz09

⁵²² MTI 1948.10.28. / 9 / 015 NEWS-343494, 13 óra 15 perc (15. kiadás),

https://nemzetiarchivum.hu/news_archive/item/NEWS-NGVZNEZ2WHpvdHhmQzMxZGZJMFN5dz09,

folytatásban: MTI 1948.10.28. / 9 / 016 NEWS-343495, 13 óra 30 perc (16. kiadás)

https://nemzetiarchivum.hu/news_archive/item/NEWS-U2hOb3VCMlIPYzl4WUt2VHRXbEZvUT09

⁵²³ MTI 1948.10.29. / 9 / 003 NEWS-343520, 6 óra 10 perc (3. kiadás)

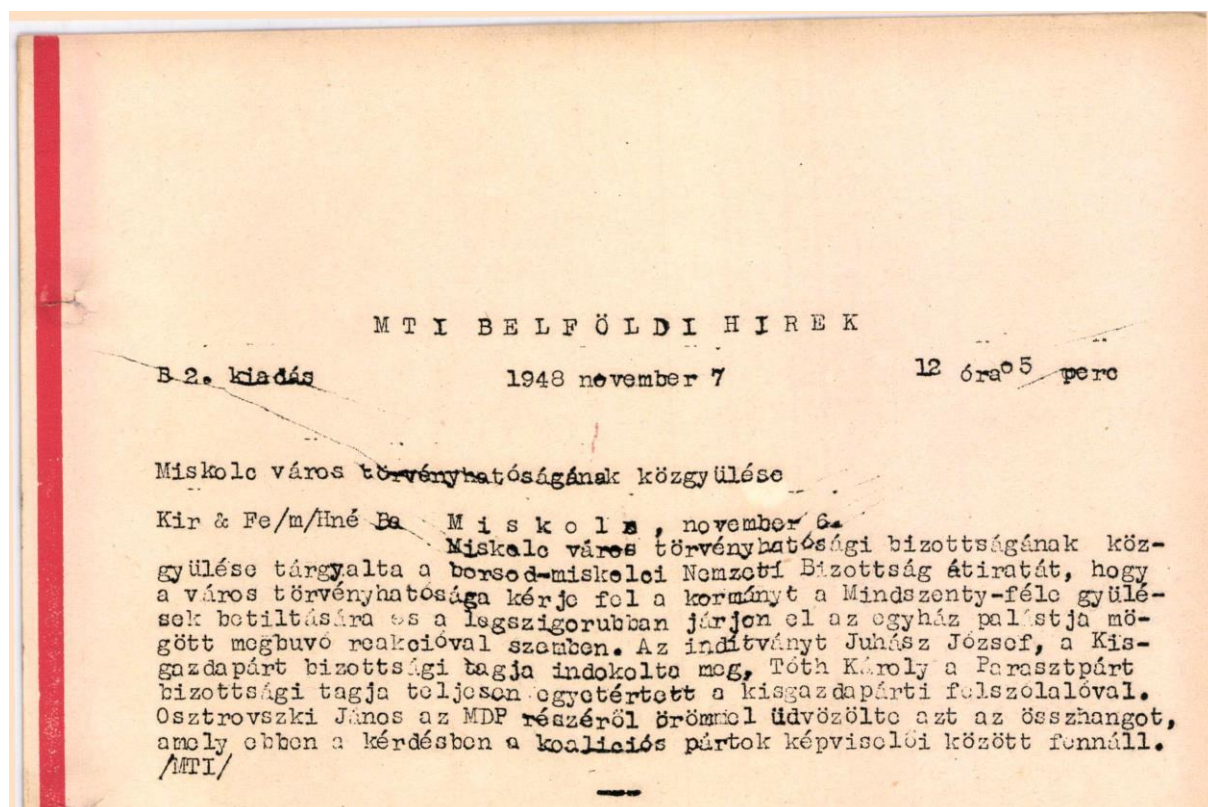
https://nemzetiarchivum.hu/news_archive/item/NEWS-SjN1dHZLTHl2bnNoOXUxSmNDQW5aUT09

⁵²⁴ MTI 1948.10.29. / 9 / 010 NEWS-343527, 10 óra 15 perc (10. kiadás)

https://nemzetiarchivum.hu/news_archive/item/NEWS-YjFzand3YmJtRWs5aFdTNDNTdm5BUT09

Szintén október 29-én a moszkvai Novoje Vremja folyóirat legújabb számából idéz az MTI Külföldi hírek rovatában.⁵²⁵ „Ez a reakció, amely esküdt ellensége a demokráciának, a nyílt és burkolt rágalmazásoknak, a suttogó propagandának minden eszközét felhasználja, hogy a hitbuzgalom leple alatt megmérgezze a nép lelkét.” Ugyanígy a külpolitikai rovatban jelent meg másnap egy Párizsból küldött tudósítás, „Mindszenty veszélybe sodorja a katolikus egyházat – állapítja meg egy francia tanárnő” címmel.⁵²⁶ „Davy tanárnő, a Sorbonne professzora előadást tartott a Szovjet-Francia Társaságban a magyar egyház és az állam viszonyáról. Davy tanárnő megállapította, hogy a reakció feje Mindszenty, aki középkori fanatizmussal sodorja veszélybe a magyar katolikus egyházat.”

E dolgozat kereteit szétfeszítené annak részletes közlése, hogy összesen hány hírben hány település, illetve munkásszervezet nevét sorolják fel a Mindszenty ellen tiltakozók között. A folytatásos híradások ezekről a tiltakozásokról ugyanazokat a Mindszenty-ellenes paneleket ismétlik, csak az aláíró települések és szervezetek nevei változnak. A hasonló tartalmú külpolitikai hírek közlése a nemzetközi térben is súlyt ad a Mindszenty elleni tiltakozásnak. Ez a hírsorozat folytatódik 1948. novemberében is, egyre durvuló hangvételben.

⁵²⁵ MTI 1948.10.29. / 8 / 021 NEWS-362873, 16 óra 10 perc (21. kiadás)

https://nemzetiarchivum.hu/news_archive/item/NEWS-CHNJVIFRUjVsU252L09NQnpUaFZ4QT09

⁵²⁶ MTI 1948.10.30. / 8 / 020 NEWS-362909, 14 óra 50 perc (20. kiadás)

https://nemzetiarchivum.hu/news_archive/item/NEWS-ZDFBSXFWTzJVZStpQXJ1NW5HQ3ZRUT09

Egyre gyakrabban jelennek meg a nyílt fenyegetéseket tartalmazó hírek is: a „*Lángoló lelkesedéssel ünnepelte a magyar nép a Nagy Októberi Forradalom évfordulóját*” című, többrészes beszámoló 1948. november 7-én 13 óra 10 perckor kiadott hírében⁵²⁷ Marosán György⁵²⁸ országgyűlési képviselőnek a Szabadság-téren elmondott beszédében szerepel a Mindszentyre vonatkozó rész: „*Tudjuk, hogy vannak még ebben az országban, akik nem hívei a népi demokráciának. (...) (Elemi erővel tör fel a kiáltás harmincezer ember ajkán: Vesszen Mindszenty!) (...) A magyar nép leszámol majd a régi úri rend még megmaradt híveivel is.*”

Hasonló fenyegetés olvasható ki november 13-i hírből,⁵²⁹ amely a Honvédség Házában az MDP V. Országos Katonai Konferenciájáról szól. Itt Farkas Mihály honvédelmi miniszter a Mindszentyék rendezte körmeneteket és búcsújárásokat a reakció hadgyakorlatainak nevezte. „*Mindszentyre is állhat a magyar közmondás, hogy addig jár a korsó a kútra, amíg el nem törik.*” A másnapi, november 14-én reggel kiadott hírben⁵³⁰ aztán Dinnyés Lajos miniszterelnök beszédében jelenik meg a következő fenyegetés, idézem: „*...ne csodálkozzék senki, ha kemény kézzel letörjük az ellenállásukat, megtörjük a reakció erejét, akár főpapok bíbordíszes reverendáival, aranyláncaival és gyűrűvel, akár a hivatali, vagy gazdasági passzivitás szürke, színtelen fegyvereivel, akár a falusi nagygazdák szabotázkísérleteivel jelentkezik. (...) Meg fogunk birkózni Mindszenty bíboros úr aknamunkájával is!*” – idézi a távirati iroda a miniszterelnöktől, aki a hír folytatása szerint kifogásolta, hogy a püspöki kar deklarációban állt ki az esztergomi érsek mellett, és hivatkozott beszédében a tiltakozó levelek özönére is.

VI/5. Katolikus diákok tiltakozásai

A Mindszenty elleni tiltakozások szervezett formában zajlottak ebben az időszakban: ennek hatalomtechnikai forgatókönyve követhető az 1948 novemberében megjelenő MTI-hírekben. Ekkortájt már a különböző katolikus iskolák, kollégiumok diákjainak tiltakozása is olvasható a hírekben. Az első között van ebben a sorban az a hír, amelyik november 14-én este a pécsi

⁵²⁷ MTI 1948.11.07. / 11 / 006 NEWS-343873, 13 óra 10 perc (6. kiadás)

https://nemzetiarchivum.hu/news_archive/item/NEWS-U2lTY28zbFcwVHpGaWpNaGxEQnRtdz09

⁵²⁸ Marosán György, 1908-1992, kommunista politikus, a tárgyalta időben országgyűlési képviselő, az MDP Budapesti Pártbizottságának első titkára, később miniszter

⁵²⁹ MTI 1948.11.13. / 11 / 031 NEWS-344068, 19 óra 10 perc (31. kiadás)

https://nemzetiarchivum.hu/news_archive/item/NEWS-cjRyT0lsbnZDSFQwVW5zTWx2Ull2UT09

⁵³⁰ MTI 1948.11.14. / 11 / 002 NEWS-344079, 6 óra 05 perc (2. kiadás)

https://nemzetiarchivum.hu/news_archive/item/NEWS-STdNS1BuM3dlT3p0dmZZVWxSTFZuZz09

Szent Mór kollégium diákjainak Mindszenty elleni állásfoglalását közli.⁵³¹ (Az egy kaptafára lezajló későbbi egyházi iskolai tiltakozások esetében gyakori a visszaulálás, hivatkozás erre a pécsi állásfoglalásra is.) A magyar püspöki karhoz intézett nyílt levél szerint „*az egyház válaszüthoz érkezett: a reakció politikai képviselőjévé válik-e, vagy megtisztultan visszatér az igazi krisztusi útra.*”

Az 1948 végén egyre szaporodó híradások a Mindszenty ellen tiltakozó különböző katolikus közösségekről részei voltak a fokozódó nyomásnak. Gál Máté doktori értekezése⁵³² példákat is hoz erre Heves megyéből, és kirajzolja azt a forgatókönyvet, amely országszerte érvényesült. Idézi Czapik Gyula egri érsek 1948. december 2-i körlevelét, amely szerint „*Több konkrét jelentés szerint az államhatalom helyi tényezői komoly formában felszólították egyes papjaimat, hogy a Bíboros-Hercegprímás Úr ellen ismeretes nyilatkozatokat tegyenek és hasonló nyilatkozatokat hozassanak egyházközségük képviselőivel. A kapott jelentések szerint komoly megtorlást helyeztek kilátásba.*” A kommunista agitátorok azonban a hívőket is zaklatták, ezért a hívő közösségektől, üzemi kollektíváktól, szakszervezetektől és más csoportoktól érkező tiltakozások Mindszenty ellen ennek fényében – és a láthatóan egy kaptafára készült híradások tanúsága szerint - semmiképpen nem tekinthetők spontánnak.

A kifejezetten egyházi intézmények tiltakozásairól szóló híradásokat megelőzve, illetve azokkal párhuzamosan 1948 novemberében is megjelennek a hírfolyamban a politikai és a civil – tehát nem egyházi – intézmények és szervezetek tiltakozásai. November 16-án „*Követeljük, hogy a magyar demokrácia távolítsa el testéből a fekélyt*” címmel⁵³³ újabb hosszú felsorolás következik arról, hányféle szervezet tiltakozik Mindszenty ellen, az eddigiekhez hasonló szellemben. Másnap az MTI a belügyminisztériumba tömegesen érkező táviratokról számol be,⁵³⁴ „*amelyekben a dolgozó nép követeli Mindszenty és a fekete reakció aknamunkájának megfékezését*”. A táviratot küldők között sorolja a hír Mindszenty község képviselőtestületét, a Pázmány Péter Tudományegyetem külső klinikai telepeinek dolgozóit, és még számos értekezletet és kollektívát – a hosszú felsorolást már igen unhatta a

⁵³¹ MTI 1948.11.14. / 11 / 030 NEWS-344107, 22 óra 05 perc (29. kiadás)

https://nemzetiarchivum.hu/news_archive/item/NEWS-MGISOwKzWVlrOGplbXBLek9WbEFjdZ09

⁵³² Gál Máté: A katolikus egyház és a hitgyakorlás korlátozása Heves megyében az 1950-es években valamint a korai Kádár-korszak idején (1950-1962) Doktori (PhD) értekezés, Eszterházy Károly Katolikus Egyetem Történelemtudományi Doktori Iskola, Eger, 2021.

⁵³³ MTI 1948.11.16. / 13 / 018 NEWS-344330, 15 óra (18. kiadás)

https://nemzetiarchivum.hu/news_archive/item/NEWS-cGUycnEybkNkU3R2bEduSC96VEQydz09

⁵³⁴ MTI 1948.11.17. / 13 / 025 NEWS-344373, 17 óra 15 perc (25. kiadás)

https://nemzetiarchivum.hu/news_archive/item/NEWS-dFZ2TVpyb3V3V3BWUHVTSU5HalcxQT09

hírszerkesztő, mert a végét stb.-vel zárta. Két nap múlva, 1948. november 19-én⁵³⁵ már megjelenik a „hazaáruló” kifejezés is az MTI-hírek között. *„Hajdúnánás képviselőtestülete kéri a kormányt, járjon el Mindszentyvel szemben úgy, mint a többi hazaárulóval szemben.”* A hír szerint a honvéd Petőfi nevelőtiszti akadémia hallgatói, tiszthelyettesei és tisztjei már azt is beleveszik tiltakozásukba, hogy *„Az esztergomi érsek... a háborúra spekuláló monopolkapitalizmus zsoldosa, a népellenes ötödik hadoszlop bandavezére. Ezt a belső ellenséget meg kell semmisíteni.”*

Ez a nap egyébként egy fontos történést tartogatott még: hűtlenség gyanújával ezen a napon tartóztatták le Zakar Andrást,⁵³⁶ Mindszenty személyi titkárát, de erről csak egy kétsoros hírt adott közre az MTI a délután 13 óra 20 perces kiadásban, ott is csak esztergomi lakosként említve őt. Csak este 19 óra 25-kor, pótlásban közölték, hogy a hűtlenség gyanújával rendőrhatalom őrizetbe vett Dr. Zakar András az esztergomi érsek titkára.⁵³⁷

Az ezt követő napokban egyik nyílt fenyegetés következik a másik után: 1948. november 21-én délután *Megelégeltük Mindszenty népellenes politikáját* címmel ad közre egy tiltakozáscsokrot az MTI.⁵³⁸ Ugyanezen a napon néhány órával későbbi hír,⁵³⁹ hogy Gerő Ernő közlekedésügyi miniszter felavatta az újszegedi közúti hidat. Avatóbeszédében természetesen kitért arra, hogy *„Vannak, akik arról álmodnak, hogy visszahozzák a régi úri Magyarországot... Ezek az urak, látva, hogy a nép elfordul tőlük, próbálják nekivinni híveiket annak a falnak, amelyet áttörni képtelenek, de melyen a fejüket igenis betörhetik. Magukra vessenek, ha ez valóban bekövetkezik.”*

Másnap, 1948. november 22-én ismét egy hír⁵⁴⁰ a belügyminisztériumba érkező újabb tömeges tiltakozásokról, itt a Magyar Nemzeti Bank takarékosztályának 800 dolgozója reverenda mögé húzódó banditákról ír, a hosszan felsorolt dolgozói kollektívák, gimnáziumi tanulók, szakszervezetek a jól ismert kaptafára fogalmazzák meg tiltakozásaikat. Ugyanez

⁵³⁵ MTI 1948.11.19. / 13 / 003 NEWS-344443, 6 óra 30 perc (3. kiadás)

https://nemzetiarchivum.hu/news_archive/item/NEWS-WVo3Rmx0bHc0R0U2V2NTTlBVUnY0UT09

⁵³⁶ Zakar András, 1912-1986, római katolikus pap, Mindszenty József személyi titkára

⁵³⁷ MTI 1948.11.19. / 13 / 031 NEWS-344471, 19 óra 25 perc (31. kiadás)

https://nemzetiarchivum.hu/news_archive/item/NEWS-a0gwQmRwOHVUNW9ETtI4RlF0a0hEdz09

⁵³⁸ MTI 1948.11.21. / 13 / 008 NEWS-344541, 14 óra 20 perc (8. kiadás)

https://nemzetiarchivum.hu/news_archive/item/NEWS-SjVYWDBFc0s5dkk5aUlXSit0Wk5idz09

⁵³⁹ MTI 1948.11.21. / 13 / 017 NEWS-344550, 19 óra 15 perc (17. kiadás)

https://nemzetiarchivum.hu/news_archive/item/NEWS-YUU2bCizSE9NajRsbWdaT2NOVFlwQT09

⁵⁴⁰ MTI 1948.11.22. / 13 / 010 NEWS-344565, 14 óra 30 (10. kiadás)

https://nemzetiarchivum.hu/news_archive/item/NEWS-alJzKzFVVHdpTWY3VGZMMm1DTXJndz09

folytatódik 1948. november 24-én reggel egy újabb hírrel⁵⁴¹ a szokásos határozati javaslatokról, itt egyre gyakrabban jelennek meg a „*hazánkat hadszíntérre akarják változtatni a papi palást mögé bújít kútmérgezők, a fekete reakció*”-panelek.

Délután folytatásos hírben tudósít az MTI arról, hogy a főváros törvényhatósági bizottságának rendes közgyűlésén napirend előtt Kmetty János bizottsági tag a közgyűlés viharos helyeslésétől kísérve javasolta, hogy a közgyűlés feliratban tiltakozzon a kormánynál Mindszentyék reakciós tevékenysége ellen.⁵⁴² Ez egyhangú helyesléssel találkozott – ellentétben azzal, amikor ugyanezen a közgyűlésen később a Keresztény Női Tábor részéről Palágyi Natália Mindszenty egyik pásztorlevelét akarta felolvasni, ami az MTI beszámolója szerint viharos reakciókat szült.⁵⁴³ Ezek között volt a kisgazdapárti Rubletzky Géza tiltakozása az ellen, hogy „*katakombákba akarják vinni a vallás gyakorlását*”, mert a katolikus templomokban éjszakai szentségimádások folynak, ami azt a látszatot kelti a külföld előtt, mintha Magyarországon vallásüldözés folyna. Ugyanezen az ülésen az MDP-s Kálmán Imre azt fejtegette, hogy „*Mindszenty a nyugati imperialisták érdekeit védi, a régi földesurakat szeretné visszahozni. Tisztában vagyunk azzal – mondotta –, hogy milyen táborral állunk szemben. Tudjuk jól, hogy tagtársnőnk nem a katolikus tömegeket képviseli, hanem Mindszentyt és azokat a hazaárulókat, akik Mindszentyvel együtt el akarják adni az országot.*”

Még ugyanezen a napon este egy újabb folytatásos hírben „*Mindszenty a hazai és külföldi reakció elsőszámú ügynöke*” címmel⁵⁴⁴ Kállai Gyula,⁵⁴⁵ Darvas József és Gyöngyösi János⁵⁴⁶ rádiónyilatkozatait közli az MTI. „*Kállay Gyula (sic! – B.P.) hangsúlyozta, hogy Mindszenty mai szerepe nem egyházi, hanem politikai funkció. (...) a demokratikus erők hiszik, hogy a mindszenyizmus felszámolása lehetővé teszi, hogy a magyar demokráciának a megegyezésre kinyújtott baráti keze a katolikus egyház részéről is megértő viszonzásra találjon.*” Darvas

⁵⁴¹ MTI 1948.11.24. / 13 / 004 NEWS-344615, 6 óra 15 perc (4. kiadás)

https://nemzetiarchivum.hu/news_archive/item/NEWS-UTJ5WHRBK000bVAyN2FObzIzK2NRUT09

⁵⁴² MTI 1948.11.24. / 13 / 022 NEWS-344633, 16 óra 55 perc (22. kiadás)

https://nemzetiarchivum.hu/news_archive/item/NEWS-ZU1Mbmo0NENiY0F4UGVINW1BVDZ5Zz09

⁵⁴³ MTI 1948.11.24. / 13 / 024 NEWS-344635, 18 óra 15 perc (24. kiadás)

https://nemzetiarchivum.hu/news_archive/item/NEWS-Ri9ac1A0MjNiQ0hnM3RFYiVJUkwxQT09

⁵⁴⁴ MTI 1948.11.24. / 13 / 027 NEWS-344638, 19 óra 35 perc (27. kiadás)

https://nemzetiarchivum.hu/news_archive/item/NEWS-TEVzSIVaMFE0SkFiZnI5RG5PS1lrQT09

⁵⁴⁵ Kállai Gyula, 1910-1996, kommunista politikus, a koalíciós időkben államtitkár, később miniszter, majd a Minisztertanács elnöke

⁵⁴⁶ Gyöngyösi János, 1893-1951, kisgazda politikus, külügyminiszter, a tárgyalat időszakban a Pénzügyi Központ elnöke

József, a Nemzeti Parasztpárt alelnöke egyenesen arról beszél, hogy Mindszenty és köre nem megegyezést, hanem harcot akar, a népek közötti tartós béke helyett új világháborút. Gyöngyösi János pedig azt hangoztatta, hogy „*A katolikus híveknek egyre erősödő tömegmozgalma tehát arra irányul, hogy a bíboros-érsek vagy változtasson magatartásán, amely az egyház létérdekeit is veszélyezteti, vagy pedig vonja le az általa teremtett helyzetnek logikus következtetéseit.*”

Másnap, 1948. november 25-én újra a tiltakozásokról szólnak a hírek, több kiadásban is. Már reggel 6 órai híradásában tiltakozó határozatok, feliratok hosszú sorát ismerteti az MTI.⁵⁴⁷ Alig 50 perccel későbbi hírében *Tiltakozások Mindszenty lelkiterrorja* (sic!) és *demokráciaellenes uszító politikája ellen* című hírében⁵⁴⁸ Márkus István, a Fáy András Gimnázium Mária-kongregációjának prefektusának nyílt levelét közli az MTI. Eszerint a prefektus lemond azért, mert ő ugyan igyekezett megakadályozni, hogy a kongregáció is a „mindszentysta útra” tévedjen, ámde „*Mindszenty és követői lelki terrorja ellen kevés az én erőm, s így lemondtam. (...) Kérve kérem a magyar püspöki kart, hogy ne hagyjon bennünket áruló főpásztorunk által Krisztustól és az Egyháztól elszakítani.*” Mindjárt a következő kiadásban a Mester utcai Fáy András Fiúgimnázium diákjai és kongregistái örömmel üdvözlük a pécsi Szent Mór kollégium tagjainak lendületes kiállítását,⁵⁴⁹ és kéri a püspöki kart, vessen véget ennek az áldatlan helyzetnek. Végül a hír azzal zárul, hogy a Hunfalvy János kereskedelmi középiskola Mária-kongregációja is tiltakozik az ellen, hogy Mindszenty „*vallásunkat felhasználja önző politikai céljai elérésére*”. Este a székesfehérvári kongreganisták és az egri állami leánygimnázium növendékei tiltakozását közli az MTI.⁵⁵⁰ A kongreganisták szerint Mindszenty és hívei „*szembe akarják állítani a haladó embert a katolikus emberrel*”, elítélik a haladásellenes politikáját, és diáktársaik csatlakozását kéri, hogy a haladó katolikus fiatalok szava túlharsogja a múlthoz húzók táborát. A folytatásban az egri állami leánygimnázium növendékei kéri a püspöki kart, hogy az egyház és az állam megegyezését mielőbb hozza tető alá. „*...kérjük a Főtisztelendő Püspöki Kart, hogy vessen*

⁵⁴⁷ MTI 1948.11.25. / 13 / 001 NEWS-344643, 6 óra (1. kiadás)

https://nemzetiarchivum.hu/news_archive/item/NEWS-VUM5ZHfMEdPQ2tIT0dGMXFKNW56UT09

⁵⁴⁸ MTI 1948.11.25. / 13 / 007 NEWS-344649, 6 óra 50 perc (7. kiadás)

https://nemzetiarchivum.hu/news_archive/item/NEWS-QWxRaVRJY3FHQnFaSGFkUXpScCtwQT09

⁵⁴⁹ MTI 1948.11.25. / 13 / 008 NEWS-344650 (a megjelenés időpontja elgépelés miatt nem olvasható – B.P.) 8. kiadás

https://nemzetiarchivum.hu/news_archive/item/NEWS-QkxOdGtzQTZYmVIVjR6MlB0KzBnZz09

⁵⁵⁰ MTI 1948.11.25. / 13 / 042 NEWS-344684, 18 óra 15 perc (42. kiadás)

https://nemzetiarchivum.hu/news_archive/item/NEWS-VS8xa1QSFZaRmFWV3czWDZyaVlMQT09

véget Mindszenty mesterkedéseinek a magyar népi demokrácia ellen.”⁵⁵¹ A hír azzal zárul, hogy a nyílt levélhet csatlakozott még három egri leányközépiskola diáksága.

Másnap, 1948. november 26-án reggel hattól folytatódnak hasonló híradások arról, hogyan határolódnak el a katolikus főpaptól a katolikus diákok, tanárok és szülők.⁵⁵² A testnevelési főiskola tanári testülete arra kéri például a kormányt, hogy „kíméletlenül sújtsa le a dolgozó nép ellenségeire.” Ugyanígy szellemben foglal állást a hírben a Toldi Miklós kollégium ifjúsága, a szegedi tudományegyetem karai, az összes győri középiskola diákjai, a kaposvári leánygimnázium szülői munkaközössége, emellett Borsod megye valamennyi közigazgatási tisztségviselője pedig határozati javaslatban kéri a kormányt, hogy vessen véget az aknamunkának. A debreceni népi kollégium diákjai a következő kiadásban kijelentik, hogy minden erejükkel az egyházi reakció megsemmisítésére törekszenek. Ugyanezen a napon este két egymást követő kiadásban⁵⁵³ előbb az Állami Zrínyi Miklós Gimnázium katolikus tanulói bélyegzik meg Mindszenty népellenes tevékenységét, majd a nyíregyházi Kossuth Lajos Állami Gimnázium katolikus diákjai is csatlakoznak a pécsi Szent Mór Gimnázium kongreganistáinak nyilatkozatához.

November 27-én reggel a „Mindszentyék vissza akarják állítani a régi elnyomó rendszert” című hírrel⁵⁵⁴ indul a miniszterelnökségre érkező szokásos határozatok, feliratok ismertetése: a telefongyár dolgozói, a szegedi gyufagyár, a dombóvári Dóri konzervgyár és számos más munkahely kollektívájának tiltakozása a klerikális reakció aknamunkája ellen. A „falvak népe” tiltakozásáról szóló bekezdésben szerepel, hogy Máriapócs, a búcsújáróhely vallásos népe felterjesztésben tiltakozott a primás demokráciaellenes uszításai ellen.

Ugyanez folytatódik este, két egymást követő hírkészítésben is: először „A Szent László és Szent Katalin kollégiumok ifjúsága tiltakozik Mindszentyék lelki terrorja ellen”⁵⁵⁵ című hírben közli a távirati iroda, hogy a kollégisták csatlakoznak a pécsi Szent Mór Kollégium

⁵⁵¹ MTI 1948.11.25. / 13 / 043 NEWS-344685, 18 óra 20 perc (43. kiadás)

https://nemzetiarchivum.hu/news_archive/item/NEWS-T0tvVzNkTTh5cERCQjAxdKJOMF14UT09

⁵⁵² MTI 1948.11.26. / 13 / 001 NEWS-344693, 6 óra (1. kiadás)

https://nemzetiarchivum.hu/news_archive/item/NEWS-a2cxQUhtdE1SZ1BqRnFyelZ1REtDZz09

⁵⁵³ MTI 1948.11.26. / 13 / 038 NEWS-344730, 20 óra 15 perc (38. kiadás)

https://nemzetiarchivum.hu/news_archive/item/NEWS-UTczamdQR3ZKS5RWFAYXpBOW9TUT09

⁵⁵⁴ MTI 1948.11.27. / 13 / 004 NEWS-344737, 6 óra 20 perc (4. kiadás)

https://nemzetiarchivum.hu/news_archive/item/NEWS-RTU5bFU5ZWxIUmlonXU5SEtXM1pxdz09

⁵⁵⁵ MTI 1948.11.27. / 13 / 041 NEWS-344774, 17 óra 25 perc (41. kiadás)

https://nemzetiarchivum.hu/news_archive/item/NEWS-OEdSTVBxNjFTVE8yc2VRTzFoRlVaQT09

felhívásához, és a nyilvánossághoz fordulnak oltalomért. Panaszuk szerint a kollégiumban „nyíltan folyik az izgatás Mindszenty néparuló, háborúra uszító, 'földesúr-kereszténységének' szellemében.” A kollégisták panasza szerint, miután kiálltak hitük mellett, Kiss László, az egyházközségi kollégiumok vezetője, „Mindszenty hercegprímás politikájának buzgó végrehajtója”, feloszlatta az egyházközségi diákotthont, hajléktalanságra ítélve a fiatalokat. A hír folytatásában⁵⁵⁶ a Szent Katalin kollégium növendékei – akik immár tisztán látják, hogy „csak a népi demokrácia útján haladva dolgozhatunk az evangéliumi szellem szerint” – arra panaszkodnak, hogy kollégiumukban is Mindszenty és követőinek ártalmas szelleme kezdett érvényesülni, a vezetés megakadályozta a diákbizottság megalakulását, majd a fűtést is megvonta tőlük.

Ezeknek a hírek – ahogyan a sok hasonlóknak ebből az időszakból – nem a tiltakozások ténye adja a hírértékét, hanem a tiltakozók számossága, és a közösségek vallásos jellegének hangsúlyozása. Ez szolgáltatja ugyanis az erkölcsi igazolást a hatalom erőszakos fellépéséhez, ami így már nem más, mint a népakarat teljesítése, és a hívő közösségek védelme a saját vezetőjük zsarnokságától.

A hatalom közelgő erőszakos fellépését előre is vetíti az ugyanezen a napon délután közzétett folytatásos hír.⁵⁵⁷ Ez Rákosi Mátyás beszédét közli, amelyet a párt főtitkára az MDP Központi Vezetőségének ülésén mondott el. Ebből idézek egy rövid részletet: „*annak a türelmi politikának, amely elnézőbben kezelte a papi, vagy bíbornoki talárban garázdálkodó kémeket, árulókat, valutacsempészeket, a Habsburgok visszahívóit, fasisztákat, a régi reakciós rend híveit – ennek a politikának vége. És vége annak is, hogy a törvény csak a kis klerikális bűnösökre sújt le, a nagyhoz nem nyúl. (...) Ezer és ezer tiltakozó gyűlésen elfogadott határozatban követelik tőlünk, hogy védjük meg őket végre az egyházi köntösben garázdálkodó reakcióval szemben.*”

Ez utóbb idézett hír, utólagos visszatekintésben már konkrét bejelentésként értelmezhető, hiszen a Mindszenty és társai koncepciók perben a vádak: a hűtlenség, a köztársaság megdöntésére irányuló bűncselekmény, a kémkedés, a valutaüzerség, mind olvashatók ebben az 1948 november végi hírben. A vádbeszédben és a perről szóló híradásokban is sulykolták

⁵⁵⁶ MTI 1948.11.27. / 13 / 043 NEWS-344776, 17 óra 30 perc (43. kiadás)

https://nemzetiarchivum.hu/news_archive/item/NEWS-SUJybUxUMm1sRHNuMHIYazM1WfVhZz09

⁵⁵⁷ MTI 1948.11.27. / 13 / 033 NEWS-344766, 16 óra 40 perc (33. kiadás)

https://nemzetiarchivum.hu/news_archive/item/NEWS-ZU5wanZRYWdyRVIwcVpKMFJFUy9LUT09

ezeket a kommunikációs paneleket, amelyek mélyen beépültek a Mindszentyről kialakult képbe. Ennek hatásától sem vonatkoztathatunk el akkor, ha az 1956-os rádióbeszédet megelőző várakozást, és a beszéd fogadtatását vizsgáljuk.

VII. Mi lett volna, ha... – hazai és térségi párhuzamok

A leggyakoribb dilemma, ami a Mindszenty-diskurzusban a mai napig felbukkan, hogy vajon mit sikerülhetett volna megmenteni a katolikus egyház számára abban az esetben, ha Mindszenty József nem ideológiai harcosként, hanem kifinomult diplomataként képviselte volna egyháza érdekeit. (Ugyanez a „mi lett volna, ha” -kérdés jelenik meg Mindszenty 1956-os rádióbeszédével kapcsolatban is, és rendszerint a magyar bíborosnál sokkalta visszafogottabban nyilatkozó lengyel főpap, Stefan Wyszyński jelenik meg ellenpontként.) A „mi lett volna, ha” -kérdésnek Mindszenty esetében azért van relevanciája, mert létezik hazai ellenpróba és külföldi viszonyítási pont egyaránt.

A hazai ellenpontokat éppen a katolikus táboron belül vizsgálhatjuk meg a legközelebből. Két kiemelkedő személyiség is kínálkozik erre: Barankovics István és Grósz József kalocsai érsek. Barankovics István kiemelkedő intellektusára és diplomáciai érzékére támaszkodva tárgyalással, élhető kompromisszumokra törekvéssel próbált elérni az egyház számára egy modus vivendit. Ennek ellenére – amint Mindszenty bíborost „ártalmatlanná” tették – ő és pártja lett Rákosi Mátyás következő célpontja. Grósz József kalocsai érsek 1950. augusztus 30-án aláírta az olyannyira sürgetett megállapodást állam és egyház között – ennek ellenére nem méltányosság és enyhülés követte ezt a gesztust a hatalom részéről, hanem egy héttel később a szerzetesrendek feloszlatása,⁵⁵⁸ majd pedig, nem egészen egy esztendővel később, 1951. május 18-án Grósz érsek elhurcolása, koncepciók pere és bebörtönzése.

Ha térségi kitekintésben vizsgálódunk, akkor azt látjuk, hogy szerte a környező országokban azonos forgatókönyv rajzolódik ki, legfeljebb árnyalatnyi módszertani különbözőségekkal. Az alaphangot már 1918-ban megadta Lenin rendelete⁵⁵⁹ az állam és az egyház szétválasztásáról – amelynek 9. pontja megtiltotta a hitoktatást az állami és a magániskolákban is, 12-13. pontjai pedig az egyházak, hitközségek birtokainak államosítását írta elő. A második világháborút követően az egyházak gazdasági és társadalmi ellehetetlenítését célzó

⁵⁵⁸ 1950. évi 34. törvényerejű rendelet a szerzetesrendek működési engedélyéről, elérhető:

<https://jogiportal.hu/index.php?id=uul4b2j5asoejxr79&state=20130301&menu=view>

⁵⁵⁹ A rendelet szövege angol nyelven elérhető:

<https://www.marxists.org/history/ussr/events/revolution/documents/1918/02/5.htm> Letöltés: 2023. 12. 13.

rendeletnek azonos mintázatot követve igyekeztek érvényt szerezni a szovjet érdekszférába került országokban. Az egyházak – és különösen a jelentősebb egyházi vezetők – elleni fellépés is hasonlóan következetesen zajlott le.

Jugoszláviában már 1945-től megindult a lejárató kampány Alojzije Stepinac⁵⁶⁰ zágrábi érsek ellen, aki Mindszentyhez hasonlóan nyíltan kiállt a keresztény értékek mellett a kommunizmussal szemben. Ellene főleg a karikatúra fegyverét vetette be a Jugoszlávia Kommunista Párt agitációs és propagandaosztálya által irányított sajtó, amit elsősorban a nagyarányú, majdnem húsz százalékos írástudatlanság indokolt.⁵⁶¹ Stepinac érsek is a „háborús bűnös”, „a nép ellensége” lett a sajtóban, és a kommunisták itt is az úgynevezett „népi papság” és a „reakciós klérus” szembeállítására törekedtek.

A zágrábi érsek is a bíróság előtt találta magát, de már jóval előbb, mint Mindszenty: 1946. október 11-én hirdettek ítéletet ellene. Ez a koncepciós per a későbbi Mindszenty-perrel kísérteties hasonlóságokat mutat, ahogyan Stepinac sorsa is, leginkább csak időeltérés mutatkozik: a zágrábi érseket már 1945. május 17-én letartóztatták, június elején a papság közbenjárására szabadon engedték, majd 1946. szeptember 18-án újra fogságba vetették, de ekkor már a pert is előkészítették. A vádat a főügyész egyeztette Titoval, a koncepciós pert és a 16 év börtönbüntetést nemzetközi felháborodás kísérte, aminek ugyanúgy nem lett következménye, mint Mindszenty esetében. A lepoglavai börtönből Krasicba internálták, ahonnan később távozhatott volna – sőt: Tito szerette volna, ha elhagyja az országot, ő azonban nem volt erre hajlandó, mert jelenlétével erősíteni akarta híveit. A belső száműzetésben élő bíboros elítélte a békepapságot és a kompromisszumokat a rendszerrel, és ugyanúgy a kommunista diktatúrával szembeni kérlelhetetlen ellenállása miatt vált példaképpé, mint magyar kollégája.⁵⁶²

Csehország hercegprímása, Josef Beran Mindszentyhez hasonlóan szegény családból érkezett, ezért a szociális problémákat mélységesen átérző lélekként hagyott nyomot a közemlékezetben.⁵⁶³ Ő azonban kegyetlenebb fogságot szenvedett a náci uralom idején, mint Mindszenty a nyilasok börtönében, ráadásul a kemény börtönévek után 1942 augusztusában

⁵⁶⁰ Alojzije Stepinac, Brezarić, 1898-1960, zágrábi érsek, bíboros, boldoggá avatás: 1998

⁵⁶¹ Tomislav Anic: Stepinac érsek bűnpere, in: Célkeresztben. Mindszenty József pere és a szovjet blokk főpásztorainak meghurcolása, Budapest, 2022, 269. o.

⁵⁶² Sági György: Szemben az árral: Alojzije Stepinac, a rendíthetetlen horvát érsek, Újkor.hu – MTA-PPKE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport, 2018. 08. 19. Elérhető: <https://ujkor.hu/content/szemben-az-aral-alojzije-stepinac-rendithetetlen-horvat-ersek> Letöltés: 2023. 12. 13.

⁵⁶³ Stanislava Vodicková: Prága érseke és Csehország hercegprímása, Josef Beran bíboros, in: Célkeresztben... 339-359.

Dachauba szállították. Ő maga azonban nem harcos, hanem inkább jámbor jelleméről volt közismert. A koncentrációs tábor túlélő papot a háború után nevezte ki Prága 33. érsekének és Csehország prímásának XII. Piusz pápa. Bár ő nem volt egy kifejezetten konfrontatív személyiség, a kommunista hatalomátvételnek és az egyház elleni támadásoknak határozottan ellenállt, és miután előélete okán megkérdőjelezhetetlen erkölcsi tekintély volt, ezért a kommunista állam őt azonosította legfőbb ellenségként.

Hasonló egyházüldözés kezdődött Csehországban, mint Magyarországon. *„A püspököket törvénysértő módon internálták, majd a megüresedett főpásztori székekbe olyan papokat ültettek, akik hajlandók voltak az egyházat elárulva együttműködni az ateista rezsimmel”* – írja tanulmányában Vodicková, aki rámutat arra is, hogy némi csúszással vette kezdetét Beran érsek szabadságának korlátozása Mindszenty kálváriájához viszonyítva: 1949. június 19-én az úrnapi mise alatt a prágai székesegyházban provokációt szerveztek, az állambiztonság mintegy kétezer tagja fenyegetőleg lépett fel, megszakítva a szertartást. Ezután Beran érseket előbb házi őrizetbe helyezték rezidenciáján, majd 1951. március 7-én kezdetét vette 14 éves internálása, ami különböző, szigorúan titkos helyszíneket foglalt magában: maga az érsek sem tudta, hol van éppen. Internálása 1963-ig tartott, de hivatalát ezután sem foglalhatta el. Szabadulását követően, 1965-ben nevezte ki bíborossá a pápa, és csak az államhatalommal folytatott hosszas egyezkedés után érhetett el a Vatikán, hogy Beran érsek Rómába repüljön. Mindszentyhez hasonlóan Rómában ő sem hallgatott, és ő sem térhetett haza életében: földi maradványait 2018. április 20-án szállították haza Prágába, Mindszentyéhez hasonló diadalmenetben.

Még egy csehszlovák párhuzam kínálkozik: az észak-szlovákiai Szepesség püspöke, a szlovák Jan Vojtassák⁵⁶⁴ jelleme és kálváriája erős hasonlóságot mutat Mindszentyével. Vojtassák a szlovák autonómiatörekvések erkölcsi támogatója, és nyílt antikommunista volt. Kísértetiesek a hasonlóságok: itt is az egyházban látták a kommunisták a felelőst azért, mert elvesztették a választást Szlovákiában. A szlovák hatóságok, amellet, hogy gyűjtötték a terhelő anyagokat, a Vatikánnál próbálták elérni három püspök: Skrábik, Buzalka és Vojtassák eltávolítását. Itt is megfigyelhető a kommunista sajtóhadjárat, Vojtassák püspök a reakciós, a mellette kiállók pedig a szellemi fogyatékos jelzőket kapták. Csehszlovákia Kommunista Pártja államellenes összeesküvések leleplezésének sorozatát indította, Klement Gottwald pártelnök pedig a szlovák püspököket tette felelőssé a „szlovák szeparatizmusért” – mindeközben Vojtassák

⁵⁶⁴ Emília Hrabovec: Ján Vojtassák, Csehszlovákia legtöbbet szenvedett katolikus püspöke, in: Célkeresztben...

püspök rendíthetetlenül küzdött a katolikus iskolák és egyesületek visszaállításáért, és próbálta menteni az egyház még megmaradt földbirtokait. Mindszentyvel ellentétben ő nem bízott abban, hogy a nyugati államok segítenek megakadályozni az erőszakos kommunista hatalomátvételt, közjogi szerepre sem hivatkozott fellépéseiben. Ugyanakkor a magyar hercegprímáshoz hasonlóan élesen bírálta a rendszert, a kommunistákkal való tárgyalást pedig erkölcsileg elfogadhatatlannak és hatástalannak is tartotta. Ő is több százezer hívőt mozgósított Mária-zarándoklatokra, és Mindszentyhez hasonlóan a gonosszal való küzdelemnek látta az egyháznak a kommunizmussal folytatott küzdelmét. Ő sem volt hajlandó Rómába menekülni 1948-ban, holott ő is tisztában volt vele, mi vár rá, ha továbbra is a rendíthetetlen ellenállást képviseli.

Az egyházüldözés 1949-ben csúcsosodott ki. Az egyházmegyei központokba – a magyar Állami Egyházügyi Hivatalhoz hasonlóan – itt is teljhatalmú megbízottakat rendeltek ki, és 1950-ben itt is bezárták a kolostorokat. A Mindszenty-per hatására a vatikáni álláspont is megkeményedett, és XII. Piusz az egyházmegyék élére az erős, ellenálló személyiségeket választotta. A Mindszenty-per a csehszlovák kommunista vezetőket is inspirálta, de 1950 augusztusában a CSKP nem egy, hanem három szlovák püspök: Ján Vojtassák, Michal Buzalka és Pavol Gojdic ellen indította el a büntetőeljárást. (Követve a jól bevett mintát, Csehszlovákiában is a népi demokratikus rendszer megdöntésére irányuló felforgató tevékenység volt a vád, a Vatikán a nemzetközi imperializmust képviselte a kommunista narratívában.)

Ján Vojtassákot 1950. szeptember 15-én tartóztatták le, a Hétfájdalmú Szűzanya, Szlovákia patrónája ünnepén. A ruzyne börtönben kegyetlenül megkínózták, a koncepciós per pedig a 73 éves püspök elítélésével végződött: hazaárulásért, katonai titkok elárulásáért és a Vatikán részére folytatott kémkedésért 24 év börtönbüntetést szabott ki a bíróság. Még a börtönben is embertelen kínzásoknak vetették alá, és csak 1956-ban, a lengyel és a magyar fejlemények hatására voltak hajlandók a rossz egészségi állapotára való tekintettel egy szociális intézménybe internálni Vojtassákot – természetesen jó messzire egyházmegyéjétől, az észak-csehországi Decínbe. Ő azonban nem tört meg: levelezéseiben arra intette püspöktársait és paptestvéreit, hogy ne működjenek együtt a gonosz megtestesülésével, a kommunista rezsimmel. A püspök ítéletének felfüggesztését végül 1958. áprilisában visszavonta a CSKP Központi Bizottsága. Csak 1963. októberében, VI. Pál kérésére adott Csehszlovákia amnesztiát az idős püspöknek, de ez is internálást jelentett: a közép-csehországi

Senohrabyban, magányosan élt egy szociális otthon egyedüli lakójaként, folyamatos megfigyelés alatt.

Lengyelországban is a már jól ismert forgatókönyv zajlott le:⁵⁶⁵ Stefan Wyszynski bíborost 1946 májusában szentelte fel XII. Piusz pápa. A lublini püspököt innentől kezdve haláláig megfigyelte a lengyel kommunista állambiztonság. A katolikus Lengyelországban az egyház egységes és erős maradt az 1947. januári választások után is, a püspöki kar pedig felszólalt a lelkiismeret- és vallásszabadságot megsértő intézkedések ellen. A püspökök 1947. szeptemberi körlevelükben a vallásellenes sajtó bojkottjára szólították fel a népet, és tiltakoztak a hitoktatás akadályozása, az állampolgári jogok korlátozása és a cenzúra ellen. Ezért aztán a Lengyel Munkáspárt elkezdte a maga harcát az egyház, mint „a legjobban szervezett reakciós erő” ellen: megfigyelés, ügynökök beszerzése, propagandakampányok és az iskolai hitoktatás korlátozása formájában.

Stefan Wyszynskit a pápa az 1948. október 22-én elhunyt August Hlond, Lengyelország prímása utódjának, gnieznói és varsói érsekké nevezte ki. Érseki beiktatása egybeesett magyar kollégája perével: Gnieznóban 1949. február 2-án, Varsóban pedig február 6-án iktatták be. Lengyelországban 1949. augusztus 5-én fogadták el a lelkiismeret- és vallásszabadságról (ténylegesen pedig éppen ezek ellen) szóló rendeletet, majd felfüggesztették az összes katolikus egyesület tevékenységét, szeptembertől pedig létrehozták a hazafias papok, vagyis a lengyel békepapok mozgalmát. Itt is megtörtént az egyházi birtokok államosítása, majd pedig házi őrizetbe vették az első püspököt, Kazimierz Kowalskit, Chelmo püspökét. Egy hónappal később, 1950 márciusának elején Stefan Sapieha írásbeli nyilatkozatban tette közzé: *„Amennyiben letartóztatnának, alábbiakban határozottan kijelentem, hogy minden nyilatkozatom, kérésem és vallomásom hamis. Még ha tanúk jelenlétében is hangzanának el vagy lennének aláírva, nem tekinthetők szabad nyilatkozatnak, és nem ismerem el őket sajátjaiként.”* Szembeszökő a párhuzam a magyar bíborosnak a letartóztatása előtti, tartalmilag szinte azonos nyilatkozatával.

A lengyel prímás azonban másképpen viselkedett, mint Mindszenty: egyezkedett és megállapodásra törekedett a hatalommal, látszólag eredményesen, hiszen 1950. április 14-én aláírták az állam és az egyház megállapodását. Ennek értelmében a püspökök vállalták, hogy a híveket az állami hatalom és jog tiszteletére intik, elítélik az államellenes tevékenységeket, nem ellenzik a kollektivizálást. Cserébe folytatódhatott a hitoktatás az iskolákban,

⁵⁶⁵ Lukasz Kaminski: A kommunista hatalom Stefan Wyszynski bíboros ellen, in: Célkeresztben...395-416. o.

működhetett a Lublini Katolikus Egyetem, a katolikus sajtó, és a zarándoklatok és körmenetek szervezésében is szabadságot kapott az egyház – legalábbis papíron. A valóságban folytatták a primás megfigyelését, folytatódott az egyházellenes propaganda, kémkedés vádjával letartóztatták a kielcei püspököt, később még öt papot. A mindvégig békességre törekvő lengyel bíboros erőfeszítései dacára 1953 januárjában a krakkói püspöki aula pere három halálos ítélettel végződött. Wyszyński felemelte szavát a megállapodás megszegése és az egyházat érő támadások ellen, nyíltan védelmébe vette a lelkiismereti szabadságot és az egyház függetlenségét. A főpapot 1953 szeptemberében tartóztatták le. Különböző kolostorokat járt meg internálása alatt, míg a vezető nélkül maradt püspöki kar végül megadta magát a kommunista hatalomnak, és 1953. december 17-én esküt tettek a Lengyel Népköztársaság iránti hűségre, és a „hazafias papok” működését is kénytelenek voltak elviselni. Igaz, Lengyelországban ezzel együtt sem tudták a kommunisták teljesen hatalmuk alá gyúrni az egyházat, de ne felejtsük el: egy szinte osztatlanul katolikus országról beszélünk.

Mindszenty bíboros kálváriáját, kiállítását, személyes történetét és az egyház történetét nem szemlélhetjük önmagában: felismerhető az azonos mintázat a Szovjetunió érdekszféráján belül az összes kelet-közép európai országban.

VIII. A beszélő a beszéd tükrében – szavak és tettek összevetése

Ha Mindszenty József 1956-os rádióbeszédét vizsgáljuk, nem elégedhetünk meg a beszéd tartalmi elemzésével, előzményeinek és történelmi környezetének, kontextusának vizsgálatával. A beszéd megértéséhez a beszélőt is értenünk kell – azt, hogy ki az, aki szól hozzánk, honnan érkezett, és milyen hatások alakították ezt a személyiséget. Ehhez azonban elsősorban nem Mindszenty Józsefet, a bíborost, hanem Pehm Józsefet, az embert kell megértenünk.

Mindszenty 1892. március 29-én Pehm József néven látta meg a napvilágot, Pehm János és Kovács Borbála első gyermekeként. Az édesapa, Pehm János nevéről arra következtethetnénk, hogy Mindszenty félig sváb volt. Valójában az apai ág a Böhém egyik, jellemzően osztrák vagy bajor névváltozatát viseli, ami bohémiaira utal. Balogh Margit⁵⁶⁶ írja a 2015-ben megjelent kétkötetes életrajzban, hogy elnémetesedett csehekről lehetett szó

⁵⁶⁶ Balogh: Mindszenty... I. kötet, 27. oldal

valamikor nagyon régen, és itt a „nagyon régen” kifejezés szó szerint értendő, hiszen az egyik apai ős, Pehm András 1733-ban kapott nemesi oklevelet III. Károlytól, mert vitézül harcolt a török ellen Kiskomáromnál. Erről maga Mindszenty ír az 1974-ben kiadott emlékirataiban,⁵⁶⁷ erősen hangsúlyozva, hogy mindkét szülőjének ősei évszázadok óta a színmagyar Hegyháton és Kemenesalján éltek. Németes hangzású nevét azonban nem azért változtatta meg 1942-ben, hogy magyar identitását öncélúan kiemelve. Erre a történelmi események szolgáltatnak számára okot, ahogy erről beszámol Udvardy Jenőné boldogfai Farkas Margitnak, a Zala megyei Magyar Nők Szentkorona Szövetsége elnökének⁵⁶⁸ írt levelében.

„Megtettem. Németországban irtózatot propaganda folyik annak igazolására, hogy hazánkat nevek szerint német vér lakja. Egy vezető zalai tisztviselőt felszólítottak neve után: lépjen be a Volksbund-ba.” (...) „Hosszú ideig vívódtam. Édesanyám elintézte maradék nélkül édesapámmal, nem bántódott meg. Nekem is megviselte a lelkemet. De ha egyszer magyar érdeknek láttam, meg kellett tenni, hisz az életet sem kellene sajnálni.”

Hivatkozott művében Balogh Margit kitér az édesanya, Kovács Borbála felmenőire is, akik szintén nemesek voltak. A zalai Zrínyiek várjobbágysai voltak eredetileg, a család a nemességet 1663-ban kapta. Ez a nemesi cím azonban nem játszott szerepet Mindszenty identitásának alakulásában, mert a gyakorlatban mindkét szülő őstermelő volt. Annál fontosabb volt a szülői példa.

Az édesapa megbecsült, jó gazdálkodó volt 20 hold földjén, mellette még falubíró is, közgyám, iskolaszéki elnök. Pehm János tehát a közösségért felelősséget vállaló, a közbizalmat kiérdemlő édesapa mintáját adta. Ő volt az, aki gyakran mesélt fiának a múlt dicső példáiról, államférfiakról, hősekről. Így a kis Pehm Józsefnek nem a vasorrú bába, nem Piroska és a farkas, hanem valóságos, ám a nemzeti emlékezetben idealizált formában megmaradt történelmi alakok: Kinizsi Pál, a Hunyadiak és a Zrínyiek voltak az esti ágyba kísérői. Nagy hasznát látta ennek később, amikor a kis falusi iskolából a rangos szombathelyi premontrei főgimnáziumba kerülve magyarból és történelemből mindvégig jeles volt. Ugyanakkor nagy valószínűséggel szerepet játszottak ezek a gyermekkori esti hőstörténetek abban, hogy ő lett a historizáló főpap, aki jóformán minden szentbeszédébe belecsempészte a történelmi példákat, hőseket, összefüggéseket. Főpapként a saját szerepét is ezen a szemüvegen keresztül látta – ez vezette tollát akkori is, amikor hercegprímásként elmondott

⁵⁶⁷ Mindszenty, i.m. 13. oldal

⁵⁶⁸ OSZK. Kr. 107/83 fond 25. ő.e. Közli: Balogh: Mindszenty... 247. oldal

prédikációit, majd 1956-ban rádióbeszédének szövegét fogalmazta meg. Az ő esetében azonban nem a realitásokkal számoló, elemző történeti szemléletről, hanem inkább egy naiv, romantikus történelemfelfogásról beszélhetünk.

Az édesanya, Kovács Borbála volt a másik meghatározó formálója identitásának. Mindszenty neki köszöni katolikus neveltetését emlékirataiban.⁵⁶⁹ „Édesanyám tanított meg ministrálni más fiúkkal együtt...” A mélyen vallásos édesanya alakja visszatért Pehm munkájában akkor is, amikor 1934-ben, már zalaegerszegi plébánosként megjelenteti kötetét Padányi Bíró Márton veszprémi püspökről.⁵⁷⁰ A műben a szerző a vizsgált 18. századi főpap édesanyjának az érdemét látja abban, hogy a református apától született Bíró Márton végül mégis katolikus nevelést kapott annak árán is, hogy Hagymássy Katalinnak ehhez el kellett vinnie fiát a saját szülőfalujába. „Nem akarta, hogy Izsák Izmaellel játszadozzék és annak lelkiülete ragadjon Marci lelkére, azért elvitte a jászok földjére, Árokszállásra, katolikus környezetbe.”⁵⁷¹ Saját édesanyjában Mindszenty ugyanezt a mély, elkötelezett katolikus hitet és a hitre nevelést dicséri melegszívű természete és szívós, kitartó jelleme mellett.

A két szülő mintája azonban csak részben ad magyarázatot arra, miért is volt Pehm/Mindszenty József utolérhetetlenül aktív és munkabíró gyermekként a tanulmányaiban, később pedig egész egyházi szolgálatában. Az édesanya, Kovács Borbála egy beszélgetésben, amit a Szociális Testvérek Társaságának Történeti Irattára őriz, 1949-ben úgy jellemezte József fiát, hogy egészen kicsi korától más volt, mint a többi gyermeke. „Határozott, komoly, kicsit egyedüljáró, de nagyon engedelmes, szerető fiú.”⁵⁷² Az anyai jellemzésből kötelességtudat, az alázatos munka, a szellemi többlet vágya rajzolódik ki Pehm Józsefről. Ez releváns papi pályája szempontjából, mert itt találkozunk azzal a későbbi apátplébánossal, majd főpappal, aki a legapróbb hanyagságot sem tűrte el az anyakönyvvezetésben, a miserendben, a szentbeszédre való felkészülésben. Ez volt az alapja annak a merevségnek, amelyet oly sokszor hánytorgatott fel neki környezete és az utókor. Alaposságát ez a kötelességtudat diktálta akkor is, amikor Bíró Márton életét kutatta: számos hivatkozással ellátott művében a legapróbb életrajzi kérdéseket is tisztázni igyekszik, részletesen ismertetve a témában megjelent szakirodalmat, tanúbizonyságot téve arról, hogy saját magával szemben is kíméletlen elvárásokat támasztott.

⁵⁶⁹ Mindszenty, i.m., 14. oldal

⁵⁷⁰ Pehm József: Padányi Bíró Márton veszprémi püspök élete és kora. In: A veszprémi egyházmegye multjából 2. „Zrínyi” Nyomdaipar Részvénytársaság, Zalaegerszeg, 1934.

⁵⁷¹ Pehm, i.m., 28-29. oldal

⁵⁷² Közli: Balogh, i.m., 27. oldal

VIII/1. Szellemi hatások – Szombathely, Mikes püspök városa

Amikor a szombathelyi premontrei főgimnáziumba írták be szülei 1903-ban, a gyengécske falusi iskolából a csupa jeles tanuló fiú egyenesen Vas vármegye székhelyére, egy 30 ezres városba került. A 79 fős induló osztályból összesen 4 gyerek volt, akinek a lapjára az volt írva, hogy a szülők foglalkozása őstermelő, ebből a négy főből csak egy, Pehm József érettségizett, kitűnő eredménnyel. Édesanyja is biztatta a tanulásra: „*Mondtam is neki mindig, csak arra vigyázz, hogy meg ne bukj, mert ha az úri gyerek bukik meg, az ismét, de ha paraszt gyerek bukik meg, azt kinevetik, kikacagják. Ne valljunk gyalázatot, tanulj, fiam.*”⁵⁷³

Ezekből a szavakból tűnik ki tehát az is, hogy a családban volt némi kisebbségi érzés a paraszti státus miatt, és ezt az érzést Pehm József is magában hordozta. Ez kiderül abból a levélből is, amelyet barátjának, Géfin Gyulának írt zalaegerszegi plébánossá történt kinevezése után. A későbbi pápai kamarás, levéltáros, szemináriumi rektor Pehm József fölött járt pár évfolyammal. Barátságuk kitartott életük végéig. Mindkét tehetséges fiú atyai segítője Mikes János püspök volt. Géfin javaslatára nevezte ki Mikes püspök Pehm Józsefet 1917-ben a Zalaegerszegi Magyar Királyi Állami Főgimnázium hittanárává. Két évvel később Zalaegerszeg helyettes plébánosa, majd újabb két év múlva teljes jogkörű plébánosa lett, és ugyanebben az évben, 1921-ben esperesi kinevezését is átvehette, hogy aztán három évvel később már a pornói apát címet viselje. Az a levél, amit ekkor írt Géfin Gyulának, egyértelműen erről a már említett kisebbségi érzésről tanúskodik. „*Érzem, hogy engem igen megtiszteltek, én Istentől, emberektől ezt nem érdemlem; előkelő végzettségű, híres eszű emberek vannak kisebb polcon. Úgy érzem, hogy ha a munkában megszakadok, akkor sem leszek érdemes munkakörömre.*”⁵⁷⁴

Mielőtt azonban zalaegerszegi munkásságát alaposan megvizsgálánk, érdemes egy kis időre még visszatérni Szombathelyre a főgimnáziumba, ahol Pehm József nem hagyta ki az irodalmi pályázatokat sem. Az, hogy a vallás- és hazaszeretet az ő szemében szorosan összefonódott, kitűnik 19 évesen írt értekezéséből, amely a Bimbófüzér című folyóiratban jelent meg. Az önképzőköri diákok írásait tartalmazó tanévenkénti kiadvány 1910/11. évi számában a *Faji vonások a Rákóczi-kor költészetében* című értekezéséből érdemes mindjárt az

⁵⁷³ Szociális Testvérek Társaságának Történeti Irattára, 1241/96. Beszélgetés a primás édesanyjával, 1949. február 21. Idézi: Balogh: Mindszenty..., 30. oldal

⁵⁷⁴ Dobri Mária: ...szívélyesen üdvözlő barátod és híved... Pehm (Mindszenty) József és Géfin Gyula barátságáról. Vasi Szemle 1995. (49. évf., 1-4 szám) 2. szám, 281. oldal

első sorokat idézni.⁵⁷⁵ „Történelmünk lapjain rémes sávként húzódik végig a Habsburgok hagyományos politikájának számos és nekünk – sajnos – oly káros tévedése. Pedig mennyire tanulhattak volna, megismerhették volna nemzetünket, de tanulni nem tudtak és nem is engedte az u.n. összbírói eszme. Megismerhették a magyarnak páratlan királyhűségét, melyet a neki teljesen idegen uralkodóház iránt tanúsított, de nekik több kellett...”

Ennek látszólag ellentmond, hogy később mégis a Habsburg uralkodót látta volna újra szívesen az ország élén. Ennek nem véleményváltozás az oka, hanem a történelemszemléletéből fakadó legitimizmus, a saját szocializációja, és az egyház történelmi szerepéhez való ragaszkodása. Pehm József 1892-ben született. Királyság volt, amikor meglátta a napvilágot, királyság volt, amikor nyiladozott az értelme, királyság volt, amikor 1915-ben pappá szentelték, de aktív zalaegerszegi éveit és veszprémi püspöki szolgálatát is ebben az államformában élte meg, még ha király nélküli királyságban is. A legitimizmus nem önmagában a Habsburg-házhoz, hanem a törvényes trónöröklési joghoz való ragaszkodást jelentette Mindszenty esetében. Felfogása szerint nem történt semmi olyan változás, ami a felkent, és a Szent Koronával megkoronázott uralkodót megfosztotta volna törvényes jogától a trónhoz. Itt magának a Szent Koronának, az esztergomi érsek által végzett koronázási aktusnak és a magyar joghagyománynak van jelentősége. Prédikációiban a visszatérő fő motívum nem az Osztrák-Magyar Monarchia, hanem Szent István Magyarországa.

A Szent Korona területeit egyetlen egységnek tekintve abban is reménykedett Trianon után, hogy a felkent uralkodó visszatérése Szent István trónjára helyreállíthatja Szent István Magyarországot is. A *Rákóczi*-ból azonban az is kiolvasható, hogy a fegyverrel a magyarra támadó idegen hatalommal szemben kizárólag a totális ellenállást tartotta elfogadhatónak. Ez megmutatkozik majd a német, utána pedig a szovjet megszálláshoz való viszonyulásában is.

VIII/2. A káplán, a hittanár és a plébános

Pehm József 1911 őszén kezdte felkészülését a hivatásra a szemináriumban, de az irodalmi alkotást kispapként is a diákkori hevülettel folytatta. A kispapok Szent Ágoston Egyesülete pályázataira beadott pályamunkái között találjuk már *Az édesanya* című, 1916-ban kiadott

⁵⁷⁵ Közli: Kuntár Lajos: Mindszenty József szombathelyi diákévei. – 100 éve született a megyénkből elszámazott hercegprímás. In: Vasi honismereti és helytörténeti közlemények, 1. szám, 9. oldal. Szombathely, 1992. Elektronikus elérhetősége: [https://library.hungaricana.hu/hu/view/VASM_Vhk_1992/?query=SZO%3D\(Sz%C3%A9p%20Er%C5%91\)&pg=12&layout=s](https://library.hungaricana.hu/hu/view/VASM_Vhk_1992/?query=SZO%3D(Sz%C3%A9p%20Er%C5%91)&pg=12&layout=s). Utolsó letöltés: 2019. 12. 22.

könyvének az alapját. A mű két kiadást is megért, de az első kötet megjelenése előtt négy évvel, 1912-ben már nyert egy aranyat ennek a műnek egy százoldalas alapjával, ami *Az édesanya a vallás, társadalmi kérdés és költészet tükrében* címet viselte. (A később megjelent mű az egykori munkatársat, Vecsey Józsefet⁵⁷⁶ is arra készítette, hogy tollat ragadjon, ő azonban a bíboros édesanyja tiszteletére írt könyvet.)

Pehm Józsefet 1915. június 12-én szentelték pappá. Elsőként Felsőpatyon vállalt segédlelkési feladatokat – főleg a filiákra, Jákfára és környékére szorítkozott a tevékenysége. Nem tűrte a távolmaradást miséről, hittanról, de ő maga sem volt rest gyalog végigjárni a falvakat, az iskolákban hittant tanított, de még az Ostffyasszonyfa határában létesített, első világháborús hadifogolytáborban is gondozta a katolikus híveket.⁵⁷⁷ Mindezek mellett tagja volt a helyi hitelszövetkezetnek, a Hangya szövetkezetnek, de Pehm esetében ezt tekinthetjük akár egyfajta gazdasági szószéknek is. Maga írja, hogy erre a két szervezetre „*a háborús időkben különösen rászorultak híveink.*”⁵⁷⁸ Felsőpatyról másfél év után újra egy nagyvárosba került, amikor 1917. február 1-től Mikes János kinevezte a Zalaegerszegi Magyar Királyi Állami Főgimnázium hittanárának. Pehm/Mindszenty József egészen püspökké kinevezéséig, 1944-ig maradt itt. Kitörölhetetlen nyomot hagyott benne a város, és ő is a városban.

Kitörölhetetlen nyomot hagyott diákjaiban is, ám nem azért, mert annyira szerették volna. Hittanárként, osztályfőnökként és latintanárként is katonás fegyelmet tartott. Keresztury Dezső irodalomtörténészt, 1945 és 1947 között vallás- és közoktatásügyi minisztert is tanította. Keresztury szerint inkább szigorú, mint jó tanár volt.⁵⁷⁹ (Azt is írta róla a politikus, hogy amikor vallás- és közoktatásügyi miniszterként tisztelgő látogatáson jelentkezett a hercegprímásnál, Mindszenty „*Rossz gyerek volt, kedves Dezső!*” – felkiáltással fogadta, majd mosolyogva elbeszélgettek egymással, de ez a felnőttkori találkozás sem lett gyümölcsözőbb. „*Nehéz partner volt, makacs és a világtól idegen. Főként emiatt léptem vissza akkor, amikor a Parasztpárt első nagy közgyűlésén a vállára emelt. Nem akartam egy magyar kultúrharc hőse lenni.*”)⁵⁸⁰

⁵⁷⁶ Vecsey József: Emlékezés Mindszenty bíboros édesanyjára. Szombathely, Martinus Kiadó, 2012. Előszó, dr. Perger Gyula, 9. oldal

⁵⁷⁷ Maróthy-Meizler Károly: Az ismeretlen Mindszenty. Editorial Pannonia, Buenos Aires, 1958. A Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár állományának kiadásában 45. oldal. Elektronikus elérhetősége: http://www.ppek.hu/konyvek/Marothy_Meizler_Karoly_Az_ismeretlen_Mindszenty_1.pdf. Utolsó letöltés: 2019. 12.22.

⁵⁷⁸ Mindszenty: i.m., 17. oldal

⁵⁷⁹ Keresztury Dezső: Emlékezéseim. Argumentum, Budapest, 1993, 52. oldal.

⁵⁸⁰ Uo.

Zalaegerszezen a fiatal hittanár a helyi politika világába is belépett. Ezt nála ismételtén az egyházzal összefüggésben érdemes értelmezni. A Keresztény Szociális Néppárt ugyanis, látva, hogy az őszirózsás forradalom korántsem a szabadság, egyenlőség, testvériség jelmondatának megfelelő változásokat indította be, Zala megyében összefogott a Nagyatádi-Szabó István vezette Kisgazdapárttal, abban a reményben, hogy a szociáldemokrácia előretörését helyben ellensúlyozhatják. Az együttes nagygyűlésen 1919. január 6-án Pehm József is titkári szerepet vállalt. „...az ország népe védtelenül állt a történelmi viharban ellenségeitől körülveve. Így következett be 1918 októberében a teljes összeomlás. A zűrzavarban gr. Károlyi Mihály ragadta magához a hatalmat és az utca a fővárosban kikiáltja a köztársaságot. (A békeszerető király, IV. Károly, nem mondott le, csak visszavonult a hatalom gyakorlásától.) Az októberi forradalom megingatta Szent István országának alapjait. (...) Mi is szervezkedtünk barátaimmal és munkatársaimmal Zalában. Az általam szerkesztett lapban bíráltuk a forradalmi túlkapásokat és igyekeztünk felkészülni a tavaszra kilátásba helyezett új választásokra. Barátaim és a megyei papság felkérésére vállaltam a keresztény meggyőződésű nép választási harcának a vezetését a megyében.”⁵⁸¹

Már ezt megelőzően, az 1918. december 8-i kisgazdaszervezeti nagygyűlésen szóvá tette a forradalom egyházellenes irányultságát. „A mai kormányzat oly vallásüldözésre adta meg a jelet, hogy azon a tót, német, vend testvérek, akik a ker. M[agyarország]ban 1000 évig jól érezték magukat, most válnak, elszakadnak, mert így vélik megmenteni hitüket, lelküket.”⁵⁸² Ha követjük a gondolatmenetét, akkor érthetővé válik, miért is berzenkedett a forradalomtól, ami visszaköszön majd később az 1956-os rádióbeszédben.

A Károlyi-kormány ellen fordította az iskolai hitoktatás megszüntetésétől való félelem is, és számos fórumon felszólalt a Berinkey Dénes vezette kormány szekularizációs törekvései ellen. Legitimista álláspontját lépten-nyomon egyértelművé tette, a Zalamegyei Újságot is legitimista szellemben szerkesztette. A Berinkey-kormány által követelt köztársasági hűségesküket kerek-perec megtagadta, és rövidesen a helyi ellenzék egyik vezéralakjává nőtte ki magát. Végül 1919. március 9-én őrizetbe vették ellenforradalmi izgatás gyanújával, és a szombathelyi püspöki palotában helyezték rendőri felügyelet alá.⁵⁸³ (A kormány még 1919. február 17-én zároltatta a szombathelyi püspöki javadalmakat, amely intézkedés ellen Pehm

⁵⁸¹ Mindszenty: i.m. 20. o.

⁵⁸² Prímási Levéltár, Mindszenty magánlevéltár: Prédikációvázlatok. „Kisgazdaszervezeti nagygyűlés, 1918. dec. 8. A[rany] Bárány.” Közli: Balogh, i.m. 50. o.

⁵⁸³ Ő maga február 9-ét ír az Emlékirataim-ban, de Balogh Margit közlése szerint ez tévedés, mert ez nem illeszkedik a forrásokból összerakható eseménytörténethez egyes részletekben, valószínűbb a március 9-e.

József is kikelt a Zalamegyei Újság február 22-i számában, kétségbe vonva, hogy az apostoli király főkegyúri jogai átszállottak volna a népkormányra, zárlatot elrendelni ugyanis csak a királynak áll jogában.) Ő maga írja azonban az emlékirataiban, hogy nem túl szigorú őrizetben tartották a püspöki palotában. „Őrizetemre két rendőrőrmestert küldtek Zalaegerszegről, sőt Zilahi István rendőrkapitány maga is Szombathelyre jött, és jelentős napidíj ellenében vigyázott rám. Esténként a Sabaria nagyszállóban tartózkodott, míg a két őrmester a gyengébb napidíjból a kurtakocsmákat látogatta. Így nyugodtan kionsonhattam minden este a Vasvármegye szerkesztőségébe, ahol a kilátásba helyezett tavaszi választásokra dolgoztunk ki közös terveket.”⁵⁸⁴

Rövidesen szabadon engedték azzal a feltétellel, hogy bárhová mehet, csak Zalaegerszetre nem – természetesen azonnal Zalaegerszetre vette útját, a vonatról szállították le a rendőrök. A Tanácsköztársaság kikiáltásának napján azonban már valóban a városi rendőrkapitányságra, majd a törvényszéki fogdába került, hogy aztán innen szülőfalujába internálják.⁵⁸⁵ A Tanácsköztársaság bukása után visszatért Zalaegerszetre. Makacs lázadásában érdemes felfigyelnünk Pehm József nyílt ellenállására minden olyan hatalommal szemben, amely az ő szemében istentelen volt – ugyanezt fedezhetjük fel nála később, az 1945-1948 közötti időszakban is. Másik jellegzetes vonása is megnyilvánul itt: azonnali lelkesedése minden iránt, ami megítélése szerint a magyar nemzet üdvére lehet. Ennek megfelelően Horthy Miklós és a nemzeti hadsereg bevonulását is ujjongva fogadta, és a törökverő Kinizsihez hasonlította a fővezért – a később olyannyira elutasított református kormányzót, aki megakadályozta a legitim magyar királyt trónjának elfoglalásában.

A népköztársaság, majd a Tanácsköztársaság idején történtek csak még jobban elmélyítették kapcsolatát Mikes János püspökkel, aki 1921-től teljes jogú plébánosnak nevezte ki Pehm Józsefet. A fiatal pap eltökélt célja volt Zalaegerszeg felvirágoztatása. Már 1918-tól tagja volt a Zalaegerszeg Vidéki Hitelszövetkezet felügyelőbizottságának, majd igazgatótanácsi tag, később, 1920. július 4-től igazgatósági elnök is lett. A gazdasági életben történő szerepvállalás az ő szemléletében feltétele volt a keresztény középosztály stabilizálásának és a szociális gondok enyhítésének. Erről tanúskodik 1922. május 14-i, a szövetkezet

⁵⁸⁴ Mindszenty: i.m. 21. oldal

⁵⁸⁵ Vas vármegyei direktórium utasítása a csehimindszenti községi tanácsnak. Szombathely, 1919. május 24. Udvaros sk. aláírás. A szöveget közli: Feiszt György: Mindszenty a direktórium túsza. Vasi honismereti és helytörténeti közlemények Vasi honismereti és helytörténeti közlemények 1992. (Szombathely, 1992) 1. szám, 18. oldal. Elektronikus elérhetőség: https://library.hungaricana.hu/hu/view/VASM_Vhk_1992/?pg=21&layout=s Utolsó letöltés: 2019. 12. 24.

fennállásának jubileumát ünneplő közgyűlésén mondott megnyitóbeszéde.⁵⁸⁶ Eszerint a keresztényeknek küzdeniük kell az uzsora karmai közé került szegény nép kiszípolozói ellen. A szövetkezeti gondolatot harcnak látta a mérhetetlen profitéhség ellen.

Már itt is megmutatkozik tehát az a Mindszenty bíboros, akinek 1956-os rádióbeszédében szerepelnek az „osztály nélküli társadalom”, „szociális érdekektől helyesen és igazságosan korlátozott magántulajdon alapján álló” - kitételek. Pehm József már Zalaegerszegen is attól tartott, hogy az ínség, a reménytelenség jó táptalajt kínál a szociáldemokrata és a kommunista eszméknek. Ezért is gondosan figyelt híveire, segített, ahol tudott. Már 1919 őszén csatlakozott a zalaegerszegi polgármester felhívásához, amikor képviselőtársai körében segélyakciót kezdeményezett. Pehm javasolta, hogy ebbe vonják be a jómódú földbirtokosokat, lelkészeket, tanítókat, jegyzőket is. Különösen a tehetséges, de szegény gyerekeket gyámolította. Egykori papja, Vecsey József is ezek közé tartozott. Gyermekkori emlékeiből idézi fel kötetében, ahogyan édesanyja Pehm apátplébánostól kért segítséget a fiú iskoláztatásához. Pehm József a kisfiút szabályosan feleltette: mit tud a déli harangszóról, a nándorfehérvári győzelemről, Hunyadiról. Csak miután látta, hogy a gyermek Vecsey József valóban olyan jól tanult, mint ahogy az a bizonyítványában látszik, akkor döntött úgy, hogy segíti iskoláztatását.⁵⁸⁷ Ebben megmutatkozik gondolkodásmódja: a megsegítettnek tennie is kell önmagáért – ahogyan a kis Pehm József is küzdött az iskolában.

Szigorúságával Vecsey felnőttkorában is találkozott, amikor már káplánként szolgált az egyházat. Adriányi Gábor egy emlékkonferencián felidézte Vecsey József szóban elmesélt történetét.⁵⁸⁸ Eszerint a második világháború kitörésének másnapján, 1939. szeptember 2-án keresztelnie kellett volna délután 2 órakor, csak hogy a káplán előbb meg akarta hallgatni a BBC délután 2 órai hírösszefoglalóját. Ahogy a híradás véget ért, már indult is keresztelni, ám ekkor már Pehm József apát várta a folyosón, fel-alá járkálva. Innen szó szerint idézem Adriányi Gábor előadásából: „*'Káplán úr! Mit csinált, hol volt eddig?'* *'Hát meghallgattam a BBC-t.'* *'Jöjjön ide!'* – mondja. *'Nézzen ki!'* Ez az első emeleten volt. *'Nézzen ki! Ott állnak a keresztszülők a gyerekekkel, várják magát a keresztelekre. Vegye tudomásul káplán úr, hogyha még zsidó gyerekek is hullanak az égből, a keresztelek nálunk akkor is pontosan történik.'*”

⁵⁸⁶ Prímási Levéltár Mindszenty magánlevéltár, 33.d. Prédikációvázlatok: Megnyitóbeszéd. Hivatkozva: Balogh. i.m.

⁵⁸⁷ Vecsey J. i.m. 21. oldal

⁵⁸⁸ Hűséggel az egyházhoz és a történelmi magyar hazához – Tanulmánykötet Mindszenty József pappá szentelésének 100., esztergomi érseki kinevezésének 70., valamint halálának 40. évfordulójára. Adriányi Gábor professzor úr 80. születésnapjára ajánlva. Hittel a Nemzetért Alapítvány, I. Budapest, 2015. 11. oldal

Szigorúsága mellett azonban a gondoskodói attitűd is jelen volt nála: már plébános-helyettesként kiállt a hitoktatókért, káplánokért, a megyéspüspöknek írt leveleiben panaszolva, hogy egyik hitoktatójának például 392 korona a fizetése, miközben csak a kosztpénzre 900 koronát kell fizetnie, egy kántornak pedig egy öl fa kiutalását és gabonajárandóságának felemelését kérte.⁵⁸⁹

VIII/3. Építkezés és gazdálkodás Zalaegerszegen

Miközben Pehm József aszkéta életet élt, addig az egyházi intézmények javára minden lehetséges úton-módon előteremtette a pénzt. A püspökhöz írt levelekből, beszámolókból kiderül, hogyan. A plébániakert bozótos területét fényképész-műterem kialakítására adta bérbe, földeket adott haszonbérbe, és a bevételt a templom, az egyház építésére fordította. Az Ola nevű munkásnegyedben ő emelt templomot: az általa elnökölt Zalaegerszeg vidéki hitelszövetkezet kedvezményesen megvásárolt a várostól egy lebontásra ítélt fedett lovardát, aminek építőanyagát ehhez a templomhoz használta fel, akárcsak az olai sörház építőanyagát. Az általa alapított Templomépítő Bizottságba bevonta gróf Batthyány Pált és feleségét, az első bőkezű adakozókat, rengeteg adományt gyűjtött a célra a legitimistáktól, de még az Amerikába, Franciaországba, Ausztriába, a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságba és Romániába származott magyarokat is adakozásra bírta.

Kevésbé önszántukból adakoztak az e célra kivetett különadójukkal a zalaegerszegi polgárok, ám tiltakozásuk ellenére nem maradt más választásuk, ahogyan évekkel korábban, 1921-ben a szenterzsébethegy-i római katolikus iskola építési költségeit is meg kellett fizetniük.⁵⁹⁰ Még így is hosszú időre eladósította az egyházközséget az építkezés, amelyet Pehm a tervpályázatoktól a felszentelésig személyesen felügyelt. A templomot végül IV. Károly király emlékére szentelte fel Mikes János megyéspüspök – a hozzá tartozó kolostorral együtt – 1927. szeptember 25-én. Pehm a Notre Dame de Sion nővéreknek is kolostort épített, hozzá pedig elemi népiskolát, polgári iskolát és tanítóképzőt, idősek otthonát, plébániákat és plébániai gazdaságokat alapított, iskolákat létesített és újítt fel. A földekkel is gazdálkodott:

⁵⁸⁹ Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár, Acta Cancellariae, 171761920. Pehm József jelentése az 1920. február 18. és 26. között tartott misszióról Mikes János püspöknek. Zalaegerszeg, 1920. március 22. Közli: Balogh i.m. 71. o.

⁵⁹⁰ Zalaegerszegi Mária Magdolna Plébánia Irattára, iktatott iratok, 1920-1923. Zalavármegye közigazgatási bizottságának 2279/1923. sz. határozata, Zalaegerszeg, 1923. május 30., ZMMPI, iktatott iratok 1924-1927. Zalavármegye közigazgatási bizottságának 2062/1924. sz. véghatározata, Zalaegerszeg, 1924. június 10. Hivatkozta: Balogh, i.m. 136. o.

egy tagba tömörítette az addig szétszórt, összesen 98 kataszteri hold plébániai földet, majd ezt a területet eladta, de csak katolikus vehette meg. Ságodon húsztehenes mintagazdaságot alapított, Ola negyedben földeket parcelláztatott. A birtokgazdálkodás jövedelmeit sajtóra és karitatív célokra fordította.

A fentieknek látszólag semmi közük magához az 1956-os rádióbeszédhez, de nagyon is fontosak a megértéséhez. Felfogása lényege, hogy az egyház nem szorítkozhat kizárólag az evangélium hirdetésére, hiszen ha fenn kell tartani és működtetni kell egy struktúrát – akár egy plébániát, egy egyházmegyét, vagy egy ország katolikus intézményrendszerét –, akkor annak megvannak az anyagi feltételei is, a vezetőnek pedig gondos gazdának kell lennie. Felismerhető az a megfontolás is, hogy nem csak kenyérrel él ugyan az ember, de azzal is. Ebből következően az egyháznak válaszolnia kell a hívek szociális szükségleteire, mert ezzel mérsékelhető az egyházellenes, de a szociális problémákra megoldást ígérő politikai erők térnyerése. Követhető a tettek tükrében Mindszenty gondolkodásának logikai láncolata: a hit fogyatkozásából következik az egyház gyengülése, annak pedig (erősen rezonálva az ószövetségi büntető-jutalmazó istenképre) egyenes következménye Szent István Magyarországának csonkítása, elvesztése. Erről a papi szemléletről és vezetői attitűdről tanúskodik Pehm József zalaegerszegi tevékenysége – évtizedekkel később pedig Mindszenty József 1956-os rádióbeszéde.

VIII/4. Zalamegyei Újság – a nyomtatott szószék

Pehm József 1925-től a Keresztény Gazdasági és Szociális Párt Zala vármegyei elnöki tisztét töltötte be. Tagja volt a vármegyei törvényhatóságnak, számos vármegyei bizottságnak, és közben minden téren igyekezett kiszorítani az egyes pozíciókból a protestáns vallásúakat. Közéleti szerepvállalására általánosan jellemző az elsődlegesen katolikus szempontok érvényesítése. Parlamenti képviselőségért nem indult, de a választási időszakokban hevesen kampányolt újságjában, felszólalásaiban mindig olyan képviselőjelöltért, aki az ő szemében a leghitelesebben képviselte a katolikus, nemzeti, legitimista értékeket. Ez a három jelző magyarázza azt is, miért tartotta annyira fontosnak, hogy sajtó legyen a kezében.

Ebből a megfontolásból előbb a Zalavármegye című hetilap szerkesztését vállalta, de nemsokára elindította saját orgánumát, a Zalamegyei Újságot, amelynek első száma 1918

karácsonyán jelent meg.⁵⁹¹ A kezdetektől az volt a szándéka, hogy a sajtó a keresztény társadalom szervezésének eszköze legyen a kezében. A népköztársaság kikiáltása előtt még rokonszenvezett az őszirózsás forradalommal, egy reményre okot adó társadalmi változást várt tőle, amint az egyik, később megbánt prédikációjában mondta: „*A mai idők jeligéje a testvériesülés, az egybeforradás társadalmi osztályok, nemzetek között, felemelése széles rétegeknek, ép azoknak, amelyek eddig nagyon alul voltak...*”⁵⁹² Az idézetben olvasható lelkesedés, ha politikai éleslátásról nem is, de emberi és papi motivációjáról mindenképpen árulkodik. Később már lapjában is előbb hűvös, majd egyre ellenségesebb hangot ütött meg a Károlyi-féle új renddel szemben.

Már 1919-ben kiadott egy broszúrát, *Vigyázzatok az újsággal!* címmel a destruktív sajtó ellen, a keresztény sajtó védelmében. Bangha Béla jezsuita szerzetes, a *Magyar Kultúra* című jezsuita folyóirat megalapítója nyomába lépve hirdette, hogy a liberális, szabadkőműves sajtó a nemzet ellensége, a hitet, az erkölcsöt rombolja, és vele együtt az ország tartóoszlopát. Újraindította az 1919. február 22-i királypárti cikk után betiltott lapját, és bár a lap szerkesztésétől visszavonult, ez csak formálisan történt meg. A plébánia földszintjén szerkesztett újság ugyanazt a nemzeti, irredenta és legitimista katolikus irányvonalat képviselte, mint korábban. A Zalamegyei Újság 1925-ben már napi kétezer példányszámban jelent meg, kormánytámogatást azonban Pehm nem fogadott el a kiadáshoz. Helyette inkább megalapította a Zrínyi Nyomdaipar és Könyvkereskedés Rt-t, hogy stabilabb és olcsóbb legyen a kiadás. A katolikus érdekvédelem eszközét látta a lapban, de egyúttal az irredenta várakozásoknak is hangot adott. Újságjának legitimista irányvonala összefügg az irredenta gondolatokkal. A legitimisták szerint ugyanis a király visszatérésével a trónra egyúttal az ország területi integritása is helyreállna, hiszen a Szent Korona viselésével az uralkodó jogalapot teremthet a Szent Koronához tartozó, elszakított országrészek birtoklására. Csakhogy az antant – éppen ezt kiküszöbölendő – tiltotta a király visszatérését. Pehm szerint azonban sem az eckartsaui nyilatkozat, sem az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlása nem hatálytalanította a Habsburg-ház és a Magyar Királyság közötti évszázados kapcsolatot, a külpolitikai realitásokról pedig nem vett tudomást.

⁵⁹¹ Béres Katalin: Mindszenty József és Zalaegerszeg kulturális élete. In: Zalai Múzeum 21, 2013, 67. oldal. Elektronikus elérhetősége: https://gocsejimuzeum.hu/sites/default/files/csatolmanyok/statikus/zm_21.pdf. Utolsó letöltés: 2019. 12. 23.

⁵⁹² Prímási Levéltár, Mindszenty magánlevéltár: Prédikációvázlatok: 1918. XI. 9. Kézírás. Közli: Balogh, i.m. 50. o.

VIII/5. Pehm küzdelme a Muraköz visszacsatolásáért

Azt, hogy az ő felfogásában Isten szolgálata összekapcsolódik a Szent István-i Magyarország szolgálatával, mutatja a Muraköz visszacsatolása érdekében folytatott munkája. Habár a Magyar Királyi Honvédség már 1941. április 19-én bevonult a Muraközbe, a terület visszacsatolásának jogi kimondásától vonakodott a kormány, és inkább tárgyalt a Muraközre szintén igényt tartó horvátokkal. Pehm József szemében ez a hazaárulással volt egyenlő. Az apátplébánost eközben a vármegye református főispánja és katolikus alispánja felkérte arra, hogy vezesse a Trianon előtt Zala megyéhez tartozó Muraköz visszacsatolása érdekében kifejtendő magyar propagandát.

Balogh Margit a már hivatkozott monográfiájában részletesen taglalja Pehm erőfeszítéseit⁵⁹³ annak érdekében, hogy Muraköz lakossága követelje a magyar közigazgatás bevezetését. Nemcsak a muraköziek Magyarország iránti hűségnyilatkozatának aláírását szervezte, hanem a kormánynál is sürgette a magyar közigazgatás bevezetését. Bárdossy László miniszterelnöknél tett látogatását Maróthy-Meizler Károly drámaian kiszínezve írja le: eszerint az apátplébános emelt hangon követelte a miniszterelnökön a Muraköz visszacsatolásáról szóló törvényt, kioktatva hazaszeretetről Bárdossyt, majd rácsapta az ajtót.

Zsindely Ferenc⁵⁹⁴ – akkor miniszterelnökségi államtitkár – szerint azonban éppen Bárdossy leckéztette Pehm Józsefet, akit úgy jellemez, hogy *„Elfogult, harcos, komisz pap, aki sok gondot, bajt okozott mindig. Okos és kemény ember.”*⁵⁹⁵ Zsindely elbeszélése szerint, amikor ő maga is a miniszterelnök irodájába érkezett, Pehm éppen közölte Bárdossyval, hogy nem leckéztetésre, hanem meghallgatásra jött, de *„a miniszterelnök úgy lekapta, hogy hallgatni sem volt jó. Elfehéredik ilyenkor az a rettenetesen sovány arca, cingár teste reszket, de a mondatai olyan kerek, hogy nyomdába lehetne szedni őket, s egy goromba szót ki nem ejt. Mégis erősen sértő. A pap olyan piros volt, akár a hasán a széles préposti öv. (...) Végül, mikor már nem bírta tovább a megaláztatást, felállt: 'Én a zalaegerszegi plébános vagyok, független ember.' – 'Én pedig Magyarország miniszterelnöke. Jó napot!' Hát ez a Pehm megfojtaná ezúttal Bárdossyt egy kanál vízben.”*

A Muraköz visszatérését gazdasági és szociális problémák orvoslásával is elősegíteni kívánta az apátplébános. Balogh Margit is hivatkozta a Zalamegyei Újságból az aláírás nélküli, de

⁵⁹³ Balogh... 254-282. o.

⁵⁹⁴ Zsindely Ferenc, 1891-1963, jogász, író, államtitkár, a Kállay-kormányban kereskedelemügyi miniszter

⁵⁹⁵ Szekér Nóra: Miniszter a frontvonalban. Zsindely Ferenc naplója 1941. február 25. – 1946. március 9., ÁBTL-Kronosz Kiadó, 2021., 97-98. o.

Pehm József stílusát felismerhetően magán viselő cikket, amelyben a szerző a magyar földbirtokosok nemzeti kötelességének nevezi, hogy munkát adjanak a vend mezőgazdasági dolgozóknak. „...a vendeknek hozzánk-édesgetése, megnyugtató terén kiválóan fontos szerep vár a magyar földbirtokosokra és gazdatisztekre. A mi hazai viszonyainkat nem ismerő újonnan visszatértek megnyerése, áthangolása körül óriási eredményt érhet el a kenyeret nyújtó magyar mezőgazdaság.”⁵⁹⁶

Ha pályájának ezt a szakaszát vizsgáljuk, azt láthatjuk, hogy Pehm József a katolicizmust a nemzet megmaradásának spirituális feltételeként látta. Ha nemzeti és katolikus identitása között sorrendet próbálunk felállítani, akkor valószínűleg a nemzeti hovatartozást sorolhatjuk az első helyre. Ezt mutatják a Muraközért tett erőfeszítései: ő, aki korábban Zala vármegyében igyekezett kibuktatni a pozíciójából mindenkit, aki protestáns volt, 1941-ben nem habozott együtt dolgozni a református Teleki Béla főispánnal. Korábban a legitimista Pehm tüntetőleg hétköznapi miséket tartott a református Horthy Miklós kormányzó születésnapján. A területi visszacsatolások azonban meglágyították a szívét, annyira, hogy 1941 decemberében megtörtént az addig elképzelhetetlen: Horthy Miklós nevét méltatták a december 6-i ünnepi rendezvényeken Zalaegerszegen. Az apátplébános reménye, hogy Szent István Magyarországa helyreállhat, minden személyes és felekezeti ellenérzést felülírt benne.

Mindezek képet adnak a későbbi Mindszenty bíboros személyiségéről is. Alaptermészetéből, neveltetéséből, a fiatalon belsővé tett mintákból, valamint korai papi pályájából együttesen kibontakozik az a későbbi főpap, aki elveit sarkosan képviselve, a diplomáciai finomságokat mellőzve – számos objektív tényezőt figyelmen kívül hagyva –, mindig belülről vezérelve hozta meg döntéseit. Életpályája egy olyan papi személyiséget mutat, aki minden történelmi eseményt és helyzetet elsődlegesen a nemzeti identitáson keresztül, és – ezzel szoros összefüggésben – a katolicizmuson, az egyházon, a papi hivatáson keresztül közelített meg. Ezeket a mozgatórugókat fontos figyelembe vennünk, amikor későbbi életpályáját – és 1956-os rádióbeszédét – értelmezzük.

⁵⁹⁶ „Mezőgazdasági munkát vend testvéreinknek” – Zalamegyei Újság, 14. évf. 96. sz. 1941. április 29. 1. o.

IX. Mindszenty, ahogyan a történelemkönyvek láttatták:

Az 1957-es párthatározatnak megfelelően alakított narratívának szükségképpen a történelemkönyvekben is meg kellett jelennie. Generációk nőttek fel úgy, hogy már az általános iskola 8. osztálya – de különösen a végzős középiskolások – számára írt tankönyvekből tanulhatták, milyen ádáz ellensége is volt Mindszenty a népnek, amit aztán 1956-os fellépésével, különösen rádióbeszédében elmondottakkal, a napnál is világosabban bizonyított. Ez a narratíva a tankönyvekben többségében következetesen nyomon követhető. A tankönyvek – és ettől nem elválaszthatóan a tantervek – ismertetését azonban korábbról kezdem, mert érdemes már az 1950-es tankönyvbe is belelapozni, hiszen a főpappal szemben már 1945-től elkezdődött sajtóhadjárat paneljeit a gyerekek tankönyvébe is beleillesztették. Ebben a fejezetben időrendi sorrendben ismertetem, milyen tantervek alapján mit tanulhattak a gyerekek az iskolában Mindszenty József bíborosról. A tankönyvek az Országos Pedagógiai Múzeum és Könyvtár gyűjteményében elérhetők. A tanterveket nyomtatásban adták közre, ezeket több módszertani kiadvány⁵⁹⁷ is közli.

Azt, hogy a gyerekeknek mit kell tanítani a történelemről, az 1950-es általános iskolai történelemtanterv határozta meg, ennek alapját pedig az MDP KV március 29-i határozata fektette le.⁵⁹⁸ Ettől kezdve jelennek meg – fárasztó gyakorisággal – a „*klerikális reakció*”-ról szóló kommunikációs panelek a tankönyvekben. A határozat súlyos elmaradásként állapítja meg, hogy „*iskoláinkra még jelentős befolyást gyakorol a burzsoá ideológia és különösen a klerikális reakció*”, és elrendeli, hogy „*Fokozottan kell továbbvinnünk azt a küzdelmet, mely a klerikalizmus és sovinizmus, a tudományok eltorzítása és a gyakorlati élettől való elszakítása ellen folyik az iskolákban*”. Az 1950-es gimnáziumi történelemtanterv (A vallás- és közoktatásügyi miniszter 1280-10/1950. számú rendelete)⁵⁹⁹ ennek az iránymutatásnak megfelelően meghatározza egyebek között „*a nép ellenségei iránti gyűlöletre nevelés, a szocialista hazafiság érzésének ápolása*” célját. Az általános iskolák számára kiadott történelemtanterv (1220-10/1950 V.K.M. rendelet) az 1950-1957 közötti időszakra vonatkozóan előírja a történelem osztályharcos szempontú tanítását, továbbá „*a haladó és reakciós erők harcának*” bemutatása, és „*a szocializmust építő népi demokráciánk fejlődési*

⁵⁹⁷ Szabolcs Ottó-Katona András: Történelem – tantárgypedagógiai olvasókönyv, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2006, valamint Dr. Gözsy Zoltán – Dévényi Anna: A történelem tanításának tartalmi és módszertani változásai, egyetemi jegyzet, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történettudományi Intézet, 2011.

⁵⁹⁸ A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége, Köznevelés, 1950. 8. sz. 209-210. I. Közli: Szabolcs-Katona im., 390-393. o.

⁵⁹⁹ A vallás- és közoktatásügyi miniszter 1280-10/1950. sz. rendelete. Tankönyvkiadó Nemzeti Vállalat, Budapest, 1950. Idézi: Szabolcs-Katona: Történelem... 601. oldal. (A rendeletszám a kötetben nyomdahibásan, 1280-10/1250. számú rendeletként jelent meg.)

irányának” megértése és követése a történelemtanítás célja. Az általános iskola 8. osztályának tananyaga kötelező részeként: „*A szocializmus építése Magyarországon című fejezetben kerül sor konkrétan a jobboldali szociáldemokraták és a klerikális reakció kártevésének bemutatására*”.⁶⁰⁰

Az 1950-es ideiglenes tankönyvben jól nyomon követhető, ahogyan a bíborost – elsősorban az iskolák államosítása ellen kifejtett erőfeszítései nyomán – már ebben a szellemben mutatja be, mint a nép ellenségét.

1950: „*Mind a beföldi, mind a külföldi reakció megfelelő támaszt talált a katolikus főpapság reakciós elemeiben.*” Ez az idézet az 1950-es ideiglenes tankönyvben⁶⁰¹ olvasható. A továbbiakban a tankönyv szájbarágós hangvételben ismerteti:⁶⁰² „*A klerikális reakció, mely már eddig is szemben állt dolgozó népünkkel és nem ismerte el a földreformot, a köztársaságot, az államosítást, szembeszállt az iskolák államosításával is. Emellett, már jóval előbb, éveken keresztül visszaéltek a demokrácia türelmével és jóakaratával. Mindszenty József, aki a Horthy-időszak alatt Hitler és Mussolini magasztalója volt, az esztergomi érseki székből állt ki a nagybirtokosok és nagytőkések védelmére. Mindszenty demokratikus vívmányainkat megsemmisíteni igyekezett (...)*” Az ezt követő sorokban megismétli a Mindszenty-per vádjait, és azt, hogy „*Terveit, levelezését sikerült az esztergomi érseki palota pincéjében egy tokban elásva megtalálni. Mindszenty, akit a magyar nép felelősségre vont tetteiért, a bíróság előtt mindent töredelmesen bevallott, többek között azt is, hogy az Egyesült Államok utasításai szerint cselekedett.*”

1956: A magyar nép története, III. rész szintén ideiglenes tankönyvként kiadott kötet,⁶⁰³ lényegében az 1950-es könyv második kiadása. Az 1956 februárjában a nyomdába leadott kézirat 1956 áprilisában jelent meg. Ennek a kötetnek a 20. századi magyar történelmet bemutató fejezeteit már nem Lukács Lajos, hanem Bellér Béla és Incze Miklós jegyzi. Mindszentyről egy szót sem szól, még magáról a katolikus egyházzal is csak két rövid, szinte mellékes félmondat szerepel benne: „*A burzsoázia tehát támaszkodhatott megmaradt gazdasági hatalmára, az államapparátusban meghúzódott reakciós elemekre, a klerikális*

⁶⁰⁰ A történelem tananyaga. (Általános iskola) Köznevelés, 1950. 15. sz. 443-333. 1. Közli: Szabolcs-Katona: i.m. 402. o.

⁶⁰¹ Lukács Lajos: Magyarország története, 1849-1950-ig, III. rész, ideiglenes tankönyv, 1950, a Vallás- és Közigazgatási Minisztérium Nevelési Főosztályának irányításával, Tankönyvkiadó Nemzeti Vállalat, 1950.

⁶⁰² Lukács Lajos: Magyarország... 187. o.

⁶⁰³ Bellér-Incze-Kempelen-Nagy: A magyar nép története, III. rész, 1849-1948, ideiglenes tankönyv, Tankönyvkiadó, Budapest, 1956.

*reakcióra és a Kommunista Pártba beépült imperialista ügynökökre*⁶⁰⁴, illetve: „*A klerikális reakció teljes mértékben támogatta a Kisgazdapártba tömörült reakciós erőket*”⁶⁰⁵.

Az ezt követő időszakban a gimnáziumok számára az 1957-1962 közötti időszakra adtak ki tananyagbeosztást.⁶⁰⁶ Ebben a korábbiakhoz képest több volt az anyagon belül az egyetemes történelem, míg az általános iskolások történelemtantervét az 1958-1962 közötti időszakra határozta meg,⁶⁰⁷ az általános iskolai történelemtanítás feladatául szabva, hogy biztosítsa a tanulók marxista-leninista történelem- és társadalomszemléletének megalapozását. Súlyt helyez a tanulók szocialista hazafiságának és proletár internacionalizmusának fejlesztésére. Az új tanterv azonban valójában csak a pedagógiai-módszertani változás igényéről tudósít. Nem tartalmaz útmutatást arról, hogyan kell bemutatni például az 1956-os forradalmat, és annak szereplőit. Ellenforradalmi korszak gyanánt a tantervek mindössze a Horthy-korszakot szerepeltetik, az 1956-os forradalomról ekkor a tantervekben még nincs szó. Az ebben az időszakban megjelent tankönyvekben figyelemre méltó, hogy – noha már megszületett az 1957-es párthatározat arról, hogyan is kell értelmezni az 1956-ban történteket –, Mindszentyről a könyvek 1956-tal kapcsolatban nem ejtenek szót. Alább időrendi sorrendben a példák:

1960: A gimnazisták 1960-as történelemkönyve⁶⁰⁸ csak egy rövid bekezdést tartalmaz 1956-ról: „*1956. október-novemberében az egész szocialista tábor, elsősorban a Szovjetunió segítette a magyar népet az ellenforradalmi támadás leverésében és az ellenforradalom által okozott károk helyrehozásában, az újjáépítő munkában.*”

1961: A végzős gimnazisták 1961-ben megjelent tankönyve⁶⁰⁹ az 1956-os forradalommal kapcsolatban csak a nyugati imperialista hatalmakat, a felforgató- és kémközpontokat, a disszidenseket és közönséges bűnözőket, a magyarországi ellenforradalmi erőket jelöli meg felelősnek az egyik oldalról,⁶¹⁰ míg „*az ellenforradalmi összeesküvés másik csoportja a Nagy Imre körül tömörülő revizionistákból állott*”. Mindszentyről a forradalommal összefüggésben hallgat a tankönyv. Csupán a megelőző időszakból, az egyházi iskolák államosításával kapcsolatban, „*A proletárdiktatúra megszilárdítása. A Magyar Népköztársaság Alkotmánya*”

⁶⁰⁴ Bellér-Incze-Kempelen-Nagy: A magyar nép... 215. o.

⁶⁰⁵ Bellér-Incze-Kempelen-Nagy: A magyar nép... 219. o.

⁶⁰⁶ Közli: Szabolcs-Katona... 604. o.

⁶⁰⁷ Közli: Szabolcs-Katona... 605. o.

⁶⁰⁸ Ránki-Szamuely: Történelem az általános gimnáziumok IV. osztálya számára, Tankönyvkiadó, Budapest, 1960., 265. o.

⁶⁰⁹ Ránki-Szamuely: Történelem az általános gimnáziumok IV. osztálya számára, II. kiadás, Tankönyvkiadó, Budapest, 1961.

⁶¹⁰ Ránki-Szamuely: Történelem... 276-277. o.

című alfejezetben ír a bíborosról:⁶¹¹ „*A klerikális reakció – élén Mindszenty József bíborossal – szövetkezett a nyugati, főleg amerikai, imperialista körökkel s összeesküvést szervezett a népi demokratikus rend megdöntésére, a tőkés-földbirtokos úri-Magyarország visszaállítására. Az összeesküvést azonban leleplezték.*”

1963: Ugyanezt a fent idézett szöveget tartalmazza a Ránki-Szamuely-féle tankönyv⁶¹² negyedik, valamint az 1966-os hetedik⁶¹³ kiadása is.

1967: Az 1966 novemberében nyomdába küldött, és 1967-ben megjelent nyolcadikos tankönyvben⁶¹⁴ az 1956-os forradalommal kapcsolatosan csak a „népi demokrácia megdöntésére” törekedő „ellenforradalmárok”, a „jóhiszemű tüntetést” tartó diákok és dolgozók közé keveredő „összeesküvők” és a „fehérterror” szerepel.⁶¹⁵ A bíborost egy szóval sem említi.

A gimnazisták számára ugyanebben az évben kiadott tankönyv⁶¹⁶ Mindszentyről csak mint a klerikális reakció vezetőjéről ír. A Ránki-Szamuely szerzőpárosnak ez a kötete az 1961-es gimnazista történelemkönyv újabb kiadása. A fentebb már idézett „*A klerikális reakció – élén Mindszenty József bíborossal (...) Az összeesküvést azonban leleplezték.*” – részlet a 1961-es kiadásból változtatás nélkül került át ebbe a kiadásba is.

A forradalommal kapcsolatosan első alkalommal 1968-ban jelenik meg a tankönyvekben Mindszenty József bíboros szerepe.

1968: Balogh Endre gimnáziumi tankönyvének első kiadásából⁶¹⁷ a végzős gimnazisták megtudhatták, hogy 1956-ban a fehérterror uralkodott az utcákon, és ezért elsősorban Nagy Imre volt a felelős. „*De – az eseményekkel versenyt futva –, egyre jobbra tolódott, kormányába mind reakciósabb, nyíltan ellenforradalmi politikusokat vont be, szélesre tárva a kapukat a kapitalista, nacionalista és fasiszta áradat előtt. Az utcákon véres fehérterror bontakozott ki. (...) Az ellenforradalmárok kiszabadították fogságából Mindszenty bíborost,*

⁶¹¹ Ránki-Szamuely: Történelem... 273. o.

⁶¹² Ránki-Szamuely: Történelem az általános gimnáziumok IV. osztálya számára, IV. kiadás, Tankönyvkiadó, Budapest, 1963., 273. o.

⁶¹³ Ránki-Szamuely: Történelem az általános gimnáziumok IV. osztálya számára, Hetedik kiadás, Tankönyvkiadó, Budapest, 1966., 340. o.

⁶¹⁴ Csiszér Béla – Sári Gusztáv: Történelem az általános iskolák 8. osztálya számára, Második kiadás, Tankönyvkiadó, Budapest, 1967.

⁶¹⁵ Csiszér Béla – Sári Gusztáv: Történelem... 192-193. o.

⁶¹⁶ Ránki-Szamuely: Történelem az általános gimnáziumok IV. osztálya számára, Hetedik kiadás, Tankönyvkiadó, Budapest, 1966.

⁶¹⁷ Balogh Endre: Történelem a gimnázium IV. osztálya számára, Tankönyvkiadó, Budapest, 1968.

*aki nyíltan meghirdette a kapitalizmus visszaállítását, sőt azt is, hogy a 'bukott rendszer örökösei'-re pusztulás vár (november 3.)*⁶¹⁸ Még az 1956-tal foglalkozó rész előtt a 293. oldalon kezdődő, „A szocializmus építésének kezdete” című fejezetben leírja: „A munkásosztály győzelme azonban további ellenállásra sarkallta a reakciós köröket, amelyeknek élére akkoriban Mindszenty József hercegprímás állt. Politikai működése már a korábbi években is nyíltan népidemokrácia-ellenes volt, ekkor pedig Habsburg-párti összeesküvést szervezett a népi demokratikus rendszer megdöntésére. Tevékenységét a hatóságok földérettették, őt magát letartóztatták és elítélték.”⁶¹⁹

1971: Balogh Endre gimnazista történelemkönyvének 1970 júliusában nyomdába adott, és 1971 áprilisában megjelent negyedik kiadása⁶²⁰ az 1968-as kötet vonatkozó részét Mindszenty bíborosról és a forradalomról változatlan formában közli, ebben a kötetben is a 302. oldalon.

1975: Az 1974 augusztusában nyomdába adott, 1975-ben megjelent általános iskolai tankönyvben⁶²¹ a nyolcadikosok egy féloldalas szövegből értesülhettek arról, hogy „Az 1956. évi ellenforradalmi lázadás”⁶²² a pártvezetésben elkövetett hibák miatt, de leginkább az imperialista tábor vezetőinek és ügynökeinek tevékenysége miatt robbanhatott ki. Itt is ismétlődik a jóhiszemű tüntetők közé keveredett ellenforradalmi erőkről, a börtönökből kiszabaduló közönséges bűnözőkről és a fehérterrortól írt összes bejáratott panel. Mindszenty bíborost azonban meg sem említi a kiadvány. Mindössze utalásképpen írja le: „Az ellenforradalmi lázadás kísérlet volt arra, hogy a proletárdiktatúra vívmányait megsemmisítsék, visszaállítsák a tőkés, az egyházi és világi nagybirtokosok uralmát”. „A népi demokrácia győzelme, a szocialista állam kialakulása hazánkban” című zárófejezetben⁶²³ csak általánosságban írja le az 1945-ös földreformot tárgyaló néhány sorban, hogy „Ezzel megszűnt az egyházi és világi nagybirtokosok földmagántulajdona”. A tankönyv azonban sem ezzel, sem az iskolák államosításával („Az egyházi iskolákat államosították. Megszüntették a kötelező hitoktatást.”)⁶²⁴ kapcsolatban nem említi sem az egyház, sem személy szerint Mindszenty József hercegprímás tiltakozását.

⁶¹⁸ Balogh: Történelem... 302. o.

⁶¹⁹ Balogh: Történelem... 295. o.

⁶²⁰ Balogh Endre: Történelem a gimnázium IV. osztálya számára, Negyedik kiadás, Tankönyvkiadó, Budapest, 1971.

⁶²¹ Csiszér Béla – Sári Gusztáv: Történelem az általános iskola 8. osztálya számára, Tizedik, javított kiadás, Tankönyvkiadó, Budapest, 1975.

⁶²² Csiszér-Sári: Történelem... alfejezetcím, 169. o.

⁶²³ Csiszér-Sári: Történelem... 161. o.

⁶²⁴ Csiszér-Sári: Történelem... alfejezetcím, 167. o.

Ugyanebben az évben jelent meg Balogh Endre gimnáziumi történelemkönyvének újabb kiadása, ami csaknem betű szerint ugyanazt írja Nagy Imréről és Mindszentyről, mint az 1968-as, első kiadás. *„Az ellenforradalomnak forradalommá nyilvánításával megtévesztette és megbénította a szocializmus híveit, szélesre tárva a kapukat a kapitalista, nacionalista és fasiszta áradat előtt. Az utcákon véres fehérterror bontakozott ki. (...) Az ellenforradalmárok kiszabadították fogságából Mindszenty bíborost, aki nyíltan meghirdette a kapitalizmus visszaállítását, sőt azt is, hogy 'a bukott rendszer örökösei'-re, a revizionistákra is pusztulás vár (november 3.) Az ellenforradalom átmeneti felülkerekedése tehát azzal fenyegetett, hogy a munkáosztály hatalmát tőkés restauráció váltja föl.”*⁶²⁵ Ugyanezen tankönyv még az 1956-ról szóló részt megelőzően, a szocializmus építésének kezdetével foglalkozó fejezetben megismétli⁶²⁶ Mindszentyről az 1968-as, első kiadásban írtakat: *„A munkáosztály győzelme azonban további ellenállásra sarkallta (...)”*

1976: Az 1976 októberében megjelent gimnáziumi történelemkönyv⁶²⁷ kéziratát (Balogh Endre) 1975 októberében adták le a nyomdának. Ebben a 9. kiadásban a bíborosról írtak megegyeznek a fent idézett résszel.

1980-1981: Oldalszámra és betűre pontosan a fent idézettek szerepelnek Mindszentyről Balogh Endre 1979 szeptemberében kéziratban leadott, és 1980 áprilisában megjelent gimnáziumi történelemtankönyvében⁶²⁸, valamint a tankönyv egy évvel későbbi, 1980 szeptemberében leadott, és 1981 áprilisában megjelent 14. kiadásában is.

1982: Az 1982-es gimnazista tankönyv⁶²⁹ némi fantasztikus elemmel toldja meg Mindszenty szabadulásának leírását: *„Október végén visszaállították a többpártrendszert, s a koalíciós kormányzati formát. Ettől kezdve azonban a burzsoá restaurációs erők már a revizionistákat is kezdték félreállítani (mondván, ők is kommunisták voltak). Mintegy ellenkormányként megalakult a Dunántúli Nemzeti Tanács, és kiszabadították vidéki házi őrizetéből Mindszenty hercegprímást, aki ettől fogva leendő államfőhöz hasonló szerepet igyekezett játszani. Az újjáalakult koalíciós pártok túlnyomórészt jobboldali elemeik vezetésével szerveződtek meg, de megalakult számos szélsőjobboldali párt, melyek mögött a régi 'keresztény kurzus'*

⁶²⁵ Balogh Endre: Történelem a gimnázium IV. osztálya számára, 8. átdolgozott kiadás, Tankönyvkiadó, Budapest, 1975, 320. o.

⁶²⁶ Balogh: Történelem... 313. o.

⁶²⁷ Balogh Endre: Történelem a gimnázium IV. osztálya számára, kilencedik kiadás, Tankönyvkiadó, Budapest, 1976.

⁶²⁸ Balogh Endre: Történelem a gimnázium IV. osztálya számára, 13. kiadás, Tankönyvkiadó, Budapest, 1980.

⁶²⁹ Jóvérné Szirtes Ágota: Történelem a gimnázium IV. osztálya számára. A legújabb kor története, Tankönyvkiadó, Budapest, 1982.

*politikusai húzódtak meg. Vidéken még a nyilaskeresztes mozgalom is szervezkedni kezdett. Azt, hogy a tőkés rend visszaállásának veszélye valóban fennállt, a néptömegek előtt leginkább Mindszenty november 3-i rádióbeszéde leplezte le, amelyben a hercegprímás a földbirtokos-tőkés restauráció mellett foglalt állást.”*⁶³⁰ Ugyanezen a 189. oldalon a tankönyv kék színnel kiemelve rövid kivonatokat idéz a Der Spiegelből, amelynek pontos megjelenését nem írja le, csak „nov.” rövidítéssel utal arra, hogy 1956 novemberében megjelent cikkről van szó: *„Mindszenty a felkelőknek antikommunista mártírmítoszt és katolikus ideológiát nyújt... Nyilvánvalónak látszik, a felkelés vezéréként Mindszenty aligha jöhet szóba, de feltétlenül szóba kerülhet, mint egy új rend jelképe.”* A következő oldalon rövid kivonatokat idéz Mindszenty beszédéből, majd az ezt követően kezdődő, 66. alfejezetben⁶³¹ leszögezi, hogy *„a kormány megalakulása pillanatától élesen megkülönböztette az ellenforradalom tudatos résztvevőitől az általuk csak befolyásolt, megtévesztett embereket.”*

Ugyanezen kiadvány a 182. oldalon az egyházi iskolák államosításáról szólva az egyház és az állam szétválasztásának fontosságáról ír: *„Az állam és az egyház viszonyának rendezése a felszabadulás pillanatától valamennyi koalíciós és haladó polgári párt programjában szerepelt. Ezzel a törekvéssel azonban különösen mereven fordult szembe a Mindszenty József hercegprímás vezette katolikus klérus. A proletárdiktatúra kivívása 1948 nyarán azonban megteremtette a feltételeket az állam és egyház szétválasztásához, és az iskolák államosításához is.”*

1983: Az általános iskolák végzős diákjai 1983 augusztusában megjelent tankönyvükben⁶³² betűről-betűre ugyanazt olvashatták, mint az 1975-ös nyolcadikosok, vagyis Mindszenty bíboros név szerint nem szerepel benne. Ugyanebben az esztendőben a gimnazista tankönyv⁶³³ változatlan tartalommal és oldalszámmal ugyanazt tanította Mindszentyről, mint a szerző egy évvel korábbi, fentebb hivatkozott tankönyve.

1984: Az 1984-ben az általános iskolásoknak kiadott tankönyv⁶³⁴ az éles osztályharcra helyezi a hangsúlyt az 1945-ös választásokról írva.⁶³⁵ *„Az FGKP (sic!)”*⁶³⁶ *választási sikerei*

⁶³⁰ Jóvérné... 188-189. o.

⁶³¹ Jóvérné... 190. o. Alfejezetcím: A néphatalom helyreállításától a szocializmus alapjai lerakásának befejezéséig (1956-1962)

⁶³² Csiszér Béla – Sári Gusztáv: Történelem az általános iskola 8. osztálya számára, 18. módosított kiadás, Tankönyvkiadó, Budapest, 1983.

⁶³³ Jóvérné Szirtes Ágota: Történelem a gimnázium IV. osztálya számára. A legújabb kor története, Második kiadás, Tankönyvkiadó, Budapest, 1983.

⁶³⁴ Bíró Ferencné: Történelem és állampolgári ismeretek az általános iskola 8. osztálya számára, I. kötet, Tankönyvkiadó, Budapest, 1984.

⁶³⁵ Bíró: Történelem... 156. o.

kedveztek az egyház mögött megbúvó reakciónak is. Mindszenty József esztergomi érseknek, a magyar katolikus egyház vezetőjének biztatására több helyen a templomi szószékekről hangzott az izgatás 'a törvénytelenül elvett földek', az 'isten eredetű magántulajdon' védelme érdekében. Mindszenty volt a fő szószólója annak is, hogy Magyarország államformája a királyság maradjon.” Az állam és az egyház különválása című fejezetben⁶³⁷ a tankönyv arról tájékoztat, hogy „A néphatalom megszilárdulása után a katolikus püspöki karban érlelődött az a felismerés, hogy a merev ellenállás az állammal szemben aláássa az egyház létét, gyengíti tömegkapcsolatait. Az alsópapság körében mindinkább gyarapodott a megegyezést óhajtok tábora. Mindszenty bíboros letartóztatása és elítélése miatt a katolikus egyház vezetői azonban sokáig elzárkóztak a tárgyalások elől.” Végül az 1956-ról szóló, Az ellenforradalmi felkelés és leverése című fejezetben egy mondatban összefoglalja⁶³⁸ a Mindszenty-beszéd értelmezésének központi narratíváját: „Mindszenty bíboros, akit egy ellenforradalmár katonai alakulat kiszabadított a háziőrizetből, rádióbeszédben hirdette meg a földreform felülvizsgálatát, az egyházi földek visszaadását, a népi demokrácia vívmányainak felszámolását.”

Ugyanebben az esztendőben a végzős gimnazisták⁶³⁹ Jóvérné Szirtes Ágota tankönyvéből változtatás nélkül azt tanulhatták, mint az előző két év kiadásaiban.

1989: Az 1989-ben ugyanettől a szerzőtől kiadott nyolcadikos tankönyv⁶⁴⁰ azonban jelentősen rövidebb: csak 1945-ig tárgyalja a történelmet. Míg az előző, 1984-es tankönyv a 198. oldalon közli zárásként a tartalomjegyzéket, addig ez az 1989-es, rövidített változat a 136. oldalon zár a tartalomjegyzékkel. A végzős gimnazisták számára kiadott történelemtankönyv⁶⁴¹ ugyanakkor – nem meglepő módon – fizikailag és tartalmi értelemben is jóval vékonyabb: csak az 1914-1945 közötti időszakot tárgyalja. Az egyházak szerepe című alfejezet a 120. oldalon röviden és neutrális hangnemben ismerteti: „az egyházak jelenléte a társadalom egész életét éppúgy áthatotta, mint az egyes emberét. A törvényalkotásban az egyházak szerepe kiemelkedő volt, például a hercegprímásnak a kormány előzetes véleményalkotásra megküldte a fontosabb

⁶³⁶ A nyomdahiba következetes, máshol is FGKP rövidítéssel szerepelteti a Független Kisgazdapártot a tankönyv – B.P.

⁶³⁷ Bíró: Történelem... 164. o.

⁶³⁸ Bíró: Történelem... 173. o.

⁶³⁹ Jóvérné Szirtes Ágota: Történelem a gimnázium IV. osztálya számára. A legújabb kor története, Harmadik kiadás, Tankönyvkiadó, Budapest, 1984.

⁶⁴⁰ Bíró Ferencné: Történelem és állampolgári ismeretek az általános iskola 8. osztálya számára, I. kötet, Hatodik kiadás, Tankönyvkiadó, Budapest, 1989.

⁶⁴¹ Jóvérné Szirtes Ágota – Sipos Péter: Történelem a gimnázium IV. osztálya számára. 1914-1945. Hetedik kiadás. Tankönyvkiadó, Budapest, 1989.

törvényjavaslatokat. A képviselőházban jelen voltak katolikus papok és protestáns lelkészek. A felsőháznak pedig tagjai voltak valamennyi egyház főpapjai.”

Mindszenty személyét és a magyar történelemben játszott szerepét csak a rendszerváltás után ismertették a fentiekől eltérően a tankönyvek. A Művelődési Közlöny 1990. évi 16. számában kiadott közlemény az 1985. évi I. törvény (oktatási törvény) végrehajtási rendeletének módosítását tartalmazza,⁶⁴² és visszavonja a középfokú oktatás társadalomtudományi tantárgyainak a korábban kiadott nevelési-oktatási terveit. Az ezt követően megjelent tankönyvekben már érzékelhetően változik a szemlélet.

1991: Az 1991-ben a végzős általános iskolásoknak kiadott tankönyv⁶⁴³ az iskolák államosítása és a vallásüldözés ellen fellépő hercegprímás 1948-as letartóztatásáról és a koholt vádakra alapuló koncepciós perrel két rövid mondatban ír,⁶⁴⁴ leszögezve, hogy *„Mindszenty ugyan nem tört meg, de híveinek táborát szétzilálták.”* A bíboros 1956-os rádióbeszédéből lényegében csak a *„bukott rendszer örökösei”* és a *„magántulajdon”* kitételeket említi a tankönyv.⁶⁴⁵ Magát a megszólalást azonban nem kiemelni, hanem inkább belehelyezni igyekszik az események kontextusába. *„Mindszenty József hercegprímás kiszabadulása és rövid tájékozódás után november 3-án rádióbeszédében a 'bukott rendszer örököseinek' nevezte Nagy Imre kormányát és támogatóit, és leszögezte, hogy a 'szociális igazságosság által korlátozott magántulajdon' alapján áll. Beszédét később úgy igyekeztek beállítani, hogy annak döntő szerepe volt a szovjet beavatkozásban. Pedig a gépezet ekkor már beindult.”*

1992: Elsőként az 1992-ben a végzős középiskolások számára a második félévre külön kiadott tankönyv⁶⁴⁶ ír Mindszentyről a korábbiaktól élesen eltérő hangnemben. A 29. oldalon az 1945. november 4-i nemzetgyűlési választás eredményét ismertetve ír⁶⁴⁷ a püspöki kar körlevelének szerepéről, de homlokegyenest más értékítélettel, mint az addigi tankönyvek: *„A választási eredmények alakulásához nagymértékben hozzájárult Mindszenty József bíboros..., aki október 18-án kiadott körlevelében világosan jelezte, hogy a magyar közéletben sok olyan jelenséget tapasztal, ami a tiszta demokrácia elveivel ellentétes. Már ekkor felhívta a*

⁶⁴² Művelődési Közlöny, 1990, 34. évf., 16. szám, 1275. o. Elektronikus elérhetőség:

https://adt.arcanum.com/hu/view/MuvelodesiKozlony_1990/?pg=1224&layout=s Utolsó letöltés: 2023. 03. 11.

⁶⁴³ Fekete Pál: Történelem 8. Tankönyvkiadó, Budapest, 1991.

⁶⁴⁴ Fekete: Történelem... 149-150. o.

⁶⁴⁵ Fekete: Történelem... 158. o.

⁶⁴⁶ Dr. Seifert Tibor: Magyarország története 1938-1990, Tankönyv a középiskolák IV. osztályosai számára, 2. félév, IKVA Kiadó, Budapest, 1992.

⁶⁴⁷ Dr. Seifert: Magyarország története... 29-30. o.

keresztény választók figyelmét, hogy ne adják szavazatukat olyan irányzatra, amely újabb elnyomást, erőszakos uralmat, a törvények mellőzését akarja. Mindszenty bíboros – ellentétben tehát a későbbi megítéléssel – a demokrácia mellett állt ki.” A koalíciós időkről szólva nem a Mindszentyvel kapcsolatban gyakran előkerülő „ország első közjogi méltósága” szerepfelfogást emlegeti, hanem leírja,⁶⁴⁸ hogy a keresztény világnézet és az egyház elleni támadás része volt az ellene irányuló kommunikációs hadjárat, majd a per. „Elsősorban Mindszenty bíborost támadták, aki 1944 végétől látta, hogy a kommunisták diktatúra kiépítésére törekednek, hogy kiárúsítják az országot, a demokráciát megcsúfolják, a vallásos embereket üldözik. Tiltakozott a köztársaság kikiáltása ellen, a vallásos szervezetek feloszlata ellen, az iskolák államosítása ellen. A tömegekre rendkívül nagy hatást gyakorolt, így az 'első számú közellenségé' nyilvánították.”

Ami a bíboros 1956-os megszólalását illeti, ez a tankönyv az első, amelyik nem ismételgeti, hanem éppen ellenkezőleg: helyükre teszi a korábban tanítottakat. A beszédből ez a kötet is csak rövid kivonatokat közöl, de egészen más logika alapján válogatva az idézeteket. Kiemeli, hogy a primás a sztrájk befejezésére, a magánbosszúk elkerülésére, és a népek közötti valódi barátságra helyezte a hangsúlyt, és egyháza nevében kijelentette azt is, hogy „*nem helyezkedünk szembe a történelmi haladás igazolt irányjaival, sőt az egészséges fejlődést mindenben előmozdítjuk*”. A kivonatokat ebben a tankönyvben már jól láthatóan nem azzal a szándékkal válogatta össze a szerző, hogy az idézetekkel a bíborosról kialakított kommunista narratívát támassza alá, éppen ellenkezőleg: egészen másképp értékeli Mindszenty szavait és szerepét. „*De jól látta, hogy a jövőnk a 'kétszázmilliós orosz társadalom (sic!)*’⁶⁴⁹ *szándékaitól függ. (Mindszenty beszédét a legutóbbi időkig sokszor félremagyarázták, meghamisították.)*”

1994: Egy évvel később, 1993-ban két vékony vázlatfüzetet⁶⁵⁰ adott ki a 20. század történetéről a Nemzeti Tankönyvkiadó. *Az Egyházzüldözés*⁶⁵¹ című, IX. fejezetben a 2. kötet – vázlatfüzet jellegéből adódóan tömondatokban – ismerteti az egyházi ellenállást a diktatúrával szemben, Mindszenty kiállítását nemcsak a kommunista hatalomátvétel, hanem már előzőleg a nyilas uralommal szemben is, és – valószínűleg nyomdahiba miatt téves dátumot megjelölve – a Mindszenty-perről szóló alfejezetben leírja, hogy „*1948. december 23-án (sic!) koholt vádak*

⁶⁴⁸ Dr. Seifert: Magyarország története... 43. o.

⁶⁴⁹ A tankönyv hibásan idézi, valójában a bíboros nem társadalmat, hanem birodalmat mondott.

⁶⁵⁰ Rubovszky Péter: Történelem IV. Vázlatok a XX. század történetéről, Nemzeti Tankönyvkiadó, Harmadik kiadás, 1-2. kötet, 1994.

⁶⁵¹ Rubovszky: Történelem...2, 34-36. o.

alapján letartóztatták Mindszenty József hercegprímást.” Az 1956-os rádióbeszédéről csak annyit ír⁶⁵² – kitérve arra is, hogy Ravasz László református és Ordas (sic!) Lajos evangélikus egyházfő is beszédet mondott – hogy Mindszenty „szabadságharcnak értékelte az eseményeket, s az 1945-ös demokratikus viszonyokhoz való visszatérést jelölte meg célul.”

Ugyanebben az évben jelent meg Salamon Konrád középiskolásoknak szóló tankönyve,⁶⁵³ amelyben az 1956-ról szóló fejezetben rövid szemelvényeket ad közre Mindszenty beszédéből. A rádióbeszéd lényegét egy mondatban foglalja össze:⁶⁵⁴ „November 3-án este Mindszenty bíboros mondott nagy érdeklődéssel várt rádióbeszédet, amelyben nemzeti összefogásra szólított fel.” A forradalom és szabadságharc leverése utáni időszakot, és azon belül az egyházak helyzetét röviden érintve kiemeli,⁶⁵⁵ hogy „Mindszentyt továbbra is elítéltnek tekintette a rendszer, ezért esetleges utasításainak végrehajtását is törvénybe ütköző cselekménynek minősítette.”

1998: Érdekességképpen egy kis kitekintés: a Mindszenty rádióbeszédéről fent idézett mondat szó szerint szerepel a kárpátaljai magyar diákok számára kiadott tankönyvben.⁶⁵⁶ (A kétszerzős tankönyvnek a forradalomra vonatkozó részét Salamon Konrád írta.)

2003: Ugyanezen szerző kilenc évvel később kiadott tankönyve⁶⁵⁷ egyértelműen leszögezi,⁶⁵⁸ hogy Mindszenty beszédében azt jelentette ki, hogy „az ország jövőjét a demokratikus vívmányokat fejlesztő, a szociális érdekektől helyesen és igazságosan korlátozott,(sic!)⁶⁵⁹ magántulajdon alapján álló osztály nélküli társadalomban képzei el. A forradalom alatt fel sem merült az 1945 előtti rendszer visszaállításának gondolata.”

2014: A 2014-es középiskolai történelemkönyvben⁶⁶⁰ egy fél mondat erejéig még újra felbukkan a korábbi narratíva az első zászlósúrról: a tankönyv csak felidézi, hogy Mindszenty így határozta meg saját közéleti szerepét, de arra nem tér ki, hogy miért. A tankönyv a 206. oldalon kivonatokat közöl Mindszenty beszédéből. Ezt megelőzően a tankönyv a 192. oldalon jegyzi meg – az 1949-es Mindszenty-perrel szólva –, hogy „A magát 'első zászlósúr'-nak

⁶⁵² Rubovszky: Történelem...2, 54. o.

⁶⁵³ Salamon Konrád: Történelem a középiskolák számára, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1994.

⁶⁵⁴ Salamon: i.m. 220. o.

⁶⁵⁵ Salamon: i.m. 231. o.

⁶⁵⁶ Závodszy Géza – Salamon Konrád: A magyar nép története, II. rész, Tankönyv Ukrajna magyar tanítási nyelvű iskoláinak 9-10. osztálya számára, 2. kiadás, Szvit Kiadó, 1998, 276. o.

⁶⁵⁷ Salamon Konrád: Történelem a középiskolák 12. évfolyama számára, Korona Kiadó, Budapest, 2003.

⁶⁵⁸ Salamon: i.m. 320. o.

⁶⁵⁹ Az értelemzavaróan hibás helyre tett vessző a tankönyvben.

⁶⁶⁰ Dupcsik Csaba – Repárszky Ildikó: Történelemkönyv IV. középiskolák számára, Műszaki Könyvkiadó, Bp., 12. kiadás, 2014.

tekintő bíboros (...) Sosem titkolta ellenszenvét az új rendszerrel szemben. Az ellene felhozott vád azonban nevetséges volt: 'kémkedés, valutaüzerkedés és a köztársaság megdöntésére irányuló bűncselekmény', amelyeket a kínzások hatására ismert be." Ugyanez a tankönyv azonban már arról is szót ejt, hogy nem Mindszenty volt az egyetlen, aki tiltakozott a köztársaság kikiáltása és az iskolák államosítása ellen: megemlíti Slachta Margitot, aki a háború után a nemzetgyűlésben nem szavazta meg ezeket az intézkedéseket.

X. Továbbélő narratíva – újraéledő viták

Mindszenty József szerepének és 1956-os rádióbeszédének a rendszerváltás előtti olvasata bűvópatakként ma is fel-felbukkan a közemlékezetben. Példaként álljon itt két idézet a közelmúltban megjelent tanulmányból, illetve rádióműsorból:

Annegret Dirksen:⁶⁶¹

*"Mindszenty, aki tudatosan és hajlíthatatlanul vállalta bebörtönzését és elítélését, mégsem tekinthető a diktatúra és zsarnokság elleni szabadságharc hőségnek, sem a vallásszabadság harcosának, hanem inkább egy, már-már a fanatizmussal határos legitimistának tűnik, igaz, szociális elkötelezettséggel, de a realitásokat félreismerő vagy felismerni nem akaró, a Habsburg Birodalommal szemben alternatívákat el nem fogadó embernek."*⁶⁶²

Gunnar-Lammert Türk:⁶⁶³

*"Ebben a feszült helyzetben, miután Nagy Imre bejelentette (Magyarország) kilépését a Varsói Szerződésből, Mindszenty bíboros rádióbeszédében többé-kevésbé világosan azt követelte, hogy Magyarország szakítson a kommunizmussal. Hogy ez vezetett-e a felkelés leveréséhez, azt ma már nem lehet megállapítani. Hogy de-eszkaláló hatása nem volt, az biztos."*⁶⁶⁴

⁶⁶¹ Annegret Dirksen: Kardinal József Mindszenty - reaktionärer Legitimist oder Märtyrer im Freiheitskampf? In.: Kirchliche Zeitgeschichte: Internationale Zeitschrift für Theologie und Geschichtswissenschaft, 2009.

⁶⁶² Eredetiben: „Mindszenty, der seine Inhaftierung und Verurteilung bewusst und unbeugsam in Kauf nahm, kann dennoch nicht als Held eines Freiheitskampfes gegen Diktatur und Gewaltherrschaft oder als Kämpfer für Religionsfreiheit betrachtet werden, sondern offenbart sich vielmehr als fast schon an Fanatismus grenzender Legitimist zwar mit sozialem Engagement, aber die Realitäten verkennend oder nicht erkennen wollend und Alternativen zum Habsburgerreich nicht akzeptierend."A szerző fordítása.

⁶⁶³ Gunnar Lammert-Türk: Das Leben opfern. József Mindszenty und der Ungarnaufstand, Katolische Hörfunkarbeit. Feiertag, 2016. október 16, reggel 07.05-07.30.

⁶⁶⁴ „In der angespannten Lage, nachdem Imre Nagy den Ausstieg aus dem Warschauer Pakt verkündet hatte, forderte Kardinal Mindszenty in seiner Rundfunkansprache mehr oder weniger deutlich, daß Ungarn sich vom

A német történész, Annegret Dirksen, magyar nyelvtudásának köszönhetően minden elérhető forráshoz, irodalomhoz hozzáfért. Behatóan tanulmányozta a magyar valláspolitikát,⁶⁶⁵ de az általa tanulmányozott korszak némileg meg is határozza azt az optikát, amelyen keresztül az 1956-os Mindszentyt szemléli: a legitimizusát emeli a középpontba a forradalom idején elmondott beszédének értékelésekor, önkéntelenül átadva a terepet a bevett narratívának, dacára annak, hogy az 1956-os Mindszenty már nem egészen ugyanazokat a célokat jelöli meg, mint 1945-ös önmaga.

Gunnar-Lammert Türk, a német újságíró, evangélikus teológus ugyancsak járatos a magyar történelemben, valamint a kommunizmus és az egyház konfliktusában. Amikor eljátszik a gondolattal, hogy esetleg a szovjet beavatkozásnak lehetett köze Mindszenty beszédéhez, az egyébként alaposan felkészült szakember inkább szubjektív benyomásaira hallgat, mintsem az objektív megfontolásokra – elvégre magának a beavatkozásnak az előkészületei és a lefolyása is valószínűtlenné teszik, hogy a november 3-án este 8-kor elhangzott beszédre érkezett volna meg már másnap hajnalra egy agresszív válasz.

Mindkét szemelvény jól példázza mindenesetre, hogy még a nyugati világban is hatott a Mindszentyt ellenséges figuraként a középpontba helyező narratíva, még ha jóval korlátozottabban is, mint Magyarországon – ennek visszhangja, ha sokkal enyhébben is, de befolyásolhatja a késői értelmezéseket is. Arra, hogy a nyugati világ sajtója – akár a dolgozat által tárgyalt korban, akár pedig utólag – nem egységesen, időnként ellentmondásosan viszonyult Mindszenty József személyéhez és szerepéhez, már Feketekuthy László⁶⁶⁶ magyarázatot keresett „*Mindszenty és a nyugati közvélemény*”⁶⁶⁷ című értekezésében. (A géppel írott, helyenként tollal javított tanulmányt a Magyarországi Mindszenty Alapítvány bocsátotta rendelkezésemre.)

Kommunismus löse. Ob dies zur Niederwerfung des Aufstands führte, lässt sich nicht mehr herausfinden. Deeskalierend wirkte es gewiss nicht.” - A szerző fordítása.

⁶⁶⁵ Dirksen, Annegret: Religionsfreiheit in Ungarn – Verfassungspolitik und -wirklichkeit am Beispiel kleiner Religionsgemeinschaften in Ungarn 1845–1945 unter besonderer Berücksichtigung der Horthy-Zeit, Schriften zur Europäischen Rechts- und Verfassungsgeschichte, Band 63, 2016.

⁶⁶⁶ Feketekuthy (Mankovics) László, 1914-2000, jogász, rádiószerkesztő, a Nemzetközi Keresztényszociális Egyesülés (Internationale Christlich-Sozialistische Vereinigung) közép-európai választmányi tagja, 1954-1968: a SZER hírosztályának vezetője, 1968-1979: a SZER magyar osztályának igazgató-helyettese. További részletek az életútjáról, ld.: Mező Péter: Feketekúty (Mankovics) László életútja, Gödöllői Premontrei Öregdiákok Egyesületének Körlevele, 2003/2. sz. 5-8. o. Elektronikusan elérhető:

https://adt.arcanum.com/ro/view/PestMegye_GodolloiPremontereiOregdiakokEgyesuletKorlevele_2003/?query=feketekuti+mankovics+1%C3%A1szl%C3%B3&pg=45&layout=s

⁶⁶⁷ Feketekuthy László: Mindszenty és a nyugati közvélemény, MMAL 011/1. dosszié, 16. ő. e.

A Szabad Európa Rádió nyugalmazott szerkesztője – dátum nélküli, de a szöveggörnyezetből valószínűsíthetően 1962-ben készült írásában – leszögezi, hogy a nyugati közvélemény a meg nem alkuvás és a kommunizmussal való megalkuvás mentén oszlik két táborra. Feketekuthy értékelése szerint a hozzáállás mindig annak megfelelően változik, hogy „*a Nyugat az illúzió, vagy a kijózanodás, az erő vagy a félelem, a koegzisztencia vagy a koegzisztenciából való kiábrándulás korát éli.*”⁶⁶⁸

A változó nyugati közvéleményt elérő híreket három csoportba osztja: 1. a kommunista rendszer által közvetlenül, vagy közvetetten közzétett (az aktuális propagandának megfelelő) hírek, 2. a nyugati tudósítók részben cenzúrázott hírei, valamint az 3. nyugatra jutott magyar emigránsoktól érkező hírek (amelyek között akár a kommunista propaganda hírei is szerepelhetnek, például a beszervezettek irányított közlései formájában). Az ezekre támaszkodó nyugati sajtóorgánukok Feketekuthy László szerint a saját világnézetüknek megfelelően értelmezik a gyakran eleve hamis, torz híreket, ami további torzításokat eredményez, így a közvélemény kevés eséllyel kap hiteles tájékoztatást. „*A legkedvezőbb esetben az történik, hogy hozzáértők később cáfolják vagy helyreigazítják a hamis híreket. Nem biztos azonban, hogy ezek eljutnak mindenkire, aki tudomást szerzett az eredeti hamis hírről. Valami nyomot a hamisítás még sok olyan emberben is hagy, akit a helyreigazítás elér. A kényelmes nyugati ember hajlik a kompromisszumra, sokszor úgy okoskodik: belátom, hamis a kommunista hír, de talán túloz a cáfolat is, az igazság valahol a kettő között van. Az ilyen kompromisszumból csak a /kommunista/ hamisítás nyer.*”⁶⁶⁹

A tanulmányban a „*többszer nyugati emberrel*” folytatott beszélgetései alapján nem csak azt írja le, milyen fogadtatása volt a bíboros harcának, majd letartóztatásának, hanem külön kitér az 1956-os szerepvállalásra, és a beszéd félreértelmezésére is. Azzal érvel, hogy amikor a lengyel bíborossal állítják szembe Mindszenty alakját, az az összehasonlítás már eleve nem állja meg a helyét, mert a lengyel lakosság „*szinte egyöntetűen katolikus*”, ezért nem haladhatott úgy előre a kommunizmus építése, mint Magyarországon, és ez nem a lengyel primáson, de még csak nem is Gomulkán múlt.

A magyar bíboros kiszabadulását Feketekuthy beszámolója szerint azért fogadta kitörő örömmel a nyugati közvélemény, mert ezzel megszűnt egy égbekiáltó igazságtalanság, ami „*a Nyugat tehetetlenségét szemléltette*”, a szabaduló főpapot fogadó lelkesedésből pedig arra

⁶⁶⁸ Feketekuthy, i.m., 4. o.

⁶⁶⁹ Feketekuthy, i.m. 8. o.

következtetett a nyugati közvélemény, hogy politikai szerepet fog és kíván játszani. A szerző szerint mindezt a benyomást erősítették azok az emigráns körök is, akik a bíboros nevével kívántak nyomatékot adni saját törekvéseiknek. Ha Mindszenty beszéde azonnal nem is került bele a nyugati közbeszédbe – hiszen a néhány órával későbbi szovjet beavatkozás híre mellett elsikkadt –, később mégis egyetlen mondat torzított értelmezése maradt meg a köztudatban. Ez volt az a mondat, amelyben a bíboros leszögezte, hogy *„a katolikus egyház intézményeinek és társulatainak, köztük sajtójának visszaadását joggal elvárjuk”*. Ennek félreértelmezését Feketekuthy egyszerűen félrefordításnak tulajdonítja: *„Az intézmény szót, amely egész világosan kórházakra, iskolákra és hasonló szervezetekre vonatkozott, valaki vagyonnak fordította és az került bele a sajtóba, hogy Mindszenty visszakövetelte az egyházi vagyont. Nem lehet megállapítani, hogy a téves fordítás honnan eredt, de erős gyanúokok szólnak amellett, hogy a hamisítás szándékos és Mindszenty-ellenes emigráns körök munkája. Ugyanezek a körök később is ismételten visszakérődztek ezt a hamisítást Mindszenty szerintük reakciós nézeteinek bizonyítására. Hiába igazították helyre – eredeti hangfelvételre támaszkodva – a téves fordítást, a hamisítás erősebbnek bizonyult, és még ma is kísért.”*⁶⁷⁰

A fenti értelmezés – nem csak a nyugati, hanem a hazai közbeszédben is – nem csupán az évtizedekig makacsul ismételt narratíva miatt verhetett erős gyökeret, hanem azért is, mert a bíboros köztudottan elutasította a földreformot – pontosabban: a földreformnak azt a formáját, ami megvalósult. Emiatt azonban tág tere nyílik a fantáziának arra vonatkozóan, vajon mit szorgalmazott volna a bíboros, ha Magyarország 1956-ban végleg megszabadult volna a szovjet köteléktől. A földek visszakövetelésének lehetséges értelmezését még Romsics Ignác sem vetette el abban a tanulmányában, amelyet egy 2008-ban megjelent kötet⁶⁷¹ adott közre 1956-ról: *„Lehetséges, hogy a 'bukott rendszer' 'egyházi vonalon' való 'minden nyomának' felszámolása az egyházi birtokok visszakövetelését is jelentette. Ám ez a beszédben nincs kimondva.”*

Az emlékezetpolitika változása a dekanonizációs irodalmat is életre hívta. Kanyó András⁶⁷² egykori hírszerző tiszt 2010-ben jelentette meg *Igazságtétel – Mindszenty másik arca* című könyvét. A bíboros jellemzéséről az állambiztonsági iratok összefoglalóját idézi: *„Diktatórikus, erőszakos, betegesen önfejű, ellentmondást nem tűrő természet. Fanatikus,*

⁶⁷⁰ Feketekuthy, i.m. 25-26. o.

⁶⁷¹ Mózes Mihály-Kozári József (szerk.): 1956 – Tanulmányok a forradalomról, EKF Líceum Kiadó, Eger, 2008, 21. o. (A kötetben minden vonatkozó tanulmányban következetesen –thy-vel szerepel Mindszenty neve, ami így nem szerzői, hanem szerkesztői hiba – megj.: B.P.)

⁶⁷² Kanyó András, 1932-2021, hírszerző tiszt, a Rákosi-korszak Államvédelmi Hatóságának főhadnagya, 1966-ban őrnagyi rangban leszerelt, később televíziós újságíró

*aszkéta, önsanyargató életet él. Elgondolása, hogy saját magából mártírt csináljon.*⁶⁷³ Maga a szerző a kötet előszavában így írja le a bíborost: *„Kezdetől vonzódik a politikához. Zalaegerszegi plébánosként lapot szerkeszt, antiszemita felhangú írásokkal. (...) A harmincas években a nyilasokkal kokettál. Még időben visszafordul a nemcsak magára, egyházára nézve is veszélyes útról. (...) Megrögzött királypárti. Ez készíteti a háború utáni, alig cseperedő második köztársaság elutasítására. (...) A köztársaság kormányával nem tárgyal, az állam és az egyház viszonyának újrendezésére nem hajlandó.*⁶⁷⁴

A zalaegerszegi Mindszentyneum megalapításának előkészületekor Paksy Zoltán történész a Magyar Narancs hasábjain fejtette ki,⁶⁷⁵ hogy álláspontja szerint Mindszenty nem méltó arra, hogy emlékközpont épüljön a tiszteletére. *„Egy elmaradott, türelmetlen, antimodernista, megrögzötten antiszemita személy volt.”* – nyilatkozza az interjúban a történész, élesen antiszemita hangvételű cikket idézve a Pehm József által alapított Zalamegyei Újságból. Paksy Zoltán nyilatkozata szerint a lap később csak azért ütött meg szelídebb hangvételt, mert *„...a Keresztény Párt – amelynek megyei elnöke volt Mindszenty – 1922-ben koalícióra lépett a kormánypárttal, és Bethlen István már nem tűrte az antiszemita uszítást. (...) Ugyanakkor a harmincas években ismét visszatért az antiszemita hang a lapba...”*

A történész szerint Pehm kizárólag a kikeresztelkedett zsidókat vette védelmébe, és csak azért szállt szembe a nyilasokkal már a harmincas évek végétől, mert konkurenciát jelentettek a Habsburg-hű, tekintélyuralmi állameszménnyel szemben. Kifejti, hogy Mindszenty türelmetlen személyiség volt, aki nem rendelkezett a politikai éleslátás minimumával sem. Folytatásos vitát generált nyilatkozata: Balogh Margit, Mindszenty monográfusa a Magyar Nemzet hasábjain reagált – az online archívumban azóta már nem elérhető – *Mindszenty: megrögzött antiszemita, vagy nemzeti hős?* – című interjúban, kifejtve, hogy Pehm József zsidókritikája nem emelhető ki a kor kontextusából, az *„...nem egy kirekesztő fajbiológiai szemléletből, hanem a keresztény antijudaizmusból és a bibliai zsidóbírálatból fakadt. Ráadásul a történész senkit és semmit nem vizsgálhat statikusan. Mindszenty esetében igazolható a folyamatos pozitív változás. A zsidóság gazdasági-társadalmi korlátozását szükségesnek vélte, de nem olyan radikálisan, mint a szélsőjobboldal, és e tekintetben is változott.”*

⁶⁷³ Idézi: Kanyó András: Igazságtétel – Mindszenty másik arca, Budapest, 2010, 29. o.

⁶⁷⁴ Kanyó, i.m. 5. o.

⁶⁷⁵ Türelmetlen és megrögzötten antiszemita személy volt – Magyar Narancs, 2016. április 13, elektronikusan elérhető: <https://magyarnarancs.hu/tudomany/turelmetlen-es-megrogzotten-antiszemita-szemely-volt-98694>, Utolsó letöltés: 2023. december 20.

Nyári Gábor történész az általa szerkesztett horthykorszak.blog.hu hasábjain reagált Paksy Zoltán állításaira,⁶⁷⁶ Balogh Margit álláspontja mellé a Nobel-díjas Kertész Imre holokauszt-túlélő író szavait is idézve, miszerint: „A 19. századi antiszemitizmus még aligha tudta vagy akarta volna elképzelni az Endlösungot. Így azután Auschwitz nem is magyarázható a közönséges, az archaikus, hogy ne mondjam, klasszikus antiszemitizmus fogalmaival – ez az, amit pontosan meg kell értenünk.”⁶⁷⁷ Nyári Gábor hivatkozik arra is, hogy Mindszenty hivatalosan ugyan meghosszabbította a keresztelési folyamatot, ugyanakkor szeretetteljes eljárást kért papjaitól, tehát komoly ok nélkül nem utasíthattak el senkit. Mindemellett – Németh József pápai apátplébánoshoz írt, Balogh Margit monográfiájában idézett levelében – azt is kérte, hogy ha veszélybe kerülne a hitoktatás folyamata a hitújoncok elszállítása miatt, akkor részesítse őket a szent keresztségben, vagyis ezzel a védelem lehetőségét biztosította Mindszenty a keresztelendők számára.

Azt az állítást, hogy a főpap nem védte az üldözötteket, Nyári Gábor így válaszolja meg: „Mindszenty embereket is bűjtatott a püspöki palotában. Egyet teljes bizonyossággal név szerint is ismerünk: Varga Béla balatonboglári plébánost, aki a lengyel menekültek segítőjeként, és a későbbi Nemzetgyűlés elnökeként ismert. Varga nem mellékesen zsidóknak is szerzett hamis papírokat, amiről Mindszenty is tudott. Szintén nem mellékesen az akkor baloldalinak számító Kisgazdapárt prominens tagja volt, Mindszenty mégis megmentette az életét azzal, hogy előbb a püspöki palotában (azt nem tudni pontosan mennyi ideig), később egy elhagyott kolostorban bűjtatta. (Erről Varga részletesen beszámolt *A Nemzetgyűlés elnöke volt* című kötetben.) Mindszenty egyik papja, Mészáros Tibor pedig arról írt visszaemlékezéseiben, hogy a püspöki palotában zsidó személyeket bűjtattak.”⁶⁷⁸

A zsidó származású, holokauszt-túlélő Fábián Béla, a magyar emigráció egyik alakja 1949-ben kiadott könyvében (*Mindszenty – The story of a modern martyr*) halálját fejezi ki a főpapnak humánúáért, aki üldözött zsidókat bűjtatott a veszprémi püspöki palotában,⁶⁷⁹ és szervezte a fővárosban – a jezsuita Kerkai Jenőn keresztül – a zsidók mentését. Erre a könyvre válaszul a kommunista sajtó kápóvadásokkal járatta le Fábián Bélát a hazai sajtóban,

⁶⁷⁶ Nyári Gábor: Mindszenty-vita - Avagy a "csúsztató publicista" szakmai válasza az "objektív történésznek", 2016. 06. 07. Elektronikusan elérhető: <https://horthykorszak.blog.hu/2016/06/07/mindszenty-vita> Utolsó letöltés: 2023. december 20.

⁶⁷⁷ Kertész Imre: Európa nyomasztó öröksége, székfoglaló, 2008, elektronikusan elérhető: <https://mta.hu/data/dokumentumok/szima/szekfoglalok/KerteszI.pdf> Utolsó letöltés: 2023. december 20.

⁶⁷⁸ Nyári: uo.

⁶⁷⁹ Béla Fábián: *Mindszenty – The story of a modern martyr*, New York, 1949, 95. o. Elektronikusan elérhető: <https://archive.org/details/cardinalmindszen0000fab/page/94/mode/2up?view=theater&q=Mindszenty> Utolsó letöltés: 2023. december 20.

kihasználva, hogy nem tud rá válaszolni az emigrációból. Veszprémy László Bernát szerint azonban a kápóvadás egyike sem igazolható, a Mindszenty mellett kiálló zsidó származású ügyvéd elleni lejárató szándék annál inkább.⁶⁸⁰ A jezsuiták mentőakciójában oroszánrészt vállaló Raile Jakab atya tiszteletére megjelentetett kötetben⁶⁸¹ a jezsuita Vincent A. Lapomarda leszögezi, hogy a magyar püspökök felszólaltak a zsidók koncentrációs táborba hurcolása ellen, és „Egyikük, Mindszenty József bíboros, aki akkoriban veszprémi püspök volt, tevékenyen részt vett abban, hogy a budapesti Mária utca 25. szám alatt lévő Jézus Szíve jezsuita templom a zsidók segítségét célzó katolikus erőfeszítések központjává váljon.”

A vita Mindszenty személyéről napjainkban sem csitul. Kevéssel e dolgozat lezárása előtt jelent meg Ungváry Krisztián fentebb már hivatkozott *A Mindszenty-mítosz* című könyve, amelynek bevallottan az a célja, hogy bebizonyítsa: Mindszenty nem alkalmas arra, hogy az emlékezetpolitika középpontjába kerüljön – egyebek között az antiszemitizmusvádakkal érvel a történész. Az 1956-os rádióbeszédet visszafogott hangvételűnek nevezi Ungváry Krisztián, aki szerint azonban az a beszéd „*Mindszenty mentális és szerepzavarának jeleként értékelhető.*” A „mentális” zavarra vonatkozó megjegyzés nehezen értelmezhető: mentális zavarokat nem történészek, hanem pszichiáterek szoktak megállapítani, ők sem egy rádióbeszéd alapján. A diagnózis felállításában még a szakemberek is szigorú protokollt követnek. Ezért úgy gondolom, szubjektív értékítéletként bárkiről kifejtethetjük, hogy miért tartjuk, vagy éppen nem tartjuk okos embernek az adott történelmi személyiséget, de a *mentális zavar*, mint fogalom alkalmazását történészként aggályosnak látom.

A bíboros szerepzavarára vonatkozó megállapítását Ungváry Krisztián azzal indokolja, hogy Mindszenty szózatnak nevezi rádióbeszédét, holott a szózat műfaja politikai, és nem egyházi jellegű. A bíboros beszédét vegytiszta nemzeti áldozatnarratívának nevezi, és álláspontja szerint éppen ez teszi „*Mindszentyt emlékezetpolitikai szempontból annyira jól felhasználhatóvá...*”,⁶⁸² míg a prímási tisztség közjogi-alkotmányos funkciójához való ragaszkodásáról azt írja, hogy „*Közjogi tévelygéseit haláláig fenntartotta.*”

⁶⁸⁰ Veszprémy László Bernát: Kápok a múlt fogságában - Náci koncentrációs táborok magyar zsidó funkcionáriusai a népbíróság előtt, Budapest, 2023, 296. o. Elektronikusan elérhető: <https://neb.hu/asset/phpFKseFO.pdf> Utolsó letöltés: 2023. december 20.

⁶⁸¹ Vincent A. Lapomarda SJ: Néhány gondolat a katolikusokról és a holokausztról, in: P. Raile Jakab tiszteletére (A Dedication Honoring Fr. Jakob Raile, S.J.) 1894–1949, Párbeszéd Háza / House of Dialogue Budapest, 2018, 26. o.

⁶⁸² Ungváry Krisztián: *A Mindszenty-mítosz*, Budapest, 2023. 144. o.

XI. Összefoglaló

E dolgozat elsődleges célja a fókuszváltás volt: az, hogy a máig sokat vitatott beszéd egymással felelő értelmezései helyett magára a beszédre, annak tartalmára, és a beszélő szándékára irányítsa a figyelmet – arra a szándékra, ami valóban mozgatta őt, nem pedig arra, amit tulajdonítunk neki. Reményeim szerint e dolgozat hozzájárul a beszéd tárgyszerű vizsgálatához és értelmezéséhez.

A beszélő, vagyis Mindszenty József személyiségének teljes körű feltárásával természetesen adós maradt ez a dolgozat, hiszen ez eleve nem megoldható a történettudomány eszközeivel. Remélhető azonban, hogy a megértéshez valamelyest közelebb juthatunk általa. Magát az életpályát terjedelmi okokból csak részlegesen vizsgálhattam, kimondottan azon szempontokra koncentrálva, amelyek az 1956-os rádióbeszéd fogalmazójának motivációit tárhatják fel. Ennél szélesebb körű vizsgálódás a tartalmi és a terjedelmi kereteket egyaránt szétfeszítette volna. Ezért a dolgozat szándékosan nem tér ki – vagy csak érintőlegesen – Mindszenty amerikai nagykövetségen, majd emigrációban töltött éveire. A korábbi papi életpályát és a vitatott megnyilatkozásokat is csak annyiban érinti ez a dolgozat, amennyire az újraéledő viták ezt szükségessé teszik, és amennyi még segít fenntartani a fókuszt.

A rádióarchívum munkatársainak köszönhetően a dolgozat a lehető legteljesebben bemutatja, és technikai szempontból is elemzi a beszédre fennmaradt felvételeket, megmagyarázva a jelentős eltéréseket a felvételek időtartamában és hangzásminőségében. Különösen nagy ajándéknak élttem meg, hogy az archívumi munkatársaknak és a zenei szerkesztőnek hála, sikerült azonosítani a korábban nem azonosított orgonazenét (Bach c-moll passacaglia és fuga), amelyet Mindszenty beszéde után hallhattak a rádióhallgatók.

A dolgozat arra a kérdésre is próbált válaszolni, hogy vajon politizált-e Mindszenty József, ahogyan azzal vissza-visszatérően vádolják, illetve haszna, vagy kára volt-e inkább rendíthetetlen magatartásának. Erre a kérdésre objektív és kétséget kizáró válasz nehezen adható. Tény ugyanis, hogy Mindszenty József látványosan nem vett tudomást arról a geopolitikai átrendeződésről, amelyet a két világháború magával hozott. Mégsem tettei és mozgástere, hanem személyisége miatt vált Magyarország legújabb kori egyháztörténelmének meghatározó alakjává. Magyarország történelmének egyik legturbulensebb időszakában egy olyan ember töltötte be a magyar katolikus egyház legmagasabb tisztségét, aki alapvetően önálló, autonóm, erős akaratú és konfrontatív személyiség volt. Egyházi vezetői pozíciójában

személyisége közéleti dimenziót kapott. Korának történelmi folyamatait nem állíthatta meg, de világosan és kérlelhetetlenül állást foglalt a transzcendenst elvető, materialista eszmeiségű, erőszakos diktatúrával szemben. Kiállásának, erkölcsi szilárdságának haszna nem gyakorlati, hanem spirituális dimenzióban mérhető: főpapként akkor állt ki katolikus hite, világnézete és a valláserkölcsi alapvetések mellett, amikor ez praktikus értelemben véve nem volt kifizetődő, sőt: fájdalmas következményekkel járt. Ezért vált erkölcsi viszonyítási ponttá az ország életében, ez pedig az elsődleges oka annak, hogy a 20. század egyháztörténelme nem értelmezhető nélküle itt, Magyarországon.

Korának történéseit Mindszenty nem reálpolitikai összefüggések figyelembevételével vizsgálta. Ebben akadályozta saját szilárd erkölcsi meggyőződése, egyházi pozíciójára vonatkoztatott közéleti szerepfelfogása, valamint a kora gyermekkorában kialakult világképe. Annál pontosabban mérte fel azonban a kibontakozó folyamatok hosszú távú hatásait az egyházra – és így áttételesen az egész társadalomra – nézve. Számos kortársával ellentétben pontosan látta, hogy a harcos ateista eszmei alapokon álló, erőszakosan gyarmatosító Szovjetunió magyarországi térnyerése évtizedekre hatóan átalakíthatja a lelki életet, az egyház jövőjét és a társadalmi viszonyokat Magyarországon. Ez a hatás kimutatható még a jelenkor társadalmában is – gondolok itt például a nemzetben gondolkodást kártékony nacionalizmussal azonosító szocialista iskolarendszer hatására, valamint a vallástalanság arányának növekedésére.

A katolikus egyház térvesztését a statisztika is mutatja.⁶⁸³ Az 1930-as népszámlálás idején még Magyarország lakosságának 64,8%-a római katolikus vallású volt. Az 1949-es népszámlálás adataiból a felekezeti megoszlást Gergely Jenő⁶⁸⁴ idézi, felhasználva a Magyarország történeti demográfiája⁶⁸⁵ című sorozat 1967-es kötetét. Eszerint az akkor 9 millió 204 ezer 799 lakosból 67,8 százalék, szám szerint 6 millió 240 ezer 427 ember vallotta magát latin szertartású római katolikusnak – érdemes ezzel összemérni ugyanebben az adatsorban a reformátusok által képviselt 21,9 százalékos arányt (2 millió 14 ezer 707 lélek). Innen nézve drámai visszaesést mutatnak már a 2011-es népszámlálás adatai is: az össznépességen belül 2011-ben már csak 37,1 százalékot tettek ki a római katolikus vallásúak – a KSH táblázata szerint 9 millió 937 ezer 628 emberből 3 millió 691 ezer 389 ember vallotta

⁶⁸³ Gergely Jenő: A katolikus egyház története Magyarországon 1919-1945. Pannonica Kiadó, 1997. Elektronikus elérhetőség: <https://www.tankonyvtar.hu/en/tartalom/tkt/katolikus-egyhaz-1/ch05.html#ftn.id514437>. Utolsó letöltés: 2019. december 19.

⁶⁸⁴ Gergely Jenő: A katolikus egyház Magyarországon 1944-1971, Budapest, 1985., 11. o.

⁶⁸⁵ Kovacsics József (szerk.): Magyarország történeti demográfiája, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1963, 306. o.; Annuario Pontificio, 1967, 2. tábla.

magát római katolikusnak.⁶⁸⁶ A vallásvesztés, és a katolikus egyház zsugorodásának tendenciája folytatódott: a legutóbbi, 2022. évi népszámlálás szerint a 9 millió 603 ezer 634 emberből már csak 2 millió 643 ezer 855-en vallották magukat római katolikusnak.⁶⁸⁷

Természetesen az egyházaktól való tömeges elfordulás évtizedeken átnyúló folyamat része, amire hatással bír számos olyan tényező is, amelyek néven nevezése és összegzése inkább a jelen szociológusainak, és a jövő eszme- és társadalomtörténészeinek lesz a feladata. Tény azonban, hogy Mindszenty József a drámai mértékű vallásvesztést modernkori Cassandraként előre látta. Emiatt leginkább egy múltban ragadt próféta alakja sejlik fel előttünk. Múltban ragadt, hiszen saját korával nem találta a hangot. Kortársainak többségénél azonban előbb ismerte fel, hogy a kommunizmus totális uralomra tör – ezért nem engedheti meg magának azt a fényűzést, hogy működni hagyjon egy vele ellentétes értékrendű, ugyanakkor kohéziót teremteni és fenntartani képes struktúrát. A katolikus egyházat tehát a kommunizmusnak praktikus okokból is el kellett söpörnie az útjából, ha magához akarta ragadni a hatalmat. Mindszenty József főpapként ennek a törekvésnek igyekezett az útjába állni.

Mindezt nem csupán katolikus egyházfőként érezte kötelességének, hanem mint „*az ország első közjogi méltósága*” is. Ez az egyik legfőbb oka, hogy a „*politizáló főpap*” állandó jelzőjét nevére égette a kommunista narratíva. Kétségtelen, hogy Mindszenty József közjogi méltóságként hallatta hangját olyan kérdésekben is, amelyek elsősorban politikai, közéleti jellegűek voltak, és csupán közvetetten érintették az egyházat. Mindszenty Józsefnek az „*ország első közjogi méltósága*” önmeghatározását ma is sokan tekintik annak bizonyítékaként, hogy a hercegprímás nem volt képes felmérni a háború után gyökeresen megváltozott politikai, közjogi környezetet.

Ezzel szembeni gyakori érv, hogy egészen 1946. február 1-ig, a köztársaság kikiáltásáig valóban élt a hercegprímás közhatalmi jogköre, ha ugyan már csak formálisan is.⁶⁸⁸ Bády István, Esztergom polgármestere visszaemlékezésében arról tanúskodik, hogy maga

⁶⁸⁶ Forrás: KSH. http://www.ksh.hu/nepszamlalas/tablak_vallas. Utolsó letöltés: 2019. december 19.

⁶⁸⁷ Forrás: KSH. A táblázat elektronikusan elérhető:

<https://nepszamlalas2022.ksh.hu/adatbazis/#/table/WBS003/N4IgFgpgghJiBcBtAugGhAZwJYwgxIAKgKIAyA-gMoBa5AggCJ2EhqYQDGALlgPYB2-IgEkAssXIAFYgCVhAeQYh0JGQFUKAcWLyArK3QAzLABsuEAE4YEOANZZ-ceCFFQADspAR-XC1gjWSASEYhLScorKdg5OIJQQXJ4AblAmAK4BQgBMAAxZWZ65AixFhTk5pcgAvmjBshrk2npRIPaOCHEJyakZgQQAEmqsNah1FDT0TCyo0e3O8YnoKemZSCAAAnSkpHSU5Oul6DISAMKex-QyZ0cSmtcgFyd05xKkQzfk8vePSh8AUi9Pidfg8JAA5eTTUHKMHParlapVIA===> Letöltés: 2023. november 29.

⁶⁸⁸ Balogh Margit: A magyar prímási méltóság közjogi szerepének történeti előzményei. IN: Remény a reménytelenségben – Főpásztorok a kelet-közép-európai diktatúrákban, Szerk.: SOÓS – ZOMBORI, Budapest, 2014. 101. o.

Mindszenty bíboros valójában 1946-ban már nem gyakorlati érvényű, hanem kizárólag történelmi jelentőséget tulajdonított annak a közhatalmi jogkörnek, amely korábban a hercegprímási címmel együtt járt. *„Az első hivatalos találkozásom Mindszentyvel 1946 július közepe táján volt, polgármesterségem kezdetén. Dr. Laky József városi főügyésszel együtt jelentem meg nála. Mint új polgármester, a város nevében köszöntöttem és arra kértem, hogy – mint az ország első zászlós ura és Esztergom megye örökös főispánja – nyújtson támogatást Esztergomnak, a romos, elpusztult városnak. Mindszenty erre azt válaszolta: 'Polgármester úr, Ön súlyos tévedésben van. Elmúltak már azok az idők, amelyek az első zászlósuraságra és az örökös főispánságra vonatkoztak!' Csendesen hozzátette: az ő támogatása az, amit imádságával az Úristennél el tud érni...”*⁶⁸⁹

Ennek ellentmondanak azok a levelek, amelyek már jóval később, az amerikai nagykövetségen arról tanúskodnak, hogy Mindszenty a prímás történelmi közhatalmi szerepére hivatkozva igyekezett képviselni országát. Rusk külügyminiszterhez írt levelében 1963. febr. 6-án a tavaszi budapesti amnesztia-rendelet ellen tiltakozott, *„a történeti Magyarország alkotmányos funkciójának birtokában.”*⁶⁹⁰ A VI. Pál pápához 1963. október 17-én írt levelében is így érvelt: *„Magyarország prímása Szent István meghagyása szerint alkotmányos tényező, ezzel a feladatkörrel más prímások nem rendelkeznek. Lengyelország prímásának helyzete valamelyest hasonlít ehhez, de az alkotmányos jogkörök kisebbek mind mennyiségre, mind minőségre. Az Apostoli Szentszék mindig elismerte és segítette ezt az egyedülálló privilégiumot.”*⁶⁹¹

A Mindszenty szerepfelfogásáról szóló diskurzust ugyanakkor félrevezetőnek látom: ez a vita napjainkban is újra meg újra ismétli, és ezzel megerősíti az évtizedeken át következetesen sulykolt kommunista narratívát. A *„politizáló főpap”* szóösszetétel még a 21. század közbeszédét is csapdában tartja, és nehezíti Mindszenty József bíboros szerepének és 1956-os szavainak tényszerű értelmezését. Annak ellenére ismétlődik Mindszenty nevéhez kapcsoltan ez az állandósult jelző, hogy valójában korántsem ő volt az egyetlen pap, aki a közélet színterén is cselekvő szerepet vállalt. Elegendő visszapillantunk az 1943. augusztus 26-i győri találkozó résztvevőinek névsorára. Ennek ellenére: Beresztóczy Miklósról, Varga

⁶⁸⁹ Dr. Bády István: A Bazilika árnyékában, Esztergom, 1989, 88. o.

⁶⁹⁰ 1963. febr. 6-án Rusk külügyminiszterhez írt levele, in: Mindszenty bíboros követségi levelei az Egyesült Államok elnökeihez, 1956-1971, i. m., 62. sz. dokumentum, 198. sk.

⁶⁹¹ Sancta Sedes, III/I., i. m., 8. sz. dokumentum, 39. Közli: Somorjai Ádám OSB: Mindszenty felfogása a prímás alkotmányos szerepköréről, közjogi, politikai szerepvállalásáról vallott felfogása. In: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, Budapest, 2011/1-2, 104. o.

Béláról, vagy akár magáról Apor Vilmosról mégsem beszélünk „politizáló” papokként. Kizárólag Mindszenty bíborosnak rója fel a közbeszéd – gyakran még ma is – azt, hogy igényt és jogot formált arra, hogy beleszóljon a közélet, illetve a társadalom (és szűkebben: az egyház) létfeltételeinek alakításába.

Ha azt a kérdést tesszük föl, hogy politizált-e a bíboros, akkor Soós Viktor Attila történész nemmel válaszol, mint azt fentebb láttuk. Maga a bíboros azonban igennel felel ugyanerre a kérdésre: *„A hit meggyengülésének a jele, ha az Egyház ateista mozgalmakkal szemben a pártpolitikában semleges álláspontot foglal el, és hívei ily módon megtévesztett lelkiismeretére hagyja a döntést.”*⁶⁹² Ebben az idézetben az „ateista mozgalmakkal szemben” kitétel a lényeges. A „politizált-e végül is a bíboros, vagy sem” -dilemma véleményem szerint egyszerűen oldható fel: Mindszenty bíboros soha nem politizált – legalábbis, ha a pártpolitikára, mint részérdekek képviselőjére vonatkoztatva használjuk ezt a kifejezést. A közélettel, a közjóval azonban felelősségének tartotta foglalkozni. Fontosnak tartotta ugyanis, hogy az ország mindenkori irányítói evangéliumi szellemben határozzák meg azt a keretrendszert, amelyben él és működik a társadalom – amely többségében a katolikus egyház hívő közösségével azonos volt Mindszenty idejében.

Mindszenty József alkotmányos közjogi méltóságot illető szerepfelfogását érdemes a kor kontextusába helyezni. Közjogi vetületét tekintve: tény, hogy Mindszenty haláláig legitimista volt, a köztársaság 1946-os kikiáltását illegitimnek tartotta. Ennek azonban elsősorban a formáját és feltételeit kifogásolta: azt, hogy nem egy szuverén, hanem egy megszállt ország szűkített felhatalmazással bíró vezetői csoportja döntött az államformaváltásról. Ungváry Krisztián úgy értelmezi, hogy *„Nem öncélú Habsburg-pártiság, hanem elsősorban a magyar szuverén államiság védelme motiválhatta Mindszentyt, más kérdés, hogy ha ezt az érvet fogadjuk el, akkor egyúttal azt is elfogadjuk, hogy egyházi szerepköréből kilépve, azzal össze nem egyeztethető politikai nézeteket képviselt.”*⁶⁹³

Mindszenty József úgynevezett „politizálása” mérlegeléskor nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a tárgyalt időszakban egy, a vallást nyíltan ellenségnek tekintő, és erőszakosan hatalomra törő politikai erővel szembeni állásfoglalásról volt szó. Szuverén országban, működő demokráciában jogosan vethető fel, hogy állást foglalhat-e egy pap pártpolitikai kérdésekben, vagy sem, még ha a szuverén államiság védelme motiválja is – elvégre a hívő

⁶⁹² Mindszenty: Emlékirataim... 29. o.

⁶⁹³ Ungváry i.m. 143-144. o.

azért megy a templomba, hogy Istenhez kapcsolódjon, nem azért, hogy pártpolitikai kérdésekben kapjon eligazítást. Csakhogy egy szuverén országban, működő demokráciában a vallásszabadság magától értetődő, és nincs olyan politikai szereplő, amelyik ellene támadna. Ha mégis megteszi, és ez a társadalom többségének ellenérzésébe ütközik, akkor az adott párt gyorsan kihullik a politikai rostán. Csakhogy a dolgozatban tárgyalt korszak – M. Kiss Sándor meghatározásával élve – 1945-1948 között fenyegetett demokrácia volt, azt követően pedig egyszerűen kommunista diktatúra. Ha a koalíciós időszakban a kor embere nem is feltétlenül számolt azzal, hogy demokrácia helyett diktatúra következik, a bíboros felismerte a veszélyt, és logikusan látta előre azt is, hogy mi következik ebből az egyház számára. Véleményem szerint ez más fénytörésbe helyezi a prímás fellépését, mintha egy szuverén ország többpártrendszerű, erős demokráciájában, szabad választások előtt foglalna állást egy párt mellett vagy ellen.

A vita Mindszenty bíboros szerepfelfogásáról ugyanakkor meglátásom szerint eltereli a figyelmet egy sokkal lényegesebb kérdésről. Ez pedig nem az, hogy a bíboros minek tekintette magát az ország életében. Sokkal fontosabb rögzíteni azt a tényt, hogy a bíborosok nemzetközi jogállása dacára bűncselekmények sorozatát követhették el vele szemben anélkül, hogy ezért később bárkinek is felelnie kellett volna. Mégsem a bűncselekmények elkövetőinek tetteit, hanem Mindszenty szavait kéri számon az utókor.

A dolgozat nem válaszol meg, viszont felvet egy sor kérdést, ezek pedig már inkább társadalomfilozófiai, mint történettudományi jellegűek. Mit tekintünk politizálásnak az egyház részéről? Milyen visszhangot ver a hívek lelkében egy egyházi vezető közéleti témájú állásfoglalása? A kommunikációban az átadott üzenet befogadása és értelmezése szükségszerűen szubjektív. Ez az oka, hogy bármely korban, bármely országban és bármely kérdésben szólal meg egy egyházi vezető – legyen szó oktatási, szociális, vagy gazdasági témákról – a fogadtatás vegyes lesz. Létezik-e egyáltalán olyan téma, amelyben állást foglalhat egy pap, egy főpap, netán maga a pápa is anélkül, hogy kevesen vagy sokan, de megkérdőjeleznék ennek jogosságát?

Erre a kérdésre azért nem születhet egyhangú válasz, mert az egyház nem elválasztható a társadalomtól. Az egyház tagjai minden országban egyúttal a társadalom tagjai is, és minél nagyobb az adott egyházhoz – ebben az esetben a katolikus egyházhoz – tartozók aránya, annál nagyobb az átfedés. Következésképpen a társadalom életét szabályozó törvények közvetlenül érintik a hívő közösségeket is. Bármely országban, ahol működnek egyházi

iskolák, az oktatáspolitikai területén hozott intézkedések az egyházi iskolákat is érintik. Bármely országban az adott jogi és gazdasági környezet kihat a szociális kérdésekre is – a szociális területen pedig az egyházaknak hagyományosan számos a teendőjük, evangéliumi küldetésük okán is. A dolgozat által tárgyalt korszakra – illetve a megelőző évszázadra – nézve így tehetjük fel a kérdést: mit tehet az egyház, ha tömegeket érintő, súlyos nélkülözésre válaszul megjelenik egy, a szociális szükségletekre megoldást ígérő, ám a spirituális szempontokat megtagadó eszme? Erre a kérdésre személyesen a pápa válaszolt – XIII. Leó pápa, válasza pedig a *Rerum novarum* enciklika volt.

Joggal tehetjük fel a kérdést, hogy vajon kinek használt hajlíthatatlanságával Mindszenty. A bíboros fellépésének az adott kor folyamatai adtak jelentőséget. Amikor az egyházellenes politika az egyház hitelességének megtörésére, a tömegeknek az egyháztól történő leválasztására, és végső soron a vallás megsemmisítésére törekszik, a társadalmi reziliencia szempontjából döntő lehet, hogy van-e egy megbízható morális iránytű. A dolgozat által tárgyalt korban ezt a szerepet töltötte be Mindszenty József. Az utókor már tudja, hogy fellépése kudarcra volt ítélve – az ellenállás kifinomultabb formáihoz hasonlóan. Erkölcsi téren azonban éppen ez az elvhűség, következetesség, valamint a konfliktusoktól és következményeiktől sem visszariadó természete tette Mindszenty Józsefet viszonyítási ponttá, ami tükröződik az 1956-os szabadulását és megszólalását övező várakozásokban is.

A rádióbeszéddel kapcsolatosan sem azt látom a legfontosabb kérdésnek, hogy miért szólalt meg egyáltalán, és azt milyen hangvételben tette. A felfokozott elvárások és kiemelt erkölcsi státusa miatt meg sem tehetné volna, hogy hallgatásba burkolódnék. Érdemibb kérdésnek tartom beszéde tartalmát: azt, hogy milyen jövőt vázolt fel a bíboros az ország számára. Figyelemre méltó, hogy az általa tett javaslatok nem a saját jelenkorának sémáival mutatnak párhuzamot, de már nem is korábbi, múltban ragadt gondolkodásmódját tükrözik. Ellenkezőleg: előbbre mutató elképzelések voltak, mint amilyeneket a kor el tudott viselni. Lényegében egy 21. századi, nyugati típusú demokrácia képe bontakozik ki a bíboros beszédéből, a fő szempontok alapján: szuverenitás, általános választójog, többpártrendszer – egyenlő feltételek között versengő, szabadon megválasztható pártokkal – vallásszabadság, és a magántulajdon szabadsága – a kapitalista mohóság okozta vadhajtasok lenyesésével.

Utóbbit Mindszenty a keresztényszocialista elveknek megfelelő korlátozással képzelte el a beszédében foglaltak alapján. Ez a korlátozás minden civilizált országban a törvények útján valósul meg. Közgazdasági szükségszerűség annak törvényi szabályozása, hogy az adott

állam polgára – jövedelme és terhei, gazdasági ereje függvényében – milyen arányban járuljon hozzá a közös terhek viseléséhez. Az ezt eldöntő adótörvények és más gazdaságpolitikai döntések meghatározzák azt is, hogy mennyire tágra nyílhat a jövedelmi és vagyoni olló, aminek azonban már szerteágazó társadalmi kihatásai is vannak. Ezek a gazdasági, társadalmi hatások mindenképpen érvényesülnek a gyakorlati életben, függetlenül vallástól és eszméktől, államformától és társadalmi berendezkedéstől. Ezen hatások kezelésében azonban az egyházakra, így a katolikus egyházra is, közvetlen feladat hárul – oktatási, kulturális, karitatív és szociális tevékenységén keresztül.

A magyar katolikus egyház fejének a kommunizmussal szembeni ellenállása lehetett volna akár egy erőtlen, nem sok nyomot hagyó kísérletezés is. A főpap, akit bíborossá kreál a pápa ebben az időben, lehetett volna egy könnyen félreállítható ember, egy laza mozdulattal elsöpörhető akadály a kommunizmus útjában. Hogy mégsem ez történt, annak két oka volt. Az egyik fontos tényező a katolikus egyház meghatározó szerepe, társadalmi beágyazottsága a korszak Magyarországon. Emiatt meggyőződésem, hogy a katolikus egyházat akkor is ellenségeként azonosította volna a kiépülő diktatúra, ha nem Mindszenty, hanem egy nála simulékonyabb személyiség állt volna az élén.

A másik ok magának Mindszenty József bíborosnak a személyisége. Ezt a személyiséget azonban nem önmagában kell vizsgálnunk, hanem egy fejlődési folyamat eredményeként. Ezért, ha Mindszenty bíboros életét mérlegre helyezzük, számba kell vennünk azokat a tényezőket, a kora gyermekkori meghatározó mintákat is, amelyek oda vezettek, hogy a kis faluban született parasztgyermekből egy nagy hatású főrangú egyházi személyiség nőtt ki, aki megkerülhetetlenül áll előttünk évtizedekkel halála után, a 21. században is. Cselekedetei, szavai, egyházpolitikája – és dolgozatom témája, az 1956. november 3-i rádióbeszéde –nem érthető meg Mindszenty József, pontosabban: Pehm József, az ember ismerete nélkül.

Felhasznált irodalom:

Könyvek, tanulmányok, internetes kiadványok:

Adriányi Gábor: Hűséggel az egyházhoz és a történelmi magyar hazához – Tanulmánykötet Mindszenty József pappá szentelésének 100., esztergomi érseki kinevezésének 70., valamint halálának 40. évfordulójára. Hittel a Nemzetért Alapítvány I, Budapest, 2015.

Balás B. Dénes: A távirótól a rádióig, Ad Librum, 2009.

Balogh Margit: A KALOT és jelentősége – P. Kerkai Jenő munkássága és üzenete, in: A legnagyobb magyar szociális szervező. Faludi Akadémia, Budapest, 2023.

Balogh Margit: Mindszenty József I-II. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2015.

Balogh Margit: A magyar primási méltóság közjogi szerepének történeti előzményei. In: Remény a reménytelenségben – Főpásztorok a kelet-közép-európai diktatúrákban, Szerk.: Soós – Zombori, Budapest, 2014.

Balogh Margit: „Isten szabad ege alatt” – az egyházak Magyarországon 1945 és 1948 között. In: Felekezetek, egyházpolitika, identitás Magyarországon és Szlovákiában 1945 után, Budapest, 2008.

Balogh Margit: Kötélhúzás a kulisszák mögött – Czapik Gyula egri érsek tárgyalásai 1948-ban, in: Vigilia 2008/11

Balogh Margit: A KALOT és a katolikus társadalompolitika 1935-1946. MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 1998.

Bády István, Dr.: A Bazilika árnyékában, Esztergom, 1989.

Bánkuti Gábor: A frontátvonulás és a diktatúra kiépülésének egyházi recepciója, in: Váltoállítás - Diktatúrák a vidéki Magyarországon 1945-ben (Szerk.: Csikós Gábor-Kiss Réka-Ö. Kovács József), MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest, 2017.

Beke Margit (szerk.): A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1945–1948 között, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2015.

Benkő Zoltán: A Szabad Európa Rádió szerepéről 1956-ban, írásbeli hozzászólás Az 1956-os magyar forradalom a világpolitikában című konferencián, felolvasta: Wittner Mária. Közreadja: Évkönyv V. 1996/1997, előadásaiból, szerk.: Bak János, 1956-os Intézet, 1997.

Berecz János: Ellenforradalom tollal és fegyverrel 1956, második, bővített és javított kiadás, Kossuth Könyvkiadó, 1981.

Békés Csaba, Az 1956-os magyar forradalom a világpolitikában, 1956-os Intézet, Budapest, 2006.

- Béres Katalin: Mindszenty József és Zalaegerszeg kulturális élete. In: Zalai Múzeum 21, 2013.
- Borbándi Gyula: Magyarok az Angol Kertben – a Szabad Európa Rádió története, Európa Könyvkiadó, 1996.
- Borsányi Julián: Lázított-e 56 őszén a SZER magyar szerkesztősége? In: Hitel, 1991. 26. sz. 61. o.
- Csepeli György-Dessewffy Tibor-Dulovics Dezső-Tóka Gábor: Menekültek és elméletek – Az 1956-os forradalom után Nyugatra menekültek attitűdjeinek befejezetlen vizsgálata az Amerikai Egyesült Államokban. In: Évkönyv VI. 1998, 1956-os Intézet, Budapest, 1998. 253-286. o.
- Dirksen, Annegret: Kardinal József Mindszenty - reaktionärer Legitimist oder Märtyrer im Freiheitskampf? In.: Kirchliche Zeitgeschichte: Internationale Zeitschrift für Theologie und Geschichtswissenschaft, 2009.
- Dobri Mária: ...szívélyesen üdvözlő barátod és híved... Pehm (Mindszenty) József és Géfin Gyula barátságáról. Vasi Szemle 1995. (49. évf., 1-4 szám) 2. szám
- Dornbach Alajos-Kende Péter-Rainer M. János-Somlai Katalin: A per – Nagy Imre és társai 1958, 1989, Budapest, 2008.
- Eisenhower, Dwight D.: Waging peace, 1956-1961, the White House years, Garden City, 1965.
- Ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben, kiadja: a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa Tájékoztatási Hivatala, 1957.
- Fábián, Béla: Mindszenty – The story of a modern martyr, New York, 1949.
- Feiszt György: Mindszenty a direktórium túsza. In: Vasi honismereti és helytörténeti közlemények, 1992. 1. szám. Szombathely, 1992.
- Fejérdy Gergely: Habsburg Ottó és az 1956-os forradalom. In.: Századok 155. évf. 5. sz. (2021.)
- Föglein Gizella: Államforma és államfői jogkör Magyarországon 1944-1949, Budapest, 2001.
- Franka Tibor: Behívattak, szerzői kiadás, 1989.
- Frenyó Zoltán: Egy magyar katolikus gondolkodó – Mihelics Vid életműve, Budapest, 2002.
- Gál Máté: A katolikus egyház és a hitgyakorlás korlátozása Heves megyében az 1950-es években valamint a korai Kádár-korszak idején (1950-1962) Doktori (PhD) értekezés, Eszterházy Károly Katolikus Egyetem Történelemtudományi Doktori Iskola, Eger, 2021.
- Gárdonyi Máté: Bevezetés a katolikus egyház történetébe, 2. kiadás, Jel Kiadó, 2009.
- Gergely Jenő: A kereszténydemokrácia Magyarországon, Múltunk, 2007/3.
- Gergely Jenő: A katolikus egyház története Magyarországon 1919-1945. Pannonica Kiadó, 1997.

Gergely Jenő: A katolikus társadalmi mozgalmak az 1930-1940-es években, Múltunk, 42. évf. 3. sz., Budapest, 1997.

Gergely Jenő: A katolikus egyház Magyarországon 1944-1971, Budapest, 1985.

Gergely Jenő: Mindszenty József in: Politikuspályák (szerk.: Sánta Ilona), Kossuth Könyvkiadó, 1984

Gianone András: Az Actio Catholica története Magyarországon, 1932-1948, doktori értekezés, ELTE-BTK TDI, Budapest, 2006.

Gyurkovics Miklós: Korlátozott demokrácia – kommunista diktatúra – forradalom (Magyarország 1944-1956), in: Iskolai emléknapiak - A kommunista diktatúrák áldozatainak emléknapija, Nyíregyháza, 2001.

Hannes, Lachmann: „Ungarische Revolution“ und „Prager Frühling“ - Staatssozialistische Reformversuche zwischen 1956 und 1968 als Gegenstand einer ungarisch-tschechoslowakischen Verflechtungsgeschichte, doktori dolgozat, Passaui Egyetem Filozófiai Kar, 2012.

Hollós E. – Lajtai V.: Hidegháború Magyarország ellen 1956, Kossuth Könyvkiadó, 1982.

Hollós E. – Lajtai V.: A nemzetközi osztályharc és Magyarország 1956 őszén, Párttörténeti Közlemények, 27. évf. 1981. 3. sz.

Hollós E. – Lajtai V.: Köztársaság tér 1956, Kossuth Könyvkiadó, 1979, 1980.

Hollós Ervin: Kik voltak, mit akartak? Kossuth Könyvkiadó, harmadik, javított kiadás, 1976.

Horváth Miklós: Maléter Pál, Budapest, 1995.

Hóman Bálint-Szekfű Gyula-Kerényi Károly: Egyetemes történet, IV. kötet, 1. könyv 3. rész, 3. fejezet, Magyar Szemle Társaság, 1937.

Hrabovec, Emilia: Ján Vojtassák, Csehszlovákia legtöbbet szenvedett katolikus püspöke. In: Célkeresztben. Mindszenty József pere és a szovjet blokk főpásztorainak meghurcolása, Budapest, 2022.

Huszár Tibor: Bibó István (1911-1979) életút dokumentumokban, Budapest, 1956-os Intézet-Osiris-Századvég, 1995.

India és a magyar forradalom 1956 – Dokumentumok az Indiai Köztársaság külügyminisztériumának archívumából, ford.: Gáth et al, Argumentum, 2006.

Irving, David: Uprising! One Nation's Nightmare: Hungary 1956, Hodder & Stoughton, 1981.

Izsák Lajos: A KDNP története – A DNP az országgyűlésben. In: Barankovics István öröksége. Barankovics István Alapítvány, Budapest, 1997.

Johan Ickx: A pápai államtitkárság második szekciójának történeti levéltárában őrzött dokumentumok jelentősége a magyar egyháztörténetírás számára. In: Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolatai 1920-2015, Budapest–Róma, 2015.

- Johan Ickx-Keresztes András-Somorjai Ádám: Ütközni, vagy időt nyerni? Katolikus alternatívák 1945 után néhány vatikáni dokumentum fényében, Budapest, 2020.
- Johnson, A. Ross: Setting the Record Straight: Role of Radio Free Europe in the Hungarian Revolution of 1956, 2006.
- Kahler Frigyes-M.Kiss Sándor-Riba András: A snagovi tükör – ecsetvonások a politikus pályaképehez, Budapest, 2019.
- Kaminski, Lukasz: A kommunista hatalom Stefan Wyszynski bíboros ellen, in: Célkeresztben. Mindszenty József pere és a szovjet blokk főpásztorainak meghurcolása, Budapest, 2022.
- Kanyó András: Igazságtétel – Mindszenty másik arca, Budapest, 2010.
- Kálmán Peregrin: Dokumentumok Grósz József kalocsai érsek hagyatékából 1956-1957, Budapest, 2011.
- Király Béla: Az első háború szocialista országok között – Személyes visszaemlékezések az 1956-os magyar forradalomra, New Brunswick, 1981.
- Kecskés D. Gusztáv: Franciaország és a magyar forradalom, 1956, História – MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 2007.
- Keresztury Dezső: Emlékezéseim. Argumentum, Budapest, 1993.
- Kertész Imre: Európa nyomasztó öröksége, székfoglaló, 2008. Elektronikusan elérhető: <https://mta.hu/data/dokumentumok/szima/szekfoglalok/KerteszI.pdf>
- Koselleck, Reinhart: Elmúlt jövő – A történelmi idők szemantikája, Atlantis, 2003, (ford.: Hidas Zoltán, Szabó Márton)
- Kovacsics József (szerk.): Magyarország történelmi demográfiája, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1963, 306. o.: Annuario Pontificio, 1967.
- Kovács László: Az 1956-os forradalom története Esztergomban, 4. változat, 1999.
- Kőrösi Zsuzsanna – Tóth Pál Péter: Pártok 1956 – Válogatás 1956-os pártvezetők visszaemlékezéseiből, 1956-os Intézet, Budapest, 1997.
- Közi-Horváth József: Mindszenty bíboros, München, 1980
- Közi-Horváth József: Apor püspök élete és halála, München, 1977
- Kuntár Lajos: Mindszenty József szombathelyi diákévei – 100 éve született a megyénkből elszármazott hercegprímás. In: Vasi honismereti és helytörténelmi közlemények, 1992. 1. szám. Szombathely, 1992.
- Lammert-Türk, Gunnar: Das Leben opfern. József Mindszenty und der Ungarnaufstand, Katholische Hörfunkarbeit. Feiertag, 2016. október 16, reggel 07.05-07.30.
- Lauer, Andrea Rice – Lauer, Edith K.: 56 Stories – Personal recollections of the 1956 Hungarian Revolution, Kortárs Kiadó, Budapest, 2006.

Lapomarda, Vincent A., SJ: Néhány gondolat a katolikusokról és a holokausztról, in: P. Raile Jakab tiszteletére (A Dedication Honoring Fr. Jakob Raile, S.J.) 1894–1949, Párbeszéd Háza / House of Dialogue Budapest, 2018.

Lénárd Ödön: Erő az erőtlenségben, Budapest, 1994.

Litván György (szerk.): A forradalom éve. Krónika 1956-ból, Századvég–1956-os Intézet, Budapest, 1992.

Litván György (szerk.): Egy francia diplomata a forradalomban – Guy Turbet-Delof 1956-os naplója, Francia Intézet – 1956-os Intézet, Budapest, 1996.

Lomax, Bill: Magyarország 1956, fordította és kiegészítette: Krassó György, Aura Kiadó, 1989.

M. Kiss Sándor: Szembesülés – válogatott írások, 1974-2023, Budapest, 2023.

M. Kiss Sándor: „...a vezér nélküli felkelőknek ez a csodálatos látványa...” (1956), in: Gaganetz-Galampos (szerk.): A vidék forradalma, 1956, TITE, Budapest, 2012.

Marosán György: A tanúk még élnek, Hírlapkiadó Vállalat, 1989.

Maróthy-Meizler Károly: Az ismeretlen Mindszenty. Editorial Pannonia, Buenos Aires, 1958.

Mészáros István: Egy „haladó katolikus”: Szekfü Gyula (1945, 1948), in: Magyar egyháztörténeti vázlatok 15. (Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Budapest, 2003)2003 / 3-4.

Mészáros István: A hazai történettudomány 1948-1992 közötti Mindszenty-képe, Esztergom, 1992.

Mikes, George: The Hungarian revolution, 1956, London, 1957.

Mindszenty József: Emlékirataim. Vörösváry István kiadása, Toronto, 1974.

Mindszenty, József Kardinal: Erinnerungen, Propyläen Verlag, 1974.

Mindszenty József: 1956 – Írások a hagyatékból. Mindszenty Alapítvány – Athenaeum Kiadó, 2016.

Mink András: David Irving kalandjai 1956-tal, Beszélő folyóirat, 7-8. sz., 5. évf. Szám 6, Befejezetlen jelen, 2000.

Molnár Adrienne, Kőrösi Zsuzsanna, Keller Márkus: A forradalom emlékezete – Személyes történelem, 1956-os Intézet, Budapest, 2006.

Mózes Mihály – Kozári József (szerk.): 1956 – Tanulmányok a forradalomról, EKF Líceum Kiadó, Eger, 2008.

Nagy Balázs: Sorsfordító idők – A Petőfi Körben és a forradalomban, Nagy Imre Alapítvány, 2007.

Nagy Imre: Snagovi jegyzetek: gondolatok, emlékezések, 1956-1957, Nagy Imre Alapítvány - Gondolat Kiadó, 2006.

Nagy Töhötöm: Jezsuiták és szabadkőművesek, Buenos Aires, 1963.

Nagy Töhötöm: Az arcvonalon való átszökés naplója (1944. november-december), szerk.: Keresztes András, Budapest, 2016.

Nagy Töhötöm: Napló, 1945-1946 kapcsolódó dokumentumokkal, szerk.: Keresztes András, Budapest, 2019.

Németh László: A magyar forradalomról, Nap Kiadó, 2011.

Nowak, Jan: Lengyelek és magyarok 1956-ban, in: Évkönyv 5. (1956-os Magyar Forradalom Történetének Dokumentációs és Kutatóintézete), Budapest, 1996.

Nyári Gábor: Mindszenty-vita - Avagy a "csúsztató publicista" szakmai válasza az "objektív történéshoz". Elektronikusan elérhető:

<https://horthykorszak.blog.hu/2016/06/07/mindszenty-vita>

Ólmosi Zoltán: Mindszenty és a hatalom – 15 év az amerikai nagykövetségen, Lex Kft., 1991.

Ö. Kovács József – Szabó Csaba (szerk.): Inkább létezni, mint látszani. Ullmann Péter Ágoston premontrei szerzetes emlékezései, Premontrei könyvek, Budapest, 2017.

Ö. Kovács József: Földindulás. A leplezett kommunista diktatúra társadalmi gyakorlata a vidéki Magyarországon 1945-ben. In: Váltóállítás - Diktatúrák a vidéki Magyarországon 1945-ben (Szerk.: Csikós Gábor-Kiss Réka-Ö. Kovács József), MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest, 2017.

Paksy Zoltán: Türelmetlen és megrögzötten antiszemita személy volt – Magyar Narancs, 2016. április 13, elektronikusan elérhető: <https://magyarnarancs.hu/tudomany/turelmetlen-es-megrogzotten-antiszemita-szemely-volt-98694>

Pallas Nagylexikona, Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., 14. kötet, 1897.

Pánczél Hegedűs János: Mindszenty 1956 – Nem forradalom, hanem szabadságharc, Nemzeti Közszerződési Egyetem, Budapest, 2015.

Pehm József: Az édesanya, Zalaegerszeg, 1942, Harmadik, bővített kiadás, II. kötet.

Pehm József: Padányi Biró Márton veszprémi püspök élete és kora. In: A veszprémi egyházmegye múltjából(sic!) 2. „Zrínyi” Nyomdaipar Részvénytársaság, Zalaegerszeg, 1934.

Petrás Éva – Schlachta Boglárka Lilla – Szabó Róbert (szerk.): Slachta Margit beszédei a magyar parlamentben, Budapest, 2021.

Püski István – Gulay István: „A világszabadságot nem tudjuk elképzelni a magyar nemzet szabadsága nélkül” - Püski Sándor élete hagyatékának tükrében II., 1946-1969, Püski, 2015.

Rákosi Mátyás: Visszaemlékezések 1-2. kötet (Szerk.: Feitl - Gellériné - Sipos Levente) Budapest, 1997.

Révész Béla: Manipulációs technikák a hidegháború korai időszakában, Szeged, 1996.

Sági György: Szemben az árral: Alojzije Stepinac, a rendíthetetlen horvát érsek, Újkor.hu – MTA-PPKE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport, 2018.

Ságvári Ágnes-Vass Henrik (szerk.): A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1956-1962, harmadik kiadás, Kossuth Könyvkiadó, 1979.

Shvoy Lajos: Önéletrajz, Források a Székesfehérvári Egyházmegye történetéből I., Mózessy Gergely (szerk.), 2002.

Simándi Irén: „Nemzetközi sajtószemle” a Szabad Európa Rádióban 1956. október 22. – november 10, OSZK-Gondolat Kiadó, Budapest, 2006.

Somorjai Ádám OSB – Zinner Tibor: Majd’ halálra ítélve – Dokumentumok Mindszenty József élettörténetéhez, Magyar Közlöny, Lap- és Könyvkiadó, 2008.

Somorjai Ádám OSB: Mindszenty felfogása a prímás alkotmányos szerepköréről, közjogi, politikai szerepvállalásáról vallott felfogása. In: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, Budapest, 2011/1-2

Soós Viktor Attila: A katolikus egyház és vezetője, Mindszenty József 1956-ban, in: A Katolikus Egyház és az 1956-os forradalom, szerk.: Botos Katalin, Budapest, 2018.

Stehle, Hansjakob: Die Ostpolitik des Vatikans, Piper, 1975.

Sulyok Dezső: Két éjszaka nappal nélkül, Budapest, 2004. (Eredeti kiadás: Zwei Nächte ohne Tag, Zürich, 1948.)

Sz. Nagy Gábor: A Mindszenty József elleni sajtótámadások 1945–1946. In: A médiatörténet és az egyháztörténet metszéspontjai. Tanulmányok (Szerk.: Klestenitz Tibor), Budapest, MTA BTK Médiatudományi könyvek, 2015.

Szabó, Csaba: Die katholische Kirche Ungarns und der Staat in den Jahren 1945-1965, München, 2003.

Szabó Márton: Az ellenség neve, József Műhely Kiadó, 1998.

Szokolczai György-Szabó Róbert: Két kísérlet a proletárdiktatúra elhárítására Gondolat Kiadó, Bp., 2011.

Szalay Hanna-Benczédi Magda-Babucs Éva: 1956 sajtója október 23. – november 4., válogatás, Geopen Kiadó, 2006.

Szántó László: Az 1956-os forradalom Somogyban. Válogatott dokumentumok, Kaposvár, 1995.

Szekér Nóra: A Magyar Közösség története, PhD-értekezés, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Történelemtudományok Doktori Iskola, 2009.

Szekér Nóra: Miniszter a frontvonalban. Zsindely Ferenc naplója 1941. február 25. – 1946. március 9., ÁBTL-Kronosz Kiadó, 2021.

Szenes Imre: Az utolsó napjuk, Kossuth Könyvkiadó, 1957.

Szűcs László (szerk.): Dálnoki Miklós Béla kormányának (Ideiglenes Nemzeti Kormány) minisztertanácsi jegyzőkönyvei, 1944. december 23. – 1945. november 15., Magyar Országos Levéltár, Budapest, 1997.

Tischler János (szerk.): Budapestről jelentjük... – Az 1956-os forradalom az egykorú nemzetközi sajtóban, válogatás, 1956-os Intézet, Budapest, 2006.

Tischler János: Lengyel követjelentések és a Budapesti Lengyel Nagykövetségnek Varsóból küldött táviratok 1956-ban. In: Társadalmi szemle, 1992. 10. sz.

Tomislav Anic: Stepinac érsek bűnpere, in: Célkeresztben. Mindszenty József pere és a szovjet blokk főpásztorainak meghurcolása, Budapest, 2022.

Tyekvicska Árpád: A bíboros és a katona. Mindszenty József és Pálinkás-Pallavicini Antal a forradalomban, Századvég Kiadó – 1956-os Intézet, Budapest, 1994.

Ungváry Krisztián: A Mindszenty-mítosz, Budapest, 2023.

Varga László: Kérem a vádlott felmentését! Egy ügyvéd emlékiratai. Püski Kiadó, New York, 1981.

Varga László: A forradalom hangja – Magyarországi rádióadások 1956. október 23-tól november 9-ig, 1957.

Vasari, Emilio: Die ungarische Revolution 1956, Seewald Verlag Stuttgart, 1981.

Vámos György: A Szabad Európa Rádió és a magyar forradalom – Műsortükör 1956. október 23-november 5. História Könyvtár, 2010.

Vecsey József: Mindszenty Okmánytár – Pásztorlevelek, beszédek, nyilatkozatok, levelek, 1. kötet, Mindszenty áldozata, harmadik kötet, München, 1957.

Vecsey József: Emlékezés Mindszenty bíboros édesanyjára. Szombathely, Martinus Kiadó, 2012.

Veszprémy László Bernát: Kápók a múlt fogságában - Náci koncentrációs táborok magyar zsidó funkcionáriusai a népbíróság előtt, Budapest, 2023.

Vida István (szerk.): Dokumentum az államforma 1946. évi rendezéséhez. Jogtudományi Közlöny, 1982.

Virág András, Hálózatok a cserkészletben – cserkészhálózatok, doktori disszertáció, 2013.

Vodicková, Stanislava: Prága érseke és Csehország hercegprímása, Josef Beran bíboros, in: Célkeresztben. Mindszenty József pere és a szovjet blokk főpásztorainak meghurcolása, Budapest, 2022.

Weiner, Tim: Legacy of ashes – The history of the CIA, Penguin Group, Australia, 2007.

Tankönyvek:

Balogh Endre: Történelem a gimnázium IV. osztálya számára, Tankönyvkiadó, Budapest, 1968.

Balogh Endre: Történelem a gimnázium IV. osztálya számára, Negyedik kiadás, Tankönyvkiadó, Budapest, 1971.

Balogh Endre: Történelem a gimnázium IV. osztálya számára, 8. átdolgozott kiadás, Tankönyvkiadó, Budapest, 1975.

- Balogh Endre: Történelem a gimnázium IV. osztálya számára, kilencedik kiadás, Tankönyvkiadó, Budapest, 1976.
- Balogh Endre: Történelem a gimnázium IV. osztálya számára, 13. kiadás, Tankönyvkiadó, Budapest, 1980.
- Bellér-Incze-Kempelen-Nagy: A magyar nép története, III. rész, 1849-1948, ideiglenes tankönyv, Tankönyvkiadó, Budapest, 1956.
- Bíró Ferencné: Történelem és állampolgári ismeretek az általános iskola 8. osztálya számára, I. kötet, Tankönyvkiadó, Budapest, 1984.
- Bíró Ferencné: Történelem és állampolgári ismeretek az általános iskola 8. osztálya számára, I. kötet, Hatodik kiadás, Tankönyvkiadó, Budapest, 1989.
- Csiszér Béla – Sári Gusztáv: Történelem az általános iskolák 8. osztálya számára, Második kiadás, Tankönyvkiadó, Budapest, 1967.
- Csiszér Béla – Sári Gusztáv: Történelem az általános iskola 8. osztálya számára, Tizedik, javított kiadás, Tankönyvkiadó, Budapest, 1975.
- Csiszér Béla – Sári Gusztáv: Történelem az általános iskola 8. osztálya számára, 18. módosított kiadás, Tankönyvkiadó, Budapest, 1983.
- Dupcsik Csaba – Repárszky Ildikó: Történelemkönyv IV. középiskolák számára, Műszaki Könyvkiadó, Bp., 12. kiadás, 2014.
- Fekete Pál: Történelem 8. Tankönyvkiadó, Budapest, 1991.
- Dr. Gözsy Zoltán – Dévényi Anna: A történelem tanításának tartalmi és módszertani változásai, egyetemi jegyzet, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történettudományi Intézet, 2011.
- Jóvért Szirtes Ágota: Történelem a gimnázium IV. osztálya számára. A legújabb kor története, Tankönyvkiadó, Budapest, 1982.
- Jóvért Szirtes Ágota: Történelem a gimnázium IV. osztálya számára. A legújabb kor története, Második kiadás, Tankönyvkiadó, Budapest, 1983.
- Jóvért Szirtes Ágota: Történelem a gimnázium IV. osztálya számára. A legújabb kor története, Harmadik kiadás, Tankönyvkiadó, Budapest, 1984.
- Jóvért Szirtes Ágota – Sipos Péter: Történelem a gimnázium IV. osztálya számára. 1914-1945. Hetedik kiadás. Tankönyvkiadó, Budapest, 1989.
- Lukács Lajos: Magyarország története, 1849-1950-ig, III. rész, ideiglenes tankönyv, 1950, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium Nevelési Főosztályának irányításával, Tankönyvkiadó Nemzeti Vállalat, 1950.
- Ránki-Szamuely: Történelem az általános gimnáziumok IV. osztálya számára, Tankönyvkiadó, Budapest, 1960.
- Ránki-Szamuely: Történelem az általános gimnáziumok IV. osztálya számára, II. kiadás, Tankönyvkiadó, Budapest, 1961.

Ránki-Szamuely: Történelem az általános gimnáziumok IV. osztálya számára, IV. kiadás, Tankönyvkiadó, Budapest, 1963

Ránki-Szamuely: Történelem az általános gimnáziumok IV. osztálya számára, Hetedik kiadás, Tankönyvkiadó, Budapest, 1966.

Szabolcs Ottó-Katona András: Történelem – tantárgypedagógiai olvasókönyv, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2006.

Rubovszky Péter: Történelem IV. Vázlatok a XX. század történetéről, Nemzeti Tankönyvkiadó, Harmadik kiadás. 1-2. kötet, 1994.

Salamon Konrád: Történelem a középiskolák számára, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1994.

Salamon Konrád: Történelem a középiskolák 12. évfolyama számára, Korona Kiadó, Budapest, 2003.

Dr. Seifert Tibor: Magyarország története 1938-1990, Tankönyv a középiskolák IV. osztályosai számára, 2. félév, IKVA Kiadó, Budapest, 1992.

Závodszy Géza – Salamon Konrád: A magyar nép története, II. rész, Tankönyv Ukrajna magyar tanítási nyelvű iskoláinak 9-10. osztálya számára, 2. kiadás, Szvit Kiadó, 1998.

Újságok, közlönyök, folyóiratok:

Jogtudományi Közlöny, 1982. 12. sz.

Magyar Közlöny, 1946. 07. 20. 162. sz.

Művelődési Közlöny, 1990, 34. évf., 16. sz.

Művelődési Közlöny, 1990, 34. évf., 16. sz.

Népszava, 77. évf., 1. sz., 1956. november 1.,

Népszava, 74. évf. 18. sz., 1946. január 22.

Pesti Hírlap, Budapest, 1911. március 1. XXXIII. évf., 51. sz.

Szabad Nép, VII. évf. 31. sz., 1949. február 6.

Szabad Nép, VI. évf. 106. sz., 1948. május 9.

Szabad Nép, III. évf. 97. sz., 1945. július 22.

Új Ember, 3. évf. 45. sz. 1947. november 09.

Új Szó, 1956. november 1, IX évf. 305. sz.

Új Szó, 1956. november 2, IX évf. 306. sz.

Új Magyarország, a Petőfi Párt (Nemzeti Parasztpárt) napilapja, 1956. november 2., I. évf. 1. sz.

Zalamegyei Újság, 14. évf. 96. sz. 1941. április 29.

Források:

SZIT- Szent István Társulat:

Hangdokumentum:

Mindszenty szól – Eredeti, archív hangfelvételek, dupla korongos CD, ünnepi kiadás, Szent István Társulat, 2012.

MRDA – Magyar Rádió Digitális Archívuma:

Írott dokumentum:

Magyarországi ellenforradalmi események dokumentumai. TKV (Törzskönyv): D-001109.

Hangdokumentum:

A-549002

CD-036533/02/02

D-001109/16/6

D-001109/10/3

D-001109/11/3

D-001109/10/20

D-001109/40/3

D-001109/19/6

D-001475/07-08

D-001109/13/14

HUDCD-000052/01/13-16

HUNCD-000010a/01/01

Nya-000971

VAMOSGY-000048

L-2885

CAS-000043/02/01/01 (archívumi ID: 5399617)

Hangdokumentum:

Hírszolgálat. 1956. október 23. 09.00.

Nemzetközi sajtószemle, 1956. október 24. 14.20.

Vasvári Gergely összefoglalója, 1956. október 24. 19.10.

Grósz József kalocsai érsek nyilatkozatáról Károly atya fejt ki az egyház álláspontját, 1956. október 25. 16.40.

Kiáltvány! – Fábián Károly, 1956. október 25. 17.45.

Hírszolgálat, 1956. október 26. 12.00.

Széljegyzetek, 1956. október 26. 11.45.

Rendkívüli kommentár, 1956. október 26. 19.10.

Kiáltvány! – Fábián Károly, 1956. október 26. 19.35.

Kiáltvány! – Fábián Károly, 1956. október 29. 18.56.

A magyarországi helyzet kulcsát Mindszenty tartja kezében - George Shuster cikke, 1956. október 30. 18.41.

Rendkívüli riportsorozat a magyarországi események visszhangjáról - a nyugati fővárosokban működő tudósítóiink jelentései. 1956. október 31. 13.46.

Rendkívüli kommentár - Mindszenty József köszöntése, 1956. október 31. 14.10.

Hírszolgálat, 1956. november 03. 22.00.

Nemzetközi sajtószemle - 1956. november 03. 22.20.

Rendkívüli munkásműsor, 1956. november 03. 23.10.

Mindszenty bíboros hercegprímás rádiószózatának főbb gondolatait és jelentőségét Károly atya ismerteti, 1956. november 03. 23.44.

MTI Hírchívum

Feldolgozott hírek:

MTI 1945.09.18. / 31 / 013 NEWS-288120

MTI 1945.11.02. / 33 / 024 NEWS-289048

MTI 1945.11.07. / 33 / 018 NEWS-289193

MTI 1946.02.15. / 39 / 018 NEWS-292868

MTI 1946.02.16. / 316 / 005 NEWS-826661

MTI 1946.02.19. / 316 / 009 NEWS-826689
MTI 1946.03.24. / 42 / 010 NEWS-294341
MTI 1946.03.25. / 42 / 003 NEWS-294360
MTI 1946.04.30. / 44 / 047 NEWS-295789
MTI 1946.10.05. / 56 / 040 NEWS-303072
MTI 1947.03.14. / 621 / 010 NEWS-760309
MTI 1947.05.29. / 71 / 047 NEWS-316216
MTI 1947.06.04. / 72 / 027 NEWS-316524
MTI 1947.06.16. / 73 / 006 NEWS-317148
MTI 1947.06.21. / 73 / 047 NEWS-317485
MTI 1947.11.07. / 83 / 056 NEWS-325964
MTI 1948.01.16. / 90 / 057 NEWS-330676
MTI 1948.02.27. / 94 / 015 NEWS-333857
MTI 1948.04.02. / 98 / 054 NEWS-336272
MTI 1948.06.07. / 102 / 028 NEWS-339154
MTI 1948.06.07. / 102 / 027 NEWS-339153
MTI 1948.06.10. / 102 / 030 NEWS-339284
MTI 1948.06.11. / 102 / 024 NEWS-339323
MTI 1948.06.12. / 102 / 070 NEWS-339413
MTI 1948.06.13. / 102 / 034 NEWS-339463
MTI 1948.06.13. / 102 / 035 NEWS-339464
MTI 1948.06.15. / 102 / 032 NEWS-339598
MTI 1948.06.17. / 103 / 043 NEWS-339723
MTI 1948.06.21. / 103 / 023 NEWS-339883
MTI 1948.07.19. / 2 / 011 NEWS-359667
MTI 1948.07.30. / 2 / 026 NEWS-360100
MTI 1948.08.04. / 3 / 026 NEWS-360257
MTI 1948.08.11. / 3 / 015 NEWS-341396
MTI 1948.08.31. / 4 / 015 NEWS-361113
MTI 1948.09.10. / 6 / 012 NEWS-342343

MTI 1948.09.16. / 7 / 024 NEWS-342539
MTI 1948.09.16. / 7 / 032 NEWS-342547
MTI 1948.09.27. / 7 / 005 NEWS-342839
MTI 1948.10.16. / 9 / 025 NEWS-343226
MTI 1948.10.21. / 9 / 017 NEWS-343333
MTI 1948.10.22. / 9 / 011 NEWS-343361
MTI 1948.10.22. / 9 / 012 NEWS-343362
MTI 1948.10.26. / 9 / 005 NEWS-343426
MTI 1948.10.26. / 9 / 010 NEWS-343431
MTI 1948.10.26. / 9 / 011 NEWS-343432
MTI 1948.10.27. / 9 / 014 NEWS-343452
MTI 1948.10.28. / 9 / 007 NEWS-343486
MTI 1948.10.28. / 9 / 015 NEWS-343494
MTI 1948.10.28. / 9 / 016 NEWS-343495
MTI 1948.10.29. / 9 / 003 NEWS-343520
MTI 1948.10.29. / 9 / 010 NEWS-343527
MTI 1948.10.29. / 8 / 021 NEWS-362873
MTI 1948.10.30. / 8 / 020 NEWS-362909
MTI 1948.11.07. / 11 / 006 NEWS-343873
MTI 1948.11.13. / 11 / 031 NEWS-344068
MTI 1948.11.14. / 11 / 002 NEWS-344079
MTI 1948.11.14. / 11 / 030 NEWS-344107
MTI 1948.11.16. / 13 / 018 NEWS-344330
MTI 1948.11.17. / 13 / 025 NEWS-344373
MTI 1948.11.19. / 13 / 003 NEWS-344443
MTI 1948.11.19. / 13 / 031 NEWS-344471
MTI 1948.11.21. / 13 / 008 NEWS-344541
MTI 1948.11.21. / 13 / 017 NEWS-344550
MTI 1948.11.22. / 13 / 010 NEWS-344565
MTI 1948.11.24. / 13 / 004 NEWS-344615

MTI 1948.11.24. / 13 / 022 NEWS-344633
MTI 1948.11.24. / 13 / 024 NEWS-344635
MTI 1948.11.24. / 13 / 027 NEWS-344638
MTI 1948.11.25. / 13 / 001 NEWS-344643
MTI 1948.11.25. / 13 / 007 NEWS-344649
MTI 1948.11.25. / 13 / 008 NEWS-344650
MTI 1948.11.25. / 13 / 042 NEWS-344684
MTI 1948.11.25. / 13 / 043 NEWS-344685
MTI 1948.11.26. / 13 / 001 NEWS-344693
MTI 1948.11.26. / 13 / 038 NEWS-344730
MTI 1948.11.27. / 13 / 004 NEWS-344737
MTI 1948.11.27. / 13 / 041 NEWS-344774
MTI 1948.11.27. / 13 / 043 NEWS-344776
MTI 1948.11.27. / 13 / 033 NEWS-344766

Magyar Televízió Archívum:

Videódokumentum:

Velünk élő történelem 3. rész A fordulat, 46. perc 22
másodperc - 46. perc 49 másodperc. MTVA Archívum,
Műsorazonosító: 1986-100294-M0003

ÁBTL – Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára

Dokumentumok:

ÁBTL 3.1.9. V-150393/4

ÁBTL 3.2.4. K-384

MMAL – Magyarországi Mindszenty Alapítvány

Kézirat:

Feketekuthy László kézirata: Mindszenty és a nyugati
közvélemény (MMAL 011/1. dosszié, 16. ő.e.)

RETÖRKIL – Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Levéltár

Dokumentumok:

X.3.1. Kisgazda Levéltár, Ó állag, 10.doboz.32.ő.e.9

X.3.1. Kisgazda Levéltár, Ó állag, 10.doboz.32.ő.e.9-10.

X.3.1. Kisgazda Levéltár, Ó állag, 12.doboz.78.ő.e.10.

X.3.1. Kisgazda Levéltár, Ó állag, 11.doboz.39.ő.e.10.

X.3.1. Kisgazda Levéltár, Ó állag, 12.doboz.78.ő.e.10.

X.3.1. Kisgazda Levéltár, Ó állag, 15.doboz.127.ő.e.1.

X.3.1. Kisgazda Levéltár, Ó állag, 29.doboz.32.ő.e.9.

X.3.1. Kisgazda Levéltár, Ó állag, 29.doboz.32.ő.e.17.

X.3.1. Kisgazda Levéltár, Ó állag, 82.doboz.69.ő.e.8.

X.3.1. Kisgazda Levéltár, Ó állag, 36.doboz.59.ő.e.62.

X.3.1. Kisgazda Levéltár, Ó állag, 36.doboz.59.ő.e.61.

X.3.1. Kisgazda Levéltár, Ó állag, 36.doboz.59.ő.e.57.

X.3.1. Kisgazda Levéltár, Ó állag, 82.doboz.69.ő.e.40.

X.3.1. Kisgazda Levéltár, Ó állag, 35.doboz.54.ő.e.70.

X.3.1. Kisgazda Levéltár, Ó állag, 35.d.54.ő.e.71.

X.3.1. Kisgazda Levéltár, Ó állag, 36.d.59.ő.e.50.

X.3.1. Kisgazda Levéltár, Ó állag, 30.d.35.ő.e.25.

X.3.1. Kisgazda Levéltár, Ó állag, 82.d.69.ő.e.49.

X.3.1. Kisgazda Levéltár, Ó állag, 38.d.68.ő.e.34.

X.3.1. Kisgazda Levéltár, Ó állag, 25.d.01.ő.e.12.

X.3.1. Kisgazda Levéltár, Ó állag, 29.d.32.ő.e.31.

X.3.1. Kisgazda Levéltár, Ó állag, 38.d.68.ő.e.103.

X.3.1. Kisgazda Levéltár, Ó állag, 28.d.28.ő.e.1.

X.3.1. Kisgazda Levéltár, Ó állag, 28.d.28.ő.e.7.

X.3.1. Kiszgazda Levéltár, Ó állag, 34.d.52.ő.e.94.

X.3.1. Kiszgazda Levéltár, Ó állag, 34.d.52.ő.e.96.

X.3.1. Kiszgazda Levéltár, Ó állag, 34.d.52.ő.e.104.

X.3.1. Kiszgazda Levéltár, Ó állag, 35.d.54.ő.e.62.

X.3.1. Kiszgazda Levéltár, Ó állag, 36.d.59.ő.e.280.

X.3.1. Kiszgazda Levéltár, Ó állag, 36.d.59.ő.e.284.

X.3.1. Kiszgazda Levéltár, Ó állag, 36.d.59.ő.e.288.

X.3.1. Kiszgazda Levéltár, Ó állag, 31.d.42.ő.e.89.

X.3.1. Kiszgazda Levéltár, Ó állag, 31.d.42.ő.e.196.

X.3.1. Kiszgazda Levéltár, Ó állag, 30.d.36.ő.e.11.

X.3.1. Kiszgazda Levéltár, Ó állag, 32.d.44.ő.e.43.

X.3.1. Kiszgazda Levéltár, Ó állag, 25.d.02.ő.e.17.

X.3.1. Kiszgazda Levéltár, Ó állag, 32.d.44.ő.e.5.

X.3.1. Kiszgazda Levéltár, Ó állag, 32.d.44.ő.e.6.

X.3.1. Kiszgazda Levéltár, Ó állag, 6.d.27.ő.e.1.

X.3.1. Kiszgazda Levéltár, Ó állag, 6.d.27.ő.e.5.

X.3.1. Kiszgazda Levéltár, Ó állag, 29.d.32.ő.e.34-35.

X.3.1. Kiszgazda Levéltár, Ó állag, 36.d.61.ő.e.27-46.

X.3.1. Kiszgazda Levéltár, Ó állag, 29.d.32.ő.e.38

Függelék

1. Törzskönyv

TKV-szám: D-1109

MAGYARORSZÁGI ELLENFORRADALMI ESEMÉNYEK DOKUMENTUMAI

1-33.tek.: Magyarországi ellenforradalmi események dokumentumai

34.tek.:

1.bef.: Kálmán Rádió, New York

35.tek.:

1.bef.: 1956 - eredeti hangok, hírek, felhívások
nyersanyag /8.20"/ SZG.

2.bef.: A Magyar Rádió munkástanácsának nyilatkozata
nyersanyag /10.50"/ SZG.

3.bef.: A Magyar Rádió munkástanácsának búcsúja
nyersanyag /32.00"/ SZG.

4.bef.: 1956. október 23.
nyersanyag / / SZG.

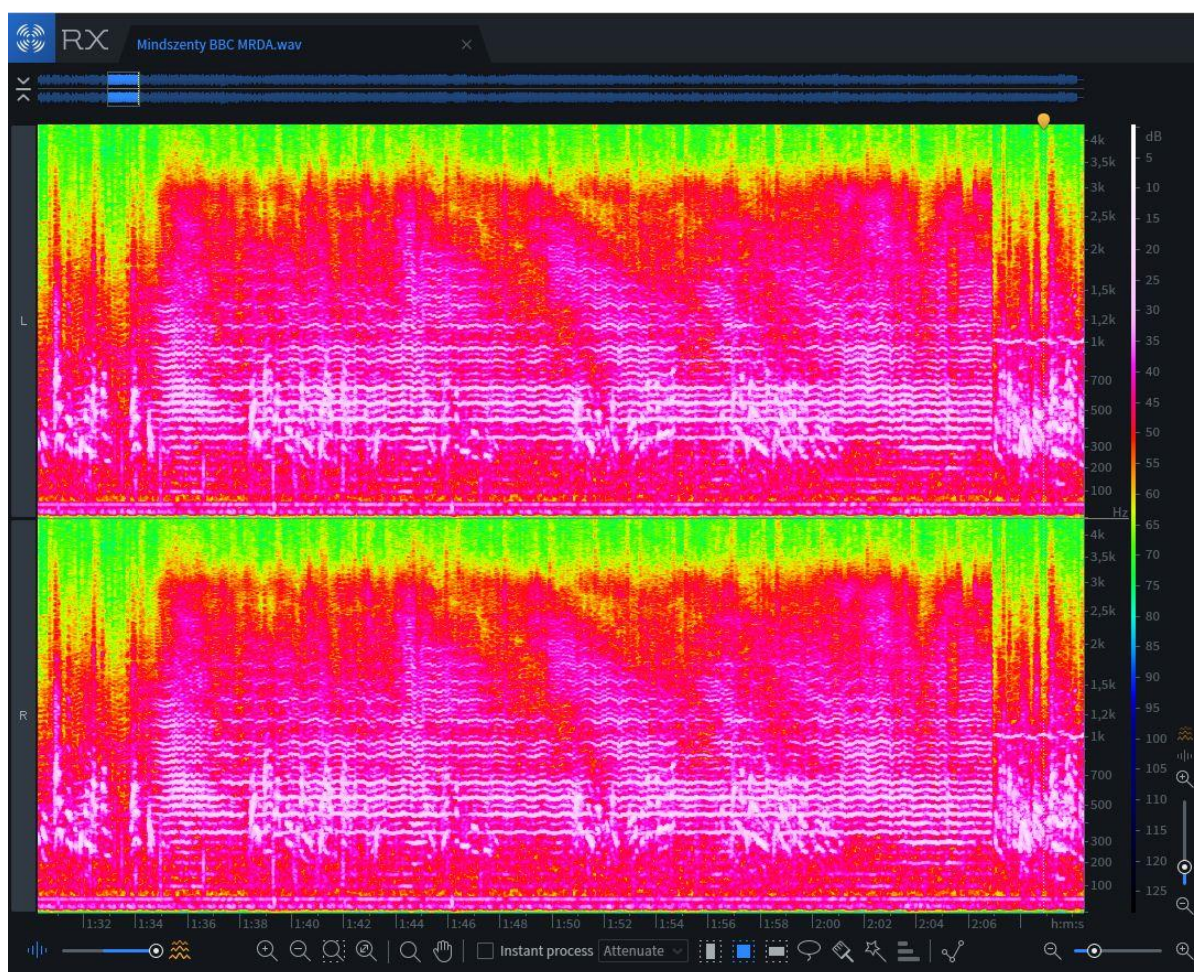
5.bef.: 1956.
nyersanyag / / SZG.

ZA'ROLT!

Felhasználva:

.....
.....
.....
.....

2. Mindszenty BBC MRDA motorzaj spektrum

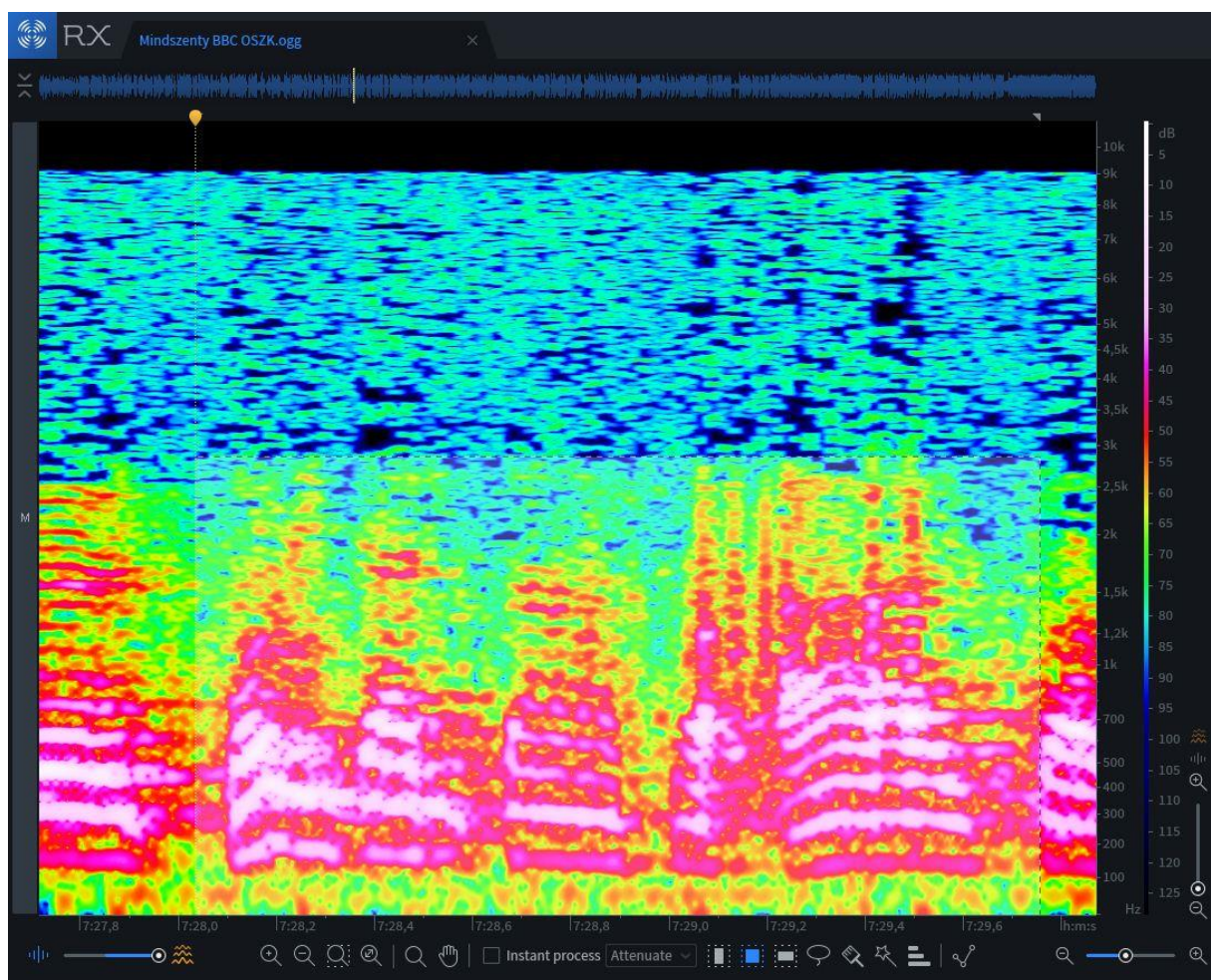

Szöke András Zsolt képmagyarázata:

A 0'00" –es kezdőponthoz húzott hiányos hangfelvétel 1'33" – 2'06" szakasza között erősödő, azonosíthatatlan forrásból származó, de általam valamilyen forgó berendezés által keltett elektromos jelnek gondolt tudatos zavarjel (párhuzamosan futó, hullámzó fehérészínű csíkok). A hasznos hangot jó hatásfokkal fedi el, köszönhetően az intenzitása mellett a széles spektrumának is (hullámzó csíkok 50 Hertenként szóródnak).

1'44" –tól („ahonnan áttekintés nyílik”) a szövegráthetőség drasztikusan romlik, 2'01" –tól („meglegyen a gyakorlati érvénye mindnyájunk számára”) szinte teljes elfedés.

3. Mindszenty BBC OSZK - szalaggyűrődés, drop-out

Szőke András Zsolt képmagyarázata:

6'33" -nál („Ez megakasztotta a nemzetet...”) : szalagra jellemző drop-out, illetve gyűrődés okozta hiba. (MRDA-s verzióban ez sincs).

6'43" -nál szintén drop-ot / szalaggyűrődés („...kellett felemelkedést keresnünk”)

4. Az 1956. november 3-án, Mindszenty beszédét követően adásba játszott lemez:

Fotó: Szőke András Zsolt